STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 05988

GEZAMELTE SHRIFTEN

Sholem Asch

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שלום אַש

געזאַמעלטע שריפטען

קדוש השם

צוועלפטער באנד

צווייטע אויסגאַבע.

ארויסגעגעבען פון
ש ל ו ם א ַ ש ק אָ מ י ט ע.
1923

Copyright by
Sholom Asch
1923

I

די כשוף-מאַכערין פון קאַסטיליע

II

קדוש השם

געווידמעט

דר. י. ל. מאגנעס

אין צייכען פון אנערקענונג און אכטונג

דער מחבר

פאָרעדע.

צוויי עלעמענטען איז דער אידישער געשיכטע האָבען מיך פון תמיד אָן פעראינטערעסירט: דער קדוש השם און די מעסיאַנישע שטרעבונגען וואָס פלעגען נאָכפאָלגען נאָך יעדען קדוש השם. די צוויי עלעמענטען פון דער אידישער געשיכטע האָבען לענגס געריצט מיין פאַנטאַזיע און מיין שרייבערישען חשק. לעצטענס הייב איך אָן צו פרובירען צו פערווירקליכען מיין שריפטשטעלערישען חלום. און דאָס בוך איז אַ רעזולטאַט פון אָט דעם חלום.

„קדוש השם" איז געוואָרען געשריבען פריהער, לויט דעם סדר אָבער פון די געשעהענישען שטעל איך עס נאָך דעם רוימישען קדוש השם.

דער קדוש השם פון גזרת ת"ח ות"ט איז מעהר אָדער ווינציגער אויסגעהאַלטען היסטאָריש. איך האָב זיך גערעכענט מיט היסטאָרישע פאַקטען און היסטאָרישע דאַטען, כאָטש יחידים האָב איך מיר געמוזט שאַפען — (אונזערע כראָניקערס האָבען זיך נישט אָבגעשטעלט אויף יחידים און אויך אויף איינצעלהייטען — האָבען אין זינען דאָס גאַנצע און דעם הויפט ציעל). דאָס קען איך נישט זאָגען אויף דעם קדוש השם פון די רוימישע צייטען. די הויפטטיפען זענען ווי די טיפען פון „קדוש השם", פאַנטאַזיעס פון מחבר. ווי אויך די מעהרסטע געשעהענישען וואָס קומען פאָר אין די בעשרייבונג. כאָטש אין די אַטמאָספערע אין וועלכע אידען האָבען געלעבט אונטער די הערשאַפט פון פאָל דעם פערטען — האָבען די אַלע געשעהנישען געקענט פאָרקומען און זענען פאָרגעקומען.

שרפות פון פיער און צוואַנציג מאַראַנען זענען פאָרגעקומען דורך די אינקוויזיציע אויפ'ן בעפעהל פון פאָבסט אין אנקאָנאַ (אין מאַי 1556) און די איבריגע זענען געראַטעוועט געוואָרען דורך די בעמיהונג

פון די איידלע דאנע גראציע. דער דראהונג בריעף פון סולטאן סאלעמאן צום פאבסט וועגען די מאראנען טערקישע אונטערטאנען איז געשעהן (אין 9 מארץ 1556) און כאטש די שרפה פון אידישע ספרים אין רוים איז פארגעקומען בעפאר פאול דעם פערטען (1553). אבער אין זיינע צייטען האט זיך אין זיין גאנץ הערשאפט קיין אידישער ספר נישט געטארט געפינען — און דורך זיין איינפלוס זענען אויך אין זיין צייט אין קרעמאנע (אין דעם איינציגען ארט וואו אידען האבען בעהאלטען זייערע ספרים) אידישע ספרים צוגענומען געווארען פון די דאמיניקאנען און פערברענט געווארען מעהר פון צוועלף טויזענד בייכער (אין 1559).

די פערפלייצונג פון די אידישע גהעטא איז געווען א צופעליגע. ווי עס פלעגט געשעהן יעדעס יאהר ביים אויסגוס פון טייך טיבער. אבער אזוי ווי עס איז א היסטארישער פאקט, אז דער פאבסט האט געהייסען פערברענען די גהעטא פון רוים און נור דורך דעם קארדינאל אלעקסאנדער פירנאסע איז דער בעפעהל אבגעהאלטען געווארען, איז אויך צו גלויבען, אז דער זעלבער פאבסט וואס האט איינגעשלאסען די אידען אין דער גהעטא — האט מיט א כיון זיי דארט געהאלטען כדי זיי זאלען דערטרונקען ווערען אין די פערפלייצונג וואס פלעגט יעדעס יאהר געשעהן. און דער זעלבער פאבסט איז פעראנטווארטליך פאר די לעבענס וואס זענען אונטערגעגאנגען ביי די פערפלייצונג.

דאך איז די אינקוויזיציע נישט כאראקטעריסטיש פאר רוים און פאר'ן פאבסט. דוקא אין רוים אונטער די ממשלה פון די פאבסטען האבען אידען אין מיטעל־אלטער געלעבט פיעל מעהר זיכערער און רוהיגער ווי אין אנדערע קריסטליכע לענדער. אידען זענען געווען פערטראטען אין אלע צווייגען פון האנדעל — און מיטגעלעבט דאס לעבען פון די גאלדענע צייט פון רענעסאנס. בעריהמטע אידישע דאקטוירים האבען זיך געפונען אין די הייפען פון די פאבסטען און אידישע מוזיקער זענען בעשענקט געווארען פון די פאבסטען מיט טיטולען פון פירשטען און געהערשט איבער שטעדט (בורכהארדט); אידען זענען געווען ליעבהאבער פון די קונסט. וואס האט געבליט אין רוים, און פלעגען בעזוכען אין די שבתים די קירכע אין וועלכער עס האט זיך געפונען דער „משה" פון מיכעל אנזשעלע, אויף וועלכען זיי

זענען שטאלץ געווען און געהאלטען פאר א טייל פון זייער אייגענם (קלאטשקא). דאך האב איך מיט א כיון איבערגעטראגען די אלע גרויזאמקייטען פון דער אינקוויזיציע, די פרוכט פון דער קריסטליכער קולטור נאך רוים, ווייל דער שטעל־פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס איז וועמענם נאמען די גרויזאמקייט זענען בעגאנגען געווארען איז דער פעראנטווארטליכער פאר דער קריסטליכע קולטור און מאראל.

ש ל ו ם א ש.

סטעטען איילאנד, 16 אפריל 1921.

די כשוף-מאַכערין פון קאַסטיליע

(אַ היסטאָרישע בילד)

א פארוואָרט.

„פרשתי את ידי כל היום אל עם סורר“.
(ישעיה)

ביי דער ענד פון וויא אפּיא, ביים ברעג פון טייך טיבער, איז שכנ'שאפט מיט די אַלטע שטאָדט, וואו עס זיינען געוועזן די טעמפּ־לען פון וועגוס און אפּאָלאָ און די טריאומף־בויגענס פון צעזאַר און טיטוס, איז געוועזן די אידישע גהעטאָ, אַרומגערינגעלט מיט אַ דיקען הויכען מויער. און איבער דעם טויער פון דער געהטאָ, וואָס איז גע־וועזן געבויט אויס דעם טריאומף־בויגען פון אוגוסטוס, האָט דער פּאָפּסט געלאָזט אויפהויבען אַ הויכען שטעכענדיגען אייזערנעם צלם. און הינטער איהם — אויפגעשריבען אין העברעאישער שריפט די ווערטער פון ישעיה הנביא: „פרשתי את ידי כל היום אל עם סורר“ — איך האָב אויסגעשפּרייט מיינע הענד אַ גאַנצען טאָג צו אַ ווידער־שפּענסטיגע פאָלק. אבער דאָס „ווידערשפּענסטיגע“ פאָלק האָט זיך וועניג וואָס געמאכט אויס דעם מוסר, וועלכען די הייליגע קירכע האָט אנגעשריבען איבער זיין טויער. יעדען פריה־מאָרגען און יעדען אבענד, ווען די אידען זיינען אריין און ארויסגעגאַנגען דורך דעם טויער פון דער גהעטאָ, האָבען זיי געבויגען זייערע קעפּ צו דר'ערד ניט צו זעהן די הייליגע ווערטער פון ישעיה הנביא, וואָס פלאַמען אַראָפּ פון דעם צלם מיט אַ בלוטיגער שאָנד פון זייער גאָלדענעם שיין...

אין יענער שכנ'שאפט, ביים ברעג פון טייך טיבער, אויף דעם פּלאַץ וואו עס איז געשטאַנען די אידישע גהעטאָ — האָבען אידען גע־וואָהנט פון קדמונים אַן. זיי האָבען זיך באַזעצט דאָרט פון נאָך די צייטען פון צווייטען בית המקדש. און ס'איז געוועזן ווי די אידען וואָלטען ניט געוואָלט פערלאָזען זייערע אַמאָליגע פיינד, די טעמפּלען

פון אפאלא און ווענוס, וואס האבען קאנקורירט מיט זייער גאט און די טריאומף בויגענס פון זייערע בעזיעגער — האבען זיי זיך גע־קלעפט ארום דער אלטער האלב איינגעזונקענער פערגעסענער שטאדט, ווי זי איז געלעגען איינגעזונקען אין רואינען און פערשעהמט פאר די הויכע טורעמס, וואס האבען זיך געהויבען איבער די בערגער פון רוים — פאר דעם נייעם גאט קריסטוס. דורך דער גאנצער צייט — דורך לאנגע פעריאדען און דורות פון אלטען קלאסישען רוים ביז טיעף צו דער רענעסאנס צייט האבען אידען זיך געקלעבט ארום די ברעגען פון טייך טיבער — אויף דעם פייכטען, שמוציגען פלאץ. נור דורך די פעריאדען פון די פאפסטען אלעקסאנדער און יוליוס, קלעמענס און פאול דער דריטער, (וואס זיינען מעהר געווען די אפאסטאלען פון די אלטע היידנישע געטער פון אלטען רוים איידער פון דעם קריסטוס־גאט). האבען אידען אנגעהויבען ארייצודרינגען אין גרויסע צאהלען קיין רוים פון אלע טיילען פון דער קריסטליכער וועלט — וואו זיי האבען געקרעכצט אונטער די פייערדיגע ריטער פון דער קירכע און אינקוויזי־ציע. דוקא אין רוים, אונטער די הערשאפט פון פאבסטען, האבען די אידען געפונען מעהר שוץ ווי אין אלע אנדערע קריסטליכע לענדער. עס האבען זיך געבילדעט קהלות און עס זיינען געבויט געווארען שוה־לען. — די אידען פון שפאניען האבען זיך בעזעצט אין רוים, טראץ דער פעררעטערישער האנדלונג פון זייערע ברידער, וואס האבען גע־וואלט אפקויפען דעם פאבסט אז ער זאל זיי ניט ארייגלאזען. די אידען פון קאסטיליען האבען געהאט זייער בעזונדערע קהלה אין רוים. אידען פון פראנקרייך האבען פערנומען הויכע אנגעזעהענע שטעלען אין די פאבסטליכע און קארדינאלישע הויפען אלס דאקטוירים און באנקירען. און אפילו פון דייטשלאנד זיינען אידען געקומען קיין רוים. בעזעצט האבען זיך די אידען איבער אלע טיילען פון שטאדט און גע־האט דארטען זייערע שוהלען. ווען עס איז אבער געווארען פאפסט פאול דער פערטער, האט ער צוריקגעטריבען די אידען אין די מויערען פון דער גהעטא און נאך הענער און ענגער האט ער ארומגעצוימט ארום זיי די צאמען. אפגעטיילט האט ער פאר זיי, פאר די טויזענדער און טויזענדער אידען מיט זייערע ווייבער און קינדער, א סקווער מייל — אין וועלכען זיי האבען נור געמעגט וואהנען, לעבען און בע־וועגען זיך... און בענייט אלע אלטע גזרות פון די פאבסטען איבער זיי — און צוגעגעבען נאך נייע.

עס האבען געקרעכצט די אידען אונטער דעם יאך פון קריסטוס פערטרעטער אין רוים...

אבער אין דעם סקווער מייל, אויף דעם פייכטען, שמוציגען גרונד פון דער גהעטא — האבען זיך אידען געפראכפערט און געמעהרט — און האבען זיי זיך נישט געקענט אויסשפרייטען אין דער ברייט זיינען זיי געשפרונגען אין דער הויך, האבען ארויפגעווארפען איין שטאק איבער'ן אנדערען, אריבערגעווארפען בריקען איבער די שמאלע געס־לעך פון דער גהעטא, און איבער די בריקען האבען זיי אנגעווארפען הייזער איבער הייזער, טורמען, טויערען און ווינקעל עקען — איין הויז האט איבערגעשטיגען דאס צווייטע, איין טהורעם האט זיך געהויבען איבער דעם אנדערען — אזוי אז מען האט ארויסגעזעהן די שפיצען פון דער גהעטא — איבער איהרע מויערען. האט דער פאפסט בע־פוילען ארונטערצורייסען די טורמען פון דער גהעטא — האבען זיך אידען איינגעגראבען אין דער ערד, אויסגעמויערט טיפענישען אין הייזען. קארידארען לאנגע האבען געפיהרט צו אונטערערדישע גרוימע און ברייטע וואהנונגען, אין וועלכע עס האבען געלעבט צעהנדליגער און הונדערטער משפחות, חתונות געמאכט און ברית'ן געמאכט, און שוהלען געבויט און קהלות אויפגעשטעלט...

נאר צום וואהנען האבען זיך אידען איינגעקארטשעט אין די מוי־ערען פון דער גהעטא. קוים אבער האט זיך געהערט דער טראמפיי־טער רוף אויפ'ן מויער פון דער גהעטא, האבען זיך אידען ארויסגע־לאזט הינטער די טויערען, אויף די חורבות פון דער אלטער שטאדט האנדלען. כאטש שטרענג איז פערווערט געווארען די אידען צו האנד־לען מיט די קריסטען, און אונטער די קללה פון חרם האט דער פאבסט פערוועהרט די קריסטען צו האבען עפעס צו טאן מיט אידען — דאך האט ער גאר ניט געקענט העלפען. אונטערגעקויפט זיינען גע־ווארען די פאבסטליכע אויפזעהערס און מוסרים. און פון גאנץ רוים האבען זיך ארויסגעלאזט די איינוואהנער צו די טויערען פון דער אי־דישער גהעטא, איינצוקויפען זייערע סחורות ביי די אידען. די שעהנס־טע זיז־בלישטשענדיגע און גאלד־גלאנצענדיגע דאמאסק האט מען גע־קראגען ביי די אידען, און פערשידענע אריענטאלישע שטאפען, און אינדישע געווירצען, און פעפער און בשמים וואס די אידען האבען בעצויגען דורך געהיימע וועגען פון דער פרייער רעפובליק ווענעדיג,

וואו עס זיינען אנגעקומען שיפען פון קאנסטאנטינאפאל און פון
סמירנע, און פון אנדערע האפענס אין קליין אזיען.

הינטער די מויערען פון דער אידישער גהעטא האבען געזונקען
אין שמוץ און שטויב די פראכט און הערליכקייט, דער רוהם און גרויס־
קייט פון זייערע אמאליגע פיינד. די טעמפלען פון ווענוס און אפאלא
זיינען געלעגען האלב צושטערט. און די טריאומף־בויגענס, וואס די
רוימער האבען אויפגעשטעלט פאר די אידישע בעזיעגער, פאר טיטוס
און צעזאר, פאר אוגוסט און קאנסטאנטין, זיינען פערלארען געגאנגען
אין פערגעסענהייט. די געטער, וועלכע האבען געפוילט אין מיסט און
פייכטקייט האט מיכעל אנזשעלא אויסגעזוכט, אויפגעהויבען און אין
די מוזעאומס פון וואטיקאן געזאמעלט. און געריסען האט ער די מאר־
מאר־שטיינער פון זייערע טעמפלען און געמויערט פון זיי א קירכע
פאר דעם קריסטוס גאט. פון אוגוסטס' טריאומף־בויגען האט מען גע־
מאכט א מויער צו דער אידישע גהעטא און פון טיטוס'עס בויגען הא־
בען אינגלעך מיט שטיינער אפגעהאקט די רעליפען. און אויף די חורבות
פון די טעמפלען פון אפראדיטא האבען אידען אויסגעשפרייט זייערע
סחורות צו פערקויפען. אוועקגעשלעפט האבען זיי די מארמארנע
פלאטען פון די איינגעפאלענע טעמפלען און האבען איבער זיי פער־
שפרייט זייער אינדישען פעפער, זייערע אריענטאלישע געווירצען.
זייערע קאלירטע שטאפען און איבער די מארמארנע שטיינער פון דעם
טריאומף־בויגען פון טיטוס'ן האבען זיי פיש פון טייך טיבער פער־
קויפט, און עס האט זיך געטראגען פון דור־דורות א לאכען איבער די
אידישע סחורות אויף די חורבות פון די אלטע געטער. עס איז געווען
ווי די אידען וואלטען נקמה גענומען אן זייערע בעזיעגער, און ניט
איינער פון זיי האט זיך געטראכט, אזוי ווי מיר פערקויפען פיש און
געווירצען אויף די חורבות פון די טעמפלען פון ווענוס און אפאלא,
אזוי וועלען אמאל אונזערע קינדער נאך אויסשפרייטען זייערע סחורות
איבער די חורבות פון די קריסטליכע טעמפלען, וואס קוקען אראפ
איבער די וועלט פון רוים'ס בערג מיט שטאלץ און הערשאפט... ווי
אמאל די טעמפלען פון ווענוס און אפאלא...

קאפיטעל 1.

בעהאַלטענע אוצרות.

איבער „פּלאַזאַ די יהודעא“ אין דער אידישער גהעטא אין רוים. וואס פאַבסט יוליוס דער צווייטער האט געלאָזט אויספּלאַסטערן מיט שטיינער און פּערשעהנערן מיט א רענעסאַנס ברונען—האט זיך ארומגעדרעהט דער ווענעציאַנער מאַלער סעניאָר צעזאַר פּאַסטילא. פּאַסטילא איז געווען א מאַן פון איינינע און צוואַנציג, האט געהאַט א לענגליך געזיכט מיט זעהר טרויעריגע אויגען. זיינע האָר זיינען ניט געווען גלייך געשניטען. זיי האַבען זיך אראָפּגעלאָזט איבער זיינע אַקסלען אין אויסגעוואַקסענע לאָקען, אַז וועלכע עס האט זיך אַנגעזעהן, אַז זייער מייסטער קלערט נישט וועגען זיי, און זיי זיינען געוואַקסען און געפאַלען ווי עס האט זיך זיי געוואָלט. זיינע באַקען־בערד זיינען געווען אויסגעוואַקסען און האַבען אויסגעזעהן ווי אידישע פּאות און דאַס האט נאָך געגעבען א מעהר מעלאַנכאָלישען אויסזעהן צו זיין געזיכט. ער האט נישט געהאט קיין בעשטימטען ציעל וואו צו געהן. פּערקראָכען איז ער דאַ, אין דער געטאָ, דורך א צופאַל. ארומדרעהענדיג זיך צווישען די שמוציגע געסלעך וואַס האַבען געפיהרט צום טיבער, וואו עס האַבען געוואָהנט פון קדמונים אַן די גנבים און פּראַסטיטוטקעס פון רוים — איז ער פּערבלאָנדזשעט געוואָרען אין דער אידישע געטאָ. עס האט איהם פּערכאַפּט די ענגע, שמאָלע געסלעך — און די בעמויערטע הייזער, מיט די טורעמס און קאַמער ווינקעלער וועלכע האַבען געהאַנגען ווי אין דער לופטען איבער די געסלעך. עס איז איהם אינטערעסאַנט געווען דאַס פּרעמדאַרטיגע און ניט־באַקאַנטע, די אידען מיט די געלע טוניקעס, און די געלע אידישע צייכענס אין געשטאַלט פון א „ס“ איבער די ברוסטען — מיט די שלאָף־מיציגע, אין לאַפּעס אראָפּפאַלענדע גרינע אידען־הּעט, די פרויען מיט די פערהילטע געזיכטער, מיט די צוויי בלויע שטרייפען אין זייערע וואואלען, וואַס האַבען

ערות געזאגט, אז זיי זיינען אידען; די העמדער, וואס זיי האבען געטראגען איבער די טוניקעס — און פיעלע בריליאנטען און טייערע שטיינער, וואס האבען ארויסגעשיינט פון זייערע האר; די לאנגע בכבוד'ע בלויע סאמעטענע רעק, וואס א טייל פון די אידען האבען געטראגען, וואס עס האט געצייגט, אז זיי זיינען רייכע, אנגעזעהענע לייט, וואס טראגען אזעלכע מאנטלען, ווי ווענעציאנער דאדזשען; די קינדער, וואס האבען איבער זייערע געלע טוניקעס געטראגען גרויסע ארבע כנפות'ער, מיט בלויע און גאלדענע אויסגעהאפטע עקען, און ציצית האבען זיך נאך זיי נאכגעשלעפט, און געשמיסען זיי אין די פנים'לעך; און דער גאנצער האנדעל און וואנדעל, דאס דינגען זיך איינער מיט'ן אנדערען, דאס געלד איבערטוישען, דאס שלעפען סחורות פון איין הויז אין אנדערען — געפארבטע קליידער, שטיקער קארט און סאמעט און זיידענס — דאס אלעס האט איהם צוגעצויגען. ער איז פערכאפט געווארען פון דעם פרעמד־ארטיגען און רייכען, וואס האט זיך ענטפלעקט פאר זיינע אויגען. עס האט זיך איהם אויסגעדאכט, אז ער איז פערבלאנדזשעט געווארען אין א אריענטאלישער שטאדט, אויף א באזאר פון דער וויטער אראביען, פון סולטאן'ס מלוכה, פון וועלכער ער האט זיך אנגעהערט אזוי פיעל דערצעהלען פון סוחרים און מאטראזען וואס האבען גערייזט אין אריענט, און אריבערגע־בראכט סחורות פון דער טערקאי קיין ווענעציא.

זיין אויג איז געווארען צוגעצויגען צו א געשטאלט וואס איז גע־זעסען אויף א שוועל פון א הויז. עס איז געווען א הויכער, דינער איד, מיט א לענגליך אויסגעצויגען פנים און א לאנגע שפיציגע בארד, וועלכע האט זיך אנגעהויבען ברייט און געענדיגט זיך שפיציג, מיט אן אויסערגעוועהנליך הויכען שטערען. דאס פנים, וואס האט ארויס־געקוקט פון דעם הויכען אראפפאלענדען שפיציגען אידען הוט, האט אויסגעזעהן ווי א געזיכט פון א הייליגען, וואס מען געפינט אויף די פרימיטיווע ביזאנטישע רעליגיעזע בילדער, וועלכע פלעגען זיך אזוי אפט געפינען אין די אלטע קירכעס אין איטאליען. פאסטילא איז ווי איבערראשט געווארען פון דעם געשטאלט, און איז צוגעגאנגען צום אידען, און וואס נעהענטער ער איז צוגעקומען, האט דאס געשטאלט פון דעם אידען אויסגעוויזען איהם אלץ מעהר בולט'ער עהנליך אויף א ביזאנטישען הייליגען. דעם אידען'ס אויגען זיינען געווען בלויע און

רונדיגע און זיינען געזעסען ווי פערגליווערט אונבעוועגליך אין זיין אויגען אויסשניט אונטער די רונדיגע, בויגענדיגע ברעמען. די שוועל, אויף וועלכער ער איז געזעסען איז ניט געווען קיין שוועל, נור ווי א מין שוב־טיר פון א געוועלב, וועלכעס איז געווען האלב־אפען, און אויסגעלייגט ווי א טיש. און דער איד איז געזעסען אויפ׳ן טיש און ארום איהם זיינען געווען פערשפרייט פערשיעדענע שטאפען. אלטע און נייע. קאלירטע רעק, און פארביגע טוניקס און בלוט־בעשפריצטע זיידען־שטאפען, וואס האבען געלויכטען ווי זון־שטראהלען. און פעריל שימרירענדיגע שטאפען, וואס ווען זיי האבען זיך געפאלדעוועט, האבען זיי געווארפען פון זיך גלאנצען ווי גלאנציגע שופען פון א פיש אדער ווי פליגלען פון זומער־פויגעלער. די שטאפען זיינען געלעגען צוזאמענגעווארפען איינס איבער דאס אנדערע, נור אז דער איד האט געזעהן ווי דער איידעלער הערר נעהענטערט זיך צו איהם, האט ער צוזאמענגעווארפען זיינע סחורות און בעהאלטען זיי אונטער די לאנגע ברייטע פאלעס פון זיין מאנטעל.

— זיי געגריסט, איידעלער הערר, — האט זיך דער איד געבויגען פאר דעם יונגען־מאן, איידער יענער האט זיך נאך גענעהענטערט צו איהם.

— זיי געגריסט, איד, — האט פאסטילע איהם אפגעענטפערט. און איידער דער איד האט נאך צייט געהאט עפעס צו ענטפערען, האט ער ווייטער געזאגט — בעהאלט ניט, איד, דיינע זיידענע שטא־פען. איך בין נישט קיין מס מאהנער פון פאבסטליכען מלוכה־אוצר: איך בין נישט קיין געזעץ־אויפזעהער פון דער הייליגער קירכע, און בין נישט געקומען נאכצוקוקען דיין אויפפיהרען. איך בין א מאלער פון דער שטאדט ווענעדיג, און א אונטערטהאן פון די ווענעציאנער רעפובליק. איך בין אן אנגעשטעלטער פון זיין הייליגקייט פון קאר־דינאל פון ווענעדיג. און געקומען בין איך צו דער אידישע געטא זיידען־שטאפען איינצוקויפען, אויסצופוצען מיט זיי מיינע מאדעלן פאר די פרעסקעס וואס איך מאל פאר דעם קלויסטער דאס „הייליג הארץ". ווייז מיר דיינע שטאפען, איד, און איך וועל בעצאהלען פאר זיי מיט גוטע גאלדענע דוקאטען—האט דער יונגער מאלער געקלומפערט מיט זיין לעדערנעם בייטעל וואס ער האט געטראגען אנגעבונדען ביי זיין גארטעל, און וואס איז געווען אנגעפילט מיט געלד.

אז דער איד האט געהערט דאס ווארט „ווענעדיג", וועלכעס איז געווען דער רעטונגס-פונקט פון אלע מאראנען און אידען, וואס האבען געקרעכצט אונטער דעם יאך פון פאבסט, האט ער געפיהלט א סימ־פאטישעס געפיהל צום „גוי". דאך האט ער מורא געהאט פאר'ן פרעמדען, ווארים דאס געזעץ, וואס האט פערווערט אידען צו האנדלען מיט קריסטען, איז געווען זעהר שטרענג.

— א, איידעלער הערר! זיי מוחל מיינע רייד. דער איידע־לער הערר ווייסט גאנץ גוט, אז דער הייליגער פאטער, פאול דער פערטער, גאט זאל איהם בענשען מיט לאנגע יאהרען און מיט נצחון איבער אלע זיינע פיינד, האט אונז פערוועהרט צו האנדלען מיט קריסטען. פארוואס זאלסטו ברייגנען א ארימען אידען צו א נסיון — געלד האט א רייץ, און נאך דערצו אודאי עכטע גאלדענע וועגעציאנער דוקאטען, וואס געהען איין אלע לענדער פון סולטאן, האט דער איד געוואלט טרעפען וואס דער איידעלער הערר האט אין זיין בייטעל.

— האסט געטראפען. עכטע וועגעציאנישע דוקאטען — קלומ־פערט דער מאהלער מיט'ן געלד — וואס געהען איין אלע לענדער פון סולטאן. נישט האלב-בלייענע מטבעות, וואס דער הייליגער פאטער צווינגט זיינע אונטערטהאנען צו נעמען פאר עכט געלד — לאכט דער מאהלער — האב ניט קיין מורא, איד. פערקויף מיר דיינע סחורות. עס איז פאר'ן קארדינאל פון וועגעדיג, און די וועגעציאנער ווייסען צו האלטען א סוד. — ווינקט צו איהם דער מאהלער, און ווידער, אזוי ווי דו ווייסט, האט נור דער הייליגער פאטער פערוועהרט דעם גע־וועהנליכען פאלק צו האנדלען מיט די אידען, אבער ניט זיך אליין און די קארדינאלען, פאר וועלכע געזעצע ווערען נים געשאפען.

— א, פאר'ן קארדינאל פון וועגעדיג, ווער ווייס דאס וואגען פון זיין הערליכע הייליגקייט צו בעהאלטען זיינע אוצרות? זאל דער איי־דעלער הערר אריינטרעטען אינוועניג. איך האב רייכטימער וואס זיי־נען ווערטה צו בעציערען דעם פאלאץ פון סולטאן פון אלע טערקען — האט דער איד זיך אויפגעהויבען פון זיין ארט אין דעם פענסטער געוועלב, פערשוואונדען און האט ווידער ארויסגעשטעקט זיין קאפ אונ־טער א קליין טירעל וואס איז געווען ערגעץ וואו פערשטעקט אונטער דעם האלב-אפענעם פענסטער, האט אריינגעלאזט דעם מאהלער אין געוועלב אריין,

פאסטילא איז פערוואונדערט געווארען. ווען ער איז אריינגעקראָ־כען נאך דעם אידען דורך די קליינע עפענונג אין אידענ'ס געוועלב אריין. אינוועניג איז געווען טונקעל. א נידריגער, זעקסקאנטיגער דורכגעשניטענער באלקען האט זיך אראפגעלאזט איבער זיין קאפּ. קיין ווענט האט ער ניט געזעהן. זיי זיינען צושוואומען געווארען אין א טונקעלן נעבעל. נור דא און דארט האט זיך ענטפּלעקט א ווינקעל. וואס איז בעלויכטען געווען בייטאג מיט א קליינעם פלאם וואס האט געברענט אין א אייל־געשיר. ביי דעם ליכט פון דעם אייל־געשיר האט ער געזעהן ווי עס בלישטשען און פינקלען פערשיעדענע שטאפען. דא האט אויפגעפלאמט מיט דעם פלאמענדען ליכט פון פייער א שטיק רויטער ברענענדער סאמעט. וואס האט זיך געקנייטשט אין פאלדען און בעהאלטען צווישען די פאלדען דאס ליכט פון זיינע קאלירען. פון אן אנדער עק האט ארויסגעשיינט אנאנדער שטיק שטאף. ס'האט עפּעס געפינקעלט, אבער וואס, האט ער נישט געזעהן, נור ער האט בע־מערקט, אז די עקען און ווינקלען זיינען אנגעפילט מיט פערשיעדענע סחורות. דער איד האט אפירגעשלעפּט א קאסטען, און ווען ער האט אויפגעעפענט דעם קאסטען, איז דער מאהלער פערשטוינט געבליבען פאר די אוצרות, וואס האבען זיך אויפגעעפענט פאר איהם.

דער קאסטען איז פול געווען מיט פערשיעדענע זיידען־שטיקער. פערשיעדענע וועלוועטס און בראקאדס, געהעפטע און געוועבטע, אי־טאליענישע און אריענטאלישע, וואס האבען געגאסען פון זיך א ליכט פול פון פערשיעדענע פארבען. דער איד האט ארויסגעשלעפּט פון קאסטען איין שטיק זיידענס נאכ'ן אנדערען. און צוגעטראגען עס צו דעם קליינעם פענסטערעל, וואס איז געווען פערוועבט מיט אייזערנע דיקע שטאכעטען. דורך וועלכע עס האבען זיך אריינגעגאסען אין קעל־לער־געוועלב קארגע ליכט־שטראהלען. דער איד האט אויפגעהויבען די זיידענע שטיקער און האט געלאזט פאלען איבער זיי דאס טאג־ליכט, אז פאסטילא זאל בעסער זעהן דעם ריינעם גלאנץ פון זייערע פארבען.

דער ווענעציאנישער מאהלער, וועלכער איז געוועהנט געווען צו די פארבען פון זיידענס, פון זיין היים ווענעדיג, האט זיך נישט גע־קאנט אברייסען פון די שטיקער געוועבען. זייער גלאנץ און גאלד־שיין האט אנגעטרונקען זיין אויג מיט אזא רייכקייט פון פארבען, אז

ער איז שכור געוואָרען פון זיי, ווי פון פולען גוטען אַלטען ווײַן. עס זײַנען געווען פּערסישע זײַדענע שטיקער, וועלכע האָבען געגלאַנצט מיט די פאַרבען פון גלאַנצענדיגע שלאַנגען. אַנדערע האָבען געבליש־טשעט, ווי זיי וואָלטען געווען בעזעצט מיט די אויסטערלישסטע טײַ־ערע שטיינער. אַנדערע ווידער האָבען געהאַט אין זיך דעם איידעלען פּרויענדיגען צניעות'דיגען רייץ פון פּערעל, און עס זײַנען געווען סאַמעטס, וועלכע זײַנען אַזוי שוואַרץ געווען ווי די שוואַרצע נאַכט און טיעף, ווי דער ים. און אַנדערע ווידער, וועלכע האָבען געהאַט די פאַרב פון בורשטין. און ווען דער איד האָט זיי געהאַלטען בײַם ליכט, האָט זיך איהם געדאַכט, ווי די זונען־שטראַהלען וואָלטען פער־גליווערט געוואָרען אין דעם זײַדענעם געוועב און זיי גיסען זיך אַראָפּ פון דעם זײַדענס, ווי דער איד וואָלט אַ זונען־פאַל געהאַלטען אין זײַנע הענד.

דאָס קאַרגע טאָג־ליכט האָט אויך נישט פערפעהלט צו פאַלען אויף די ווײַסע באָרד און אויסגעבלייכטען געזיכט פון דעם אידען. וואָס איז געשטאַנען מיט זײַנע זײַדענע שטאָפען בײַם פענסטערעל. און פאַסטילאַ איז געווען בעגײַסטערט פונקט אַזוי פון דעם אידענס געזיכט, וועלכעס האָט אויסגעקוקט אין דעם שײַן ווי אַ הייליגער, ווי פון די זײַדענע שטאָפען. דעם אידענס געזיכט האָט אויף איהם אַזוי געווירקט און אַזוי געררייצט זײַן קינסטלערישען אינסטינקט, אַז ער האָט פערגעסען צו וואָס ער איז געקומען און מיט אַ כיון אַנגעצווינגען דעם אידען, אַז ער זאָל איהם ווײַזען זײַנע זײַדענע שטאָפען און סחורות, כדי ער זאָל צײַט האָבען צו שטודירען זײַן געזיכט. ער האָט געטראַכט, ווי יעדער קינסטלער, צו בענוצען דאָס געזיכט פון דעם אידען צו איינע פון זײַנע הייליגע בילדער, נור דערמאַנענדיג זיך, אַז דאָס געזיכט טראָגט אַ ניט גלויבענדיגער, האָט ער, אַלס גוטער פרומער קריסט, גלײַך זיך אָבגעזאָגט פון דעם געדאַנק...

דורך דער גאַנצער צײַט, וואָס ער האָט זיך געפונען אין דעם גע־וועלב־קעלער, האָט דער מאַהלער געהערט אַ שטימע, וועלכע האָט אָב־געקלונגען אין דעם געוועלב אַרײַן — אַזוי ווי זי וואָלט געווען געקומען אַהער צו דרינגען פון גאַנץ ווײַט דורך דיקע ווענד און מויערען. די שטימע איז געווען פון אַ פרוי. זי איז געווען האַלב זינגענדיג און האַלב אַזוי ווי בעטענדיג צו גאָט. כאָטש ווײַט און אונקלאָהר, דאָך

האט ער געהערט, אז די שטימע קלינגט מיט פרעמדע, אונפערשטענד־ליכע ווערטער, וואס ער פערשטעהט ניט. פאסטילע האט גערייצט די ציטערדיגע וויכקייט פון דער שטימע, און אויך די אונפערשטענד־ליכקייט פון די ווערטער. ער האט שוין געהאט לעננסט בעמערקט, ווי אוים א פענסטערעל, וועלכעס קוקט ארוים פון א ווינקעל וואנד, לויכט זיך ארוים ליכט. ער האט פערשטאנען, אז דארט, הינטער דעם פענסטערעל, געפינען זיך די אינערליכע צימערען פון דעם איד'ס וואהנונג און פון דארט דרינגט דאס אהער די זינגענדיגע פרויען־שטימע. ער איז זעהר נייגעריג געווען אריינצוקוקען דורכ'ן פענס־טערעל, און צו זעהן וואס דארטען טוט זיך. ער האט אבער ניט גע־האט קיין געלעגענהייט צו דערנעהענטערען זיך צו יענעם ווינקעל. דער איד האט איהם געהאלטען אין דער נאהענט צו דעם גאס־פענסטערעל, וואו ער האט געהאלטען אין איין ווייזען די זיידענע שטאפען, אבער פאסטילע איז שוין זייט א לאנגע צייט ניט אנגעגאנגען די זיידענע ליכט־שטאפען. ער איז געווען פערנומען מיט דער שטימע, וואס הערט זיך פון דעם פענסטערעל. אין אנפאנג האט ער ניט געשאנקען קיין אויפמערקזאמקייט אויף דער שטימע. נור וואס אמאל האט ער זיך אלץ מעהר איינגעהערט צו דער שטימע, וואס האט געדרונגען טיעפער אריין אין איהם, כאטש אונפערשטענדליך און פרעמד די ווערטער און דער טאן. אבער דאס ציטערניש, די שטילע טיעפקייט פון דער שטי־מע, האט א צניעות'דיגע ערדלקייט ארויסגעשטראמט פון זיך, און די שטימע האט אין איהם עפעס אויפגעציטערט. ענדליך האט ער גע־פונען א געלעגענהייט צו דערנעהענטערען זיך צום פענסטער. דער איד האט אנגעהויבען אויסצופאקען אז אנדער קאסטען מיט זיידען־שטאפען און איז געווען פערנומען מיט דעם אויפקלאפען די פיעלע אייזערנע קלאמערס און שלעסער, מיט וועלכע דער קאסטען איז געווען פערמאכט. פאסטילא האט זיך דערנעהענטערט צום פענסטערעל און אריינגעקוקט אינעווענינ.

ער איז געבליבען הענגען ביים פענסטערעל. ביים שיין פון א ברענענדיגען זילבערנעם אויל־לאמפ האט ער געזעהן אז אלטער גרייז זיצט איינגעוויקעלט אין טיכער, און א מיידעל איז געזעסען ביי זיינע פים אויף א קליין בענקעל און האט פון א בוך עפעס ארויסגעזונגען. דער גרייז האט געמוזט זיין בלינד — ער האט געהאלטען די אויגען

פערמאכט און זיין געזיכט איז געווען צוזאמענגעוועבט אין איין וועבעכטס פון קנייטשען. איינצעלנע גראהע האר פון זיין בארד האבען זיך בעוואויגען אויף זיין ברוסט. דער מיידעל'ס געזיכט האט ער צו־מעהרשט ניט געזעהן. זי איז געזעסען איינגעבויגען איבער דעם בוך, וואס איז געלעגען איבער איהרע קניע, און ער האט נור געזעהן די פאל־דען פון בלויען סאמעט, וואס האט זיך אראבגעגאסען איבער איהרע רונדע אקסלען. דער שיין פון דעם אויל־לאמפ, וואס איז געהאנגען אויף א דיקען באלקען איבער איהר קאפ, איז אראבגעפאלען ווי א שירם איבער איהר קאפ און אקסלען און האט זי בעלויכטען. דער גלאנץ פון איהרע האר האט געשימערט מיט דעם זעלבען פערל־שיין, ווי דער סאמעט פון איבער איהרע אקסלען, ווי פערלדיגער מארגען־טוי וואלט יעהויכט איבער איהר גאנצען וועזען. נור באלד האט זי אויסגעדרעהט איהר קאפ, אזוי ווי זי וואלט געווען געפיהלט, אז עס קוקט ווער אויף איהר, און אומגעקוקט זיך דערשראקען, ווי זי וואלט וועמען געזוכט. זי האט נאך ניט געהאט געזעהן זיין געזיכט אין פענסטערעל, און פאסטילא האט געהאט א בליץ־שיין צייט צו זעהן זי.

א ציטערדיגע איידעלקייט האט אנגעפילט זיין הארץ, אין די אויגען האט זיך איהם געשטעלט טרעהרען, און ער איז געווארען פול מיט רעליגיעזע פרומקייט.

עס האט זיך איהם געדאכט, אז ער זעהט אן אויסערגעוועהנליכע ערשיינונג, א וואונדער פון גאט.

צו איהם האבען געקוקט א פאר אויגען, טרויעריגע, שטילע אויגען. נאך קיינמאל האט ער ניט געזעהן אזעלכע טרויעריגע אויגען. די אויגען־דאהמען זיינען געווען געשניטען לענגליך, ווי די אויגען פון אן עגיפטישען אינגעל, און די הייטלעך האבען זיך אראבגעלאזט איבער איהרע בולט'ע אויסגעהויבענע אויג־אפלען. די הייטלעך האבען געצי־טערט און די הערלעך אויף די אויגען־ראהמען האבען געציטערט, ווי די אויגען ־יי א טויב, וואס ערוועקט רחמנות ביז צו וועהטאג, נור ביי איהר האבען די אויגען ניט ערוועקט קיין רחמנות, נור א טיעפע טרוי־ערקייט, א טרויערקייט פון ניט די וועלט, און פון נישט מענשליכען צער. דער שטערען איז געווען א בולט'ער, א רונדער, אן אויפגע־הויבענער און האט דערגרייכט ווייט אויף איהר קאפ ארויף ווי דער שטערן פון לעאנארדי דע ווינטשי'ס „היילינע אננא". דער ראנד

פון איהר שטערען איז געווען א ברייטער, ווי ביי איהר פאטער, נור וואס אמאל האבען זיך די ליניען פון איהרע קין־באקען אראבגעלאזט זיך לענגליך און שמאל ארונטער, ווי דאס געזיכט פון אן איידעלען דורות־יחוס'דיגען יונגען הירש. נור אם ליעבליכסטען האט זיך אויס־געדריקט דער טיפער אונערגרינדעטער צער און אונפערשטענדליכע טרויעריגקייט, וואס איהר פנים האט אויסגעדריקט, ארום איהר מויל. עס איז ניט געווען א מויל, ס'איז געווען ווי א לעבעדיגער שניט אין פנים. איהר מויל איז געווען אויסערגעוועהנליך קליין און קורץ, אזוי ווי ס'וואלט פערוואקסען געווען און ס'האט ווער אויפגעשניטען די פערוואקסענע ליפען, נור מיט אזוי פיעל ליעבע און צערטליכקייט, ווי א מייסטער'ס האנד וואלט אויסגעצערטעלט דעם שניט, אויפשניי־דענדיג איהרע ליפען, ווי די בלעטלעך פון א יונגען, קוים ענטוויי־קעלטען רויטען קנאספ. און דאס מויל האט זיך צוריק פערמאכט, ווי עס פערמאכט זיך א בלום אויף ביינאכט און האט איבערגעלאזט אויף זיינע ראהמען דעם טוי פון דער נאכט, אזוי פריש איז געווען דער קליינער שניט פון איהר מויל; אז זי האט געקוקט, האט זיך דעם מאהלער געדאכט, אז זי זעהט מעהר מיט איהר מויל, ווי מיט איהרע אויגען...

פאסטילא האט געפיהלט, ווי עס גליטשט זיך אין זיין הארץ אריין דער איידעלער טרויער און די ציטערדיגע פרייד, וואס גיסען זיך פון איהרע אפענע אויגען און אפענעם מויל. ער האט געמיינט, אז ער זעהט עפעס ניט אויפ'ן וואהר, נור א וויזיע האט זיך בעוויזען פאר זיינע אויגען. און די בעלייכטונג פון דער מנורה, מיט די ציטערענדע שיינען פון זיידענס און מעטאלען, וואס האבען געפינקעלט פון די אין שאטען פערהילטע ווינקלען פון שטוב, האט איהם ארומגענומען ווי אין א וואלקען אריין און פער'שיכור'ט איהם.

זי האט זיך ניט דערשראקען, ווען זי האט ענדליך בעמערקט א פרעמד געזיכט, קוקענדיג אין שטוב אריין דורך דעם פענסטער. איהרע אויגען האבען זיך ניט פערוואונדערט. זי האט זיך נור אויפגעהויבען פון איהר ארט. און פאסטילא האט געזעהן, ווי דער שווערער סאמעט פאלט אראב איבער איהרע אקסלען און רונדען קארק, און עס הערט זיך אן אנגענעהם קלינגען פון די ארנאמענטען, מיט וועלכע זי איז געווען בעהאנגען. די לאקען פון איהרע האר זיינען געפאלען אויף

איהר קלייד און זיינען דאָרט פערלאָרען געגאַנגען אין דער טונקעל־הייט פון דעם סאַמעט.

זי האָט זיך אויפגעהויבען און איז צוגעגאַנגען נעהענטער צו דעם גרייז און אַרויפגעלעגט אויף איהם איהרע לאַנגע, אויסגעטאַקטע הענד. נור פלוצלונג איז דאָס אַלעס פערשוואונדען געוואָרען, ווי אַן אילוזיע. פאַר די אויגען האָט איהם אַנגעהויבען צו בליצען מיט גאָלד און בלוי־קייט. ער האָט זיך אומגעקוקט און געזעהן, ווי דער איד, ביי וועלכען ער האָט געהאַנדעלט די סחורות, האָט אריבערגעוואָרפען א שטיק זייד־דענצייג איבער דעם פענסטערעל און פערשטעלט אַלצדינג, וואָס אינע־ווענינ טוט זיך.

— עכטער פלאָרענטישער דאמאסק — ווייזט דער איד אויף דעם זיידענצייג — מיט גאָלד און פורפור געשטיקט...

קאפיטעל 2.

הייליגעם שווייגען.

פאסטילא האט געזוכט צו בעגעגנען זיך נאך אמאל מיט דער אידישער מיידעל, דעם סוחר'ס טאכטער, וועלכע ער האט געזעהן דורכ'ן פענסטערעל. ער האט אבער ניט געהאט קיין געלעגענהייט זיך מיט איהר צו טרעפען. יעדעס מאל, וואס ער איז געקומען אין דער גהעטא, האט ער געפונען דאס הויז אויף „פלאזא די יודעא“ פער־שלאסען. דאס געוועלב, וואו ער האט צום ערשטען מאל געטראפען דעם אידען, איז דארט מעהר ניט געווען. עס איז ניט געווען צו דער־קענען, אז דא איז אמאל געווען א רוק־טיר. דאס הויז איז געשטא־נען א טויט־שטומע. די קליינע פענסטערלעך, וועלכע האבען זיך ארויסגעזעהן פון דער הויך, זיינען געווען פערמאכט מיט די געוועבטע אייזערנע שטאכעטען און פערהאנגען פון אינעווייניג אזוי, אז ער האט ניט געקאנט וויסען, אויב אינעווייניג אין הויז איז יא דא לעבען אדער ניט.

פון דעם אייזערנעם פענדעלע, וואס דער ווינד האט בעוואויגען אויף אן אייזערנעם געהאמערטען שטאנג, האט ער בעמערקט דעם ציי־כען פון אלטען קאסטיליען, וועלכער איז געווען אבגעריבען; און פון די ארומיגע שכנים, וואס האבען זיך אמאל בעוויזען דורכלויפענדיג דורך דער פלאזא, האט ער גאר ניט געקאנט אויסגעפינען. די אידען האבען זיך געשראקען פאר איהם און איהם אויסגעמידען. ענדליך האט ער אויף אזוי פיעל אויסגעפונען, אז דעם איד, וואס וואהנט אין דער הויז, רופט מען „דער סוחר פון קאסטיליען“. ער איז א רייכער מאן און ער איז א פערטרעטער פונ'ם גרויסען געשעפט פון דער רייכער מאראניז „דאנא גראציא מענדעסא“, די מוטער פון די יאנ־

ראנעז, וועלכע האט זיך ענדליך בעזעצט אין קאנסטאנטינאפאל און האט איהרע געשעפטען איבער אלע לענדער פערשפרייט.

איינמאל האט ער זיך געפונען אויף די פלאזא אין דער אידישער גהעטא. עס האט געמוזט זיין א שבת, ווארים פאסטילא האט זיך פערוואונדערט פון דער שטילקייט, וואס עס האט געהערשט ארום. אלע הייזער זיינען געווען פערמאכט. זעלטען האט מען געזעהן אי־מיצען זיך בעוועגען איבער דער פלאזא אדער ארויסקוקען פון פענסטער. פלוצלינג האט פאסטילא געהערט א געוואלד. ער האט זיך אומגעקוקט און ער האט געזעהן, ווי פון פערשיעדענע הייזער שלעפען פאפסטליכע אויפזעהער און קירכען־סאלדאטען ארויס יונגע מיידלעך און יונגע בחורים און פיהרען זיי ערגעץ־וואו אוועק, בעגלייט פון דעם געוויין און געשריי פון זייערע עלטערען, אנזאגענדיג זיי עפעס אין אן אונפערשטענדליכער שפראך. פאסטילא איז ערשטוינט געווארען. ער האט זיינע אויגען ניט געגלויבט: פון דעם קאסטילישען הויז, אין וועלכען דער אידישער סוחר האט געוואהנט, און וועלכען ער האט שטענדיג געטראפען פערמאכט און טויט, האט זיך פלוצלונג אויפגע־עפענט דאס אלטע בעקאנטע טיר־געוועלב, און איבער איהם האט זיך ארויסגעלאזט א טרעפ אויף דער גאס, און פלוצלונג האט זיך איבער דער טיר געהערט א שארך פון סאמעט. און ער האט דערזעהן דאס מיידעל, וואס ער האט בעמערקט דורכ'ן פענסטערעל, געפיהרט פון צוויי קירכען־סאלדאטען. ער האט איהר פנים ניט געקאנט זעהן, ווייל איבער איהר קאפ און פנים האט געהאנגען א גרינער שלייער, דער צייכען פון אידישע קינדער. ער האט אבער געקאנט זעהן, אז זי בויגט אראב איהר קאפ אונטער דעם שלייער צו דער ערד, און איהר קליינער געטאקטער קאפ הויבט זיך ארויס פון שלייער, ווי א פריי־שער, שעהנער עפעל. הינטער איהר איז נאכגעגאנגען דער סוחר וועלכער, אויך בויגענדיג זיין קאפ צו דער ערד, ווי זיין טאכטער, האט ניט געשאנקען קיין איין בליק דעם בעקאנטען מאהלער, כאטש עס האט אויסגעוויזען, אז ער האט איהם בעמערקט.

פאסטילא איז נאכגעגאנגען איהרע טריט.

ביים אריינגאנג צו דער גהעטא איז געשטאנען די קירך סאנט אנגעליקא. די קירך, ווי דער טויער אויף דער אידישער גהעטא, האט

געהאט אונטער'ן צלם דעם אויפשריפט פון ישעיה: „פרשתי את ידי כל היום אל עם קשי עורף". די קירך איז בכיון געבויט געוואָרען פאַר אידען. און אַן אַלטע גזרה פון פערצייטיגע פּאַפּסטען האָט בעפוילען די אידען אַנצופילען די קירך יעדען שבת נאָכמיטאָג און אויסהערען די דרשות פון די קריסטליכע גלחים. אָבער די אידען האָבען קיינמאָל ניט אָבגעהיט די גזרה. זיי האָבען זיך אויסגעקויפט מיט געלד און זיי האָבען שוין געהאַט אין דער גהעטאָ זייערע „עשרה בטלנים". וואָס האָבען יוצא געווען פאַר אַלע אידען און פלעגען וואָד־אייז. וואָד־אויס געהן אין דער קירך און יעדען שבת אויסהערען די דרשות פון די גלחים, כדי יוצא צו זיין די גזרה. דעם גלח'ס דרשה האָט זיי סיי ווי סיי ניט געקאָנט שאַדען, ווייל די מעהרסטע פון די עשרה בטלנים, וואָס די קהלות האָבען אויסגעקליבען, אַז זיי זאָלען זיי פערטרעטען אין דער קירך, זיינען געווען טויבע, און א חוץ דעם האָבען זיי זיך פערשטאָפּט די אויערען, אַז דעם גלח'ס רייד זאָל איבער זיי קיין שליטה ניט האָבען. אין די צייטען פון קלאָנימוס דעם פיערטען, ווען שלמה מלכו איז געווען אין רוים און האָט אויסגעאיבט זיין מיסטישע ווירקונג אויף'ן פּאַפּסט לטובת די מאַראַנען, איז די גזרה אין גאַנצען בטל געוואָרען, און די קירך אין דער אידישער גהעטאָ איז געשטאַנען פערמאַכט. נור אין די צייטען פון „פּאַפּסט המן", ווי די אידען האָבען גערופען פאַול דעם פיערטען, איז די גזרה בעניי‏ט געוואָרען מיט מעהר ביטערקייט. דער פּאַפּסט האָט אַנגעשטעלט אַלס גלח אין דער קירכע דעם גע'שמד'טען אידען יוזעף מאַראַ. און דער גע'שמד'טער גלח האָט אַכטונג געגעבען, אַז אַלע אידען פון דער גהעטאָ זאָלען רעגעלמעסיג בעזוכען די קירך יעדען שבת. די אידען האָבען מורא געהאַט פאַר די יונגע קינדער, וואָרים דער יוזעף מאַראַ האָט געהאַט א גרויסען כח אין זיין מויל און איז געווען פערריעבענט אין גאַנץ איטאַליען אַלס איינער פון די שטאַרקסטע פּרעדיגער — פלעגען די אידען בעהאַלטען די קינדער אין דער היים און געגאַנגען אַליין אין דער קירכע, זייענדיג זיכער אין זיך. אָבער יוזעף מאַראַ האָט דוקא געוואָלט האָבען יונגע אונשולדיגע הערצער און ריינע, אונבעלעמטיגטע אויערען אַלס זיינע צוהערער—האָט ער יעדען שבת געשיקט זיינע קירכען־סאָלדאַטען אין די הייזער פון דער אידישער גהעטאָ און זיי האָבען ארויסגעשלעפּט די יוגענד און געפיהרט אין קירך אַריין...

ווען פאסטילא איז אריינגעקומען אין קירך נאך דעם סוחר פון קאסטיליען מיט זיין טאכטער, איז די קירך שוין געווען פול מיט פרויען און מענער, מיט יונגע מיידלעך און בחורים און קליינע קינדער, איינגעלעך מיט ארבע כנפות'ען און קליינע מיידלעך. די קירך האט אויסגעזעהן ווי א שוהל, אלעס ארום איז געווען בעמאהלען מיט העברעאישע פסוקים פון די נביאים, וועלכע האבען געגעבען אנצוהערעניש אויף דער קריסטליכער אמונה. אין מזרח-וואנט איז געשטאנען א רייך-געשניצטער ארון, און איבער'ן ארון איז געהאנגען א גרויסער זילבערנער צלם... ליכט האבען געברענט, גרויסע וועקסענע ליכט, אין א אידישער זילבערנער מנורה, פאר'ן הייליגען בילד... און יוזעף מארא, איינגעוויקעלט אין א טלית, איז געשטאנען אויפ'ן בעלעמער פאר'ן ארון. אין איין האנד האט ער געהאלטען א ספר תורה, אין דער צווייטער האנד — א צלם, און גערעדט צו די אידען.

גערעדט האט ער צו די אידען אין זייער שפראך, אויף קאסטיליש, און ער האט געבראכט פסוקים פון דער תורה, פון די נביאים, און אנגעוויזען אויף שטעלען אין תלמוד און מדרש, געבראכט ראיות פון די קבלה'איסטישע ספרים. ער האט געשראקען מיט'ן גיהנום און צוגעזאגט דעם גן עדן, און דערביי האט ער געשילדערט מיט לעבעדיגע פארבען די יסורים און פיין אין גיהנום, און געמאהלען דעם גן עדן. דערמאנט די אידען זייער נידריגען מצב, ווי זיי ווערען פערשעהמט און זייער אמונה ווערט אויסגעלאכט.

— און וואו איז ער, אייער גאט? — האט ער געפרעגט — און וואו איז ער, אייער משיח? פאר וואס רופט ער זיך ניט אפ? פאר וואס גיט ער אייך קיין צייכען ניט? מיט וואס זיינט איהר ערגער פון די גוים? פאר וואס האט ער אייך געמאכט פאר'ן ציעל פון מענשליכען שפאט און פעראכטונג?

און ער האט אויסגעשטרעקט צו זיי די ספר תורה מיט'ן צלם און זיך געבעטען: — קומט ארונטער, קומט ארונטער אונטער זייער שוץ!

און זיין שטימע איז געווען א טיעפע, א מעטאל-שווערע און האט אנגעווארפען א שרעק און אן אימה אויף זיינע צוהערער.

און זיינע אויגען זיינען געווען ברענענדיגע און זיין פּנים איז געווען אַ בלייכער און אַ טרויעריגער.

און לעבען איהם איז געזעסען דער נאָטאַריוס פון פּאַפּסט, מיט אַ גרויסע פעדערנע פעדער און מיט לאַנגע פּאַרמעטס. און וועלכער איך עס איז צוגעקומען צום בעלעמער און געבויגען זיין קאָפּ אונטער דעם רעגען פון דעם הייליגען וואַסער, האָט גלייך אַרויסגעקראָגען פון נאָטאַריוס אַ צייגניס, וואָס גיט איהם בירגער־רעכט פון רוים און מאַכט איהם פאַר'ן איינציגען יורש פון זיין פאָטער'ס אַלע פערמע־גענס און גיט איהם צוריק דאָס פערמעגען און די הייזער, וואָס דער פּאַפּסט האָט צוגענומען פון אידען, וואָס האָבען זיך געפונען אויסער די מויערען פון דער גהעטאָ.

אויף דער ערשטער באַנק געגען איבער דעם גלח'ס בעלעמער זיינען געזעצען די עשרה־בטלנים, צוויי פון זיי חיים אדוני און מרדכי אלפי, וועלכע זיינען געווען די „נאַראָנים“ פון דער גהעטאָ. געשפּיעלט אויף חתונות און שמחות „טויטען־טענץ“, און געוואָרען אויפגערופען צו דער תוכחה. זיי האָבען געהאַט אויך די אויפגאַבע צו פערטרעטען די קהלה פון רוים אין דער קירכע. חיים אדוני, וועל־כער איז נאָך געווען אַ יונגער יונג, האָט זיך געמאַכט, אַז אַ באַק איז איהם געשוואָלען פון צאָהן־וועהטאָג, און האָט זיך איבער'ן פּנים ארומגעבונדען אַ גאַנץ שטיק וואָלען געצייג, וואָס וואָלט גענוג געווען פאַר אַ מלבוש אויפצוצייהען; זעלבסטפערשטענדליך איז ווענוג אָרט געבליבען, אַז מען זאָל זיינע אויערען אַרויסזעהען — און נישט נור דעם גלח'ס שטימע — ווי מעטאַל קלינגענדיג זי איז נישט געווען, האָט נישט אריינגעדרונגען דורך דעם וואָלען־געצייג — נאָר אַ שאָס פון אַ האַרמאַט וואָלט אויך נישט דערגאַנגען, — דער צווייטער האָט ארומגעבינדען דעם קאָפּ, פאַר קאָפּ־וועהטאָג מיט ציטראָנען און ווייסע האַנדטיכער, זיינע אויערען האָבען אויך געהאַט ווענוג געלע־גענהייט צו פערנעהמען עפּעס פון גלח'ס שטיק. דער גלח איז אַזוי צוקאָכט געוואָרען, אַז ער איז אַראָב פון בעלעמער מיט'ן צלם אין דער האַנד, צו צו דער באַנק, צוגעפיהרט דעם צלם צו די „נאַראָנימס“ פּנים'ער, און געהייסען זיי מיט די פויסט, אַז זיי זאָלען קוקען אויפ'ן צלם. אַראָבגעריסען די טיכער פון די באַק, די האַנדטיכער פון קאָפּ, און געצוואונגען זיי צו קושען דעם צלם, אָבער די „נאַראָנים“ האָבען

אזעלכע געוואלדען געמאכט אויף זייער ציין־וועהטאג און אויף זייער קאפ־וועהטאג, אז מען האט זיי געמוזט ענדליך ארויסווארפען פון דער קירך.

יוזעף מארא האט זיך געווענדט צו די יונגע קינדער, צו זיי האט ער גערופען מיט זיין מעטאלענע שטימע און אנגעווארפען א שרעק אויף זיי.

— האט רחמנות, האט רחמנות אויף אייערע יונגע קינדער, וועל־כע איהר ציהט אויף אין שאנדע און שפאט, פעראכטעט פון אלע, און געיאגט פון אלעמען! גיט זיי שוץ אונטער דעם קרייץ! — האט דער משומד געבעטען.

אבער די יונגע קינדער האבען זיך געשפארט צו זייערע עלטערן און עס איז געגאנגען א מורמעל פון אויער צו אויער, פון טאטע צו זוהן, פון מאמע צו טאכטער, איין ווארט, איין פליסטער: „שמע ישראל!“

און עס איז געווען ווי דאס ווארט וואלט א צויבער־קראפט בע־זעסען. עס האבען געציטערט הערצער. עס האט זיך געהערט א שטי־מע פון דור דורות, און פלאקערדיגע פייערען זיינען אויפגעשטאנען פאר די אויגען — ברענענדיגע מענשען־לייבער, גרויסע שרעקענדע אויגען, ציטערענדע לעצטע שטימען: „שמע ישראל!“

און זיי זיינען געשטאנען, יונג און אלט, קינד און מאן, און גע־בויגען די קעפ צו דער ערד, און געברומט מיט אונמענשליכע שטימען: „שמע ישראל!“

פערשטומט און דערשראקען איז געווארען פאר דער שטימע יא־זעף מארא, און זיין האר האט אויפגעציטערט און זיין בלוט האט דערהערט איהר אייגענע שטימע, און ער האט מיטגעמורמעלט: „שמע ישראל!“

אין א ווינקעל פון דער קירך איז געשטאנען פאסטילא.

ער איז דערשראקען געווארען פאר דעם פרעמדען און גרויסען. וואס ער זעהט. ער האט בעוואונדערט די קינדער, וואס שטעהען הארטנעקיג די קעפ געבויגען צו דער ערד, און קיין האנד בעוועגט זיך ניט; קיין ריהר, קיין בליק צו דעם אויסגעשטרעקטען צלם, וואס דער

גלח האלט אין זיין האנד, אויסגעשטרעקט צו זיי — און וואס טראגט אין זיך רעטונג פאר זיי — פאר דער וועלט און יענער וועלט...

ער האט ניט פערשטאנען פאר וואס זיי ווילען ניט אננעהמען דעם גלויבען, וואס מאכט א סוף צו אלע זייערע צרות און וואס איז דער איינציגער און דער ריכטיגער. פאר וואס? פאר וואס?

ער האט געקוקט אויף דעם סוחר פון קאסטיליען און אויף זיין מיידעל. זיין הארץ האט געציטערט. עס האט זיך איהם געדאכט, אז זי וועט אויסשטרעקען איהר האנד צום צלם. אבער ניין, זי בויגט אויך איהר קאפ צו דער ערד, ווי די אנדערע, און שטעהט הארטנעקיג און ברומט עפעס דורך איהרע ליפען.

און זי איז דאך אזוי קריסטליך, אזוי געטליך ערעל און פרום. און זעהט זי דען ניט אויס ווי די הייליגע מאדאנא? זעהט זי דען ניט אויס, ווי יענע פערשלאסענע הייליגע מיידעל, צו וועלכער גאט קומט און בעהעפט זיך מיט איהר?...

ערשט יעצט האט ער דערזעהן איהר קאפ, ווי זי האט איהם געבויגען צו דער ערד, און דעם צער, דעם אונענדליכען, ניט־מענשליכען צער, וואס ליגט ארום איהר קינדישען מויל. דער צער פון דער וועלט לייכט אראפ פון איהר פנים. אין איהרע אויגען ליגט דער טרויער; איבער איהר הויכען בולט'ען שטערען ליגט דאך אויסגעגאסען די פרומקייט אליין. און ער האט געהאט דאס געפיהל זיך אראפצולאזען אויף די קניע פאר איהר, אויפצוהויבען די הענד צו איהר, און צו בעטען צו איהר:

— הייליגע מאריע, אונשולדיגע ריינקייט, דו, לויטערקייט פון נשמות, דו, וואס דו טראגסט דעם צער פון דער וועלט, האב רחמנות, האב רחמנות!

פון דעם ערשטען אויגענבליק וואס ער האט זי געזעהן, האט ער געטראכט צו מאהלען פון איהר א הייליגע מאריע, גאט'ס מוטער. אזוי האט זי אויסגעזעהן ווי גאט'ס מוטער — די, צו וועלכע גאט האט זיך בעוויזען, האט געמוזט האבען די טרויעריגע אויגען און דעם אונמענשליכען צער ארום איהר מויל. אויף איהר פנים האט געמוזט זיין אויסגעגאסען דער געשריי, דער שטילער געשריי פון אונזערע ליידען, און דער אונענדליכער רחמנות.

פאר דיזען פנים וועלען מענשען פאלען אויף די קניע; צו דיזען

פּנים וועלען מענשען אויפהויבען זייערע הענד און בעטען, און די אויגען וועלען אריינגיסען אין מענשליכע הערצער אויסגעוועהטאַגטע איידעלקייט און הערצליכען צער, און שטילע, ריינע ליעבע צו אַלעמען, צו אַלעמען, אן אונענדליכען מוחל זיין און א טיעפע דערבאַרמונג, אַזוי ווי זי האַט אריינגעגאָסען אין זיין האַרץ אַריין...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

ער איז געווען א ווענעציאַנער דורך און דורך. ער האַט געהאַסט רוים, רוים מיט איהר טריאומפירענדען, זאַטען, הערשענדען פּנים. ער האַט געהאַסט איהר קונסט, און מעהר פון אַלעם דעם יונגען גאָט ראַפאַעל, וואָס האַט בעהערשט די קריסטליכע וועלט מיט די שעהנקייט פון זיינע פרויען־קערפּערס, מיט די זאַטקייט פון בלויזע ארימע מוטערליעבע.

אַ, ווענעדיג, די שטאָדט, וואָס איז בעפליגעלט מיט די זעגעלשיפען פון אַלע טייכען און ימים! אַ, ווענעדיג, וואָס זעהט אויס ווי א וויזיע פון גאָט, וואָס איז פערקערפּערט געוואָרען אין ווייסען מאַרמאָר; אַ, ווענעדיג, וואָס דיינע קירכען און דיינע פּאַלאַצען, דאַכט זיך, האָבען פליגלען און שוועבען אין דער לופטען.

נור מעהר פון אַלעם האָט ער פערגעטערט די ווענעציאַנער מאָהלער. זיינע לעהרער זיינען געווען טינטאַרעטאָ, זשאָרשאָנאָ, בעליני און מעהר פון אַלע דער אַלטער סט. אַנזשעליקאָ, וועמענס הייליגע מוטערס ער האָט געזעהען אין פלאָרענץ. דער וואָס ברענגט אראָב די הימלישע געשטאַלטען און קליידט זיי אַן אין קינדישע אונבעהאָלפענקייט.

אָבער רוים איז געוואָרען בעהערשט פון דעם יונגען גאָט ראַפאַעל, וואָס איז דורכגעגאַנגען דורך די ערד, ווי אַ בליץ. גאַנץ רוים, די גאַנצע קריסטליכע וועלט האָט געקניעט און געבעטען צו זיינע מאַדאָנאָס, וואָס ער האָט געמאָהלען פון זיין געליעבטע, דעם בעקער'ס טאָכטער. ער האָט פערשקלאַפט און צוגעשמידט צו זיין פּענזעל און פּאַלעטאַ אַלע קינסטלער, וואָס זיינען געקומען נאָך איהם. יעדע מאַדאָנאַ האָט געמוזט זיין עהנליך צו ראַפאַעל'ס געליעבטע, דעם בעקער'ס טאָכטער פון רוים; אַז ניט, האָט זי ניט געהאַט קיין אויסזיכטען אויפגענומען צו ווערען אין אַ קירך, און איהר מייסטער איז געשטאָרבען פון הונגער.

אָבער פּאַסטילאַ, ווי אַלע אַנדערע יונגע קינסטלער, האָט שוין

דאמאלס געטראגען דעם פראטעסט געגען די הערשאפט פון ראפאעל. ניין — האט ער געטראכט — די פרוי, וועלכע גאט האט אויסער־וועהלט, אז זי זאל געבוירען דעם צער פון דער וועלט, האט ניט בלויז בעזעסען א פאלקאמע מענשליכע שעהנקייט און אן אונענדליכע מוטער־ליעבע. ניין, זי האט געמוזט טיעפער זיין, זי האט געמוזט אפ־פערען איהר מוטער־ליעבע פאר א העכערען פרייז, פאר אן אונענדליכע ליעבע פון דער גאנצער וועלט. איהר פנים האט געמוזט בעזיצען יענע מיסטישע שעהנקייט, וואס ווען מיר קוקען זי אן, ווערען מיר אויסגע־טאן פון דער שעהנקייט און פון דער ליעבע פון דער וועלט, און מיר ווערען אריינגענומען אין א העכערער, אין א ניט־מענשליכער, אין א ניט־פערשטענדליכער אונבעגרענעצטער ליעבע...

און דאס האט אויסגעדריקט דאס געזיכט פון דער אידישער מייד־דעל, די טאכטער פון דעם סוחר פון קאסטיליען. אין איהר געזיכט האט ער געזעהן יענע אונפערשטענדליכע שעהנקייט, וועלכע דעקט אויף פאר אונז די געהיימניסען פון אן אנדער וועלט, וואס ער האט אזוי לאנג געזוכט. צו דעם געזיכט וועלען מענשען בעטען, בעטען מיט גאנץ אנדערע כונות, מיט ריינע הערצער, ניט מיט קליינליכע פער־לאנגען, ניט נאך א ביסעל ארימען מענשליכען גליק, ווי מען בעט צו ראפאעל'ס מאדאנאס, נור אנדערש, גאנץ אנדערש, אויסגעטאן פון יעדען פערזענליכען וואונש, פון יעדען קליינעם גליק, וועלען מענשען בעטען נאך א העכערען גליק, נאך א העכערע אויסלייזונג.

אבער ווי אזוי? ווי אזוי וועט ער, א גוטער קריסט, נעהמען א טאכטער פון אן אונגלויביגען און מאכען פון איהר די עהנליכקייט צו די מוטער פון גאט? ווי אזוי וועלען גוטע קריסטען קניען פאר א גע־זיכט, וואס איז געמאהלען פון אן אונגלויביגער טאכטער?

נור באלד איז אין איהם אויפגעשטאנען די לעגענדע פון קריסטוס און ער האט זיך געפרעגט: האט דען גאט אליין ניט אויסגעקליבען פאר זיין אויסערוועהלטע א טאכטער פון דעם פאלק? האט זי אליין, די אייביגע ריינקייט, די מוטער פון גאט, ניט בעלאנגט צו דעם פאלק? דאס איז דאס אונפערשטענדליכע, דאס הויכע און דאס מיסטישע, וואס ליגט אין דעם פאלק, וואס גאט האט דוקא איהם אויסגעקליבען, אז פון איהם זאל ארויסקומען די ערלייזונג פון דער וועלט, און דוקא צווישען

זיינע טעכטער האָט ער געפונען די, וואָס טראָגט די שעהנקייט, וואָס ער האָט אַזוי לאַנג געזוכט.

ער האָט פאָטער און טאָכטער אַבגעוואָרט פאַר דער טיר פון דער קירך. און ווען דער סוחר פון קאַסטיליען איז אַרויסגעקומען מיט זיין טאָכטער, האָט דער מאָהלער געקניעט פאַר איהר:

— אָ, מאַדאָנאַ, דו, וואָס דו טראָגסט אַ געזיכט, וואָס פלאַנצט איין פרומקייט און איידעלקייט אין מענשליכע הערצער, דו האָסט ניט קיין רעכט צו בעהאַלטען דיין געזיכט פאַר דיר אַליין. גאָט האָט עס דיר געגעבען, כדי דו זאָלסט מענשען שעהנער מאַכען און איידעלער. איך וויל מאָהלען פון דיר אַ בילד פון דער הייליגער מאַדאָנאַ פאַר דעם קלויסטער דאָס „הייליגע האַרץ". מענשען וועלען זעהן דיין געזיכט, זיי וועלען קניען דערפאַר און בעטען דערצו מיט אַ ריין האַרץ. אָ, מאַדאָנאַ, לאָז מיך בעשאַפען גאָט'ס ווערק פאַר דער גלאָ־ריע און הערליכקייט פון זיין נאָמען.

דאָס מיידעל האָט געשוויגען און געבויגען דעם קאָפּ צו דער ערד, פונקט ווי זי האָט עס געטאָן אין דער קירך ביי דער פרעדיגט פון גלח. זי האָט איהם אויסגעהערט אוים מורא און רעספעקט. און דערנאָך איז זי מיט קליינע טריט אַוועק נאָך איהר פאָטער — געגאַנגען מיט אַ גע־בויגענעם קאָפּ איהר וועג.

דער מאָהלער איז איבערגעבליעבען קניענדיג אויף איין פוס אויף זיין אָרט.

קאפיטעל 3.

דער חרם.

אין מאי פון יאהר 1556 האט די אינקוויזיציע פערברענט אין אויפ'ן בעפעהל פון יעזוס קריסטוס פערטרעטער, אויפ'ן בעפעהל פון פאפסט, זעקס און צוואנציג מאראנען; און די איבעריגע, וואס האבען איינגעווילינגט אבצוהיטען דעם קריסטענטום, האט מען געשמידט אין קייטען און פערשיקט אויף דעם איינזאמען אינזעל מאלטא. דאס פייער פון דער אינקוויזיציע אין אנקאנא האט אויפגערודערט די אידען פון דער גאנצער וועלט, און אם מעהרסטען די אידען פון איטאליען.

זייט יאהרען און יאהרען זיינען די מאראנען פון פארטוגאל און שפאניען אנטרונען געווארען פון זייערע בלוטיגע און פייערדיגע היימען נאך די פרייהייט־ליעבענדע מדינות פון איטאליען, וואו עס האט צו יענער צייט געהערשט דער גייסט פון אויפקלעהרונג, בילדונג און מענשליכקייט. די פאבסטען קלעמענס דער פיערטער, פאול דער דריטער און יוליוס דער דריטער האבען ערלויבט די מאראנען, וואס זיינען אנטלאפען פון דער בלוטיגער אינקוויזיציע, עפענטליך צוריקצוקעהרען צום יודענטום. אנצונעהמען צוריק זייערע אידישע נעמען און צו פיהרען זייער אידיש לעבען. אין דער פרייער רעפובליק פון ווענעדיג האט מען זיי אויפגענומען מיט אפענע ארעמס. זיי האבען דארטען פערבונדען האנדעלס־בעציהונגען מיט זייערע ברידער, וועלכע האבען זיך געפונען אין דעם סולטאנ'ס לענדער און געהאלפען ענטוויקלען און רייך מאכען די רעפובליק. עס האבען מקנא געווען דער רעפובליק די פירשטענטימער פון פערארא און אראבאנע, און וועלענדיג אבציהען די מאראנען פון ווענעדיג נאך זייערע מדינות, צו ענטוויקלען זייערע האפען־שטעדט מיט דעם האנדעל פון אריענט

דורך די מאראנען. האבען זיי די מאראנען פערזיכערט נאך מעהר רעכט, און געלאזט זיי בויען שוהלען, עפענען אידישע דרוקערייען — וואס איז געווען צו יענער צייט דער העכסטער בעוויז פון רעליגיע־זער טאלעראנץ — און ערציהען זייערע קינדער אין אידישקייט.

אין פעררארא, אין דעם קליינעם גן־עדן אויף דער ערד, וואס איה־רע פירשטען האבען געזאמעלט ארום זיך די פאעטען און די מאה־לער, און אין הויף האט מען מעהר דיסקוטירט איבער ווירגיל און דאנטע, איידער איבער מלוכה־ענינים, האבען די מאראנען געשפיעלט די וויכטיגסטע ראלע. זיי זיינען געווען מיניסטארען פון האנדעל און פינאנס און האבען פערנומען די וויכטיגסטע שטעלען אין געזעל־שאפטליכען און אין מלוכה־לעבען. אין יאהר 1553, ווען פאול דער דריטער האט אויף דער מסירה פון דעם נע׳שמד׳טען נלח יוזעף מארא פערברענט עפענטליך אין רוים אויף דער גאס אלע אידישע ספרים, א חוץ דעם זוהר, האבען אידען פון רוים און פון אנדערע איטאליע־נישע שטעדט אריבערגעשיקט אין געהיים זייערע ספרים נאך פעררארא און אראבאנא צו בעהאלטען זיי ביי די מאראנען, כדי דאס אידישע ספר זאל ניט אונטערגעהן פון איטאליענס ערד...

אבער מיט דער ערשאפט פון פאול דעם פיערטען האט זיך דאס אלעס געענדערט. אויף א געהיימען בעפעהל זיינען די מאראנען פון זיין האפען־שטאדט אנקאנא געכאפט געווארען און זיינען אריינגע־ווארפען געווארען אין די פייניגונגס־קעלערען פון דער אינקוויזיציע. פיעלע פון זיי זיינען געווען טערקישע אונטערטאנען, וועלכע זיינען געקומען נור אויף א קורצער צייט צו האנדלען מיט אנקאנא. א טייל האט זיך אין דער לעצטער מינוט געראטעוועט אין די אנדערע קליינע פירשטענטימער פון איטאליען, איבער וועלכע דער פאבסט האט שוין קיין שליטה ניט געהאט. אבער די מעהרסטע האט מען פערמאטערט צום טויט אין די קעלערס פון דער אינקוויזיציע; א סך האט מען פערשיקט אויף אינזלען און זעקס און צוואנציג האט מען עפענטליך פערברענט.

דאס איז געווען כמעט דער ערשטער פייער, וואס די אינקוויזי־ציע האט אנגעצונדען אויף איטאליען׳ס באדען און ער האט געוואר־פען א טויט־שרעק סיי אויף די אידען, סיי אויף די מאראנען.

אין דעם הויז פון ר׳ יוסף פינסי, אדער „דער סוחר פון קאס־

טיליען". ווי מען האט איהם גערופען אין דער אידישער געטא, זיינען
זיך צונויפגעקומען די מאראנען דאווענען אין געהיים און צו זוכען
עצות. די אידען אויך, ווארים הגם זיי איז נאך ניט פערבאטען גע־
ווען דאס אידישקייט, דאך האט מען פערמאכט אלע שולען און אי־
בערגעלאזט נור איינע. האבען זיך אידען און מאראנען גענומען צום
אלטען מיטעל, ווי זיי פלעגען טאן אין שפאניען און פארטוגאל, און
האבען זיך פערזאמעלט אין געהיימע קעלערן אבצוריכטען זייער גע־
בעט און אבצוהאלטען אסיפות.

יוסף פינסי איז געווען דער שטעלפערטרעטער אין רוים פון
„דאנא גראציא מענדעסא". וועלכע איז שוין דאמאלס מיט איהר איי־
דעם, יוסף נאסי, און מיט נאך פינף הונדערט מאראנען און אידען
אנטלאפען פון פערארא נאך קאנסטאנטינאפאל צום סולטאן. וואו זי
האט זיך געראטעוועט מיט איהר פערמעגען פון די נעגעל פון דער אינק־
וויזיציע. א גרויסער טייל פון איהר פערמעגען איז צוגענומען געווא־
רען פון דעם קעניג פון פראנקרייך, פון פאבסט און פון אנדערע קליינע
מלוכות, צו וועמען זי האט אויסגעבארגט געלד. אבער זי האט נאך
אנגעהאלטען איהרע געשעפטען אין געהיים מיט די האפען־שטעדט
פון איטאליען, וואו זי האט געשיקט איהרע שיפען מיט סחורות פון
קאנסטאנטינאפאל צו איהרע אגענטען, וואס זי האט געהאט איבע־
ראל. איהרע אגענטען זיינען אין דער זעלבער צייט געווען די אמ־
באסאדארען פון די מאראנען. זי פלעגט דורך זיי בעקומען ידיעות
פון איבעראל וועגען די מאראנען, און איהרע אגענטען האבען געהאל־
פען די מאראנען ענטלויפען פון די ערטער, וואו מען האט זיי פער־
פאלגט, נאך די לענדער פון סולטאן.

אין טיעפען אויסגעבאלקטען קעלער, וואו מיר האבען צום ערש־
טען מאל געטראפען דעם מאהלער, זיינען איצט געווען פערזאמעלט
די אידען פון רוים. עס איז געווען אן אבענד נאך א הייסען זו־
מער־טאג. רוים איז געשלאפען ביי די ברעגען פון טיבער, נאך דעם
שווערען, טרוקענעם טאג. פינסטער זיינען געווען די שווארצע, קרומע
געסלעך פון דער געטא און איהרע הויכע, שטומע הייזער זיינען גע־

שטאַנען ווי גיגאַנטישע שאָטענס. עס האָט זיך געדאַכט, אַז זיי בעוועגען זיך, און איבער די געסלעך פון דער געטאָ האָבען זיך גע־גליטשט אויף די ווענד פון די הייזלעך איינזאַמע שאָטענס. און אַלע זיינען זיי פּערזונקען געוואָרען דורך אַ געהיימען אַריינגאַנג צו יוסף פּינסי אין קעלער.

דער קעלער איז איצט בעלויכטען געווען — דער איינציגער בע־לויכטענער קאַמער אין גאַנץ רוים. אין גרויסע זילבערנע מנורות האָ־בען געברענט אויל־קנייטען. ביי די טונקעלע ווענט האָבען זיך גרו־פּירט קופּקעס שאָטענס פון יונגע און אַלטע מענשען און זיך גע־סוד'עט. זייערע שוואַרצע רעק און קאַפּ־בעדעקענס האָבען געוואָר־פען מורא'דיגע שאָטענס איבער די ווענד פון קעלער. נור באַלד איז אַלץ שטיל געוואָרען. די אידען האָבען זיך צונויפגרופּירט אין איין גרופּע און זיינען שטיל געוואָרען.

אַ טיר האָט זיך געעפענט און עס איז אַריינגעקומען דער אַלטער בלינדער איד. און כאָטש זיינע אויגען זיינען געווען טויט, האָבען זיי דאָך אַרויסגעשיינט פון זייערע ברייטע אויגען־לעכער מיט אַזאַ לע־בעדיגקייט, ווי זיי וואָלטען געווען געזעהן ניט די נאַרישקייטען פון דער וועלט, נור אַן אמת'ע ליכט און אַ יושר'דיגע וועלט... ער איז גע־ווען געפיהרט פון דער מיידעל, די טאָכטער פון דעם סוחר פון קאַס־טיליען. איהר נאָמען איז געווען יפת'ה. זי איז אָבער ניט געווען דעם סוחר'ס טאָכטער. זי איז געווען דעם בלינדען אַלטענס אַן איי־ניקעל. זיין נאָמען איז געווען ר' יעקב מעדיגאַ, נאָך דעם פאַמיליען־נאָמען פון די אַבאַרבאַנעלס. ער האָט זיך געהאַלטען אַלס איינער פון דער משפחה אַבאַרבאַנעל, און אַזוי האָבען איהם אויך געהאַלטען די מאַראַנען און די אידען אין רוים, און ער איז געווען אָנגענומען ביי די שפּאַנישע אידען אין רוים פאַר זייער פיהרער. זיין משפחה איז פערלאָרען געוואָרען פון פיעל ארומוואַלגערען זיך איבער דער וועלט. פיעלע פון זיי זיינען געכאַפּט געוואָרען אויפ'ן ים פון די ים־רויבער און זיינען פערקויפט געוואָרען אַלס שקלאַפען. פיעלע קליינע קינדער זיינען מיט געוואַלד אויסגע'שמד'ט געוואָרען, און פון דער גאַנצער משפּחה איז נור איבערגעבליעבען דער אַלטער מיט זיין איינ־יקעל. וועלכע האָבען זיך אויפגעהאַלטען ביי יוסף פּינסי, דעם אַגענט פון דער רייכער מענדעסאַ. מיט דעם אַלטען זיינען אַריינגעקומען צוויי

שלוחים. וואס זיינען געקומען צו די אידען אין רוים: איינער, וואס איז געווען אנטרונען פון די אידען פון אנקאנא, און דער צווייטער שליח איז געווען פון קאנסטאנטינאפאל. ער איז אייגענטליך געווען א שליח פון סולטאן סולימאן צום פאבסט זוגען די טערקישע אונ־טערטאנען; נור ער איז אויך געשיקט געווען מיט א געהיימע שליחות פון דער נגידות'טע דאנא מאנדעסא צו די אידען אין רוים.

אין קעלער איז שטיל געווארען. מען האט געהערט דאס קנאקען פון די קנייטלעך אין די אויל־רעהרען. פערגליווערט זיינען אויך גע־ווארען די שאטענס איבער די ווענט, אונבעוועגליך ווי די אידען אין קעלער. דער אלטער ר' יעקב האט זיך ארייגעזעצט אין דעם טיע־פען שטוהל, און אזוי ווי עס איז געווען דער מנהג ביי די שפאנישע אידען און די מאראנען, זיינען זיי איינציגווייז צוגעגאנגען צו זייער נשיא און האבען געקושט זיין האנד. און דער אלטער האט ארויפ־געלעגט זיין האנד אויף זייערע קעפ און זיי געבענשט, מורמלענדיג עפעס מיט די ליפען. דערנאך האט יוסף פינסי, דער בעל־הבית פון קעלער, עפעס אויף א געהיימען ארט אנגעקלאפט אן דער וואנד, וואס געהט אין דער גאס ארויס. אין דרויסען, פאר'ן הויז, ביי די ווינק־לען פון די גאסען, זיינען געווען אויסגעשטעלט שומרים, יונגע מאראַ־נען, וועלכע האבען געהיט, אויב עס ווייזען זיך ניט די אויפזעהער פון דער אינקוויזיציע. זיי האבען איהם געענטפערט מיט אבגעמאכטע צייכענס, אז אלעס איז רוהיג. ער האט ארויסגערוקט א פערשטעלטען פארהאנג און עס האט זיך בעוויזען אן ארון קודש, און דער עולם האט זיך געשטעלט דאווענען מעריב.

אלע זיינען געווען שטיל, נור עס האט גדאווענט פאר זיי א חזן. ווען זיי האבען נאכגעזאגט ווארט ביי ווארט. נאך שמונה עשרה האט דער אלטער אויסגעשטרעקט די האנד, אלס א צייכען, אז דער עולם זאל שטיל זיין. אין קעלער איז שטיל געווארען, און דער שליח פון אנקאנא האט זיך אויפגעהויבען, איז צוגעגאנגען פאר'ן ארון קודש און אנגעהויבען דערצעהלען, אין קאסטיליש, וואס עס האט זיך געטאן אין אנקאנא.

ער האט זיי דערצעהלט, ווי מען איז פלוצלונג אין א שבת אבענד בעפאלען אלע שוהלען אין דער שטאדט און געשלעפט אלע מאראנען, פרויען און קינדער, אין די קעלערס פון דער אינקוויזיציע, וואו מען

האט זיי געפייניגט מיט אלע מינים יסורים: צוגעבונדען זיי צו רעדער און צו ברעד־מאשינען. פיעלע זיינען צום טויט פערפייניגט געווארען. פיעלע האבען ניט געקענט אויסהאלטען די יסורים און האבען אנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען. זיי זיינען געשמידט געווארען אין קייטען און פערשיקט געווארען נאך דעם אינזעל מאלטא; נור זעקס און צוואנציג מיט דער אלטער פרוי דאנא מאיארא האבען הארט־נעקיג זיך געהאלטען אן דעם גלויבען פון זייערע עלטערן. זיי זיינען געפיהרט געווארען אונטער קירכען־געזאנג און אונטער קירכען־פאהנען צו די שטויסען פייערען. וואס זיינען אנגעלעגט געווארען פאר זיי אויף דעם מארק פון דער שטאדט. די אלטע פרוי דאנא מאיארא האט ערמוטיגט און געקרעפטיגט די מאראנען אין זייער גלויבען מיט איהר „שמע ישראל“. און זיי זיינען אלע פערברענט געווארען.

א הייליגע שטילקייט האט געהערשט אין קעלער. יעדער איינער האט אראבגעלאזט דעם קאפ אויף דער ברוסט, און געקלעהרט צו זיין גרייט, ווען די צייט וועט קומען פאר איהם....

פלוצלונג האט זיך דער אלטער ר׳ יעקב אויפגעהויבען פון זיין שטוהל און אויסגעשטרעקט זיינע דארע הענט, ווי ער וואלט וועמען געזעהן און אויסגערופען מיט א ציטערענדען קול:

— קדושים לה׳! קדושים לה׳! — קדושים!

און דער עולם האט איהם אבגעענטפערט: — קדושים!

און פון צעהנדליגער מיילער האט זיך פלוצלונג ארויסגעריסען:

— יתגדל ויתקדש!

און דער גאנצער עולם האט זיי אבגעענטפערט:

— יתגדל ויתקדש!

אז דער עולם האט זיך געהאט איינגעשטילט, האט זיך אויפגעשטעלט דער שליח פון קאנסטאנטינאפאל און זיך אבגערופען:

— וועגען די געפאנגענע מאראנען, וואס מען האט פערשיקט קיין מאלטא, קען איך אייך מיטטיילען, אז זיי געפינען זיך אלע אונטער דעם שוץ פון דעם גרויסען חסד׳יגען סולטאן סולימאן ירום הודו, און זיי דיענען עפענטליך דעם איינציגען לעבעדיגען גאט, און קיינער שטערט זיי ניט.

— ווי אזוי? ווי אזוי? — האבען געפרעגט שטימען.

— די עדלע פרוי, דאנא גראציא מענדאסע, וואס איז א ציערונג

פאר אונזער פאלק מיט איהר איידעם דער איידעלער פירשט דן יוסף נסי זיינע געקומען פאר׳ן סולטאן און געווארפען זיך צו זיינע פיס און געבעטען חסד פאר זייערע ברידער. און דער סולטאן האט זיך צוגעהערט צו זייער געבעט און פערנומען זייערע טרעהרען. זיי האט ארויסגעשיקט איהרע שיפען נאך דעם אינזעל מאלטא, און זיי האבען אבגעווארט די מאראנען, פערנומען זיי און געבראכט זיי אין דער הויפט־שטאדט פון זיין גרויסען קעניגרייך.

— גאט׳ס נאמען זאל זיין אויף אימער און אויף אייביג גע־לויבט! — האט דער אלטער אויפגעהויבען זיינע הענד צום הימעל.

דער עולם האט איהם אבגעענטפערט אמן!

— און איך בין געשיקט צו אייך פון די איידעלע פירשטין דאנא גראציא און פירשט דן יוסף נסי, אייך אנצוזאגען, אז קיינער זאל ניט אנקערען קיין שיף אין אנקאנא. קיינער זאל דארטען קיין סחורות ניט פערקויפען. צווישען דעם פירשט פון ארבאנא — וועלכער איז א פיינד פון פאבסט און א פריינד פון די מאראנען — און די אי־דען פון סולטאן׳ס לענדער איז אן אייביגער בונד געשלאסען געווארען, אז פון היינט אן זאלען אלע שיפען, וואס געהען פון אריענט, אויסמיידען די פארטען פון אנקאנא און לאנדען אין ארבאנא. פע־קארא, דער האפען פון ארבאנא, זאל ווערען דער הויפט־פונקט פון אידישען האנדעל. דארטען זאלען זיך שטעהנען די זעגלען פון די שיפען פון אריענט, און אין זייער שאטען זאלען רוהען און פריידען די מאראנען.

און נאך איהם האט זיך אויפגעשטעלט דער אלטער ר׳ יעקב און אויסגעשטרעקט די הענד צום עולם.

— בני ישראל, געפייניגטע און אויסגעלייטערטע! הערט גאט, אייער גאט! אין נאמען פון די קדושים, אין נאמען פון פערגאסענע אידישע בלוט און פון פערברענטע אידישע ביינער לייג איך ארויף א פייערדיגען חרם אויף אנקאנא, דאס בלוטיגע לאנד פון אונזערע פיינד. פערשאלטען זאל זיין דער, וואס וועט אנקערען זיין שיף אין פאפסט האפען. פערשאלטען זאל זיין דער, וואס וועט אויסציהען זיין ברויט צו אונזער פיינד, וואס וועט העלפען זיין האנדעל, וואס וועט רייכער מאכען זיין לאנד. וויסט און אפגעמעקט פון דער ערד זאל ווערען אנקאנא — א חרם! א חרם!

און א געמורמעל איז דורכגעגאנגען צווישען עולם:
— א חרם! א חרם!
— עס שלאָפט ניט און דרעמעלט ניט דער היטער פון ישראל — האָט דער אַלטער אויפגעהויבען זיינע הענד — גאָט איז זיך מרחם אויף זיין שארית ישראל, און האָט אונז צוגעשיקט א רעטער און א בעשיצער אין דעם סולטאַן סולימאַן. גאָט זאָל איהם שטאַרקען איבער זיינע פיינד. אַ, מעהר וועט זיך שוין ניט גיסען אומזיסט אידישע בלוט אין איטאַליען. מעהר וועלען שוין ניט פלאַקערען אויף די שייטער־הויפענס אידישע ביינער. גאָט טוט ניט אָפּ זיין חסד פון אונז ביימאָג און ביינאַכט. אין יעדען דור און דור שיקט ער אונז זיין רעטער. לאָמיר אָבגעבען אַ לויב צו גאָט פאַר דעם חסד, וואָס ער טוט מיט אונז.

קיינער האָט ניט געוואוסט, וואָס דער אַלטער ר׳ יעקב מיינט. נור זיי האָבען פערשטאַנען, אַז עס איז עפּעס וויכטיגעס געשעהן, און זיי האָבען געהויבען די הענד נאָך איהם צום הימעל און געדאַנקט גאָט.

אויף מאָרגען אין דער פריה זיינען די אידען אין רוים ערשטוינט און פערוואונדערט געוואָרען, מיט אַלע רוימער צוגלייך, איבער די נייעס, וואָס האָט זיך אין דער שטאָדט פערשפּרייט:

דער סולטאַן האָט אַ שליח צום פּאַפּסט צוגעשיקט, וועלכער האָט ערקלעהרט אין נאָמען פון זיין מאַיעסטעט דעם סולטאַן, די מאַראַנען פון איטאַליען פאַר טערקישע אונטערטהאַנען. פאַר יעדען מאַראַן, וואָס מען וועט פיינינגען אין די קעלערס פון דער אינקוויזיציע, וועט דער סולטאַן לאָזען מאַטערען אַ קריסט, און פאַר יעדען מאַראַן, וואָס וועט פערברענט ווערען אויף די שייטער־הויפענס אין איטאַליען, וועט דער סולטאַן לאָזען פערברענען אַ קריסט אין זיין קעניגרייך.

און די קעלערס פון דער אינקוויזיציע האָבען זיך אויפגעעפענט, און אַלע מאַראַנען טערקישע אונטערטאַנען זיינען בעפרייט געוואָרען אויף דעם פערדרוס פון פּאַפּסט.

קאפיטעל 4.

אין פייער און וואסער.

אויף קריסטוס'עס טראן איז געזעסען אין רוים דער אלטער, אכציג־יעהריגער טיראן ניאן פיעטרא קאראפא, אונטער דעם נאמען פאול דער פערטער. אלס קארדינאל נאך האט ער אונטער די הער־שאפט פון פאול דעם דריטען געלאזט פערברענען אידישע ספרים אין רוים. נור פאול דער פערטער איז ארויפגעזעצט געווארען אויף קריס־טוסעס טראן, כדי ער זאל מיט דער גיפט פון זיין פאנאטיזם און מיט דעם כח פון טארטור־רעדער פון דער אינקוויזיציע אנהאלטען די הער־שאפט פון פאפסט, וואס האט זיך אנגעהויבען שאקלען אונטער דעם אזוי שטארק וואקסענדען איינפלוס פון די קעָרצער, לוטער אין דייטש־לאנד, אין קאלווין און גענף. פאול דער פערטער, זייענדיג צו שוואך און זיין האנד שוין צו קורץ צו ערדייכען די פראטעסטאנטישע בע־וועגונג, וואס האט זיך אנגעהויבען צו פערשפרייטען אין דייטשלאנד, האט ער אויסגעלאזט די פיילען פון זיין כעס אויף די אונגלויביגע אין זיין אייגענער מלוכה — אויף די אידען, מורען און מאראנען.

אין זיין קלויסטער קאמער, וואס איז געווען איינגעארדענט ווי א קאמער פון א יעזואיטישען פרוש, אויבען איבער די אויבערשטע קאמערן פון וואטיקאן איז געזעסען אויף זיין הארטע באנק דער הויי־כער, שווער פער'מרה־שחורה'טער פאפסט. זיין פנים איז געווען ווי א שטורמדיגער ים, פערכאפט אין גאנצען פון ברויזענדע שטורמדיגע קנייטשען. די לאנגע שטייפע האר פון די געדיכטע ווייסע בארד האבען זיך בעוואויגען שטייף ווי זיי וואלטען געווען דראטען — נור צווישען די כוואליעס קנייטשען האבען ארויסגעקוקט פון הינטער גע־דיכטע ברעמען צוויי בלויע קינדישע אויגען, אויסגעלאשענע, אונבע־וועגליכע ווי צוויי אויסגעלאשענע פייער־שטיינער.

— פון ווען אן ווערט פעטער'ס שטול רעגירט פון דעם סולטאן פון די אונגלויביגע? — האט דער פאפסט געפרעגט דעם קליינעם, רוהיגען קארדינאל, אלעקסאנדער פארנעסע, וועלכער האט אנגעפיהרט די אויסערליכע פאליטיק פון וואטיקאן.

— דער איד יוסף נאסי האט געוואונען גרוים איינפלוס אין הויף פון סולטאן. ער איז דעם סולטאן'ס עצה־געבער, און מיר מוזען גע־ווינען זיין פריינדשאפט. דאס פייער פון אנקאנא האט אונז געקאסט דעם האנדעל מיט'ן אריענט — האט דער קארדינאל איהם רוהיג אב־געענטפערט.

— וועט דער סולטאן דיקטירען דעם פערטרעטער פון קריסטוס, ווי אזוי ער זאל זיך בעגעהן מיט קעצער און קריסטוסעס פיינד? האט דער פאפסט געפרעגט.

— רוים איז ניט בלויז די הויפט־זייט פון קירכע, זי איז אויך די הויפט זייט פון די רוימישע מלוכה. די אנדערע מלוכות פון איטא־ליען זיינען רייך געווארען פון האנדעל מיט'ן אריענט דורך די אידען. ווענעדיג, פעראַרא, ארבאנא האבען געוואונען די פריינדשאפט פון די אידישע ראטגעבער ביים סולטאן. און אפילו שפאניען, דער ערץ־פיינד פון די אידען, זוכט די פריינדשאפט פון דעם אידישען מיניס־טער יוסף נאסי, זי האט בעפוילען איהר אמבאסאדאר אין קאנס־טאנטינאפאל, אז ער זאל אריינגעהן אין א געהיימע אונטערהאנדלונג מיט יוסף נאסי. אזוי טיילט מען אונז מיט פון דער פארמא.

אז דער פאפסט האט דערהערט דאס ווארט „שפאניען", איז ער געווארען אויפגערודערט. זיין פנים איז רויט געווארען און זיינע אויגען האבען פערלארען זייער רוהיגקייט, ווארים ווי פיינט ער האט ניט געהאט די אידען און די מאראנען, האט ער נאך מעהר געהאסט די שפאניער, וועלכע האבען געפיהרט מלחמה מיט איהם.

— איך וועל ווייזען דעם סולטאן פון אלע מוסולמאנער, אידען, שפאניען און אלע אנדערע קעצער, אז אין רוים זיצט נאך דער פער־טרעטער פון קריסטוס — האט דער פאפסט געזאגט, זיך אויפשטעלענ־דיג — געה רוף מיר אריין מיין קאזין, דעם גובערנאטאר פון רוים.

אין אבענד, ווען דער קארדינאל פארנעסע איז געווען ביים מאהל־צייט פון די בעריהמטע שפאנישע קורטיזאנקע אימפעריא, צו דעם פעסט וואס זי האט געגעבען, ווען איהר אפריקאנישער פאפוגאי האט

זיך אויסגעלערענט דעקלאַמירען אַ פּערז פון אַ גערייכט פון ווירגיל, איז אריינגעקומען אין דער ווילא, וואָס איז געשטאַנען אויפ'ן טייך טיבער, ביים טאַנץ, וואָס עס האָבען אויסגעפיהרט יונגע נאַקעטע אינג־לער און מיידלעך, אַ מאַן מיט אַ מאַסקע אויפ'ן פּנים, און האָט פער־לאַנגט צו זעהן דעם קאַרדינאַל פאַרנעסע. אז דער קאַרדינאַל האָט איהם געפרעגט, וואָס ער וויל, האָט ער געזאָגט אין דעם קאַרדינאַל'ס אויער:

— דער פּאַפּסט האָט אַרויסגעגעבען אַ געהיימען בעפעהל צום גובערנאַטאָר פון רוים אונטערצוציינדען די אידישע געהטאָ אין אַלע פיער עקען און צו זעהן, אַז קיין איד זאָל זיך ניט ראַטעווען פון פייער.

דער קאַרדינאַל איז בלייך געוואָרען — ער האָט איהם געפרעגט:

— פון וואַנען ווייסטו עס?

— איך בין פון הויף פון קאַרדינאַל פון ווענעדיג — האָט דער מאַן אָפּגעענטפערט.

דער קאַרדינאַל האָט שוין מעהר ניט איבערגעפרעגט. ער האָט געוואוסט, אַז דער קאַרדינאַל פון ווענעדיג איז דער בעסטער אינפאָר־מירטער מאַן אין רוים. דער קאַרדינאַל פון ווענעדיג איז ניט בלויז געווען אַ פערטרעטער פון דער קירכע, נור פריהער פון אַלץ דער פער־טרעטער פון דער ווענעציאַנער רעפּובליק. און ער האָט געוואוסט, אַז די ווענעציאַנער שפּיאָנען, וואָס האָבען געדיענט ביים קאַרדינאַל, ווייסען פריהער וואָס עס טוט זיך אין הויף פון פּאַפּסט מעהר פון די קאַרדינאַלען. און ער האָט געוואוסט, אַז ער קען זיך פערלאָזען אויף איהם.

— יונגערמאַן, איך ווייס ניט, ווער דו ביזט, נור דו האָסט זיך זעהר פערדיענט געמאַכט פאַר דער קירכע מיט דיין שליחות — האָט ער געזאָגט — איך שפּרעך דיר אויס מיין דאַנק.

דער יונגערמאַן האָט זיך אָפּגערופען:

— אַ טובה פאַר אַ טובה. איך וויל, אַז דו זאָלסט מיר דערפאַר מיטטיילען פון אַלע שלעכטס, וואָס שטעהט פאַר די געהעטאָ פון רוים פון וואַטיקאַן.

— וואָס, אַ פריינד פון די אידען?

— ניין, אַ פריינד פון דער קירכע.

דער יונגערמאן האט אראפגענומען די מאסקע פון פנים און דער קארדינאל האט דערזעהן דעם מאהלער פאסטילא.

— פאסטילא, דער מאהלער פון ווענעדיג! — האט זיך דער קאר־דינאל געוואונדערט — וואס האסטו אין דער גהעטא צו זוכען?

— איך האב דארט מיין הארץ פערלארען — האט דער מאהלער געענטפערט.

— און דאס אויג וואכט שטענדיג דארט, וואו דאס הארץ רוהט — האט דער קארדינאל געשמייכעלט.

עס האט ניט געהאלפען, וואס די שעהנע אימפעריא האט צו זיין הייליגקייט קאקעטירט מיט איהרע סאפיר אויגען צו וועלכע, מען זאגט, עס איז קיין גלייכען ניט געווען אין גאנצען איטאליענישען קעניגרייך, אז ער זאל איבערבלייבען צו דעם גרויסען מאמענט, ווען מען וועט ארייננפיהרען איהר פאפוגאי אין א גאלדענער שטייג, און ער זאל אנטאן דעם פאפוגאי דעם כבוד אויסצוהערען די דעקלאמאציאנען פון דעם פערז פון ווירגיל׳ס געדיכט. ער האט פערשטאנען, אז דאס לעבען פון צעהנדליגער טויזענדער נפשות איז מעהר וויכטיג ווי דער פאפוגאי. נור דאך האט ער עס ניט געטאן צוליעב די צעהן טויזענד נפשות, אויך ניט פאר׳ן כבוד פון קריסטליכען גלויבען, נור צוליעב די אינטערעסען פון דער קירכע.

אין א האלבע שטונדע ארום איז ער געלעגען פאר די פיס פון פאפסט, אין דעם פאפסט׳ס שלאפצימער, און זיך געבעטען ביי איהם:

— הייליגער פאטער, די קירכע איז אין געפאהר. פון דייטש־לאנד קריגען מיר ידיעות, אז דעם קערצער לוטהער׳ס אפיקורסישע טהעאריען פערשפרייטען זיך איבער׳ן לאנד, ווי א מגפה. אויך ענג־לאנד פאלט אפ פון אונז. אין פראנקרייך פערשפרייטען זיך די אפיקורסישע געדאנקען. מען פערברענט אין די שטעדט עפענטליך די בוללאס פון פאפסט. פעטער׳ס שטוהל וואקעלט זיך. די רעפארמא־טארען געווינען וואס מעהר אנהענגער. היינט, אז מען וועט נאך הע־רען איבער דער וועלט, אז דו האסט געלאזט פערברענען צעהנדליגער טויזענדער מענשען — מען וועט וויסען, אז דער וואטיקאן האט עס געטאן — און די אידען האבען איבעראל זייערע שליחים זיצען — אין אלע הויפען זיינען דא אידישע דאקטוירים און פינאנסיסטען — וועט מען עס אויסניצען געגען דער קירכע, און דאס וועט געבען מעהר

שטאף די קערצער און די רעפארמאטארען צו טרייבען זייערע ביטערע אטאקעס געגען דער קירכע און זיי וועלען אפרייסען פון קריסטוסעס טראן פעלקער און לענדער.

דער פאפסט האט געכמורעט מיט זיינע אויגען. האט זיי פער־מאכט, ווי ער וואלט איינגעדרימעלט און האט געשוויגען.

ביי דער טיר אין א ווינקעל איז געשטאנען דער גובערנאטאר פון רוים מיט'ן בעפעהל אין דער האנד און האט געווארט אויפ'ן היי־ליגען פאטער'ס בעשטימונג.

— וויפיעל האבען דיר אידען בעצאהלט דערפאר? — האט ענד־ליך דער הייליגער פאטער געפרעגט דעם קארדינאל.

דער קארדינאל האט א מינוט געשוויגען. ער האט זיך אויפגע־הויבען פון זיין ארט, זיך איבערגע'צלם'ט און געזאגט:

— גאט איז מיין עדות, אז איך טו עס נור פאר די אינטערעסען פון דער קירכע. קלעהר אוים פאר די אידען וואסערע יסורים און מאטערנישען דו ווילסט. נור טו עס אזוי, אז קיינער זאל ניט וויסען, אז עס קומט פון דער הייליגער קירכע. די אידען זיינען אויסגעוואק־סען צו א מאכט אין הויף פון דעם סולטאן. קעניגען און פירשטען זוכען זייער פריינדשאפט. און זיי זיינען פערשפרייט איבער דער גאנ־צער וועלט און קענען ווערען א גרויסע הילף פאר אונזערע שונאים.

— מעגען קעניגען און פירשטען זוכען די פריינדשאפט פון דעם איד אין דעם סולטאן'ס הויף, אבער ניט דער פאפסט פון דעם קא־טולישען גלויבען, מיט קריסטוסעס פיינד וויל איך ניט האבען צו טאן — האט דער פאפסט פעסט געזאגט.

ענדליך האט זיך אפגערופען דער גובערנאטאר פון רוים:

— הייליגער פאטער, ווען דו קענסט זיי ניט משפט'ען מיט פייער, משפט זיי מיט וואסער.

— וואס מיינסטו? — האט דער פאפסט געפרעגט.

דער גובערנאטאר האט געקוקט אויפ'ן קארדינאל.

דער פאפסט האט צו איהם א וואונק געטאן מיט דער האנד, און דער קארדינאל האט פערלאזען דעם פאפסטליכען שלאפצימער, אי־בערלאזענדיג דעם הייליגען פאטער מיט'ן גובערנאטאר אליין.

— דאס וואסער פון טיבער געהט יעדען יאהר ארויס פון זיינע ברעגען און פערפלייצט די גהעטא — האט זיך אבגערופען דער גו־

בערנאַטאָר — און ווען דו האָסט געצוואונגענע די אידען, אַז זיי זאָלען מויערען העכער די ווענד פון זייער געהעטאָ, האָבען זיי דאָס אַזוי כיטרע אויסגענוצט, אַז זיי האָבען פערפעסטיגט די ברעגעס פון טיבער און אויפגעבויט הויכע דאַמבעס, אַז דאָס וואַסער פון טיבער זאָל ניט אריינשטראָמען אין דעם געהעטאָ אריין. אין סעפּטעמבער ערוואַרטען מיר ווידער אַ פערפלייצונג פון טיבער; בעפעהל, און מיר וועלען אין געהיים אוועקנעמען די דאַמבעס פון טיבער, און ווען דאָס וואַסער וועט איבערפלייצען, וועט עס אריין אין דער געהעטאָ און דערטרינקען אַלעם, וואָס געפינט זיך אין די דאָרטיגע קעלערען — האָט דער גובערנאַטאָר געזאָגט אין דער שטיל.

— און דו שטעל אוים אויף דער וואַך מיינע געטריַיע שווייצער און דייטשע סאָלדאַטען, אַז פיער און צוואַנציג שעה נאָך דער פערפלייצונג פון דער געהעטאָ זאָל קיין איין נשמה ניט פערלאָזען די טויערען פון דער געהעטאָ — האָט דער פּאַפּסט בעפוילען.

— געהערט — האָט דער גובערנאַטאָר זיך געבויגען פאַר זיין הייליגקייט.

— און איצט רוף אריין דעם יודאַס, דעם קאַרדינאַל.

ווען דער קאַרדינאַל פאַרנעססאַ איז אריינגעקומען, האָט זיך דער הייליגער פאָטער אָפּגערופען אין אַ פרומען טאָן, פערדרייסענדיג די אויגען צום הימעל.

— ניט אוים ליעבע צו די ניט-גלויביגע האָבען מיר דאָס געטאָן. ניט אוים די מאַטעריעלע נוצען פון אונזער ערדישען לעבען האָבען מיר דאָס געטאָן, נור פאַר דער הייליגער קירכע, וואָס לערנט אונז ליעב צו האָבען אונזערע שונאים.

און דער הייליגער פאָטער האָט גענומען דעם בעפעהל פון דעם גובערנאַטאָר'ס האַנד און אריינגעוואָרפען איהם אין דעם ברענענדיגען קאַמין.

נור דער קאַרדינאַל האָט בעמערקט ווי אין די בלויע אויגען פון פּאַפּסט האָט זיך אָנגעצונדען אַ געהיים פייערל.

קאפיטעל 5.

די פערפלייצונג.

דעם 15טען סעפטעמבער, 1557, איז רוים אויפגעוואכט געווארען מיט דער נייעס, אז ביינאכט האט דאס וואסער פון טיבער איבער־פלייצט די גהעטא. און דער רוימישער פעבעל, געטריי צו זיין טרא־דיציאנאלער לוסט נאך פערווײלונג און אויפרעגונג, האט געווארפען זיין טאג־טעגליכע בעשעפטיגונג און האט זיך אין מאסען אראבגע־איילט צו די מויערען פון דער גהעטא מיט אהן־געהעמפערטען חשק, מיט אויפרעגענדע ערווארטונג פאר דעם גרויסען שפיעל, וואס שטעהט זיי פאר, צוצוזעהן ווי מענשען וועלען זיך ראנגלען מיט'ן טוידט.

די קליינע, ענגע פערדרעהטע געסלעך ארום דער גהעטא זיינען שוין פון בעגינען אן געווען איבערגעפאקט מיט מענשען, פרויען און קינדער — די געהענדיג צו דער גהעטא, אנדערע קומענדיג פון דארט; אלע זיינען געווען מיט צוהיצטע פנים'ער, בעגאסען מיט שוויים, לייכטענדע אויגען און לאכענדע, ברייט־אויפגעפראלטע מיילער, אנ־זאגענדיג איינער דעם אנדערען די בשורה; דער פאבסט האט פער־וועהרט די טויערען פון דער גהעטא צו עפענען.

— ביז דאס וואסער וועט קומען פון דער הויך איבער דער פלאזא די אדעא.

— א חוץ די, וואס וועלען די הענד אויסשטרעקען צום צלם און זיינען ווילינג ארונטערצוקומען אונטער די שיצענדע פליגלען פון דער קירכע.

— פאר דער גלאריע פון דער קירכע און צו פערווײלונג פאר קריסטליכע מענשען.

עס זיינען געגאנגען בכבוד'ע רוימישע פאטריציער, אנגעטאן אין

קאליר־רייכע טוניקעס, פערוואָרפען מיט סאַמעטענע בלויע טיכער־
מאַנטלען. בעגלייט פון צאָהלרייכע דיענער און קנעכט, וואָס האָבען גע־
טראָגען קישענס, אויסצושפּרייטען פאַר זיי אויף די מויערען פון דער
גהעטאָ. זיי האָבען נאָך זיי נאָכגעטראָגען טייערע טעפּיכער, קאָלירטע
טאַפּעסטירען אַז עס זאָל זיי בעקוועם זיין צו זיצען, און קאָלירטע באַל־
דאַכינס צו פערשטעלען זיי פון זונען־שטראַהלען. קערב מיט פרוכטען.
מיט וויינען און צוקערוואַרג האָט מען נאָך זיי נאָכגעטראָגען צו ערפריי־
שען זיי, ווען זיי וועלען זיך צוקוקען צום שפּיעל. עס זיינען געגאַנגען
האַלב־נאַקעטע, באָרוועסע לוין־אַרבייטער, וואָס האָבען געטראָגען זייע־
רע קינדער אויף זייערע קעפּ, מיט אויסגעהונגערטע פּנים׳ער און ברע־
נענדיגע, דאָרשטיגע אויגען, וואָס האָבען געלעכצט נאָך שפּיעל, נאָך
פערוויילונג, נאָך אויפרעגונג... עס זיינען געגאַנגען לאַנדעס־קנעכט,
שווייצאַרישע סאָלדאַטען, וואָס האָבען געדיענט אין פּאַבסט׳ס אַרמעע—
אין זייערע פאַנטאַסטישע קליידונג—געפאַרבטע הויזען און יעדער פוס
איז געווען בעהויזט מיט אַן אַנדער סאָרט קאָלירטע טוך. עס זיינען גע־
גאַנגען מאָנאַכען פון פערשיעדענע אָרדענס, פראַנציסקאַנער, דאָמיני־
קאַנער אין זייערע גרויע מאַנטלען און קאַפּאָס איבער זייערע קעפּ,
באָרוועסע, שוואַרץ־בעהאַנגענע נאָנעס־גרופּען אין קירכליכע פּראָצע־
סיען, פיהרענדיג קירכען־פעהנער און אונטער קירכען געזאַנגען. עס
זיינען געגאַנגען פּראָסטיטוטקעס, די שעהנע וועלט־קורטיזאַנען פון
רוים, די לוסט־ווייבער פון רוים׳ס אַריסטאָקראַטיע. דיענער האָבען
פאַראויסגעטראָגען פאַר זיי פּאַפּאַגייען אין גאָלדענע שטייגען, וואָס
דאָס איז געווען דער צייכען פון זייער פּראָפעסיאָן. און עס איז געווען
ביי זיי אַ שטאָלץ צו ווייזען זיך מיט זייערע צייכענס אויף דער גאַס...
בעגלייט איז יעדע פון די קורטיזאַנען געווען מיט אַ צוג פון רייך־
געקליידעטע יונגעלייט און יונגע דאַמען — דער שטאָלץ פון רוים.
דאָס זיינען געווען קרבנות פון איהר שעהנקייט, די געפאַנגענע פון
איהר רייץ, דער שׂנית פון איהר זיעג — וואָס גרעסער עס איז גע־
ווען דער צוג פון איהרע פערליעבטע בעגלייטער, אַלץ שטאָלצער און
פּאַזאַנטער האָט זיך געוויעגט די קורטיזאַנקע אין איהר טראַג־שטוהל
אויף די אַקסלען פון איהרע קנעכט... און ווי אַ טייך פון פערשידענע
פאַרבען וואָס ברענט זיך אין אַ פאַנטאַסטישען זונען־אונטערגאַנג,
האָט דאָס אַלעס געשטראָמט צו די מויערען פון דער אידישער גהעטאָ.

די מויערן פון דער גהעטא זיינען שוין געווען בעלייגט און בע־האנגען מיט מענשען פון פערשיעדענעם שטאנד, געשלעכט און עלטער. קנעכט האבען זיך געקריעגט און געריסען זיך איינער מיט'ן אנדערען צו פערכאפען וואס א בעסערען פלאץ אויף די טויערען פאר זייערע הערען. שווארצע מארען האבען אויפגעקלאפט אויף שנעל געשטאנ־נען פאר זייערע בעפעהלער, אנדערע האבען אויסגעשפרייט טייערע טעפיכער, ליכטיג קאלירטע טאפעסטריען — פערשיעדענע פארביגע קישענס איבער די ברייטע מויערן. אז עס זאל זיין בעקוועם צו זיצען פאר די סענארען און סענאריגעס, די הערען פון זייער לעבען און טוידט. די מויערען פון דער גהעטא האבען זיך געטונקט אין די קאר־לירען פון די פערשיעדענע שטאפען, זיידענס, סאמעט און בראקאד, מיט וועלכע עס איז געווען אויסגעציערט די אריסטאקראטיע פון רוים. וואס האט בעהערט אזוי צאהלרייך די מויערן פון דער גהעטא... עס האבען געפלאקערט אין די זון די פיגורען און די לאנדשאפטען פון די רייכע טאפעסטריען — די פארבען פון די פרוכטען און חיות, וואס האבען זיך קאלירט איבער די אריענטאלישע טעפיכער, מיט וועלכע די מויערן זיינען געווען אויסגעלייגט — עס האט געשטורעמט ווי דאס פליסטערן פון אז אהנגעצוימטען טייך דער ברום פון פעבעל, וואס האט בעלייגט די מויערען און פון צייט צו צייט האט אויפגעקנאלט, ווי דער גאנג פון א דונער, דאס פראלענדע לאכען, די פריידיגע אויס־געשרייען, און די שאלענדע ענטציקונג איבער דעם גרויסען שפיעל, איבער דעם טויטען־טאנץ פון ראנגלענדע מענשען — וואס שפיעלט זיך אב פאר זייערע אויגען אויף יענער זייט מויער'ן פון דער גהעטא...

דער טויטען־טאנץ אויף יענער זייט מויערען פון גהעטא האט זיך אנגעהויבען אזוי: ביינאכט האבען נאך די איינוואוינער פון דער גהע־טא, וואס האבען געוואוינט אין די אויסגעבאלקענטע קעלערס צוליעב די ענגקייט פון דער גהעטא, געהערט א שונא'דיג אונהיימליך קלאפען אין די ווענד פון זייערע קעלערס, — ווי א פיינד וואלט זיך געוואלט דערשלאגען צו זיי. די איינוואהנער פון דער גהעטא, וועלכע האבען שוין, ווי געזאגט, זיך געמוזט געפינען צוליעב די גזרות פון פאפסט — נישט צו פערגרעסערען דעם רוים פון דער גהעטא — א ארט, וואו אויפצוהאלטען זיך, האבען זיך איינגעגראבען, ווי ערד־ווערים, אין דער ערד, בויענדיג אונטער דער ערד גאנצע קארידארען מיט וואהנונגען

— די איינוואוהנער פון די קעלערס האבען געוואוסט וואס דאס אונ־היימישע קלאפען אין די מויערן פון זייערע וואהנונגען בעדייטעט — און ווער עס איז דער פיינד וואס דערנעהענטערט זיך צו זיי. האבען זיי זיך אויפגעכאפט פון זייערע געלעגערס ווי אויפגעריסען פון א שרפה, געכאפט זייערע קינדער, זייערע קראנקע און אלטע לייט. ווער עס האט געקענט, ווער עס האט נאך צייט געהאט, האט געכאפט וואס האט זיך געלאזט אין האנד און זיינען אנטרונען אין די אויבערשטע גע־מעכער צו די שכנים — איינער האט דעם אנדערען צו וויסען געגעבען דורך קלאפען אין דער וואנד, אז עס דערנעהענטערט זיך א איילענדער און א מעכטיגער פיינד: „דאס וואסער קומט“. דער אויסרוף „דאס וואסער קומט“, איז ווי א שרעק איבערגעגאנגען פון איין הויז צום אנדערן, און אויפגעריסען די איינוואוהנער פון דער גהעטא פון זייער טיפען שלאף — צו ראטעווען זיך דאס לעבען. נור דאס וואסער איז פיעל שנעלער געקומען ווי די שרעק. עס האט זיך פלינקער אנ־געכאפט ווי א שרפה. פלוצים אומגעריכטערהייט האט זיך עס אנ־געהויבען צו בעווייזען איבער די פאדלאגעס פון די שטובען. מענשען זיינען אומגעריכטערהייט איינגעזונקען געווארען מיט זייערע בעטען און מעבעל און הויז־זאכען — אין זומפען. מען האט אנגעהויבען צו טרעטען אין טיעפע פייכטע גרונדען, וואס זיינען איינגעזונקען אונ־טער די פיס. עס איז געווען ווי די ערד וואלט פערשוואונדען פון אונ־טער דעם מענשענס טריט. אט זעהט מען זי נאך, נור קוים שטעלט מען דעם טריט אויף איהר, ווערט זי איינגעזונקען... דאס וואסער שטייגערט מיט דעם בליק פון אויג, און עס וואקסט נישט ווי א פייער אין דער הויך, נור עס דאכט זיך, אז עס וואקסט אין דער טיעף... וואס אמאל ווערט עס טיעפער, און וואס אמאל ווערט עס מעהר אונ־היימליכער און שרעקליכער...

אז די אידען האבען געזעהען ווי דאס וואסער וואקסט אונבע־צוימט און אונאיינגעהאלטען, האבען זיי זיך געלאזט אין מאסען מיט א געשריי נאך הילף — שלעפענדיג אויף זייערע פלייצעס קינדער און אלטע לייט — און באנדלעך מיט האב און גוטס — צו דעם טויער פון דער גהעטא — אבער בחנם האבען זיי געקלאפט אין טויער פון גהעטא. עס האט זיך נאך יעהערט פון דרויסען די איינזאמע קלינ־

גענדיגע טריט פון די טויערן וועכטער, וועלכע בעוואפענט מיט שפּי־ציגע האק־מעסערס האבען זיך ארויף און אראב געדרעהט.

— אין נאמען פון גאט, עפענט אויף די טויערן, מיר טרינקען זיך אין וואסער, — האבען די אידען געקלאפּט אין טויער.

— קיין בעפעהל נישט — האבען פון דרויסען אבגעענטפערט שטארקע רויהע שטימען — און עס האבען זיך ווידער געהערט די איינזאמע טריט.

די אלטע ליט האבען עס אנגענומען פאר ליעב — און געווארט אויף א נס. זיי זיינען געווען די ערשטע צו בעהאלטען זיך אין די אויבערשטע געמעכער פון די הייזער; די יונגע, וואס דאס יונגע לע־בען און דאס לעבעדיגע בלוט האט געפאדערט פון זיי רעטונג, האבען געזוכט א פלאץ וואו צו אנטרינען. פיעל פון זיי האבען זיך ארויפ־געכאפּט אויף די דיקע מויערן. און פיעלע האבען זיך טאקע אזוי ארום גערעטעט דאס לעבען. אבער באלד האבען זיי בעמערקט די טויערן וועכטער, און מיט די שפּיציגע האק־מעסער האבען די וועכטער גע־האקט איבער די קלאמערדיגע הענד, וואס האבען זיך געריסען איבער די מויערן און צוריק געיאגט זיי אין דער גהעטא אריין — און זיי זיינען אנטרונען מיט די אלטע אין די אויבערשטע געמעכער פון די הייזער — ווארטענדיג אויף א נס.

ווען די רוימישע בעפעלקערונג האט בעלאגערט די מויערן פון דער גהעטא — האבען זיי שוין אנגעטראפען, אז דאס וואסער האט מאיעסטעטיש בעהערשט די גאנצע איינגענומענע אויבערפלאך פון דער גהעטא. איבער פלאזע די יודעא האט מען שוין קיין זאך נישט ארויס־געזעהען, נור דעם ראנד פון וואסער ברונען, וואס איז געשטאנען אין מיטען דער פלאזא. און איבער פלאזא די טעמפּלא האט מען שוין קיין זאך ניט ארויסגעזעהען — נור דאס וואסער האט געוואשען די ווענד פון די דיקע מויערן פון די הייזער, וועלכע זיינען געשטאנען פער־האקט טיר און טויער — און עס האט געזוכט בייזוויליג א שפּאלט, א לאך, א עפענונג דורך וועלכע אריינצוקומען אין די שטובען אריין. פון די אויבערשטע פענסטערלעך פון די הייזער, פון די נישעס און ווינקעל עקען, און בריקען, וואס זיינען געלעגען פון איין הויז איבער'ן אנדערען, — מיט איין ווארט, פון יעדע עפענונג, האבען זיך מענשען ארויסגעוויזען מיט שרעקעדיגע פנים'ער און דארע אויסגעשטרעקטע

הענד. איינער האט אוועקגעשטופט דעם אנדערן, איין קאפ האט זיך געהויבן איבער׳ן אנדערן, איין פנים האט ארויסגעקוקט איבער דעם צווייטן — און הענד האבן געשטיגן איינער איבער די אנדערע — וואס האבן גערופן צו די מענשן אויף די מויערן פון דער געהעטא נאך הילף — מוטערס האבן איבער די קעפ געהויבן זייערע קליינע קינדער, און געוויזן פון די פענסטערלעך ארויס צו די איינוואוינער פון רוים אויף די מויערן, אז זיי זאלן ראטעווען זייערע קינדער. יונגע־לייט האבן אבגעטראטען פון די פענסטער, צוגעלאזט די אלטע, וועלכע האבן אויסגעשטרעקט זייערע הענד נאך הילף צו די מענשן אויף די מויער׳ן — אבער דאס געבעט פון די אלטע, דאס וויינען פון די מוטערס, און די שרעקענדע שרייענדע אויגען פון די קינדער — האט נאר ארויסגערופן אלץ מעהר פערוויילונג, אלץ מעהר אויפרע־גונג און אלץ מעהר שפיעל, און עס האט גערייצט דעם שפאט און דאס לאכען.

— ווייז זיי דעם צלם, זאלען זיי זיך ווארפען צו דער ערד, — לאזען זיי דעם צלם קושען!

פון דא און דארט איבער דער מויער האבען פראנציסקאנער און דאמיניקאנער מאנאכען אויפגעהויבען צלמים — געוויזען צו די ארויס־שטארענדע פון די פענסטערלעך אידישע קעפ. פון ערגעץ־וואו האבען א גרופע נאנען אויסגעשטעלט א הייליג בילד — אויסגעצויגען עס צו די ארויסשטארענדע קעפ, און געוויזען מיט די פינגער אויף׳ן באט יעזוס — אז ער נור אליין קען זיי העלפען.

אבער ווי די אידען האבען דערזעהען די צלמים, די הייליגע ביל־דער, די קירכען פעהנער, וואס האבען זיך געצויגען צו זיי, האבען זיי אוועקגעבויגען די קעפ, די אלטע האבען פערמאכט די אויגען, פער־שטעלט זיך די פנים׳ער מיט די הענד, אז זיי זאלען ניט זעהען. די מוטערס האבען צוריק אריינגענומען זייערע קינדער, פערשטעלט זיי די פנים׳ער מיט זייערע טוניקעס און טיכער, אז זיי זאלען ניט זעהען די פרעמדע געטער.

— הארטנעקיג פאלק, ווי דאס קעהרט אב די פנים׳ער פון גאט׳ס צייכען, געשלאגען מיט בלינדהייט איז עס — ווי די הייליגע שריפט זאגט — האט זיך אנגערופען איין מאנאך צום אנדערן.

— דאס טוט אלעס דער שטן, און ער לאזט זיי ניט זעהען גאט׳ס

געזיכט. פון דער שעה אַז וואָס זיי האָבּען אונזער גאָט געפּייניגט— האָט זיך דער שטן בּעזעצט אין זיי — און ווען זיי דערזעהען גאָט'ס געזיכט — וויינט דער שטן אין זיי — ער לאָזט זיי ניט זעהען גאָט'ס געזיכט.

— דאָס האָט זיי די הייליגע מאַריע פערשאָלטען. ווען מען האָט איהר ליעבּען זוהן פון קרייץ אַראָבּגענומען, — און זי האָט געזעהען די לעבּער וואָס זיי האָבּען אין זיינע הענד געשלאָגען — האָט זי זיי פערשאָלטען. אַז זיי זאָלען זיין ליעב בּעזיכט ניט קענען אַנקוקען. — די זון דריקט זיי, די זון פּייניגט זיי, און זיי קענען ניט אין זיין הייליג געזיכט אריינקוקען אַהן שאַנד.

— אין וואַסער בּעדאַרף מען זיי וואַרפען. פערטרינקען זיי ווי די ראַטען!

— ווי די ראַטען, די ראַטען! — האָט דער פּעבּעל געשריען. און דער פּעבּעל איז דורשטיג געוואָרען צו מעהר אויפרעגונג, צו מעהר פערוויילונג. עס איז זיי ווייניג געווען די שרעק און די פורכט פון די אידישע פּנים'ער אויף די דעכּער פון די טורמען, אין די פענסטער־לעד פון די קאַמער־שטובּען, זיי האָבּען זיי געוואָלט זעהען ריכטיג זיך ראַנגלען מיט'ן טויט. עס איז זיי לאַנגווייליג געוואָרען דאָס אייג־טאָניגע שטראָמען פון וואַסער, זיי האָבּען נאָך קיין מענשען ניט גע־זעהען טרינקען זיך.

— פון די דעכּער וואַרפען! — פון די דעכּער. ווי די ראַטען, ווי די ראַטען! — האָט דער פּעבּעל געשריען.

באַלד האָט זיך זייער בּלוט־דורשט אָנגעהויבּען צו זעטיגען. פון די אָפענע קעלערען און די אונטערשטע געמעכער האָט דאָס וואַסער אָנגעהויבּען יעצט אַרויסצושווענקען די הויז זאַכען — עס האָבּען אָנ־געהויבּען צו שווימען איבּערן וואַסער הויז־מעבּעל — טישען, בּענק, קאַסטענס מיט סחורות, שטיקער קליידער, ספרים, שטיקער פּאַרמעט, און אַנדערע שטוב זאַכען, דערטרונקענע שטוב־עופות און שטוב־חיות — דאָס פאָלק איז געוואָרען אויפגערעגט פאַר ערוואַרטונג, יעדע שטי־קעל מעבּעל, יעדע כּלי, יעדע שטוב קלייד, וואָס האָט זיך בּעוויזען איבּערן וואַסער, האָט אַרויסגערופען נייע געוואַלדען — פרייד אויס־געשרייען, און אַ וויזען מיט די הענד. באַלד האָט דאָס וואַסער אָנ־געהויבּען אַרויסצושווענקען אויך מענשליכע גופים, — קליינע קינדער

לייבען, לייבען פון אלטע לייט, — די מענשליכע לייבען האבען אויפ־געפלאמט דאס דארשטיגע בלוט פון דעם רוימישען פעבעל — איבער דער מויער האט זיך געהערט אזעלכע אויסגעשרייען, אזעלכע אויסרו־פען, ווי דאס פעבעל וואלט געוועז דערזעהן זייער אויסלייזער, זייער גבור, זייער בעפרייער.

— פרעה׳ס ים, גאט האט געבראכט אויף די אידען פרעה׳ס ים!

— דער טאג פון גאט׳ס נקמה איבער זיינע פיינד!

— לעבען זאל דער הייליגער פאטער פאול דער פערטער, דער געטרייער דינער פון גאט, וואס האט זיך אנגענומען די עולה פון גאט!

— גאט׳ס בלוט איז גערעכט געווארען!

דא און דארט האבען מאנאכען געקניעט אויף דער מויער, פער־גלאנצט די אויגען און אבגעריכט א געבעט פאר די אויסגעגאנגענע נשמות, אז גאט זאל זיך מרחם זיין אויף זיי און אריינגעהמען זיי אין זיין הימליש קעניגרייך, און אויסגעשטרעקט די צלמים איבער׳ן וואַ־סער, אויף די טויטע שווימענדיגע לייבער...

פונדערווייטענס האט זיך געהערט דאס איינזאמע קלינגען פון א קירכען גלאק, און באלד האט דער עולם געבויגען די קעפ צו דער ערד. די מאנאכען האבען געקניעט און האבען אנגעהויבען צו זינגען קירכען ליעדער.

אויף דעם מויער פון דער גהעטא האט זיך בעוויזען אין א טראג שטול דער הייליגער פאטער, אנגעטאן אין שארלאך רויטען, בעגלייט מיט א סוויטע פון קארדינאלען און אנדערע הויכגעשטעלטע לייט פון דער קירכע. אויף דעם מויער איז פאר זיי אויפגעשטעלט געווארען פון בעגינען אן א געשטאנד, וואס איז בעפוצט געווארען מיט בראַ־קאדען און אנדערע טייערע שטאפען, אז דער הייליגער פאטער זאל קענען זעהען אלצדינג, בעאבאכטען וואס עס טוט זיך אין דער גהעטא. דער פעבעל האט זיך איינגעשטילט ביים אנבליק פון הייליגען פאטער, און אלע האבען אבגעווארט מיט הארץ־קלאפונג און דורשטיג פון ניי־געריגקייט וואס דא ועט זיך טאן.

די אידען אין די טורמעס, אין די פענסטער, אויף די בריקען, דערזעהענדיג דעם „הייליגען פאטער“, זיינען פלוצים ארויס מיט א גרויס געוויין און א געשריי, — האבען ארויסגעשטעקט דורך די פענס־טערלעך די ספרי־תורות, מוטערס האבען ארויסגעצויגען זייערע קינדער

און אנגעהויבען צו בעטען, שרייענדיג פון די פענסטער און קאמערס מיט א גרויס געוואלד:

— אין נאמען פון גאט, ראטעווע אונז, ראטעווע אונז!

— עפענט אויף די טויערען! מיר טרינקען זיך מיט ווייב און קינד!

אלע האבען געקוקט אויפ'ן „הייליגען פאטער". נור דאס געזיכט פון פאבסט איז שווארץ געווען און שווייגענדיג און די קנייטשען אין איהם האבען זיך געכמורעט, ווי אין א שטורמדיגען ים, זיינע אויגען האבען געשיינט צו דרימעלן. אזוי זענען זיי איינגעזונקען און פערטרונקען געווען אין די שטורמדיגע קנייטשען פון זיין שווארץ שווייגענדיגעם געזיכט.

קאפיטעל 6.

דער נס.

באלד האט דער פּעבעל פון רוים געקראגען דאס וואס ער האט געוואלט.

די אידען, צי זיי זיינען געווארען ארויסגעטריבען פון וואסער, צי צוליעב די האפנונג, וואס זיי האבען זיך איינגערעדט, אז אין דער אנוועזענהייט פון הייליגען פאטער וועלען זיי גיכער געראטעוועט ווערען, האבען זיך פלוצלונג ארויסגעלאזט פון זייערע הייזער, געשפרונגען פון די פענסטער אין וואסער, און אויפהויבענדיג זייערע קינדער און אלטע לייט איבער די קעפּ, האבען זיי זיך געלאזט געהן אין וואסער. דאס וואסער איז געווען הויך, ביי א טייל האט עס דערגרייכט ביז׳ן האלבען לייב, ביי אנדערע ביז צו די העלזער. אבער זיי זיינען געגאנגען. עס זיינען געגאנגען מוטערס מיט די קינדער אויף די קעפּ; פאטערס, וואס האבען געטראגען זייערע קינדער אין דער הויך. אנדערע האבען געטראגען אין דער הויך ספרי תורות, אנדערע — אלטע לייט. אנקומענדיג צו דער זייט פון מויער, אויף וועלכער ס׳איז געזעסען דער „הייליגער פאטער", האבען זיי אויסגעשטרעקט צו איהם די ספרי תורות מיט די קינדער, און אנגעהויבען זיך בעטען ביי איהם:

— עפּען אויף די טויערען פון דער גהעטא, מיר ווערען דערטרונקען.

— אין נאמען פון גאט, ראטעוועט אונז!

— מיר זיינען אלע בירגער פון רוים. די פּאבסטען האבען אונז שטענדיג גענומען אונטער זייער שוץ.

דער פּאבסט האט אויסגעהערט זייער געבעט, און זיצענדיג אין זיין שטוהל, האט ער אויפגעהויבען זיין פינגער מיט׳ן רינג צום גובער-

נאטאר פון רוים, וואס איז געווען מיט איהם אין דער סוויטע, אז ער זאל די אידען בערוהיגען.

דער גובערנאטאר האט זיך אויפגעהויבען פון זיין זיץ און זיך אנ־גערופען צו די אידען:

— דער היילינער פאטער האט ניט געקענט רוהיג איינזיצען אויף זיין פלאץ. הערענדיג פון דעם גרויסען אונגליק, וואס האט געטראפען די אידישע גהעטא, און איז געקומען אייך העלפען, ניט דערפאר, ווייל איהר האט עס פערדיענט, נור דערפאר, ווייל גאט האט געהייסען ליעב האבען אונזערע פיינד — האט דער גובערנאטאר געזאגט.

— מיר האבען געוואוסט, אז דער היילינער פאטער וועט רחמנות האבען אויף אונז — האבען די אידען ארויסגעשאלט מיט א שטורם פון פרייד פון וואסער ארוים.

— די טויערען פון דער גהעטא קען מען ניט עפענען — האט דער גובערנאטאר ווייטער געזאגט — דאס וואסער וועט ארוים פון דער גהעטא און פערטרינקען די שכנישע געסלעך, און קען נאך שאדען ברענגען צו דער היילינער קירכע פון סט. אנגעליקא.

— וואס דען? האב רחמנות, היילינער פאטער, אויף אונזערע קינדער! מיר טרינקען זיך דאך אין וואסער.

— איהר טרינקט זיך ניט, איהר טרינקט זיך ניט — האט זיך דער גובערנאטאר פון רוים נאכגעקרימט, צום פרייד און צום לאכען פון גאנצען רוימישען פעבעל אויף דעם מויער, וואס האט אבגעקלונ־גען פון דער מויער אין א ווילדען ווידער־קול — דער היילינער פא־טער האט שוין בעפוילען, און פינף הונדערט קריסטליכע סאלדאטען ארבייטען פאר אייך, פערשאלטענע אידען. פערפעסטיגען צוריק די דאמבעס, וואס דאס וואסער האט צושטערט. אין א פאר שטונדען ארום ערווארטען מיר, אז דאס וואסער זאל אנהויבען אבצופאלען.

— מיר וועלען דאך אלע ביז דאן דערטרונקען ווערען — האבען די אידען געוויינט.

— איהר וועט ניט דערטרונקען ווערען — האט ווידער דער גובערנאטאר נאכגעקרימט די נאקעטע מאסע אידען. און דער פעבעל אויף דער מויער האט ווידער אפגעשאלט מיט א ווידער־קול.

און באלד האבען שווייצארישע סאלדאטען מיט די לאנגע האק־פיקעס אוועקגעיאגט די אידען פון דער מויער. די אידען האבען גע־

ווענדעט זייערע אויגען צום הימעל, און ניט געוואוסט וואס צו טאן. עס זיינען דארטען געווען פערשיעדען־יעהריגע אידען, מענער און פרויען, זיינען זיי געשטאנען האלב נאקעט מיט נאסע קליידער. ביי פיעלע האט זיך געזעהן די בעהארטע ברוסטען, קרומע פלייצעס, איינגעבויגענע קעפ מיט שרעקעדיגע אויגען פאר'ן פחד פון טויט. די בעוואקסענע פנים'ער, ארויסקוקענדיג פון וואסער, האבען גערייצט צום לאכען, און דער פעבעל האט געזעטיגט זיין פערוויילונגס־הונגער און לאד־רייץ אין די קאמיש־פערקרימטע, וויינענדיגע מענער און פרויען. א טייל פון זיי האבען זיך שוין ניט געקענט האלטען אויף די פיס. דאס וואסער האט זיי געצויגען אין זיין שטראם ווי שפענדלעך האלץ און געשלעפט זיי נאך זיך. איבערהויפט זיינען די ווייבער געשלעפט געווארען מיט'ן שטראם. דאס וואסער האט אראפגעשלעפט פון זיי דאס לעצטע שטיקעל העמד אדער קלייד און ענטפלעקט די נאקעטע לייבער. די טארבענדיגע ברוסטען ביי די אלטע פרויען, די איבערגעיורטע אלטע איינגעשרומפענע קערפערס פון די אלטע אידען, וואס האבען אויסגעהאלטען די הארטע ציין פון פערשיעדענע יסורים און צרות, האבען ערוועקט שפאט און חוזק ביים פעבעל. אנשטאט רחמנות, האט די שוואכקייט און די אונבעהאלפענקייט פון די האלב נאקעטע מענשען נור ערוועקט א געפיהל פון קאמיזם און פעראכטונג, און דער פעבעל איז אנגעשטעקט געווארען מיט א לאד־רייץ און א טרייב־שפיל. זיי האבען פערלארען יעדען מענשליכען אינסטינקט, יעדען געפיהל פאר לעבעדיגע וועזענס. זיי האבען נור געזעהען אין די קאמישע פיגורען, וואס שפרייזען ארום אין וואסער מיט שרעקענדיגע אויגען און זוכען אן אויסוועג צו ראטעווען זייערע לעבענס, שטאף פאר זייער לאד־רייץ, ווי היינט, קעץ אדער ראטען וואלטען איז וואסער זיך געטרונקען. און דער לאד־רייץ האט אנגעשטעקט אלעמען, ארעם און רייך, פעבעל און אריסטאקראטיע. עס האט געלאכט קארדינאל און ארטיזאן, מאנאך און סאלדאט, נאנע און פראסטיטוטקע — אלע, אלע זיינען זיי פערכאפט געווארען פונ'ם שפיעל, וואס איז פאר זייערע אויגען. אלע, אלע, פון „הייליגען פאטער", ביז צום לעצטען לאנדס־קנעכט, האבען זיך אמוזירט, געוויילט, געלאכט פון טויטען־טאנץ, וואס דער מלאך המות טאנצט פאר זיי. אלע פנים'ער זיינען אויפגערייצט, אויפגע־

קאכט געווארען. אויגען האבען געשיינט, מיילער האבען געלאכט, הענד האבען געפּוכערט. די סינארען מיט זייערע וועלען שאלען, די סינארינען מיט זייערע טיכער, די מאנאכען מיט זייערע קירכען־פּעה־נער, די לאנדס־קנעכט מיט זייערע שפּיזען — אלעס האט געלאכט, געלאכט, געלאכט...

— זעהט דעם רויטען אט דארט, מיט די רויטע בארד, זעהט זיין רויט בעהארטע ברוסט — זעהט, זעהט — ער וואקעלט זיך ווי א שכור.

— שיכור פון וואסער: ער האט גענוג געטרונקען היינט.

— וועגערא, דו שעהנע געטין! בעדארפסט בעטען דעם פּאבסט, ער זאל דיר איהם שענקען. דו וועסט איהם אויסשטעלען אלס פּאן אין דיין לוסט־גארטען, דו וועסט זיין די איינציגע וועגערא, וואס וועט האבען א רויטען פּאן. די געטער וועלען דיר מקנא זיין — האט גע־זאגט דער קארדינאל פּערנעסע צו די שעהנע קורטיזאנקע אימ־פּעריא, וואס האט בעהערשט מיט איהר סוויטע און צוג פון ליעב־האבער און ליעבהאבערינען איינעם פון די אנגעזעהענסטע ערטער אויף דער מויער פון דער גהעטא.

— אזא גליק וואלט איך דעם אידען נארניט פערגונען, צו שטעהן אין וועגערעס גארטען און צוזעהן ווי וועגערא באדט זיך יעדען פריה־מארגען צווישען די צווייגען אין דעם קוואל פון די „ליעבעס־וואסע־רען“. אה, איך וואלט זיך באלד געביטען מיט איהם פלעצער — האט זיך אבגערופען דער יונגער פלארענטישער געזאנדטער צו די שעהנע אימפּעריא, אויף וואס די שעהנע קורטיזאנקע האט איהם געשאנקען דעם קלענסטען נעגעלע פון איהר קלענסטען פינגערל צו קושען, פאר דעם קאמפּלימענט וואס ער האט איהר געמאכט...

— זעהט, זעהט דארט יענעם מיט דעם דיקען בויך. ער וואקעלט זיך שוין אויף די פיס. בעאבאכטעט נאר א מינוט און זיין פּליבע־וואטער קאפּ וועט באלד פערשוואונדען ווערען אונטער'ן וואסער, ווי א פולע לבנה — האט געלאכט און געוויזען מיט די הענד איינער צום אנדערען אין אן אנדער גרופּע.

— א שאד, אזא פעט לייב וועט פערלארען געהן — האט געלאכט א צווייטער.

— וואס קענסטו טאן דערמיט?

— עס וואָלט געווען אַ גוטער ווערים־שטאָף פיש צו פאַנגען.
און אַ לאַכען האָט אָבגעשאַלט פון דער מויער אין וואַסער אריין.
— קוקט, קוקט נור, זעהט, זעהט, ווער שווימט עס דאָרט?
— וואָס איז דאָס?
— ווער איז דאָס?

איינציגוויים האָט דאָס לאַכען אָנגעהויבען אויסצושטאַרבען — און אַ שרעק און אַ אונפערשטענדליכקייט האָט פערנומען זיין פּלאַטץ.

— די מענשען אויף דער מויער זיינען פערכאַפּט געוואָרען פון דעם בילד פאַר זייערע אויגען. זיי זיינען פערשטילט און פערציטערט געוואָרען פון דער שעהנהייט, וואָס האָט זיך פאַר זייערע אויגען בעוויזען.

פון אַ געסעל איז ארויסגעשוואומען אויף אַ ברעט, צי אויף אַ שטיק מעבעל, אַ יונגע פרוי. ביי איהר צופוסען אויף עפּעס אַ שטיק שטאָף איז געלעגען אַן אַלטער גרייז־גרויער מאַן. די פרוי איז געווען כמעט ווי נאַקעט. דער בלויזער געלער טוניק, וואָס איז געווען איבער איהר לייב, איז נאָס געווען און האָט זיך אַראָבגעגליטשט פון איהרע הענט און רוקען, און עס איז ענטפּלעקט געוואָרען אַ רייצענדע, אָבגערונדעטע פּלייצע, וואָס האָט זיך געפאָרעמט איידעל און רונדיג און איז אַראָפּגעפאַלען ווי אַ קאַלטער וואַסער־פאַל מיט אַ לייכטער שוועבענדער ליניע. איהר אויסגעקנעטער מוסקולירטער רוקען האָט זיך געשיינט אין דער זון ווי אַ ברענענדיג פייער און געשפּיעלט מיט זיינע מוסקולען, ווי ער וואָלט געשמייכעלט. איהרע פולע, געטאָקטע שוואַרץ־לויכטענדע האָר זיינען ווי וואַסער־פאַלען געפאַלען איבער איהר לייב און פערשטעלט איהרע געטורעמטע, קערענדיגע, שפּראָצענדיגע יונגע ברוסטען, פון וועלכע מען האָט נור ארויסגעזעהן ווייסע פלעקען צווישען די האָר, ווי זונען־שטראַהלען, וואָס ברעכען זיך דורך, דורך אַ געוועב פון געדיכטע פערבלעטערטע צווייגען... זי האָט ניט געבעטען. זי האָט ניט אויפגעהויבען די הענד צום פעבעל נאָך הילף, נור אַזוי ווי שעמענדיג זיך פאַר איהר נאַקעטקייט, האָט זי געהאַלטען איהר קאָפּ אַראָפּגעבויגען איבער איהר ברוסט, און קניענדיג געקוקט מיט רחמנות אויף דעם אַלטען מאַן וואָס איז געלעגען ווי אַ קרבן, ווי אַ געפּייניגטער צו איהרע פיס. און איהר פּנים, איהר גאַנצע פיגור האָט אויסגעדריקט אַזוי פיעל מיטלייד, אַזוי פיעל צער און טיעפען וועהטאָג, אַז דער פעבעל איז עפּעס פערשעהמט געוואָרען ביי זיך, פאַר דעם

גאנצע שפיעל, פאר אלצדינג וואס עס טוט זיך דא. איינציגוויין זיינע אויסגעלאשענע געווארענע די געשרייען, דאס לאכען, דאס רוישען. און שטיל איז געווארען איבער דער מויער.

דער רוימישער פעבעל וואס איז פון שטענדיג אז געוואוינט געווארען צו זעהן אין די שעהנהייט די געטליכקייט, האט אין דעם בילד פון דער פרוי דערזעהן ספעס א הימלישעס וועזען. ס'האט זיך זיי געדוכט, אז זיי האבען שוין ערגעץ וואו דאס בילד געזעהן, און אויף פיעלע פון זיי האט דאס בילד געווירקט ווי א מיראזש, ווי עפעס ניט נאטירליכעס. עס האט זיך זיי געדאכט, אז עפעס א וואונדער־זעהונג שיינט פאר זייערע אויגען.

די נאקעטקייט פון דער פרוי, איהר בליק מיט צער, און איהר בויגזאמער קערפער, וואס האט אין זיך געהאט דעם צניעות'דיגען שמייכעל פון איהר פנים, האט עפעס אנגעשטעקט מיט פרומקייט, מיט חרטה. מען האט שוין ניט געזעהן די שווער־פאליגע אידען. מען האט שוין ניט געלאכט פון די נאקעטע ווייבער אין וואסער. פערקעהרט, דאס בילד פון די אידען מיט זייערע ספרי תורות אויף די הענד, די אלטע פערקרימטע ווייבער מיט די קינדער אויף די הענד, זייער געוויין, זייער בעטען זיך האט גאר געקראנקען דורך די שווימענדע נאקעטע פרוי א גאנץ אנדער רייץ. עס איז געווארען ווי אן ערשיינונג פון א ביבלישער סצענע, ווי עפעס א גרופע פון היילינע געהען דורך א ים און פאראויס געהט די היילינע מוטער. „די מוטער איז רחמנות“.

דא און דארט האט מען שוין געהערט א מורמלען פון פעבעל, וואס איז דורכגעגאנגען דורך דער מויער, ווי א שטילער ווינד:

— ראטעוועו!

— מענשען טרינקען זיך!

— א שאנד פאר גאט!

— זינד! זינד!

פלוצלונג האט זיך אימיצער בעוויזען אין וואסער. טיעף ביז צום האלז איז ער געגאנגען אין וואסער. א הויכער איז ער געווען. פון א גאס איז ער אנגעקומען און איז צוגעגאנגען צום שווימענדיגען ברעט. אויף וועלכען ס'איז געווען די נאקעטע פרוי מיט'ן אלטען מאן. און אנקומענדיג נאהענט צו זיי, האט ער פון אונטער דעם וואסער ארויסגעשטעקט א הויכען אייזערנעם צלם מיט א קריסטוס אנגעקלאפט אויף

איהם און ער האט דעם צלם אויפגעהויבען אין דער הויך איבער די קעפ פון די נאקעטע אידען, און געוויזען צום פעבעל ארום דער מויער מיט'ן האנד אויפ'ן צלם.

א שרעק איז בעפאלען דעם פעבעל ארום דער מויער. דא און דארט האבען זיך שוין גרופען מאנאכען אראבגעלאזט אויף די קניע איבער דער מויער, און עס האט זיך פלוצלונג דערהערט א הויך קיר־כען־געזאנג, וואס האט אבגעשאלט ווייט און ברייט איבער דער מויער, איבער'ן וואסער, איבער דער געטא, איבער גאנץ רוים:

— די היילינע מוטער שווימט. „די מוטער אין רחמנות“.

— קריסטען־פאלק, זעהט! זעהט! גאט'ס מוטער שווימט!

פון אלע זייטען האט מען געקוקט אויפ'ן שטאנד, אויף וועלכען עס איז געזעסען דער „היילינער פאטער“ מיט זיין סוויטע. פאול דער פיערטער האט זיין פנים פערשטעלט מיט זיין רויטען מאנטעל און ניט געוואלט זעהן.

און מיט אמאל האט עס אויסגעבראכען ווי א שטורעם. פון דא און דארט האבען זיך הענד אויפגעהויבען און געוויזען צום „פאבסט“. און א מורמעל איז געגאנגען:

— ראטעווען!

— די טירען פון דער געטא עפענען!

— ראטעווען! ראטעווען!

— זינדיגער — האט א מאנאך געוויזען מיט'ן צלם אויפ'ן פאבסט.

— אנטי־קריסט!

— דער טייפעל זיצט אויף קריסטוס'עס טראן!

— אנטי־קריסט!

מיט די העק־שפיזען און שטאכערס האבען די שווייצארישע זעלנער געמאכט פלאץ פאר'ן פאבסט, צוריקגעטריבען די צודרייצטע מאסע, און פאול דער פיערטער איז פערשוואונדען מיט זיין סוויטע פון דער מויער פון דער געטא. אזוי זיינען איינער נאכ'ן אנדערען פערשוואונדען די קארדינאלען, די קורטיזאנען, די סענארען, די הויכע קירכען־דיענער און געוועלטיגער פון רוים און דער וועלט, איבערלא־זענדיג די פארבען־רייכע טאפעסטרייען און טעפיכען איבער דער מויער פון דער געטא פלאקערען זייערע פארבען אין דער זון.

אויפגעפּראַלט זיינען געוואָרען די טויערען פון דער געטאָ, אויפגעשפּרונגען זיינען די טירען און דאָס וואסער פון דער געטאָ האָט אַרויסגעשטראָמט, און עס האָט זיך געראַכט, אַז דאָס געהט פערפליצען רוים!

קאַפּיטעל 7.

די לעגענדע.

איבער רוים האָט זיך פערשפּרייט אַ לעגענדע, אַז די היילינע מו־טער האָט זיך בעוויזען אויף דער ערד. זי האַלט זיך אויף ערגעץ צווישען די אידען אין דער געטאָ, און זי האָט דאָס געראַטעוועט, צו־ליעב עפּעס אַן אונפערשטענדליכען טעם און אונבעוואוסטען צוועק, די אונגלויביגע פון אונטערגעהן. אין דער געטאָ האָבען זיך אַראָבגע־לאָזט מאַנאַכען פון פערשיעדענע אָרדענס, נאָנעס און פרומע קריסטען, און האָבען פערשטעלטערהייט געוואָרפען בליקען אין די געוועלבער, אין די פערמאַכטע הייזער, טאָמער וועלען זיי דערזעהן יענע, צו וועל־כע זיי בעטען, אין וועמעס הענד עס געפינען זיך די שליסלען פון דער און יענער וועלט, און וואָס האָט בעוויליגט צו זיין אַ טאָכטער פון דעם פערשאָלטענעם פאָלק און צוריקקומען און אויפהאַלטען זיך ביי דעם פאָלק.

בחינם האָבען די קאַרדינאַלען און די ביסקופּען בעפוילען די גלחים, אַז זיי זאָלען דאָס פאָלק אויפקלעהרען אין די קירכען, אַז עס איז נור געווען אַ כשוף-מאַכערין, וואָס האָט זיך בענוצט מיט'ן שטן'ס מאַכט און האָט אַנגענומען דאָס געשטאַלט פון דער היילינער מוטער, כדי אָבצונאַרען דאָס קריסטען-פאָלק. עס האָבען זיך זאָגאָר געפונען עדות, וואָס האָבען עדות געזאָגט אין די קירכען פאַר'ן פאָלק, אַז זיי האָבען אַליין געזעהן, ווי די פרוי, וואָס האָט געשוואָוומען אויפ'ן ברעט, האָט אַרויסגעוויזען פון אונטער'ן קלייד ציגען-פיסלעך. אַנדערע וויע־דער האָבען דערצעהלט, אַז זיי האָבען געזעהן אין דער אידישער געטאָ אַרויסגעהענדיג פון אַ הויז אַ פרוי, וועלכע האָט געהאַט הערנער אויפ'ן קאָפּ. דאָס פאָלק איז אָבער געווען צופיעל אונטער דעם איינדרוק פון

דעם בילד וואס זיי האבען געזעהן, און די לעגענדע וועגען די הייליגע מוטער האט זיך פערשפרייט אין פעבעל.

דער פעבעל פון רוים האט שטענדיג געגלויבט, אז אין דער געטא האלטען זיך אויף בישוף־מאכערינס און מכשפות, אז די אידישע פרויען האבען איין־האנד געשלאסען מיט'ן שטן, און דער שטן גיט זיי די מאכט, און לערענט זיי אוים ווי אזוי שטענדיג יונג צו בלייבען, ווי אויפצוהאלטען די פרישקייט פון זייערע קערפערס און די יונגקייט פון זייערע געזיכטער, צו פארבען זייערע האר אין וועלכע קאלירען זיי ווילען. און זיי קענען מיט אזעלכע געטראנקען איינפלאנצען אין יעדען מאנ'ס הארץ ליעבע און איהם אונטערטעניג מאכען. עס דערצעהלען אונז די כראניקעס פון יענער צייט, אז די שעהנסטע קורטיזאנען פון רוים פלעגען ארײבקומען אין דער געטא אריין און אויסלערנען זיך ביי די אידישע פרויען דאס געהיימנים פון שטענדיג יונג בלייבען, וואס זיי, די אידישע פרויען, האבען עס בעקומען דירעקט פון שטן.

נאר דער פעבעל האט אבער געגלויבט, אז דער שטן האט נור א מאכט איבער דעם מענש און אלעס וואס געהט אן דעם מענשען, זיין גליק, זיין גרויסקייט, זיין הערשאפט — איבער דאס אלעס קאן דער שטן האבען זיין האנד. אבער ער קאן ניט האבען קיין שליטה איבער די הייליגקייט און איבער די געטליכקייט; אז קיינמאל קאן זיך דער שטן ניט פערשטעלען פאר גאט. דורך דעם האט ניט געהאלפען קיין אנשטרענגונג פון דער קירכע איינצורעדען דעם פעבעל, אז דאס האט דער שטן געראטעוועט די אידען. דאס, וואס די געשטאלט פון דער הייליגער מוטער האט זיך אליין בעוויזען, האט דעם פעבעל געשטארקט אין זיין גלויבען, און די לעגענדע פון דער „הייליגער מוטער“ אין דער אידישער געטא האט זיך פערשטארקט ביים פאלק געגען דעם ווילען פון די גלחים און געגען דעם אומעכטיגען צארן פון דער קירכע...

— אפילו אזא הייליג וועזען איז אויך אונטערוואָרפען אונטער אלע שוואכקייטען פון פשוט'ען מענש. געזעהן אז מען פייניגט איהרע אייגענע, איז זי געקומען זיך אננעהמען — האט דאס פאלק גערעדט אין די קירכען.

— ס'איז קיין וואונדער ניט, בלוט רוהט ניט, און מעג עס אפילו

רינען אין די אַדערען פון דער הייליגער מוטער, ציהט עס צו זיין אייגענס.

— יעדען ציהט צו ס'זייניגע.

— און איך זאָג, אַז מען דאַרף פאָרזיכטיג זיין מיט די „פערשאָלטענע", כאָטש פערשאָלטענע, פערשטויסענע, אָבער עס האָט אַ צו שטאַרקען צד אין הימעל. און דער געקרייציגטער אַליין, כאָטש ער איז אַ גאָט'ס זוהן, איז פריהער פון אַלץ אַ איד. און ווי ער זאָל זיי ניט פערלייקענען, דערזעהט ער אָבער, אַז מען פייניגט זיי, גיט עס איהם אַ שטאָך.

— און זי — אַ אידישקע, און כאָטש זיי האָבען איהר זוהן געקרייציגט, קאָן זי זיך אַלץ ניט בעפרייען פון זיי, פונקט אַזוי ווי אַ שנור אין שווער'ס הויז וועט שטענדיג האַלטען מיט איהרע ברידער...

— האָט אַ פרוי צוגעלעגט...

די קירכע האָט געזעהען די געפאַהר אין די רייד פון פאָלק, און האָט אויפגעפאָדערט די אינקוויזיציע אויסצוגעפינען די כשוף־מאַכערין און זי צו פערברענען עפענטליך. מעהר האָט די אינקוויזיציע נישט בעדאַרפט. יעדען אָבענד זיינען די שומרים פון דער אינקוויזיציע בעפאַלען די געטאָ. מען האָט אַרויסגעשלעפט פון די הייזער פרויען און מיידלעך און געצוואונגען זיי דורך טאָרטורען מודה צו זיין, אַז זיי שטעהען אין פערבינדונג מיט'ן שטן. מען האָט שוין געהאַט פערברענט עפענטליך אין רוים אייניגע כשוף־מאַכערינס. נור קיינמאָל האָבען זיי ניט געפונען די ריכטיגע, און זיי האָבען ניט געקאָנט אויסראָטען די לעגענדע וועגען די הייליגע מוטער אין דער אידישער געטאָ פון מויל און געדאַנק פון פאָלק...

דער יונגער ווענעציאַנער מאַהלער פאַסטילאַ, וועלכער איז אייגענטליך געווען דער גאַנצער שולדיגער אין די רעטונג פון די אידען האָט דערווייל גענומען דעם בלינדען אידען מיט זיין שעהן אייניקעל און אַרויסגעפיהרט פון דער געטאָ, און זיי בעהאַלטען אין אַ לעדיגען קלויסטער, אין וועלכען ער האָט געהאַלטען אין מאַהלען פרעסקאָס פון אַלטען און נייעם טעסטאַמענט פאַר די נאָנעס פון הייליגען אָרדער

סט. אנטאניוס. דער קלויסטער „דאס הייליגע הארץ" איז געלעגען אבגעלעגט אין א פערוואָרפענער גאס ארומגערינגעלט מיט א גרויסען פארק און ארומגעצאמט מיט א הויכען מויער. אין דער קאפליצע, וואו פאסטילא האט געמאהלען זיינע פרעסקאס, איז געווען א געהיימער אריינגאנג, צו וועלכען ער האט געהאט די שליסלען און דארט האט ער געהאלטען פערבארגען זיין אוצר. יוסף פינזי, זייער לאנדסמאן און פריינד, ביי וועמען דער בלינדער ר' יעקב האט זיך געהאט אויפגעהאלטען, איז צוריקגעגאנגען אין דער געטא, נור די געטא איז שוין ניט געווען זיכער. די אידען, וועלכע עס איז געווארען אונערטרעגליך דאס לעבען אין רוים אונטער דער הערשאפט פון פאול דעם פיערטען. האבען געזוכט עצות ווי צו אנטרינען פון רוים נאך ארבאנא, וואו דער פירשט האט זיי געהאט איינגעלאדען צו בעזעצען זיך אין פענזוא, אויף צו להכעיס דעם פאבסט.

פאסטילא האט זיי צוגעזאגט, אז ער וועט דעם אלטען ר' יעקב מיט זיין טאכטער ברענגען קיין ווענעדיג. בעפאר זיי האבען זיך געשיידט פון יוסף פינזי, וועמען אייגענטליך זיי האבען גערעכענט פאר זייער אייגענעם, האבען זיי געהאט אבגעמאכט צווישען זיך, אז זיי זאלען זיך אלע טרעפען אין אנקאנא, דעם נאהענטסטען האפען פון רוים. פון דארט וועט פאסטילא פאר זיי שאפען א ווענעציאנער שיף, וואס וועט זיי אלעמען אריבערפיהרען קיין ווענעדיג. און פון ווענעדיג האבען זיי געהאפט צו פאהרען אויף איינע פון די טערקישע שיפען, וואס געהערען צו אידען און וואס זיינען דאמאלס געווען אין א שטענדיגען פערקעהר צווישען קאנסטאנטינאפאל און ווענעדיג. אריינצופאהרען אין דעם סולטאנ'ס מדינה, וואו די אידען און די מאראנען לעבען אין עושר און אין כבוד, און וואו זייער לאנדספרוי און אנגעהעריין, די גרויסע גביר'טע גראציא מענדעסא מיט איהר איידעם יוסף נאסי זיינען דערגאנגען צו גרויס גדולה און ממשלה אין סולטאנ'ס הויז. יוסף פינזי, דער פערוואלטער און אגענט פון דעם הויז מענדעסא אין רוים, האט געהאט גרויסע פערמעגענס אין זיידענס־שטאפען און אין יואוועלען און טייערע שטיינער, וועלכע ער האט געדארפט איבערפיהרען מיט זיך פון רוים קיין ווענעדיג. קיינע וועגען זיינען דאמאלס ניט געווען אין איטאליען. דער איינציגער מיטעל אריבערצופיהרען סחורות איז נור געווען דורכ'ן וואסער און דורך פאק־אייזלען

אויפ׳ן טרוקענעם וועג און בעגלייט מיט שומרים און פעלד־רייטערס. און די וועגן זיינען געווען אין סכנה, און פאר א אידען מיט א פער־מעגען וואלט עס געווען א זיכערער טויט. פינזי האט אבער געמוזט איבערפיהרען זיינע סחורות אויף פאק־אייזלען פון רוים קיין אנקאנא. און ערשט אין אנקאנא איז ער געווען אין סכנה דערקענט צו ווערען פון דער אינקוויזיציע און פערברענט צו ווערען און זיין פערמעגען קאנפיסקירט צו ווערען. זיי האבען געמוזט די רייזע מאכען אין גע־היים, אונטער אנדערע נעמען, אלס ווענעציאנער סוחרים, און פאס־טילא האט זיי צוגעזאגט, אז ער וועט זיי שאפען ווענעציאנער קליי־דער און צייגניסע, אז זיי שטעהען אונטער דער שוץ פון די ווענע־ציאנער רעפובליק.

עס איז זיי אייגענטליך ניט קלאהר געווען די בעציהונגען פון פאסיטילא צו זיי: פארוואס ער שטעלט זיך איין פאר זיי, פארוואס ער טוט דאס אלץ פאר זיי. און כאטש עס איז דאמאלס ניט געווען קיין זעלטענהייט, אז איינצעלנע קריסטען זאלען שטעהן אין זעהר נאהענטע פערבינדונגען מיט אידען, דאך האט דער אלטער ר׳ יעקב, וועמעס איינציגער גליק איז געווען זיין אייניקעל יעפתה, און זיין איינציגער צוועק אין לעבען איז געווען אבצוהיטען זיין אייניקעל, די טאכטער פון זיין געליעבטען זוהן יוסף, וואס איז פערברענט געווארען אויף קידוש השם אויפ׳ן פייער פון דער אינקוויזיציע אין ליסבאן, האט זיך פאר עפעס געשראקען. אין דער אנוועזענהייט פון פאסטילא פלעגט דער אלטער האלטען דער מיידעל׳ס ווייסע האנד אין זיינע, ניט אראבנעהמענדיג זיין צווייטע ציטערענדע האנד פון איהר אקסעל, ווי מורא האבענדיג פאר עפעס, אבער פאסטילא׳ס אויפריכטיגקייט אין דעם טאן פון זיין רעדען און זיין איינגעהאלטענקייט און עהרליכקייט אין זיין בעציהונג צו זיי, און דער עיקר דאס, וואס ער האט איינגע־שטעלט זיין לעבען פאר זייער רעטונג — דאס האט אפילו אינ׳ם אל־טען ר׳ יעקב איינגעפלאנצט א צוטרויען און א גלויבען צום פרעמדען. און ער האט זיך פערלאזט אויף איהם.

און, ווייטער, איז דאך ניט געווען קיין אנדער זאך צו טון, ווי נור אנצונעהמען פאסטילא׳ס הילף. די אינקוויזיציע האט געמאכט א געיעג אויף דער געטא. יעדען אבענד איז מען בעפאלען אנדערע אידישע הייזער און ארויסגעשלעפט יונגע ווייבלעך און מיידלעך, וועל־

כע האָבען געהאַט פרומע געזיכטער און צניעות'דיגע אויגען. וואָס האָבען נור מיט עפּעס דערמאָנט אַן יענער געשטאַלט, וואָס האָט זיך געהאַט בעוויעזען אויפ'ן וואַסער, און זיי געוואָרפען אין די טאָרטור־קעלערען פון דער אינקוויזיציע און געצוואונגען זיי מודה צו זיין. דורך כל'ערליי מינים יסורים. אַז זיי האָבען געקראָגען זייער שעהנקייט פון שטן און זייער איידעלען אויסזעהן דורך כשוף. און דערנאָך האָט מען זיי עפענטליך פערברענט אויף די גאַסען פון רוים.

קאפיטעל 8.

דאס דאפעלטע הארץ.

אין דער קאפליצא פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ", וואו פאסטילא האט געמאהלען זיינע פרעסקאס — האט אין די פארנאכ־טען דורך דעם טיעפען בלאהען און גאלד, מיט וועלכע קאלירען עס זיינען געווען אויסגעזעצט די פיגורען פון די הייליגע אין די פענסטער פון קלויסטער — אריינגעדרעמעלט א ווארימע צימרענט ליכט, וואס האט ווי א וואלקען פון שטויב געהויבען זיך אין דער לופט פון דער קירכע. צוויי שטויב־זיילען, וועלכע האבען ארויסגעשיינט דורך די אויגען פון די הייליגע, ווי אויס טיעפע קוואלען, זיינען געפאלען דורכ'ן חלל פון קלויסטער, איבערגעווארפען זיך פון איין עק קלויסטער צום אנדערען, און האבען אין זייער וועג בעלויכטען מיט א מאדנע אונ־היימליכע ליכט די פאטריארכען, די נביאים, די אפאסטאלען און די הייליגע, וואס האבען אראבגעקוקט פון די ווענד, פון פאסטילא'ס פרעסקאס. אין א ווינקעל פון דער אונהיימליכער קאפעלע — איז געגענגווארט פון די אלע הייליגע, וואס האבען דורך דער ליכט גע־קראגען א לעבענס־בעוועגיגקייט, האט זיך געפונען דער אלטער בליני־דער ר' יעקב, וואס איז צייט די בהלה פון דער געטא, אביסעל ווי צו־מישט געווארען, און נישט געוואוסט וואו ער געפינט זיך. ער איז אימער געלעגען אונבעוועגליך אין ווינקעל — און געקלאפט מיט די ליפען. און נעבען איהם איז ווי תמיד געווען זיין אייניקעל יעפתה.

אויבען אין דער הייך אויף אן אויפגעהאקטען געשטעל, איז גע־זעסען דער מאהלער פאסטילא, ביי זיין ארבייט. ער האט אראבגע־קוקט פון דער הויך און בעטראכט די לעבעדיגע גרופע דארט אין ווינקעל.

די שטויב־שטראַהלען, דורכקרייצענדיג דעם חלל פון דער קיר־כע, האָבען פערכאַפּט יעפתה'ס האָר און אַ האַלב געזיכט. ער האָט געזעהן די זיידענע געקרייזעלטע דינע לאָקען, וועלכע כאַפּען זיך אַרויס פון איהר גלאַט־פערקעמטען קאָפּ, און פאַלען מיט צערטליכקייט איבער איהר ווייסען נאַקען. ער האָט געזעהן איהר איידעלע טונקעל קאָלירטע הויט, די טרויעריגקייט פון איהר שמייכעל, און די פערפיהרערישע צניעות, וואָס שוועבט אַרום פון איהרע אויגען.

דאָ, אין דער ליכט פון גאָלדענעם שטויב, וואָס שטראָמט אַריין דורך די פענסטער, דאָ אין די טיעפקייט פון די ווינקלען, אין דער שאָ־טענקייט פון די ווייסע קאָלומנען, אין בעגלייטונג פון די אַלע הייליגע און פּאַטריאַרכען, וואָס קוקען אַראָב פון די ווענד — האָט זי, די אי־דישע טאָכטער, נאָך מעהר ווי תמיד אויסגעזעהן ווי די הייליגקייט אַליין. די גרויסע דאָרט אין ווינקעל, דער בלינדער איד, מיט זיין שיטערע גראָהע באָרד, און האַרלאָזען קאָפּ, וועלכער קוקט תמ'עוואַ־טע אַרום זיך — און נעבען איהם די פערלאָרענע טרויעריגע טאָכטער — האָט געמאַכט אַ איינדרוק ווי איינע פון זיינע סצענעס, וואָס ער האָט ערשט אָבגעמאָהלט אויף די וואַנד פון קלויסטער, איז אַראָב פון דער וואַנד און בעוועגט זיך דאָרט אין ווינקעל... אַזוי האָט זי אויסגע־זעהן — די הייליגע מאַריע, די מענשען־טאָכטער, אין וועלכער גאָט האָט זיך פערליעבט; וועלכער גאָט האָט בעוויליגט, אַז זי זאָל ברענ־גען צום מענשען דעם טרויסט פון דער וועלט.

אַזוי האָט זי געמוזט אויסזעהן, מאַריע, אין יענער נאַכט, ווען זי האָט זיך בעהאַלטען אין אַ געצעלט צווישען די פּאַסטוכער, אויף דעם פעלד אין בית לחם, צו געבוירען איהר קינד — אַזוי האָט זי געמוזט אויסזעהן אויף דעם וועג, ווען זי איז אַנטלאָפען מיט איהר מאַן יוסף קיין מצרים. אַזוי האָט זי געמוזט אויסזעהן דאַמאָלס, אין יענעם מאָמענט — אין גרעסטען מאָמענט פון דער וועלט'ס ערהוי־בונג, ווען גאָט האָט זיך פאַרקוקט אויף איהר — און זי אויסגעקלי־בען, אַז זי זאָל זיין די אויסערוועהלטע.

פּאַסטילאַ האָט געהערט צו יענע רעליגיעזע מאַהלער, וואָס זייער בעגייסטערונג פאַר דער הייליגער מאַריע איז געווען אַ צוזאַמענגע־מישטעס פון הימלישע און ערדישע ליעבע. זייענדיג פון נאַטור און ערציהונג רעליגיעז, האָט ער פאַר גאָט'ס מוטער פערמאָגט יענעם

געפיהל פון פערהערליכונג, וואָס עס קענען נור בעזיצען רעליגיעזע נאַטורען אין זייער היילינסטען עקסטאַז. נור וואָס טיעפער דאָס רע־ליגיעזע געפיהל האָט זיך ביי איהם געשטאַרקט, אַלץ זינדיגער האָט ער געפיהלט — ער האָט געפיהלט אין דעם גאַנג פון זיין בלוט דעם מענשליכען ברום, דאָס וועבען פון טייפעל אין דעם פערלאַנג נאָך תאוה... קוקענדיג אין איהר פנים, אויפהויבענדיג די הענד צו איהר, קניענדיג פאַר איהר, האָט ער געבעטען, אַז זי זאָל איהם אויסטון פון יעדער מענשליכער שוואַכקייט — אַז זי זאָל איהם ערהויבען און אַריינברענגען אין די הימלישע רייכקייטען פון ריינקייט און אויסגע־לייטערטקייט. נור אַריינקומענדיג אין זיין פאַנטאַזיע אין די הימ־לישע רייכקייט פון ריינקייט און אויסגעלייטערטקייט, האָט ער זיך געפיהלט אַזוי נאָהענט צו איהר — אַזוי אַרומגענומען מיט איהר ליעבע און גוטקייט — אַזוי צוזאַמען און איינס מיט איהר, אַז ער האָט ניט מעהר געוואוסט אויב עס איז זינד, אַ פערשווערונג פון די העכסטע ריינקייטען, אָדער עס איז אַ אויסצייכנונג, אַ ספּעציעלער חסד, וואָס זי בעוויליגט איהם... אילוזיאָנען און געשטאַלטען פלעגען איהם פייניגען ביינאַכט — ער פלעגט זיך געפינען אין אַ נאָהענטער מענשליכער פערליבונג מיט זיין געטין, שוועבענדיג הינטער איהרע בריסטען אין הימלישע הערליכקייטען... און זיין געוויסען איז גע־פלאַגט געוואָרען פון חרטה און בענקשאַפט...

אין יעפתה, אין דער מיידעל פון דער אידישער געטאָ, האָט ער געזעהן די קערפּערליכע פערלייבונג פון די היילינע מאַריע. ער האָט געגלויבט, ווי פיעלע האָבען דענסמאָל געגלויבט, אַז די געטליכקייט לאָזט זיך אַראָפּ אויף דר'ערד און נעהמט אָן מענשליכע געשטאַלטען. ער איז געווען איבערצייגט, אַז די היילינע מאַריע האָט בעוויליגט, צו־ליעב עפּעס אַן אונבעוואוסטען טעם, צו ענטפּלעקען זיך אין דער מיי־דעל — דער נס, וואָס איז געשעהן דורך איהר אויפ'ן וואַסער, וואָס דער גאַנצער פּעבעל פון רוים איז מיט אַמאָל פערבלענדעט געוואָרען און געגלויבט, אַז זיי זעהען די היילינע מוטער אין איהר לייב — דאָס האָט איהם נאָך מעהר איבערצייגט, אַז אַ היילינער גייסט שוועבט איבער דער מיידעל. ער האָט זי פערגעטערט ניט נור דערפאַר, ווייל זי איז געווען אַזוי נאָהענט מיט איהר אויסזעהן און געשטאַלט צו דעם בילד פון דער היילינער מוטער, וועלכעס ער האָט געטראָגען אין זיין

פאנטאזיע, — נור זעהענדיג דאס בילד אין בלוט און פלייש, בעוועגענ־דיג זיך, רעדענדיג — קוקענדיג אויף איהם — האט זיין צוהיצטער אונערפילטער פערלאנג, וואס האט געברענט צו יענעם הייליגען גע־שטאלט, צוגאסען זיך ווי גליהענדעס בליי אין זיין בלוט און זיינע אדערען — און עס האט איהם געצויגען צו איהר — און ער האט גע־ברענט צו איהר מיט א תאוה, וואס איז געצוימט געווארען דורך זיין רע־ליגיעזען גלויבען, און ער האט אויסגעדריקט זיין הייסען אונערפילטען פערלאנג און אויסגערעדט זיך אין דעם בילד, וואס ער האט געמאהלען פון איהר, אין געהיים, אלס די „הייליגע מוטער" פאר די נאנעס פון קלויסטער דאס „הייליגע הארץ".

קאַפּיטעל 9.

דאַס בילד.

ער האָט זיך געמאַכט צייכנונגען און שאַטירונגען פון יעפתה'ס קאָפּ, פון איהר פּנים און בעוועגונגען. ער האָט מיט התמדה נאָכגע־פאָלגט יעדען ריהר איהרען דורך דער צייט, וואָס זי האָט זיך אויפ־געהאַלטען אין קלויסטער און ער האָט געהאַט די מעגליכקייט זי צו בעטראַכטען.

אין דער הויך, אויפ'ן געשטאַנד האָט פּאַסטילאַ געהאַט זיין בית־המקדש ווינקעל, אין וועלכען ער האָט אַלע טאָג געמאָהלען ווי א גע־בעט דאָס בילד פון דער אידישער טאָכטער פון דער געטאָ, אלס היי־ליגע מוטער. עס איז געווען זיין תפלה, זיין אָרעם ביסעל ליעבע און זיין בעשרענקטע מענשליכע אויפפאַסונג פון די אונענדליכקייט, און די אָרעמע מתנה, וואָס ער האָט געבראַכט צו גאָט פון זיין אייגענס. ער האָט די הייליגע מאַריא און אזוי אויך דאָס מיידעל פון דער געטאָ קיינמאָל ניט געקאָנט זעהן און פאַרשטעלען זיך אלס מוטער מיט א קליין קינד אויף דער האַנד. ער האָט זי נעזעהן אלס דאָס אייביגע מוטערליכע. זי איז געווען א מוטער ביים ערשטען טאָג פון איהר געבוירען. דורך דעם האָט ער בעסער פערשטאַנען די ביזאַנטישע פּרימיטיווען, וואָס האָבען איהר געמאָהלען אליין, אָדער ווען מיט דעם קינד, איז דאָס קינד געווען א מאַן מיט א באָרד, א קינד מיט א גע־זיכט פון אן ערוואַקסענעם מענשען. זי האַלט אויף דער האַנד ניט איהר קינד, נור דאָס קינד פון דער וועלט, דעם מענשען. דורך דעם האָט ער ניט געמאָהלען דאָס אידישע מיידעל, ווי די אַנגענומענע טראַ־דיציע צו מאָהלען די „הייליגע מוטער" אין איינע פון די סצענעס: „מיט'ן קינד אויף דער האַנד" אָדער „מוטער אין רחמנות" דאמאלס

ווען זי בעוויינט איהר געקרייציגטען זוהן, נור ער האט זי געמאהלען אלס „די אונבעפלעקטע אויפפאסונג“, ווי די בעוועגונג צו מאהלען די הייליגע מאריע האט דענסמאל ארומגעכאפט די יונגע קינסטלער.

פון א וואלקען פון רויך, וועלכער געהט אויף און קוילערט זיך און רינגעלט זיך איבער דעם ערד־קוגעל — שטייגט אויף א מיידעלשע געשטאלט, וועלכעס שוועבט אהן פליגלען, נור מיט איהר לייכטען קינדישען קערפער, אין הימעל אריין. פון איהרע פלייצעס פאלט א מאנטעל פון בלאהען הימלישען סאמעט, ווי א פלאם־פייער, צוריק אראפ אויף דער ערד. זי גיט אב די ערד דאס לעצטע, וואס האט זי געמאכט פאר ערדישעס און עס ענטפלעקט זיך אין דער הערליכער זון א יונגער, כמעט נאך קינדישער, ערשט וואס נור רייף וואקסענדער מיידעלשער קערפער. זי איז נור איין אייגענבליק נאקעט, באלד וועט־רען דא און דארט די טיילען פון איהר נאקעטען קערפער פערשטעלט אין דעם רויכערדיגען וואלקען פון איהרע האר, דורך וועלכע אבער עס שיינט דורך, ווי זונען־שטראהלען דורך וואלקען און האר, די טונקעל שיינענדיגע פערעלמוטערנע הויט פון איהר קערפער. זי איז נאקעט, די געטליכקייט וויסט ניט פון קיין קליידונג, נור איהר נאקעטער קערפער איז א קינדערשער (ווי עס האט זי געמאהלען פרא־אנזשיליקא, וועמעס פערגעטערער ער איז געווען). נור א פערבארגענע, צניעות׳דיגע ליידענשאפט בעהאלט זיך אין די אונשולדיגקייט, אין דער אונבעהאל־פענקייט פון דעם יונגען קינדישען לייב. זי אליין וויל גארנישט, וויסט פון גארנישט, נור זי ברענגט זיך אין גאנצען ביז צום לעצטען טראפען בלוט איהרען אן עולה תמימה, א קרבן צו גאט. אזוי געהט זי ארויף צו גאט, ווי א כלה. און עס ציטערט דאס בלוט אין איהר יעדען לייב־קעמערעל, וועקט זיך און קלאפט דורך דורך די פערלמו־טערנע הויט...

פליהט זי מיט איהר לייכטען קינדישען קערפער אין הימעל אריין, — איז אבער איהר בליק אויף שטענדיג צוגעשמידט צו דער ערד. איהר קאפ האלט זי אראבגעבויגען און זי קוקט אויף דער ערד — די ערד, מיט וועלכער זי איז אויף שטענדיג געווארען צונויפ־געבונדען דורך בלוט, פאר וועלכער עס איז איהר בעשטימט צו טראַ־גען איהר גורל, איהר צער און איהר רחמנות. און איהר בליק האט ער געגעבען די קראפט פון זעהן, צו זעהן דאס אונזעה־

באַרע, דאָס פערהוילענע. עס האָט זיך געדאַכט, אַז די אויגען זעהען דעם גורל, וואָס איז בעשערט יעדען איינעם — דעם גורל, וואָס געהט נאָך אונזערע טריט. זי זעהט דעם פּיין און דעם צער און דאָס אונבעהאָלפענקייט פון אונזער קאַרגעם לעבען, דאָס בלאָנדזשען פון אונזערע טעג — און דאָס רייסען זיך, וואָס איז איבער אונזערע קרעפטען — און איבער דעם, וואָס איהרע אויגען זעהען, טרויערט איהר מויל. וויפיעל צער און וויפיעל רחמנות האָט ער איינגעקנעטען אין דעם דינעם, אויסגעצערטעלטען, פרישען שניט פון איהר מויל. די געטליכע טרויערקייט און די מענשליכע חרטה. די אונבעהאָלפענקייט, וואָס מיכעל אַנזשעלאָ האָט איינגעקנעטען אין דער גרימאַסע אויף דער מויל פון זיין „מוטער אין רחמנות“, ווען די הייליגע מוטער, אַלס יונגע מיידעל, האַלט אויף איהרע הענד איהר ערוואַקסענעם געקרייציגטען זוהן ווי אַ קליין קינד. די גרימאַסע האָט ער געשאַנקען דער אידישער מיידעל פון דער געטאָ, נור די גרימאַסע פון צער איז נאָך ניט געווען רייף ווי זי איז ביי מיכעל אַנזשעלאָ, ער האָט זי אויף די ליפּען פון זיין בילד פערהוילען אין אַ אונערקלעהרבארען שמייכעל, ווי זי וואָלט געוועהן געוואוסט דעם סוד פון אונזער ערלייזונג, דעם סוד פון די לעצטע טעג, און זי זעהט דעם אייביגען פריעדען און די שטענדיגע שטילקייט נאָך אונזער ציטוויילינגעם, אַרימעס, פערלוירענעם בלאָנדזשען... זי ווייסט דעם וועג. ביי איהר איז דאָ די רוה און די זיכערקייט, ביי איהר איז דאָ דער ציעל און די ענד. און ווער עס געהט נאָך איהר, נעהמט זי איהם מיט זיך אין די הימלישע רייכקייט, אין די אייביגקייט, וואָס איז פ אַ ר אונז און נ אָ ד אונז...

עס איז שוין געווען נאַכט, און די קאַפּליצאַ איז געווען אַרומגעוועבט מיט שוועבענדע, ריהרעוודיגע שאָטענס, וועלכע האָבען זיך פערגליווערט־שווער בעוואויגען פון איין קאָלומן צום אַנדערען — איבער דער גאַנצער לענג פון קלויסטער. אויבען, אין דער הויך, אויף זיין געשטאַנד, איז געזעסען דער מאהלער און האָט ביים שיין פון דיקע וועקסענע ליכט בעטראַכט דאָס בילד, וואָס ער האָט פערפערטיגט. פּלוצים איז עס געקומען איבער איהם, ער האָט פערגעסען, אַז ער איז דער מייסטער פון בילד, אַז עס זיינען נאָך נאָס די פּענזלען, מיט וועלכע ער האָט עס געמאָהלען. עס האָט זיך איהם געדאַכט, אַז ניט ער

האט געשאפען דאס בילד, נור דאס בילד האט איהם געשאפען. אזוי איז עס געווען פון ערשטען טאג אן, ווען עס איז געוואָרען, און קיינער ווייס ניט ווי אזוי עס איז געוואָרען. עס האט זיך איהם געדוכט, אז אן ערשיינונג האט זיך בעוויזען אויף זיין לייוועגט, וועלכע איז געקומען פון אונבעוואוסטע ספערען, די מענשען צו טרייסטען און צו בעגליקען. פון דעם יונגען מיידעלשען קערפער האט געבלאזען א גרויס גליק, וואס איז געקומען פאר יעדען איינעם, און עס האט זיך איהם געדוכט, אז דער קערפער איז זיינער, פאר איהם און צוליעב איהם געקומען, און פעראייניגט מיט איהר אין אן אייביגען באנד, פליהט ער מיט איהר פון דער וועלט ארויס, אין אנדערע אונבעקאנטע און הימלישע ספערען. עס האט זיך איהם געדאכט, אז דער בליק, דאס פנים, די אויגען, דאס מויל — אלץ איז זיינס, פאר איהם און צוליעב איהם זיך בעוויזען. אז דאס זעהט זי מיט די אויגען איהם, זיין לעבען, זיין גורל, זיינע נארישקייטען און זיין אונבעהאלפענקייט. און איבער איהם טרויערט זי, אויף איהם האט זי רחמנות, און זי איז געקומען איהם אויסלייזען פון די ענגשאפטען פון דער וועלט און מיטנעהמען איהם אין אנדערע וועלטען, און זי שמייכעלט צו איהם, און זאגט איהם צו אלעס, אלעס, הימלישעס און ערדישעס גליק אהן א מאס און אהן גרענעצען.

— א, הימלישעס גליק, דו, וואס דו קענסט בעגנאדיגען, אונענדליך מיט די זעליגקייטען פון דיין הימלישעם רייכטום! זיי געלויבט פאר דעם, וואס דו ביזט געקומען! א, לאז מיך אויסגעהן אין מיין גאנצער אונמאכט הינטער דיינע געפליגעלטע ברוסטען. פיהר מיך אריבער פון דער וועלט אין דיין גנעדיגקייט אריין, אויף דיינע לייכטע פליגעל. און פאסטילא איז געפאלען אין אונמאכט פאר איהר...

אראבגעהענדיג פון זיין הויכען געשטאנד מיט דער ליכט אין האנד, האט זיין שיין בעלויכטען דאס אידישע מיידעל, וואס איז געלעגען אבגערוקט פון'ם אלטען אידען, אויף קליידער און קישענס אין א ווינקעל פון דער קאפליצע, אונטער א קאלומן. דער בלויער הימלישער מאנטעל, וועלכען זי האט געהאט, אויפלייזענדיג זיך, אראבגע-

M. B. CANTOR

ווארפען פון זיך (אויף פאסטילא׳ס בילד). ווען זי פליהט אין הימעל אריין, איז איצט נעלענען צוגעדעקט איבער איהר, און עס האבען זיך ארויסגעזעהן פון איהם איהרע נאקעטע קינדערשע פיס און איהר פנים, וואס האט גערוהט אויף איהרע האר. א מינוט האט זיך פאסטילא׳ן געדאכט, אז די געטין פון זיין בילד איז צוריק אראבגעפאלען פון הימעל און ליגט דא ווי א געשאסענער פויגעל צו זיינע פיס. נור באלד איז דאס בילד געווארען אין זיינע אויגען די ריכטיגע מיידעל, די לעבעדיגע, פליהענדע אויסדערוועהלטע מענשען־טאכטער. און דא ליעגט נור אן ארעמע געיאגטע אידישקע, וואס בעהאלט זיך ביי איהם פון די אויפזעהער פון דער אינקוויזיציע. ער האט שוין געוואלט אוועקטרעטען פון איהר, נור די שיין פון ליכט איז נאך אמאל געפאלען און בעלויכטען איהר פנים. איהר פנים האט דערמאנט אין גאנצען אן יענעם געזיכט, פאר וועלכען ער האט ערשט ניט לאנג געקניעט און געבעטען. אז זי זאל איהם אריינברענגען אין הימלישער רייכקייט. נור דאס פנים איהרס, שלאפענדיג, האט אויסגעדריקט ערדישע אונבעהאלפענקייט. איהרע פערמאכטע אויגען זיינען געווען אזוי אונשולדיג און אזוי אונבעהאלפען־מענשליך, ווי די אויגען פון א טויב, ווען דער שוחט קומט איהר שעכטען. און אויף די הערלעך אויפ׳ן ראנד פון די הייטלעך. ביים צוזאמענקנייטשען דאס אויג, האט זיך אויפגעהאלטען א שוואכע מענשליכע ליעבע, וואס דאס האט זיין געטין ניט בעזעסען.

און ער האט געזעהן, אז די מוטער פון אונזער הימלישעס און ערדישעס גליק פליהט ניט אין דער הויך צו גאט, נור ליגט ווי א געשאסענער ארעמער פויגעל, אונטערטעניג צו אונזערע פיס.

א מעכטיגער, אן אונגעצווימטער פערלאנג האט איהם בעהערשט צו זעהן דאס לייב, דעם לעבעדיגען, אטעמענדען קערפער פון זיין געטין. מיט א קלאפעדיגעם הארץ האט ער אנגענומען דעם בלאהען סאמעטענעם מאנטעל און מיט א לייכטע בעוועגונג איהם אראבגענומען פון דער מיידעל. און פאר זיינע אויגען איז ענטפלעקט געווארען איהר נאקעט לייב.

איהר לייב איז געווען עהנליך צו דעם לייב פון זיין געטין. זי איז אויך געווען מיידעלש, לייכט און קוים וואס רייף געווארען, ווי דער קערפער, וואס ער האט גענומען פון פרא אנזשעליקא. נור דער לייב פון דער לעבעדיגער, אטעמענדיגער מיידעל איז געווען ערדיש־

מענשליכער. און דערפאר מעהר הייליגער... אין די פאלדען פון איהר שויס, און די חן־גריבלעך פון איהר בויך איז געלעגען אויסגעגאסען דאס גלוסטונג צוזאמען מיט די אויסלייזונג פון מענשען. אונזער ווילען און אונזערע בעגעהרען. און עס האט זיך געדאכט פאסטילא'ן, אז אין דעם לאכענדען לעבעדיגען קערפער ליגט די אויסלייזונג און מעהר דער ציעל פון אונזער לעבען — מעהר ווי אין דעם בילד.

ער האט געקניהט פאר דעם קערפער. קיין תפלה האט ער ניט געזאגט. נור ער האט מיט פערברענטע ליידענשאפטליכע ליפען גע־קושט דעם זוים פון דעם הימלישען בלויען מאנטעל, וועלכען ער האט אראבגענומען פון דער מיידעל, און וועלכער איז נאך געווען ווארעם פון דעם לעבעדיגען לייב.

און ער איז צוריק ארויפגעגאנגען אויף זיין געשטאנד, צום בילד, צו בעשענקען דעם לייב פון זיין געטין מיט די הימלישע רייכ־טימער, וועלכע עס בעזיצען די מענשען־טעכטער...

קאַפּיטעל 10.

ווען די גלאָקען קלינגען.

פון פריהמאָרגען אַן האָבען רוים'ס גלאָקען געקלונגען פון אַלע ווינקלען פון שטאָדט. פון אַלע בערגלעך און טאָלען, איבער וועלכע די שטאָדט איז אויסגעשפּרייט, האָט זיך געגאָסען אַ שאַלען פון קלאַנ־גען. אַ טייל פון זיי האָבען הויך, ערנסט, מיט אַ געבייזער געיאָגט אַ שרעק מיט זייערע באַסאָווע, מעטאַלענע קולות. אַנדערע, ווידער, האָבען זיך עפּעס געבעטען מיט יונגע מיידעלשע קלינגענדיגע שטי־מען. אַנדערע, ווידער, ווי אָבגעריסען זיך פון דער ערד, האָבען גערופען בעזונדער צו איינענע געטער מיט איינענע תפלות. איין גלאָק האָט איבערגעשטיגען דעם אַנדערען. איינער האָט געוואָלט דעם אַנדערען איבערשרייען. אַ טייל פון זיי האָבען געדראָהט און אַ טייל האָבען זיך געבעטען. אין דער לופט איבער די קעפּ פון די מענשען, האָט זיך געדראָכט, שרייען אונזיכטבאַרע בעסטיעס, וועלכע דערנע־הענטערען זיך וואָס אַ מאָל נעהענטער צו זעטיגען זייער דורשטיגען בעס, און עס הערען זיך די בעטענדיגע, לעצטע־כוחות'דיגע אויסגע־שרייען פון זייערע בעדראָהטע קרבנות...

און פון פריהמאָרגען אַן האָבען זיך איבער רוים'ס גאַסען געצוי־גען פּראָצעסיעס. פון אַלע קירכען און קלויסטערס האָט מען געטראַ־גען הייליגע בילדער און קירכען־פאַהנען אונטער רויטע קאַלירענדיגע חופּות, בעגלייט מיט דעם ערנסטען טויט־יום־טוב'דיגען שיין פון גרויסע וואַקסענע ליכט, וועלכע עס האָבען געטראָגען אין לאַנגע רייי־הען גלחים אין ווייסען געקליידעט. עס האָט זיך געהערט דאָס שטילע טויטען־שאַלען פון די קליינע זילבערנע גלעקלעך, מיט וועלכע קינ־דער־גלחים האָבען געקלונגען, געהענדיג פאָראויס פאַר די הייליגע בילדער. קאַרדינאַלען אין בלוט־רויטע היט מיט זייערע שעפער שטע־

קענס אין די הענט, האבען אנגעפיהרט די קירכען־פראצעסיעס. און פון ווייהרוך־וואלקענס האבען זיך געהויבען אין דער הויך גיפסענע פיגורען פון אבגעטער, געטראגען אויף מענשליכע פלייצעס; געקריי־ציגטע מענער, וועלכע האבען פערקרימט זייערע געזיכטער אין גריי־מאסען פון פיזישען צער. פיגורען פון נאקעטע מענשען, וועלכע טראגען שטעכענדיגע שווערדען אריינגעשטעקט אין זייערע לייבער און פערגליווערט בלוט רינט פון זייערע נאקעטע וואונדען. טייל פון זיי האבען געוויזען מיט פערוויינטע, פערקרימטע פנים'ער אויף זייערע וואונדען, אויף די הענד זייערע, אין וועלכע עס האט נאך געשטעקט אריינגעהאקטע נעגעל. און נאך זיי זיינען נאכגעגאנגען מיילען־ווייט רייהען פון מאנאכען, פערקליידט אין טויטען־מאסקען, אין שווארצע מאנטלען, מיט שווארצע קאפ־בעדעקענס, דאס פנים פערהילט אין שווארצען, אויף וועלכען עס איז געווען אויסגעמאלט מיט וויס א מאסקע פון א סקעלעט, און דורך די אויסגעשניטענע אויגען פון סקע־לעט האבען ארויסגעקוקט אונהיימליכע, שרעקענדע אויגען... די טויטען־מאסקען האבען געהאלטען גרויסע געלע וואקסענע ליכט אין די הענד און עס האט זיך געדאכט, אז די טויטע האבען זיך אויפגע־הויבען פון זייערע טרונעס און זיי געהען איבער די גאסען פון רוים...

און פון פריהמארגען אן האט מען געהערט א זינגען. אבער ס'איז ניט געווען א זינגען, נור אן אונהיימליך טויטען־געשריי האט זיך געהערט איבער די גאסען פון רוים, און האט אבגעקלונגען ווי א שרעק, וואס איז בעפאלען רוים פאר עפעס אונבעוואוסטעס, וואס דער־נעהענטערט זיך צו איהר...

צו די טויערען פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ" זיינען אלע פראצעסיעס אנגעקומען און ארויבגעלאזט זייערע קירכען־פאהנען, הייליגע בילדער און גיפס־פיגורען פון זייערע אקסלען און זיי אריינ־געטראגען אין דער קאפליצע, אין וועלכער פאסטילא האט פערטיג געמאכט זיינע פרעסקאס און זיי אוועקגעשטעלט ביים אלטאר פון די „הייליגע מוטער", וואו עס ווערט איינגעווייהט דאס נייע בילד פון גאט'ס מוטער, וועלכע וועט באלד ערשיינען אין דער לופטען, נאך א געהיימען מיטעל, וואס א מעכאניק האט אויסגעפונען.

עס איז פול די קירכע מיט קארדינאלען, בישאפען, גלחים, מא־נאכען און מאנאשקעס. אלע אין זייערע גלחים־קליידער קניהען זיי

אויף דער ערד, און ווארטען אויף'ן גרויסען מאמענט, ווען דאס „הייליגע מיידעל" וועט ערשיינען פאר'ן אלטאר. עס שפּילען די אר־גאנען, און עס זינגען די קירכען־כארען, און דאס פאלק, מאן, ווייב און קינד, ווי שטורמדיגע כוואליעס פון ים, שלאגען איבער דעם אפּע־נעם טויער פון דער קירכע, און ווילען אריין. די קירכע איז שוין איבערגעפּאקט, און די טויזענדער־קעפּיגע מאסע גיסט זיך אויס ווי אן איבערגעפלייצטער טייך אויף'ן פּלאץ איבער'ן גראז פאר דער קיר־כע. זיי זעהען נור די ברענענדיגע געל־וואקסענע ליכט אויף די הויכע הילצערנע לייכטער, ווי ברענענדיגע זיילען, זיך הויבען איבער די קעפּ פון די וויס־געקליידעטע גלחים און איבער די שווארצע, טויט־פאר־מאסקירטע פּנים'ער פון די מאנאכען. זיי הערען דאס געזאנג וואס גיסט זיך ארויס פון דער קירכע. און אלע שווייגען אין ערנסטער שטילקייט.

עס דערהערט זיך דאס שרעקענדיגע קלינגען פון דעם טוי־טען־גלעקעל — דאס קלינגען, וואס דערמאנט יעדען גלויביגען קריסט אז די לעצטע מינוטען פון זיין לעבען, ווען דער גלח וועט קומען זיין נשמה אבנעהמען. און די גאנצע קירכע מיט גלחים און מאנאשקעס ווארפען זיך אויף דער ערד, זינקען די קעפּ טיעף צו דער ערד און שווייגען. איבער זייערע קעפּ הויבט זיך א נעדיכטער וואלקען פון ווייהרויך. און פון וואלקען, ווי דורך א נס, שטייגט אויף א לייכטען־דער קערפּער פון א יונג מיידעל, פליהט איבער זייערע קעפּ און שטעלט זיך צווישען די הייליגע בילדער און גיפּסענע פיגורען אויף'ן ליידיגען פּלאץ פאר'ן סאקראמענט פון אלטאר פון „די הייליגע מוטער".

דער בישאף פון סט. מארקוס קלויסטער, וואס האט אנגעפיהרט די פּראצעסיע, האט דער ערשטער אויפגעהויבען זיין גרויען בעקרויינ־טען פליכעוואטען קאפּ און געווארפען א בליק אויף דעם נייעם גאט, וואס האט זיך בעוויזען פאר זיי. ער איז ערשטוינט געווארען פון דעם אונבעקאנטען און ניט צוגעוואוינטען בילד פון די „הייליגע מו־טער". וואס האט זיך ענטפּלעקט פאר זיינע אויגען: א נאקעטע יונגע מיידעל, וואס איז מעהר ענהליך אויף א אידיש מיידעל פון דער געטא, איידער אויף די אנגענומענע בילדער פון דער הייליגער מוטער. און נאך איהם האט זיך געהערט א שטיל מורמלען. א מינוט איז געווען ווי א הפסקה אין דער גאטעס־דיענסט און קיינער האט ניט געוואוסט,

וואָס עס וועט זיין. די גלחים און די נאָנעס האָבען ניט דערקענט אין איהר זייער גאָט און געקוקט פערפרעמדט מיט אונרוהיגקייט איי־נער אויפ'ן אנדערען. אָבער פּלוצלונג האָט איינער פון די יונגע גלחים, וואָס האָט זיך צוגעקוקט צו דעם נייעם בילד, געזעהן דעם טרוי־עריגען שמייכעל אויף איהרע אויסגעצערטעלטע ליפּען און דעם טרוי־עריגען־טיפען בליק, וואָס גליטשט זיך ארוים פון איהרע אויגען־הייט־לעך, און עס האָט זיך איהם געדוכט, אַז דאָס יונגע מיידעל קוקט אויף איהם, און זי רעדט צו איהם דורך איהר בליק און איהר שמייכעל. און פּלוצלונג האָט ער דערפיהלט אין זיין הארץ אַ טרויעריגע איידעל־קייט און אויסגעלייטערטקייט און אַן ערהאַבענקייט, וואָס איז דורכ־געגאַנגען דורך זיין נשמה ווי אַ ציטער פון איהר בליק און איהר שמייכעל. און ער האָט זיך געפיהלט מיט איהר פעראייניגט און צו־נעקניפּט צו איהר אויף אייביג, אייביג... האָט ער אויפגעהויבען זיינע דאַרע הענד צו איהר, און אויסגעשטרעקט צו איהר זיין בעלויכטענעם פּנים, און אויסגעשריען מיט אַן אונמענשליכען קול, ווי ער וואָלט דערזעהן אַ וואונדער פון ניט דער וועלט.

— אווא מאַריע! אַ הייליגע מוטער, אייביגע ריינקייט, אַ הייר־ליגער קוואַל, איך בין דיין! איך בין דיין!

זיין שטימע האָט אנגעשטעקט ווי מיט אַ כישוף. איינער נאָכ'ן אנדערען האָבען זיך אנגעהויבען איינצוקוקען אין איהר די קאַרדינאַ־לען, די בישאָפען, די גלחים, די מאַנאַכען. צוערשט האָבען עס דער־פיהלט די יונגע, דערנאָך די נאָנען און דערנאָך די אַלטע. יעדען איינעם פון זיי האָט זיך געדאַכט, אַז זי קוקט אויף איהם בעזונדער, און זי מיינט איהם מיט איהר בליק. יעדער איינער פון זיי האָט דער־פיהלט ווי ווייט ער איז מסוגל צו די איידעלקייט און די ערהאַבענקייט פון איהר נאַקעטען, לעבעדיגען קערפּער, פון איהר וועהטאָגדיגען בליק און פון איהר זעעלישען שמייכעל. יעדער איינער האָט דערפיהלט, ווי ווייט ער איז געוועזן מסוגל דערצו, אַז אויסגעמישט זעעליגקייט פון ערדישען און הימלישען גליק. איהר נאַקעטער, רייף־וואַקסענדער קערפּער האָט געגלייצט ווי אַ געזונטער, יונגער עפּעל, און איהר פּנים, איהרע טרויעריגע אויגען און איהר בעטענדיגער שמייכעל האָט פער־וואַנדעלט דעם ערדישען רייץ אין הימלישען גענוס. און עס האָט זיך געדאַכט, אַז זי ציהט צו זיך מיט ערדישעס און הימלישעס, מיט איהר

קערפער און מיט איהר נשמה, און מען האט געדיענט צו איהר מיט קערפער און נשמה...

און איינע נאך די אנדערע האבען זיך אויסגעשטרעקט צו איהר הענד, ביינערדיגע, אויסגעמוטשעטע סקעלעטען־הענד פון פאסטענדיגע מאנאכען; פעטע בעהארטע הענד פון עולם־הזה־ניקעס־בישאפען; יונגע מיידעלשע הענד פון נאנעס, און פערבענקטע אויסגעמאגערטע הענד פון דורך צניעות אויפגעגעסענע מאנאשקעס; און פנים'ער בע־שיינט פון הימלישען און ערדישען געטום און גליק האבען זיך געווענדט צו איהר, און אלע האבען אנגעהויבען צו שרייען צו איהר, און צו רו־פען צו איהר:

— אווא מאריע!

דאס פאלק פון דרויסען האט דערהערט די געשרייען, דאס רופען און דאס זינגען אין דער קירכע, זיינען זיי געווארען אונטערגעכאפט ווי טרוקען האלץ פון פייער, אנגעשטעקט זיך מיט דער בעגייסטערונג וואס האט זיך ארויסגעגאסען פון די איבערפילטע, אין ליכט־שיין בעגאסענע קאפליצעס. און ווי א כוואליע וואסער האבען זיי זיך אנ־געהויבען אריינצוגיסען אין די קירכע און אויסגעצויגען זייערע הענד און פנים'ער נאך דעם ליכט וואס האט זיך דארטען בעוויזען. די קיר־כע איז איבערגעגאסען געווארען מיט מענשען לייבער. שטארקע מע־נער האבען צוריקגעהאלטען די כוואליעס, און דאס פעבעל פון דרויסען האט אנגעהויבען צו רופען נאך גאט:

— בעוויזט אונז דאס הייליגע בילד!

— א נס איז געשעהן, א נס! — האט מען פון אינווייניג גע־שריען.

— לאזט אונז זעהן דעם נס, דעם נס! — האט דאס פאלק גע־ברומט, ווי א שטורמדיגער ים.

און באלד האבען גלחים גענומען דאס אידישע מיידעל פון דער געטא און זיי האבען זי געטראגען אויף זייערע פלייצעס. פאר איהר זיינען געגאנגען אלע קירכען פעהנער, מיט אלע הייליגע בילדער. נור זי אליין, איינע אין איהר מאיעסטעט, אונטער א רויט־סאמעטענע חופה מיט גאלדענע טראלדען, איז געווארען ארויסגעפיהרט צום פאלק, בעגלייט פון די מעכטיגע פון רוים מיט קארדינאלען און בישאפען. און ווי דאס פאלק האט דערזעהן די נאקעטע פליהענדע פיגור פון דעם

יונגען מיידעל, מיט איהר צוציהענדען שמייכעל און טרויעריגען בליק, וואס האט זיך גערואכט, אז זי קוקט אויף יעדען בעזונדער, און פאר יעדען איינעם בעזונדער איז איהר צערטליכקייט בעשעהרט, אזוי האבען זיי פערראונווירדיגט די אנדערע הייליגע בילדער. זיי האבען ניט גע־וואלט מעהר קוקען אויף די פערקרימטע, פער'צער'טע פנים'ער פון די געקרייציגטע געטער. זיי האבען ניט געוואלט מעהר זעהען די מיט שווערדען ארייגגעשטעקטע ליבער פון די הייליגע מיט זייערע פער־בלוטיגע וואונדען. זיי האבען אלע געקוקט אויף דעם נאקעטען, יונגען לייב פון דער אידישער מיידעל פון דער געטא. צו איהר האבען זיי אויפגעהויבען זייערע הענד, צו איהר האבען זיי געווענדט זייערע אויגען און געווארפען זיך פאר איהר אויף דר'ערד און געבעטען ביי איהר הימלישען און ערדישען גליק.

— א, אווא מאריע! אייביגע שעהנקייט!

און עס איז געווען, ווי זי וואלט געווען גצועטיגט דעם הונגעריגען פעבעל פון רוים נאך לוסט און זעליגקייט מיט איהר יונגען נאקעטען קערפער און מיט איהר הימלישען פנים. וואס האט זיך געגאסען פון איהר יונגען געפליגעלטען קערפער, ווי אוים שטורעמדיגע קוואלען מיט הימלישען און ערדישען גליק.

הינטער די מויערען פון דער געטא זיינען די אידען פון רוים געווען איינגעשלאסען דורך דער גאנצער צייט, וואס די פראצעסיע האט אנגעהאלטען. מורא האבענדיג פאר געוואלדטהאטען פון רוימישען פעבעל, ווי עס פלעגט זיך שטענדיג טרעפען אין דער צייט פון קירכ־ליכע פראצעסיעס. די אידישע בעפעלקערונג איז ניט געווען ערלויבט צו פערלאזען די טויערען פון דער געטא אין דעם טאג פון א קירכען יום טוב. זיי האבען נור געהערט די אונהיימליכע מורא'דיגע קלאנגען פון רוים'ס אונצעהליגע קירכען און קלויסטער גלאקען, וועלכע האבען זיך פון אלע טיילען פון רוים אריינגעגאסען אין דער געטא אריין און געפאלען איבער זייערע קעפ ווי געשרייען פון רויב־פויגלען און צונויפ־געקוועטשט זיי מיט שרעק און אנגסט. ניט איינער פון זיי האט גע־הערט אין דעם קלינגען פון די גלאקען דעם לעצטען ודוי־אויסגעשריי

פון זיין נאהענטען, ווען זיין „שמע ישראל” האט זיך צוזאמענגעמישט מיט דעם גלאקען־קלאנג פון פייער ארויס. ניט איינעם פון זיי האט דאס קלינגען דערמאנט אן די אינקוויזיצע־פייער און ער האט געזעהן די כמעט אויף קויהל פערברענטע לייבער פון זיינע אייגענע. די גלאַ־קען־קלאנגען האבען די אידישע בעפעלקערונג אריינגעיאגט אין די הייזער, אין די געמעכער, און זיי האבען פערהאקט הינטער זיך טיר און לאדען. יעדער גלאקען־קלאנג האט ווי בייטש געשלאגען איבער זייערע קעפ און אראבגענידערט זיי טיעפער אין די קעלער־שטובען, טיעפער אין די לעכער בעהעלטענישען. און ווי שטענדיג ביי גרויסע קירכען יום טובים, ווען די אידישע בעפעלקערונג פלעגט פערציטערט ווערען פון די קירכען־גלאקען, אזוי אויך דאס מאל, האבען זיך אידען צונויפגעקליבען אין די בעהאלטענע קעלער־שוהלען און תהילים גע־זאגט, אז גאט זאל זיי בעשירעמען אין דעם קירכען יום טוב... דאס בעהאלטענע גאט־בעטען אין די טעג פון גרויסע פייערדיגע קירכען יום טובים פון די אידען אין די געהיימע קעלערן, איז געווען א להכעים געבעט צום אייביגען לעבעדיגען גאט, דאמאלס, ווען די גוים האבען מיט פראכט און גלאנץ געפיהרט זייערע אבגעטער אין די גאסען פון רוים, כדי די הימלען זאלען גערייניגט ווערען מיט די אידישע תפילות.

דאס מאל, נאך מעהר ווי אלע מאל, זיינען אידען געווען אנגע־שראקען פאר דעם רעש'דיגען קירכען גלאקען קלאנג, וואס האט זיך פון דער פריה אן געהערט פון יענער זייט טויערען פון דער געטא. זיי האבען ניט געוואוסט, וואס דאס קירכען גלאקען קלאנג בעדייטעט היינט, וואס פאר א יום טוב היינט איז: צו פערברענט מען ניט אויף רוים'ס גאסען אידען אדער אידישע ספרים, און צוליעב דעם הערען זיך דאס די גלאקען. און מיט צובראכענע הערצער און פערשמאכטע ליפען האבען אידען דאס מאל זייער תהילים געזאגט אין דעם קוים בעלויכטענעם קעלער פון יוסף פינזי, פאר די נשמות פון די קדושים, וואס ווערען איצט אויפ'ן גאס פערברענט.

צווישען די מתפללים האט זיך אויך געפונען דער אלטער בלינ־דער, פון די יוצאי קאסטיליען, וואס האט זיך גערעכענט מזרע אברבנאל, מיט זיין אייניקעל יעפתה, וועלכע זיינען צוריקגע־קומען פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ” אין דער אידישער געטא אריין נאך דעם ווי די געפאר פאר אידישע מיידלעך, וואס די אינקווי־

זיציע האָט געזוכט, האָט זיך אַ ביסעל געהאַט איינגעשטילט. און זיי האָבען ניט געהאַט וואו צו געהן נאָך דעם ווי דער קלויסטער איז פערענדיגט געוואָרען. זיי, ווי די אַלע אַנדערע אידען, האָבען ניט געוואוסט צוליעב וואָס די גלאָקען קלינגען אַזוי היינט. און דאָס יונגע מיידעל, ווי די אַנדערע אידען, האָט זיך איינגעקאָרטשעט אין שרעק פאַר דעם מורא'דיגען קלינגען, און מיט ציטערדיגע ליפּען געבעטען גאָט, אַז ער זאָל זיי מיט אַלע אַנדערע אידען בעשיצען אין דעם שרעקליכען קירכען יום־טוב. און זי האָט ניט געוואוסט, אַז צוליעב איהר איז דאָס דער קירכען יום טוב היינט; אַז פון איהר'ט וועגען קלינגען היינט די מורא'דיגע קירכען־גלאָקען; פאַר איהר קניען יעצט די מעכטיגע פון רוים, און צו איהר נאָקעט לייב דיענט יעצט דער פּעבעל פון רוים...

קאַפּיטעל 11.

די פּעריל פון דער מאַדאָנאַ.

איבער גאַנץ רוים, איבער איטאַליען איז פערשפּרייט געוואָרען דער רוהם פון דעם נייעם הייליגען בילד, וואָס מען האָט אריינגע־שטעלט אין קלויסטער „דאָס הייליגע הארץ". עס זיינען געגאַנגען אין דעם פאָלק איבער דעם בילד לעגענדען, און מען האָט געגלויבט, אַז אונטער דעם לייוועגט אונטער די פאַרבען פון פלייש און האָר און אויגען געפינט זיך לעבען. די מאָנאַשקעס פון קלויסטער האָבען דער־צעהלט, אַז דאָס בילד ווייגט ביינאַכט, און עס גיסען זיך איהרע טרערען אויף דעם ערד־קוגעל. און די מאָנאַשקעס האָבען אויסגעהעפט זיידענע טיכלעך פאַר איהר, מיט וועלכע זיי האָבען איהר יעדען פריהמאָרגען די טרערען אויסגעווישט פון די אויגען... און האָבען אַנגעוויזען אויף דעם באַל פון דער ערד, וואו עס געפינען זיך פלעקען פון איהרע טרע־רען.

דאָס פאָלק אָבער האָט זי ניט געוואָלט זעהן וויינענדיג; האָט זי גיבער געוואָלט זעהן אין איהר יוגענדליכקייט, אין איהר מיידעלש־קייט. זיי האָבען איהר אַ נאָמען געגעבען „מאַדאָנאַ פון ליעבע" און געגלויבט, אַז זי איז געקומען אויף דער וועלט צוריק איינצופלאַנצען די אַבגעשטאָרבענע ליעבע אין דעם מענשענ'ס הארץ. זיי האָבען איהר צוגעשריבען די קראַפט, אַז זי קען אויפלעבען אין יעדען הארץ די אויסגעלאָשענע פלאַמען און צוריק בעניען אונז מיט יוגענד און לע־בען. האָבען מחנות הונגעריגע מענער און פרויען געהוירט איבער די טויערען פון איהר קלויסטער, געלעגען פאַר איהר אויף די קניע און געבעטען ביי איהר אויפצולעבען צוריק זייערע אויסגעלאָשענע הער־צער... צו ערפרישען אין זיי דעם אויסגעטריקנטען קוואַל פון לעבען

און לוסט... געבעטעלט נאך א טאג און נאך א שעה, און געקויפט זי מיט געשאנקען, וואס זיי האבען איהר געבראכט פון זייערע אבגע־שפארטע אוצרות...

עס זיינען געקומען פון לעבען אויפגעצערטע מענער, פערבענק־טע פרויען, צניעות'דיגע, פערזעסענע מיידלעך, פערליעבטע יונגע לייט, פערליעבטע מיידלעך, פערברענטע פון דורשט נאך ליעבע זיינען זיי געקומען צו איהר נאך רעטונג, און בעהאנגען זי מיט דעם בעסטען און טייערסטען וואס געפינט זיך אין זייערע פאמיליען־קאסטענס; גע־בראכט איהר טייערע בראקאדען, דאמאסק און אויסגעהעפטע טייערע זיידענשטיקער. יעדעס שטיק איז געבראכט געווארען מיט ליעבע. און ניט איינמאל האבען די נאנעס געפונען אויפ'ן אלטאר אונטער דעם בילד אונטערגעשטעלט פודעלעך מיט פוידער, רויטע ליפען פארב, לייב־אייל און אנדערע ווייבערשע שעהנהייטס־מיטלען, וואס די קורטיזאנקעס פון רוים האבען איהר געבראכט פון זייערע טייערסטע טואלעטען־געהיימניסען, אז זי זאל האבען מיט וואס איהר שעהן געזיכט צו טרוי־קענען פון איהרע טרערען, וואס רינען בייננאכט פון איהרע אויגען.

נאר איהרע הויפט אנהענגער זיינען געווען די מענער פון רוים. ארעם און רייך. פון אלע שטאנדען. זיי האבען זי אדאפטירט אלס זייער בעשיצעריז, אלס זייער געטין. זיי זיינען געקומען צו איהר און זיך פערטרויט פאר איהר. גאנצע טעג לאנג האט מען געזעהן פאר איהר בילד ליגען מענער, וועלכע האבען זיך איינגעגעסען מיט זייערע דורשטיגע אויגען אין דעם ראזען קאליר פון איהר נאקעטער הויט. דאס בלוט פון איהר קערפער, האט זיך געדאכט, שלאגט ווי לעבעדיגע וועלען דורך די פערלמוטערנע שיין פון איהר הויט ארויס. און דאס האט געגעבען די קאליר פון איהר לייב א פערלדיג־ראזען פארב, וועל־כעס האט געהויכט מיט לעבען. איהר בילד איז פערשפרייט געווארען מעהר ווי יעדע אנדערע בילד פון יעדען הייליגען אדער גאט, איבער רוים און איטאליען. די מענער האבען אנשטאט דעם גארניט זאגענ־דיגען צלם אויף זייער הארץ, געטראגען איהר בילד וואס זיי האבען צוגעדריקט מיט ברענענדער ליעבע בייננאכט צו זייערע ברוסטען... די בישאפען און די קארדינאלען און אנדערע גייסטליכע האבען איהר בילד איינגעפאסט אין טייערע שטיינער, געלאזט ארייגזעצען אין זיי־

ערע צלמים. און ווען זיי האָבען געקושט דעם צלם, האָבען זיי גע־קושט זי מיט איניגסטער פערברענטער ליידענשאַפט...

די מענער האָבען איהר געבראַכט ציערונג, ווי מען ברענגט צו אַ געפייערטע געליעבטע. עס איז אָנגעגאַנגען אַ גייעג צווישען די רייכסטע מענער פון רוים און איטאַליען צו געווינען די גענאַד פון די „מאַדאָנאַ פון ליעבע", ווי צו געווינען די ליעבע פון אַ בעריהמטער קורטיזאַנקע. און איינער האָט דעם אַנדערען געוואָלט איבער יאָגען, אויסדינגען די גענאַד פון דער מאַדאָנאַ, מיט דעם, וואָס ער וועט איהר ברענגען טייערערע מתנות און אויסדערוועהלטע געשענקע.

איהר געליעבסטע ציערונג איז געווען — אַזוי האָבען די נאָנעס פון קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ" געזאָגט — פּעריל, וועלכע זאָלען זיין אַזוי פול און אַזוי ליכטיג ווי איהרע טרערען, וואָס רינען איבער איהרע שעהנע באַקען. און עס איז אָנגעגאַנגען אַ גייעג צווישען די מענער פון רוים נאָך פּעריל פאַר דער מאַדאָנאַ פון ליעבע. מען האָט זיך אַראָבגעלאָזט אין דער אידישער געטאָ און אין געהיים אויסגע־קויפט פון די אידען די טייערסטע פּעריל וואָס מען האָט געקענט קריי־גען. מענער האָבען אָוועקגערויבט די פּעריל פון זייערע פרויען. פער־ליעבטע האָבען ניט געהאַלטען מעהר זייער פערשפּרעכען צו די קור־טיזאַנקעס פון רוים, און זייערע אויסגעזוכטע פּעריל האָבען זיי אָוועקגעטראָגען צום „הייליגען האַרץ" און בעהאַנגען די „מאַדאָנאַ פון ליעבע" מיט שנורען פּעריל. איהר נאַקעטע לייב איז בעדעקט גע־וואָרען מיט פּעריל, וועלכע האָבען געפינקעלט ווי גרויסע טראָפּענס פערגליווערטע טרערען. און פון די פּעריל האָט אַרויסגעשיינט איהר רויזען־שימערענדע הויט. עס איז געווען ווי איהר רויזען בלעטער־דיגער לייב איז בעהויכט מיט אַ טוי פון שיינענדע פּעריל־טראָפּענס...

עס זיינען געוואָרען אייפערזיכטיג אויף איהר ווייבער און קורטי־זאַנקעס, געליעבטע און כלות, ווי זי וואָלט געווען אַ לעבעדיגעס ווע־זען, און זי האָט אָוועקגערויבט די ליעבע פון זייערע מענער, חתנים און געליעבטע פון זיי. די ווייבער פון רוים, די, וועלכע האָבען זיך מיט זייערע געטין געפיהלט גאַנץ פאַמיליאַר, האָבען איהר אַ נאָמען געגעבען „די הייליגע אויסגעלאַסענע", און ניט איינמאָל האָט זיך אַ אייפערזיכטיגע רוימישע מעטרעסאַ אַריינגעריסען אין קלויסטער פון

„הייליגען הארץ“ און געוויזען אַ געביילטע פויסט די מאַדאָנא אין פּנים אריין:

— דו גאָט'ס זונה! די אויגען וועל איך דיר אויסדראַפּען! דיינע האָר דיר אויסרייסען, וואָס דו פערפיהרסט מיר מיין געליעב־טען! וועניג דיר דיין הימלישער ליעבהאָבער, ווילסטו אונז אונזערע מענער פערפיהרען?!...

אין דער זעלבער צייט האָט דער פּאָבסט פּאָול דער פערטער ארויסגעגעבען אַ בעפעל צו די אידען פון רוים, אַז אַלס אַ דאַנק, וואָס גאָט האָט זיי מציל געווען פון דערטרונקען ווערען אין די פערפלייצונג פון דער געטאָ, זאָלען זיי צושטעלען דריי שנורען, צו דריי הונדערט פּעריל אין יעדען שנור, און יעדע פּעריל זאָל זיין אַזוי גרויס, ווי דאָס אויג פון דער מאַדאָנאַ: גאַנצע, פולע, רונדיגע און האָבען דעם קאָ־ליער פון רעגענבויגען, וואָס האָט זיך בעוויזען צום ערשטען מאָל צו נח'ן, ווען גאָט האָט איהם געראַטעוועט פון מבול. די שנורען פּעריל זאָלען זיי ברענגען אַ מתנה צו דער נייער „מאַדאָנאַ פון ליעבע“ אין קלויסטער פון „הייליגען הארץ“, ווארים די מאַדאָנאַ, אַזוי ווי דאָס פאָלק זאָגט, האָט זיך צום ערשטען מאָל בעוויזען אין דער אידישער געטאָ און מציל געווען די אידען פון דער פערפלייצונג.

ווען די אידען פון רוים האָבען געקראָגען די גזרה פון פּאָבסט, האָבען זיי ניט געוואוסט ווי צו האַנדלען. עס איז זיי ניט געגאַנגען אַזוי אין די פּעריל, נור וועגען מעהר וויכטיגעס. זיי האָבען ניט גע־וואוסט, צי מיט דעם, וואָס זיי וועלען צושטעלען די פּעריל צו די מאַ־דאָנאַ פון קלויסטער, הייסט עס, אַז זיי דינען דערמיט אַ פרעמדען גאָט, צוליעב וועלכען מען דאַרף בעסער שטעהן אויף קידוש השם, איידער מחלל זיין גאָט'ס נאָמען. אין רוים האָבען זיך נישט געפונען קיין ספרים, ווארים אין די צייטען פון פּאָול דעם פערטען, ווי געזאָגט, האָט זיך ניט געטאָרט געפינען קיין איין אידיש ספר, ניט קיין גמרא, ניט קיין רמב"ם — קיין ספר, אַ חוץ דער זוהר, אויף וועלכען דער

פּאַבסט אַליין האָט געגעבען רשות צו דרוקען, ווייל, ווי די גלחים משומדים האָבען געזאָגט, איז דער זוהר אַ קריסטליך ספר און גיט אַנצוהערעניש אויף די דריי־איינינקייט.

ר׳ יעקב האָט צונויפגערופען די עדה פון קאַסטיליען צו ר׳ יוסף פינזי אין קעלער. אַהין זיינען אויך געקומען די פאָרשטעהער פון די אַנדערע עדות און קהלות, וואָס האָבען זיך געפונען אין רוים, זיך מישב צו זיין וואָס צו טאָן און וואָס פאַר אַן ענטפער צו געבען דעם פּאַבסט.

אין דער נאַכט פון הושענה רבה איז געווען די גרויסע פערזאַמ־לונג פון די ראשי עדות און קהלות אין רוים ביי יוסף פינזי. אין דעם בעקאַנטען קעלער זיינען געוואָרען וואַקסענע ליכט אַנגעצונדען. עס זיי־נען נור געווען געקליבענע מענשען, די זקנים און די ראשי עדה, אידען מיט גרויסע שטערענס, שטערענס, וועלכע האָבען געטראָגען אויף זיך שפּורען פון גרושים פון אַלע לענדער,; אויגען, וועלכע האָבען געלויכ־טען מיט דעם פייער פון אמונה, וואָס איז שטאַרקער פון דעם פייער פון טויט; בערד, וועלכע זיינען פון צרות ווייסער און ריינער גע־ווען, ווי דער שנעע, וואָס פאַלט פון הימעל. אין לאַנגע, זיידענע, סאַמעטענע און גרין־בורשטין קאָלירטע אַטלעסענע רעק, מיט ברייטע גאָלדענע געוועבטע גאַרטלען, מיט שוואַרצע, בכבוד׳ע בעדעקטע קעפּ. זיי זיינען געווען פון פערשיעדענע לענדער, דאַרונטער אידען, וועלכע זיינען געווען מיוצאי קאַסטיליען, ווי ר׳ יעקב, ר׳ יוסף און די אַנדערע בכבוד׳ע לייט. פראַנקישע אידען, וועלכע זיינען גרויסע געלעהרנטע; בעריהמטע דאָקטוירים, תלמידים פון דעם בעריהמטען אידישען דאָק־טאָר אַמאַטים לואיזיטאַנים; סטודענטען פון די פּאַדואר אוניווער־זיטעט; דייטשע אידען, וועלכע האָבען אַריינגעבראַכט די תורה אין רוים. די יונגע לייט זיינען געשטאַנען אין דרויסען אויף די עקען פון גאַס אויף דער וואַך, אויב מען באַפאַלט זיי ניט. און ווען די אסיפה האָט זיך אָנגעהויבען, האָט זיך דער בלינדער ר׳ יעקב אָב־גערופען:

— בעוונותינו הרבים זיינען מיר געבליבען אָהן ליכט פון דער תורה. מיר ווייסען ניט וואו איין און וואו אויס. ווי שעפּסען אָהן אַ פּאַסטוך איז געבליבען די סטאַדע קהלת רוים. ווער וועט אונז גאָט׳ס וואָרט ערקלערען און לערנען אונז. וואָס מיר זאָלען טאָן אין אַן עת צרה?

— לאמיר שיקען שלוחים צו ר' יוסף אטאלענגהי, קיין קרא־מאנא, אין דער געגענד פון מילאן, וואס האט צונויפגעזאמעלט די רעשט פון ישראל און דארט אויפגעעפענט א ישיבה, כדי גאט'ס ווארט זאל ניט פערגעסען ווערען פון איטאליען'ס ערד, פרעגען א שאלה, ווי מיר זאלען האנדלען — האבען אייניגע געראטען.

— צו לאנג צו ווארטען! די וועגען זיינען אונזיכער פאר א אידען, און ביז די שלוחים וועלען קומען קיין קראמאנא און צוריק, וועט דער טערמין פערבייגעהן, ווארים ביז צו זייער קארנאוואל מוזען די פעריל זיין צוגעשטעלט.

— האט זיך גאט'ס קלוגשאפט אין גאנצען אבגעטאן פון אונז? געפינט זיך ניט אין דער גרויסער קהלה פון רוים קלוגע לייט, וואס זיינען בעשאנקען מיט גאט'ס חכמה, און ווייסען ווי צו פיהרען אונז אין דער פינסטערניש?

— גאט'ס ווערטער זיינען אבגעטאן פון אונז. שוין לאנג, ווי קיינער פון אונז האט א אידיש ספר ניט געזעהן. מען טאר זיך ניט פערלאזען אויף'ן זכרון אין אזא וויכטיגען ענין, ווען עס שטעהט אין סכנה אונזער לעבען.

— ביי מיימאנידוס איז דא א בפירוש'ער דין וועגען דעם ענין. איך געדענק איהם אויסווענדיג, נור איך וויל זיך ניט פערלאזען אויף מיין זכרון, האט זיך אנגערופען א אלטער מאן.

— דער הייליגער רמב"ם, וואס אונזערע קינדער פלעגען איהם לערנען פון קליינערהייט אן, האט מען מיט זיינע ספרים רוים'ס גאסען בעלויכטען — האט א איד געקרעכצט.

— האט קיינער ניט א ספר, א יד החזקה? געפינט זיך ניט אין גאנץ רוים קיין אידיש ווארט? קען דאס מעגליך זיין?

דערווייל האט דער אלטער בלינדער ר' יעקב עפעס זיך גע'סוד'עט מיט ר' יוסף פינזי. און נאך א לאנגע ווייל'ע האט יוסף פינזי אוועק־גערופען א פאר זקנים אן א זייט און האט זיי עפעס פערטרויט. זיי זיינען נשתומם געווארען און האבען נאך אנדערע צוגערופען און גע־רעדט אין דער שטיל. ענדליך האבען זיי אויסגעקליבען אייניגע פון זיך, די, וועלכע קענען אם בעסטען לערנען, און יוסף פינזי האט זיי אריינגעפיהרט אין אן אנדער חדר פון קעלער.

ער האט זיי דורכגעפיהרט דורך א געהיימען, פינסטערען, גע־

דרעהטען קארידאר, וועלכער איז געווען אזוי שמאל און ענג, ווי א הייל. בעלויכטען מיט אן אייל-לאמפ און א וואקסענע ליכט, זיינען זיי אנגעקומען אין אן איינזאמען חדר, וועלכעס יוסף פינזי האט אויפ־געעפענט ווי דורך א צויבער־ווארט, ווארים מען האט ניט געזעהן ניט קיין טיר, ניט קיין אויסגאנג, נור דורך א געהיימע מאכענאציע האט ער אוועקגערוקט א שטיין פון דער וואנד, און זיי זיינען אריין אין א פינסטערען צימער. דער צימער איז געווען בעליינט מיט גרויסע אייזערנע קאסטענס, וועלכע זיינען מיט גרויסע, שווערע קייטען גע־ווען צוגעשמידט צו די גרויע, שטיינערנע ווענט פון צימער. יוסף פינזי האט אויפגעעפענט פאר זיי די קאסטענס. די קאסטענס זיינען ניט פול געווען מיט גאלד און טייערע שטיינער — די קאסטענס זיי־נען פול געווען מיט אידישע ספרים.

דאס איז געווען די געהיימע ביבליאטעק פון דע פינזי, וואו עס איז אויסבעהאלטען געווארען די אידישע ספרים, האנד־געשריבענע גמרות, די ערשטע אפדרוקען פון רמב"ם, תפילות, תחינות, גרויסע מגילות אויף פארמעט און אנדערע זעלטענע כתב־יד'ן, מאנוסקריפטען, אויף וועלכע עס איז געשטאנען געשריבען די אידישע דינים, מנהגים, און ווי אידען זאלען זיך פיהרען. אנדערע האבען בעשריבען די אי־דישע צרות פון פערשיעדענע מדינות; גרויסע מגילות אויף הארטען פארמעט האבען בעשריבען יציאת הישפאניע, אנדערע האבען בעזונ־גען מיט גערייםטע שירים פערברענטע נשמות אין פייערען פון דער אינקוויזיציע, פיוטים און קנות, וועלכע האבען געריהמט דעם מארטי־רער טויט פון העלדען. די ביבליאטעק, וועלכע איז געזאמעלט געווא־רען פון דור דורות און איז אויפגעהאלטען געווארען מיט גרויס מסירת נפש, איז איבערגעפיהרט געווארען פון קאסטיליען נאך איטא־ליען, און איז בעהאלטען געווארען דא אין דעם צימער־קעלער, ווען פאול האט געלאזט אויסמעקען דאס אידישע ספר פון גאנץ איטאליען. די חכמים האבען לאנג נאכגעקוקט אין די ספרים און אויסגעזוכט פון רמב"ם דאס, וואס זיי האבען געדארפט צו זייער עניז, און נאך א לאנגער צייט זאמען זיך אין דער געהיימער ביבליאטעק, האבען זיי ארייגעבראכט דעם פסק דין:

— די פעריל מעגען זיי איבערגעבען דעם פאבסט, אלס מס, אלס קנס, אלס אויסלייז געלד פאר זייערע לעבענס, פאר אלצדינג, וואס

ער וויל. ער מעג טאָן מיט זיי וואָס ער וויל. אָבער בשום אופן טאָרען זיי ניט איבערגעבען די פּעריל צו די מאַדאָנאַ, אַלס אַ דאַנק־געשאַנק פאַר דעם, וואָס זיי זיינען געראַטעוועט געוואָרען פון דער פערפלייצונג, וואָרים דעמאָלס הייסט עס דיענען צום פרעמדען אָב־גאָט. ווי דער הייליגער רמב"ם פסק'ענט אין אַזאַ פאַל, דאַרפען זיי ליעבערשט אומקומען אויף קדוש השם, איידער דיענען צו עבודה זרה.

די עדה האָט אויסגעהערט דעם פסק דין. קיין איין וואָרט איז ניט גערעדט געוואָרען. אַ טיעפע שטילקייט האָט געהערשט צווישען עולם.

— מיר וועלען גאָר ניט זאָגען, מיר וועלען איבערגעבען די פּע־רעל דעם פּאָבסט אָהן ווערטער.

— און ווען זיי וועלען אונז פרעגען ?

— וועלען מיר זיי אָבנאַרען, זיי ווייסען דען וואָס זיי טוען, זיי זיינען דאָך ווי צולאָזענע קינדער.

— און פון וואַנען וועלען מיר נעהמען אַזעלכע גרויסע פּעריל ? האָט ווער געפרעגט.

ר' יעקב האָט זיך אויפגעהויבען און האָט אריינגערופען זיין אייניקעל יפתעה און געזאָגט צו איהר:

— נעם אַרויס, מיין טאָכטער, דיינע פּעריל און גיב זיי אָב די עדה פון רוים — האָט דער אַלטער ר' יעקב געזאָגט צו יפתעה'ן — עס פּאַסט ניט פאַר אַ אידישע טאָכטער צו טראָגען פּעריל, ווען גוים בע־פּוצען מיט זיי זייערע עבודה זרות.

און די לעבעדיגע יפתעה האָט פון אַן אייזערן קעסטעלע אַרויס־גענומען איהר משפחה־פּערל און האָט זיי אָבגעגעבען צו בעפּוצען מיט זיי די טויטע יפתעה אין קלויסטער פון „הייליגען האַרץ".

און ווען די „מאַדאָנאַ פון ליעבע" האָט געטראָגען די פּעריל פון יפתעה, האָבען זיי אַרויסגעשיינט מיט אַ צניעות'דיגען כשר'ען שיין פון אַלע אַנדערע שנירען פּעריל, וואָס איהרע פערעהרער האָבען זי בע־שאָנקען...

קאַפּיטעל 12.

דער קאַרניוואַל אין רוים.

רוים'ס גאַסען האָבען געפלאַקערט אין אַ פייער פון פאַרבען. ניט נור די מענשען, נור אויך די גאַסען, די הייזער, די דענקמעלער און די קירכען, די קאַלאָנען און די מאַרק־ברונימער זיינען געווען פערקליידט, פערשטעלט לכבוד דעם גרויסען יום טוב פון קאַרנאַוואַל. די ווענט פון די הייזער האָבען זיך פשוט געטונקט אין אַ ים פון פאַרבען, וואָס האָבען אַרויסגעפלאַמט פון די טייערע אָריענטאַלישע דיוואַנען און טע־פּיכען, מיט וועלכע די ווענט זיינען געווען בעפּוצט. די קאָלירען פון די טעפּיכען האָבען אַזוי שימירירט אין דער זון, ווי זיי וואָלטען געווען יובעלען אַרבייט. יעדעס שטיקעל ליכט־פאַרב האָט אַרויסגעלויכטען פון זיי, ווי עס וואָלט געווען בעזעצט מיט טייערע שטיינער. פענס־טער און טירען, באַלקאָנען און דעכער־גאַלערעען זיינען בעשטעלט גע־ווען מיט גרין־בליהענדע אָרלאַנדען. די גאַסען, וואו עס האָבען זיך געזאָלט ציהען די קאַרנאַוואַל פּראָצעסיעס, זיינען אויסגעשטעלט געווען מיט פאַלמען־בוימער, מיט מירטען און כריזענטעמען־בלומען און אַנדערע אָריענטאַלישע געוויקסען. עס האָט זיך געדאַכט, אַז רוים איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ לוסט־גאַרטען פון אַן אָריענטאַלישען הערשער. די איינוואוינער פון רוים האָבען ניט געוואוסט מעהר וואו זיי געפינען זיך. פיעלע הייזער זיינען פערוואַנדעלט געוואָרען אין שי־פען; בעפלינעלט מיט גרויסע זעגעל־מאַסטען, האָבען זיי אויסגעזעהן ווי בלאַנדזשענדיגע שיפען, וואָס ווערען פער'כישופ'ט אין אַ פאַנטאַסטישען קאָליר־רייכען ים. קירכען זיינען פערוואַנדעלט געוואָרען אין טעמפּ־לען פון אַבגעטער, פון אַפּאָלאָ און ווענוס. קריסטליכע דענקמעלער און מאַרק־ברונימער זיינען פערשטעלט געוואָרען פאַר ווילדע אַבגע־

טערישע פאונען און וואלד־פעען. אנדערע — פאר שיכור'ע באַק־כוס'ען, וועלכע טרינקען פון איבערגעפילטע בעכערס, און נאַקעטע קינדער מיט וויינטרויבען און וויין־קרוגען אין די הענד טאַנצען ארום זיי... יעדער קאלאָן און יעדער זייל פון רוים'ס גאַסען זיינען בעפּוצט געווען מיט גרינע בלעטער, בעקראַנצט געוואָרען מיט ברענענדיגע רויטע רויזען.

די קריסטליכע הייליגע זיינען אַנגעטאָן געוואָרען אין רוימישע טאָגעס מיט קראַנצען פון אויל־בלעטער אויף זייערע קעפּ און אריינגעזעצט געוואָרען אין רוימישע טריאומף־וועגען, איינגעשפּאַנט צו פיער פייערדיגע פערד. עס האָט זיך געדאַכט, אז עס האָבען זיך אויסגעמישט די צייט־אַלטערס. עס זיינען פערוואַנדעלט געוואָרען די עפּאָכען און די פּעריאָדען. רוים האָט אראָפּגעוואָרפען פון זיך דעם האַרטנעקיגען יאָך, אין וועלכען עס האָט איהר איינגעשמידט דער איד פון נצרת... רוים האָט זיך בעפרייט פון די קירכליכע געזעצען און איז געוואָרען צוריק דאָס, וואָס זי איז שטענדיג געווען אין הארצען — די דינערין פון אַלטען „פּאַן“. זי איז געוואָרען צוריק אַבגעטעריש. עס איז געווען א מס, וואָס די קירכע האָט געצאָהלט דעם אַלטען. אַבגעטערישען רוים אין די טעג פון קאַרנאַוואַל. עס איז געווען א פּראָטעסט, וואָס רוים האָט אויסגעשריען געגען דעם טרויעריגען און פרעמדען גאָט, וואָס די קירכע האָט מיט פייער און שווערד ארויפגעצוואונגען אויף זיי, אין די טעג פון קאַרנאַוואַל. רוים האָט געבענקט נאָך די אַלטע אַבגעטער פון זיינע עלטערען; נאָך די אין זון און ליכט באַדענדיגע געטער פון די אַלטע גוטע צייטען. אין די טעג פון קאַרנאַוואַל זיינען די אַלטע געטער צוריק אויפגעשטאַנען תחית המתים פון זייערע אין שטויב און ערד פערגעסענע טעמפּלען און זיי זיינען אריין אין די קירכען פון רוים, פערטריבען דעם טרויעריגען איד פון נצרת מיט זיינע לאַנגווייליגע בלוטיגע וואונדען, און געזעצט זיך אויף זיין שטול, און ווידער אמאָל האָט דער מענש געדיענט צו דעם איינציגען לעבעדיגען גאָט, וואָס ער האָט געקענט — צו זיך אליין...

וואָכען־לאַנג האָט מען זיך געגרייט אויף דעם קאַרנאַוואַל יום טוב. מענשען האָבען זיך ארומגעדרעהט אין מאַסקען, פערשטעלט אלס אַלטע רוימער אין טאָגען. בעריהמטע פערזענליכקייטען פון דער רוימישער געשיכטע, צעזאַרען און אוגוסטען, זיינען ארומגעגאַנגען

אין די שענקען פון רוים און גע'שיכור'ט... פּערסיער און טערקען האָ־בען געשלעפּט לאַסט־סחורות איבער די גאַסען. אַנדערע, ווידער, האָבען זיך פאַרקליידעט אַלס די ווילדע איינוואָהנער פון די אינדישע לענדער, וואָס קאָלאָמבוס האָט ענטדעקט אויף זיין וועג קיין אינדיען, וואָס האָבען אַנגעהויבען דענסמאָל באַקאַנט צו ווע־רען אין דער וועלט. און די ווילדע קאָסטיומען פון די אינ־דיאַנער מיט רויטע אַבגעשמירט און מיט פעדערען בעפּוצט, זיינען אין קאַרנאַוואַלען געוואָרען אַ זעהר אַפּטע ערשיינונג; רויכענדיגע גרויסע שטיקער טאַבאַק, פון וואָס די געוואוינהייט פון רויכערען האָט זיך באַלד אַנגעהויבען צו פערשפּרייטען אי־בער דער וועלט, ווי מען האָט עס נור געבראַכט פון אַמעריקאַ — האָבען זיך אינדיאַנער אויסגעמישט מיט רוימישע סענאַטאָרען, אין איינעם האַנדעל און וואַנדעל געפיהרט. די פרויען, פערקליידט אַלס גריכישע געטינען, אַלס כהנ'טעס פון די פייער־טעמפּלען וועסטילען און נביא'טעס סעבילען, זיינען נעגאַנגען געאַרעמט מיט שיכור'ע באַק־כוסען, ביי וועלכע עס האָבען געטאַנצט אויף די קעפּ די רויטע רויזען־קראַנצען. אין די זייטיגע געסלעך האָבען פערקליידטע פאַונען און וואַלד־פעען פערפיהרט די יונגע טעמפּעל־מיידלעך אין לוסטיגע הייזער און עפּענטליכע באַד־פּלעצער... לוסט־אינגלעך אַנגעטאָן אין קורצע זיי־דענע העמדלעך, מיט ענטבלויזטע הענט און פיס, האָבען בעגלייט זיי־ערע אַלטע אַנהענגער, גריכישע פילאָזאָפען מיט פּליכעוואַטע קעפּ און טראַלדען געלאַקטע בערד, וועלכע האָבען דיסקוסיעס געפיהרט איבער ערנסטע אויף די עפּענטליכע מאַרק־פּלעצער אין רוים...

און ביינאַכט איז דאָס אַלעם בעלויכטעט געוואָרען דורך פאַנטאַס־טישע פייערווערק. וואָס האָבען זיך געגאָסען מיט דעם ליכט פון רעגען־בויגענס איבער די פערשטעלטע הייזער און דענקמעלער. קנעכט האָבען נאָכגעטראָגען נאָך די מאַסקען שטולקאַצען, וועלכע האָבען מיט אַ ווייכען ליכט, וואָס האָט זיך געגאָסען ווי רויטער וויין פון אַ קעלך, בעלויכטען די פאַנטאַסטישע מאַסקען. גרופּען גאַנץ לוסטיגע פער־שטעלטע חברות האָבען בעלויכטען זייער וועג מיט פאַנטאַסטישע ווע־נעציאַנער פאַרמעט, לאַמטערנס, וואָס זיינען דורך דעם ליכט פער־וואַנדעלט געוואָרען אין מיסטישע שאַטען־בילדער. זיי האָבען גע־טאַנצט ווי שאַטענס איבער די גאַסען און זיינען פערשוואונדען געוואָ־

רען אין זייטיגע געסלעך. עס האָבען זיך נאָכגעטראָגען נאָך זיי, ווי ווייטע עכאָס, שטילע, ליידענשאַפטליכע געזאַנגען און אַ געשמאַק פון אַנגענעהמע, אויפרייצענדע פּערפיומען. געוויקעלט זיינען געוואָרען די גאַסען פון רוים אין שוועבענדע, פּערפיומירטע וואָלקענדלעך, וואָס האָבען זיך געטראָגען פון די הויכע פייערען אין די שטולקאַצען נאָך די מאַסקעס. פון די ווײַנשענקען האָט זיך אַרויסגעגאָסען גרעלעס ליכט, אויגעמישט מיט גראָבע שיכור'ע געזאַנגען און אַ פעפער־גע־שמאַק פון געווירצטע עסענס און זויערען ווײַן. און די געשמאַקען האָבען זיך אויסגעמישט מיט די פּערפיומען און די ליכטער פון די ווײַכע ווענעציאַנער לאָמטערנעס מיט דעם גרעלען שרײַענדיגען שײַן פון די בעלויכטענדע ווײַן־שענקען און לוסט־הײַזער. אויסגעמישט האָבען זיך מענשען און הײַזער, טויט און לעבען, און אַלץ האָט זיך בעוואויגען ווי אַ שײַנענדיג־פערגליווערטער ים אין אַ שווימענדען, פערגליווערטען לויכטענדען נעבעל...

פון אַלע גאַסען פון רוים איז נור איין ווינקעל ניט געווען בעלויכ־טען מיט דעם פאַנטאַסטישען ליכט, און נור איין גאַס האָט געזונקען אין די פינסטערניש. שוואַרצקייט און נאַכט איז שווער און טיעף געלעגען איבער דער אידישער געהטאָ. די ליכט אין די פענסטער אויסגעלאָשען. אײַנגעקאַרטשעט מיט ווײַב און קינדער אין די ווינק־לען פון זײַערע הײַזער, האָבען זיי פערנומען פון דער ווײַטענס דעם רעש און דעם רויש, וואָס טראָגט זיך פון רוים איבער די מויערען פון דער געהטאָ. עס האָבען די פײַער־וואָרפער אריבערגעוואָרפען זײַער ליכטער־שײַן איבער דער גהעטאָ, און בעלויכטען די שטומע, דערשראָ־קענע הײַזער. דאַמאַלס האָט אַ שרעק אַרומגעכאַפּט די אײַנוואוינער פון דער גהעטאָ דורך דעם אונמענשליכען רויש, וואָס האָט זיך גע־הערט פון יענער זײַט. אײַנער האָט אַנגעקוקט דעם אַנדערען מיט שרעק, און יעדער אײַנער האָט אַ תפלה געזאָגט אין זײַן האַרץ:

— גאָט, דערבאַרעם זיך און שיץ אונז אין טאָג פון קאַרנאַוואַל. רוים איז אַהן אַ גאָט...

נור איין קעלער איז געווען בעלויכטען. דער קעלער פון יוסף פינזי. דאָרט זײַנען אין דעם אָבענד ערב קאַרנאַוואַל ווידער געווען

פערזאמעלט די פני פון אידישען רוים. דא איז געווען דאס איינציגע ווינקעל אין דער גהעטא פון רוים, וואו מען האט זיך אויך פערטיג געמאכט צום קארנאוואל.

אויפ'ן טיש זיינען געלעגען אנגעשאטען גאלדענע טאלערס, פיעל זילבערנע און גאלדענע ציערונג, יובעלען־שטיקער פון אלע לענדער פון דער וועלט, וואס אידען האבען צונויפגעבראכט צו יוסף פינזי אין קעלער אריין. אויף דער שטיינערנער פאדלאגע איז געווען אנגעלעגט טייערע זיידענע שטיקער סחורה, אויסגעהאפטע טאפעל־דאמאסק און טאפעסטריען און אריענטאלישע טעפיכען, שטיקער סאמעט־צייג, כלה־געשאנקען, ירושות פון עלטער־עלטערן, וואס מען האט צונויפגע־שלעפט פון אלע אידישע הייזער. דאס גאלד און די טייערע זיידענע סחורות זיינען געווען א מס, וואס די אידען האבען געמוזט ברענגען פאר דעם קארנאוואל. דערפאר, וואס יודאס האט פערקויפט יעזוס קריסטוס פאר דרייסיג זילבער־שטיקער, האבען די אידען פון רוים גע־מוזט בעצאהלען יעדען יאהר עלף הונדערט און דרייסיג גאלדענע פלא־רינס אין גאלד און יובעלען — יודאס־געלד. די אידישע טעכטער האבען געמוזט בעפוצען טיטוס'עס טריאומף־בויגען מיט טייערע טע־פיכען און טייערע זיידענס און סאמעט שטיקער לכבוד דעם יום טוב פון קארנאוואל, ווען די דעפוטאציע פון די רבנים מיט די אלטע אי־דישע לייט וועלען שטעהן און אבווארטען מיט ספרי תורות אין די הענד דעם פאפסט, וועלכער וועט קומען רייטענדיג אויף זיין ווייסען פערד אן דער שפיץ פון דער קארנאוואל־פראצעסיע.

אומעטיג און שטילשווייגענדיג האבען די אידען געצאהלט די גאל־דענע פלארינען, די יובעלען געשאצט אין גאלד, דעם יודאס־קנס, וואס זיי דארפען צושטייער געבען פאר דעם קארנאוואל, אנדערע הא־בען אויסגעגלייכט די טייערע טעפיכען און די טייערע סחורות, מיט וועלכע די אידישע טעכטער וועלען צומארגענס אויספוצען דעם טרי־אומף־בויגען פון טיטוס'ען, פון דעם העלד, וואס האט צושטערט זייער פרייהייט, חרוב געמאכט זייער לאנד און פערברענט זייער בית המקדש. קיין איין ווארט איז ניט גערעדט געווארען. עס האט זיך נור געהערט דאס קלינגען פון גאלד און ס'האט זיך געזעהן דער גאלדענער בליאסק, וואס האט געבלישטשעט פון דעם קארגען בוימאויל־לייכט, וואס האט געברענט אויפ'ן טיש. נור פון צייט צו צייט האט זיך גע־

הערט דאס רוישענדע שאלען, וואס האט אריינגערדונגען פון די שיכור'ע קארנאוואל־גאסען פון רוים, ווי דאס שטורמדיגע רוישען פון א שטורם־ווינט אויפגעקאכטען ים. און די פענסטער פון קעלער זיינען בע־לויכטען געווארען מיט א פלאם־פייער, וואס האט אריינגעקנאקט ווי א דונערדיגער בליץ פון די ראקעטען און פייער־ווארפער, וואס האבען אריינגעשאסען אין דער פינסטערער גהעטא פון רוים.

דאמאלס האט איין איד דעם אנדערען בלייך אנגעקוקט און אלע האבען געטראכט איין געדאנק:

„רוים איז אהן א גאט".

אין א ווינקעל פון קעלער־שטוב, איינגעהילט אין די טונקעלקייט, זיינען געזעסען די „לויפער" און האבען זיך געשמירט די נאקעטע פיס מיט חלב און זאלבען צום מארגענדיגען געלאף. עס זיינען געווען חיים אדוני און מרדכי אלפי, די צוויי „נאראנים" פון דער אידישער גהעטא, וועלכע די קהלה פון רוים האט געדונגען יעדעם יאהר, אז זיי זאלען „לויפען" אין „וועט געלאף", אין וואס די אידען האבען געמוזט אנטייל נעהמען אין קארנאוואל, צו די פערוויילונג פון די רוימער.

פון דער פי־אפיא האט זיך אראבגעלאזט אן אויסטערלישער צוג. פון דער וויטענס האט מען געמיינט, אז א שטורמדיגער אויפגעברויז־טער בלוט־רויט־קאלירענדיגער טייך גיסט זיך אין דער גאס אריין. מען האט גארנישט געזעהן, נור א וואקלענדיגער, נעבעלדיג קאלירענדיגער רויך הויבט זיך איבער קעפ. פון רויך שלאגען ארויס בליץ־ראקעטען און ווארפען רעגענבויגענס איבער'ן הימעל. דער גאנצער חלל איבער די קעפ האט געפינקעלט אין ליכט־שפריצען, נור וואס ווייטער איז עס אלץ ארויסגעקומען בולט'ער פון נעבעל ארויס. פיער צאפעלדיגע פערד, אנגעטאן איבער די קעפ מיט הויכע בושעם קאלירטע פעדערען. פערווארפען מיט טייערע זיידענע צודעקעכס, איינגעשפאנט אין א רוי־מישען טריאומף־וואגען, זיינען ארויס פון נעבעל. אויפ'ן וואגען זיי־נען געשטאנען פיער טראמפייטארס, אויסגעשטעלט צו די פיער עקען פון דער וועלט און מיט גרויסע זילבערנע טראמפייטען אנגעזאגט די

בשורה, אַז דער גרויסער מאַרש פון קאַרנאַוואַל האָט זיך אָנגעהויבען, און דאָן איז געגאַנגען דער קאַרנאַוואַל־מאַרש.

לויט אַ בעשטימונג פון הויפּט שטערען־זעהער, וואָס האָט אויסגעקוקט די שטערען און נביאות געזאָגט פאַר'ן פּאַפּסט, ווען ער בעדאַרף אָנהויבען יעדע זאַך, האָט זיך דער קאַרנאַוואַל־מאַרש אָנגעהויבען מיט דעם סימבאָל פון דער ערד און די פיער יסודות פון דער ערד, וועלכע זיינען געווען סימבאָליזירט אין לעבעדיגע מענשען, און געפלויגען איבער די ערד, לויט געהיימע מעכאַנאַציעס. דערנאָך זיינען געגאַנגען לעבעדיגע גרופּען, וואָס האָבען פאַרגעשטעלט סצענעס פון אַלטען און נייעם טעסטאַמענט. אָבער אַלץ אַזעלכע סצענעס, וועלכע האָבען דערמאָנט אַז פרעהליכקייט און לוסט צום לעבען. ווי אַביגיל פיהרט אַ קעמעל, אָנגעלאָדען מיט אַלע רייכטימער פון מזרח צו דוד'ן; לוט מיט זיינע טעכטער. דערנאָך האָבען זיך געוויזען לאַנגע גרופּען פון די גריכישע מיטאָלאָגיע. פּאַריז מיט די דריי גראַציעס. ס'האָט אויך ניט געפעהלט העלענא פון טראָיא, צוליעב וועלכער מלכים און לענדער האָבען זיך געשלאָגען. סצענעס פון אָדיסעאַ און איליאַדע, גרופּען, וועלכע האָבען פאַרגעשטעלט דעם באַרג אָלימפּ מיט אַלע געטער און געטינען. עס האָבען אויך ניט געפעהלט גרופּען־סצענעס מיט אַ פּאָליטישען כאַראַקטער, ווי די געפאַהר פון די אָטאָמאַנישע מאַכט, ווי דער סולטאַן בעדראָהט די קריסטליכע אמונה. אַנדערע האָבען חוזק געמאַכט פון די רעפאָרמאַטאָרען און די פּראָטעסטאַנטען; האָבען פאַרגעשטעלט לוטהער'ן מיט זיעבען קעפּ פון שטן; אַ סצענע ווי די פּראָטעסטאַנטען פּרעגלען זיך אין גיהנום. מלאכים און טייוואָלים. כשוף־מאַכערינס און נבואה־זאָגערינס. גריכישע כהנ'טעס און נעצענדיענער. און דאָס אַלעם האָט געטאַנצט און געזונגען און געשפּיעלט מיט דער פאַרבען־רייכקייט פון זייערע קליידער און מאַסקען.

אין דעם לעבעדיגען ים פון קאָלירען האָט זיך אויפגעהויבען איבער די קעפּ אַ טראַנ־שטוהל, רייך דראַפּירט מיט טייערע שטאָפען, און אין איהם האָט זיך געוויעגט, אין גאַנצען אין שאַרלאַך־רויטען אָנגעטאָן, דער פּאַפּסט פּאָולוס דער פיערטער, זיינע וואַסער־אויגען, טויט ארומקוקענדיג זיך איבער'ן עולם, זיין ווייסע באָרד ציטערענדיג איבער דער שאַרלאַך־רויטער רעטונדע, בעגלייט מיט זיין סוויטע פון קאַרדינאַלען און הויכע קירכליכע בעאַמטע. גלחים אין ווייסען אָנגע־

טאַן האָבן געהאַלטן גאָלדענע קאַנדעלאַברען אין די הענד און רויטע וואַקסענע ליכט האָבן געברענט און באַלייכטן זיין הייליגקייט, דעם פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס אויף דער ערד, אין דעם צוג פון קאַר־נאַוואַל...

ביי דעם אריינגאַנג פון דער געטאָ ביים טריאומף־בויגן פון טיטוס, איז געשטאַנען די אידישע דעפּוטאַציע אַבצואוואַרטן זיין הייליגקייט. בעפּוצט און בעציערט איז געווען דער טריאומף־בויגן פון דעם צוטרעטער פון ישראל מיט די פּרעכטיגסטע טאַפּעסטריען און טעפּיכען און זיידענע שאַלען און גאָלדענע שטיקער געוועבעכטס, וואָס מען האָט געשלעפּט פון אידישע הייזער. און אידישע טעכטער האָבן געמוזט דראַפּירען דעם בויגען. אין ווייסען אַנגעטאָן מיט די טליתים איבער די קעפּ, זיינען געשטאַנען די אַלטע און בכבוד'סטע לייט פון דער אידישער געטאָ. דער אַלטער בלינדער ר' מרדכי האָט געהאַלטען דאָס ספר תורה, מיט וועלכער די אידען האָבן פּרעזענטירט דעם פּאַפּסט ביי יעדען קאַרנאַוואַל. ארום איהם זיינען געשטאַנען די אַלטע און חשוב'סטע לייט פון דער קהלה אין רוים. אויף אַ טייער בעדעק־טען טיש איז געלעגען איינגעפּאַקט אין זיידענע ביטלעך די עלף הונ־דערט און דרייסיג גאָלדענע פלאָרינס, יודאָס־געלד. אביסעל ווייטער זיינען געשטאַנען די אידישע מיידלעך מיט טייערע אויס־געשטריקטע זיידענע שטאָפּען, מיט בלומען צו פערשפּרייטען פאַר דער טראָג־שטוהל פון פּאַפּסט, ווען ער וועט זיך דערנעהענטערען צו דער אידישער דעפּוטאַציע.

און באַלד האָט זיך דער קאַרנאַוואַל־צוג אָבגעשטעלט. דער פּאַפּסט איז אָנגעקומען צו טיטוס'עס טריאומף־בויגען, וואָס דאָס איז געווען די מעטאַ, וואו דער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט און אויפגעלייזט. דער פּאַפּסט איז זיין טראָג־שטוהל האָט דערזעהן די אידישע דעפּוטאַציע, וועלכע איז, ווי יעדעס יאָהר געשטאַנען פאַר'ן בויגען מיט'ן ספר תורה און די גאָלדענע פלאָרינען צו בעצאָהלען דאָס יודאָס־געלד. צוערשט האָט ער זיין קאָפּ אָוועקגעבויגען פון די אַלטע אידען און עס האָט אויסגעזעהן, ווי דער פּאַפּסט וויל זיי ניט זעהן. נור ווען די אידישע מיידלעך האָבן אָנגעהויבען אויסצושפּרייטען די טייערע טעפּיכען פאַר זיין טראָג־שטוהל, האָבן די טרעגער און די בעגלייטער זיינע, שוין ווי אַ אַלט אָנגענומענער רעגעל פון קאַרנאַוואַל, דערנעהענטערט זיך

צו די רעפּוטאַציע. דער בלינדער ר׳ יעקב האָט צו איהם אויסגע־שטרעקט דאָס ספר תורה, און די אַלטע רבנים האָבען די ברכה גע־מאַכט.

דאַמאַלס האָט דער פּאַפּסט, ווי עס איז געווען דער מנהג, ארויס־געשטרעקט פון טראָג־שטוהל זיין סאַמעט־בעקליידטען פוס און ארויפ־געטרעטען אויפ׳ן קאָפּ פון דעם בלינדען ר׳ יעקב און האָט געזאָגט דעם וואויל בעקאַנטען שפּרוך:

— מיר ליעבען אייך ניט, נור מיר דולדען אייך, ווייל גאָט האָט אונז געהייסען דולדען אונזערע פיינד.

דערמיט האָט זיך געענדיגט די צערעמאָניע פון צונעמען ביי די אידען דאָס יודאָס־געלד.

באַלד האָבען זיך די גרופּען פון די פערשיעדענע לעבעדיגע סצע־נען, וואָס האָבען געהאָט צונויפגעשטעלט דעם קאַרנאַוואַל־צוג, אויפ־געלייזט, און אַלע האָבען זיך אויסגעמישט. פערשיעדענע קאָסטיומען, מאַסקען, גרופּען־סצענען, אַלץ, אַלץ איז צונויפגעקנוילט און צוזאַמענ־געמישט געוואָרען. פאַנטאַסטיש געקליידטע פּאַפּסטליכע סאַלדאַטען האָבען אוועקגערוימט דעם פאַנטאַסטיש קאָלירטען עולם פון דער פּי־אַפּיא, צונויפגעקוועטשט זיי ביי די טראָטואַרען נעבען די הייזער און געמאַכט פּלאַץ פאַר די „געוועט־לויפערס”. מיט וואָס עס האָט זיך געענדיגט יעדער קאַרנאַוואַל־צוג. אויף א שאַרלאַך־רויטען טראָן, וואָס איז צוליעב דעם אוועקגעשטעלט געוואָרען ביי די ענדע פון דער גאַס, נעגענאיבער טיטוס׳עס טריאומף־בויגען, האָט זיך דער פּאַפּסט אוועק־געזעצט, און ארום איהם זיין סוויטע, און פון דאַנען האָט זיך אָנגע־הויבען דער קאַרנאַוואַל־געיעג. צוערשט זיינען געלאָפען רוימישע אינג־לער, ווי אַמאָל אין די צייטען פון די רוימישע הערשאַפט. זיי זיינען אויך היינט, אין געגענוואַרט פון קריסטוס׳עס פאַרשטעהער געווען האַלב־נאַקעט. אָנגעטאָן אין זיידענע העמדלעך מיט קראַנצען אויף די קעפּ, זיינען זיי געלאָפען איבער די פּי־אַפּיא. גאַנץ רוים האָט זיי נאָכגעקוקט און אונטערגעיאָגט זיי מיט זייער שפּיעלענדעם בלוט און פערוויילונגס־לוסט. אַלע אויגען האָבען געגלאַנצט, אַלע פּנים׳ער זיי־נען געווען צוהיצט, צוואַרימט, צופלאַמט פון אויפרעגונג. קעפּ האָ־בען איבערשטיגען קעפּ. דאַמען פון די רייך־בעפּוצטע באַלקאָנען פון די בלומען־טעפּ בעשטעלטע פענסטער האָבען זיי צוגעפּאַכעט מיט זיי־

ערע אויסגעהאַפטענע טיכלעך, מיט זייערע שלייערס, מיט זייערע פּע־
כערס. מענשען האָבען זיך געוועט, איינגעשטעלט זייער פערמעגענס,
זייער פרייהייט אויף די לויפערס, און קוים האָט וועד פון די אינגלעך
דערגרייכט די מעטא, איז רוים פערהילכט געוואָרען פון געשרייען, פון
ליאַרמען, פון פּאַטשען מיט די הענד, פון פּאַכען מיט די הים, מיט די
מאַסקען, מיט די שלייערען. מען האָט געפיהרט דעם געווינער, ווי
אַמאָל אין די אָלימפּישע שפּיעלען, מיט טריאומף־מאַרשען איבער די
גאַסען פון רוים, אָנגעטאָן איהם לאָרבער־קראַנצען אויף'ן קאָפּ. דאַמען
האָבען איהם געקושט און קורטיזאַנען האָבען איהם צוגעוואָרפען רויטע
בלומען פון זייערע טראַנ־שטולען, אַנדערע האָבען איהם געשיקט בריוו־
לעך, און נאָך אַנדערע — שליסלען פון זייערע שלאָפצימערען...

דער לויף־געוועט פון די אינגלעך האָט ערשט צובערענט דעם הונ־
גער־אַפּעטיט נאָך פערוויילונג און אויפרעגונג פון די רוימישע איינ־
וואָהנער. נאָך די אינגלעך האָט זיך אָנגעהויבען איבער די גאַסען
קינדער־געלאָף, אַפען־געלאָף, און צום סוף — דאָס שפּאַט־פערוויילונג,
וואָס דער קאַרנאַוואַל האָט געבאָטען די גלויביגע פון קריסטום — דער
אידען־געלאָף.

עס איז געווען אַן אַלטער מנהג, אַז צו יעדען קאַרנאַוואַל האָבען
די אידען געמוזט צושטעלען וועט־לויפער. ניט פאַר ספּאָרט, נור פאַר
חוזק און פערוויילונג. אויסגעקליבען האָט מען דוקא די עלטעסטע
און די מעהר־שוועך־לייביגע. אידען מיט קרומע פיס און דיקע לייבער,
אידען מיט קרומע בעוועגונגען, אַז זיי זאָלען מיט זייערע קאָמישע
פיגורען פערוויילען דעם הונגעריגען פעבעל.

די קהלה פון רוים האָט שוין געהאַט אָנגעגרייט צוויי לויפער,
וועלכע האָבען זיך ספּעציאַליזירט פאַר דעם שפּיעל, מיט וועלכען די
אידען האָבען געמוזט אַמוזירען די גוים צו זייער קאַרנאַוואַל. זיי
האָבען גענומען אויף זיך די מיסיע צו פערווייילען די גוים ביים קאַר־
נאַוואַל. זיי פלעגט מען אויך אויפרופען צו דער תוכחה. דאָס
זיינען געווען די צוויי „נאַראַנים" פון דער גהעטאָ; חיים
אדוני און מרדכי אלפי, וועלכע האָבען געשפּילט די נאַראַנים אין די
גהעטאָ. אונזערע צוויי בעקאַנטע שפּאַס־שפּילער, וועלכע זיינען גע־
גאַנגען אין די קירכע אריין צו הערען די געגויטע קריסטליכע דרשה,
מיט פערשטאָפּטע אויערן — פאַר דער קהלה פון רוים. פּונקט אַזוי

ווי די גוים האָבען געדאַרפט „נאַראַנים" זיי צו פערווייליגען, אַזוי האָבען די אידען געדאַרפט נאַראַנים, וועלכע זאָלען זיי לוסטיג מאַכען אויף חתונות און מאַלציימען. די צוויי נאַראַנים פלעגען פאַרשפּיעלען פער־שיעדענע שטיק אין רייכע אידישע הייזער; פערשטעלען זיך ביי אַ געלעגענהייט און פאַרשפּיעלען „טויטענטאַנצען" און אַנדערע שפּאַ־סען. שמחת תורה און פורים האָבען זיי פערוויילט די קהלה מיט זייערע שפּאַס שטיק, און די קהלה האָט זיי געצאָהלט אַ יעהרליכען שכר, אַז זיי זאָלען זיין די וועט־לויפערס פאַר די אידען צום קאַר־נאַוואַל.

די צוויי נאַראַנים זיינען אַזוי אריין אין זייער ראָלע, אַז ווען עס איז געקומען צום געלאַף, האָבען זיי זיך פערגעסען און זיי זיינען אַזוי פעראינטערעסירט געוואָרען, אַז זיי האָבען געוואָלט איינער דעם אַנ־דערען איבעריאָגען און געווינען דעם געוועט. זיי פלעגען זיך פאַר־ברייטען דערצו און שפּיעלען דערנאָך די זיעגער ווי אמת׳ע וועט־לויפער.

רוים פלעגט וואַרטען אויף זיי מיט אונגעדולד. קוים האָט מען זיי דערזעהן לויפען איבער דער פּי־אַפּיאַ, מיט זייערע אויסגעדרעהטע פיס און קרומע העויות, אַטעמענדיג שווער, אַזוי האָט אַן עפּידעמיע פון לאַכען און שפּאַס ארומגעכאַפּט דעם אויפברויזענדען ים פון מענש־ליכע קעפּ און פערשטעלטע פּנים׳ער.

— העי, פלינקער איד, פלינקער — כאַפּ אונטער דיינע גליט־שינע פיס!...

— זעה, זעה זיין שאָקלען זיך, ווי דאָס קרחת וואָלט איהם גע־טרייסעלט!

— און דער האָט אַן עק נאָכשלעפּען זיך, כ׳האָב אַליין געזעהן. פּונקט ווי דער טייפעל! זעה דעם בעהאַרטען עק! ווי מיין פּודעל. חאַ! חאַ!

— איך וועט אויף איהם מיין גאָרטען, מיין פערד, מיין פּאַנצער וועט איך אויף איהם, ער וועט דעם רויטען איבעריאָגען. ער שפּרינגט ווי אַן אַפּע! זעהט!

— יוד, איך וועל דיין מעוברת׳דיגע ווייב די אינגעווייד אויס־שניידען און אַ קאַץ איהר אין בויך איינניהען, אַז דו וועסט דעם וועט פערשפּיעלען. איך האָב אויף דיר מיין בעסטען פערד געשטעלט.

אַזוי פלעגנען פון אַלע זייטען צופאַלען צו זיי געשרייען, מ'האָט געשמיסען זיי מיט געלעכטער און אונטערגעיאָגט מיט זידלערייען און פויסטען, אַז זיי זאָלען איינער דעם אַנדערען איבער יאָגען.

נור דאָס מאָל האָט דער פעבעל שוין זיך ניט געלאָזט בעגנוגענען מיט די „אַפּיציעלע“ לויפער, וואָס די גהעטאָ האָט צוגעשטעלט. שכוד פון לאַבען און אָנגעשטעקט פון די פערגווייליגונגס־לוסט, האָבען זיי אָנגעהויבען צו יאָגען די בכבוד'ע אידען וואָס זיינען געשטאַנען אין דער דעפּוטאַציע ביי טיטוס'עס בויגען. די פרומע אידען פון רוים, וואָס האָבען געמוזט זיין דערביי, ווי זייערע „פאָרשטעהער“ פערווייילען דעם עולם, האָבען פאַר שאַנדע און בזיון איינגעגראָבען די פּנים'ער צו דער ערד. און כדי זיי זאָלען ניט באַדאַרפען קוקען די רשעים אין די פּנים'ער אַריין, וואָס דאָס איז פערבאָטען לויט'ן געזעץ, האָבען זיי זיך פערשטעלט מיט די הענט די אויגען. פּלוצלונג זיינען זיי געוואָרען אַרומגערינגעלט פון אַלע זייטען און געיאָגט געוואָרען מיט געשרייען און ליאַרמען, געלעכטער און חוזק:

— אידען, לויפט, לויפט, לויפט!

זיי האָבען זיך אַרומגעקוקט דערשראָקען, פערציטערט און ניט פערשטאַנען וואָס די גוים ווילען פון זיי, נור פון אַלע זייטען האָט זיך אויסגעשטרעקט צו זיי פויסטען, דראָהענדע געשרייען, רויט־פערשיכור'טע אויגען. דאָ און דאָרט האָבען שוין באַטיקעס און הינט־קאַנטשיקעס געשמיסען איבער זייערע פּיס, און געשטופּט זיי און געזאָגט:

— אידען, לויפט! לויפט, לויפט!

אַ טייל פון זיי, דערשראָקען, צורודערט, ניט וויסענדיג וואָס מען וויל פון זיי, האָבען אינסטינקטיוו אָנגעהויבען צו לויפען. איינגעוויקעלט אין די לאַנגע טליתים, האָבען זיי אָנגעהויבען צו לויפען. די ציצית האָבען זיך זיי פערפּלאָנטערט צווישען די פּיס. אַ טייל זיינען געפאַלען, אַנדערע האָבען איינגעוויקעלט זייערע פּנים'ער אין די טליתים און זיך געלאָזט שלאָגען. אַפּלויפענדיג אַ פּאָר טריט, זיינען זיי פּלוצלונג געבליבען שטעהן און מיט שרעק זיך אַרומגעקוקט, און ניט געוואוסט וואָס צו טאָן. די פערצווייפלונג פון די אידען, דאָס פאַלען איינער אויפ'ן אַנדערען, דאָס פּלאָנטערען זיך, האָט אַרויסגערופען די העכסטע עקסטאַזען פון פער'שכור'טע געשרייען. עס איז

געוועז ווי קנאַקענדעס פייער, ווי אויפגעבראַוזטע, שטורמדיגע ימים. פון איבעראַל און אומעטום האָט זיך געהערט דאָס הילכען פון אונ־מענשליכע געוואַלדען, וואָס ווייטער, אַלץ גרעסער איז געוואָרען דאָס פּאַטשען מיט די נאַקעטע הענט, פויסטען און אויגען:

— אידען, לויפט, לויפט, לויפט!

אין מיטען איז געשטאַנען דער בלינדער ר׳ יעקב. ער האָט מיט זיינע הענד אָנגעהויבען צו טאַפּען אַרום זיך, ווי אַ מענש, וואָס געפינט זיך אויף אונזיכערען באָדען. אָבער זיין פּנים האָט ניט אויסגעדריקט קיין שרעק רוהיג און טרויעריג, ווי ער איז שטענדיג געוועזן, האָט ער נור איינגעבויגען טיעפער זיין קאָפּ, און זיין באָרד האָט ווייט דערגרייכט ביז זיין גאַרטעל, און ער האָט זיך געריהרט פון אָרט. שוין האָבען איהם די לוסטיגע מאַסקען, וואָס האָבען געטריבען די אידען, דערזעהן און געוואָלט צוגעהן צו איהם, טרייבען מיט איהם שפּאַס. פּלוצלונג האָט זיך אַ פערשלייערטע מיידעל דורכגעריסען דורך דעם קאָרדאָן שווייצאַרישע סאָלדאַטען, וואָס האָבען געהאַלטען וואַך אַרום דעם פּאַפּסט. זי איז אַריין אין די גרופּע אידען, צוגעגאַנגען צו דעם בלינדען ר׳ יעקב און אָנגענומען איהם ביי דער האַנד.

דער בלינדער האָט אויפגעצוקט, ווען ער האָט דערפיהלט זיין אייניקעל׳ס האַנד אין זיינע, געקלאַמערט זיך אַרום איהר, און זיי האָבען אָנגעהויבען ביידע געשווינד אַוועקצוגעהן צום עולם, וואָס איז גע־שטאַנען ביי די הייזער.

אָבער באַלד האָבען זיי דערזעהן די לוסטיגע מאַסען. איינער האָט זיך איבערגעקוקט מיט׳ן צווייטען. אַ פּאָר זיינען צו צו זיי, אָנ־געהויבען אַוועקצורייסען דאָס מיידעל פון אַלטען. דער אַלטער האָט זיך געקלאַמערט אַרום איהר, און די צוויי מאַסקען האָבען די מיידעל געריסען פון אַלטען.

— רייס איהר אַראָפּ דעם שלייער! זעה, אויב עס לוינט זיך!

— האָט ווער געשריען פון עולם.

און איינער פון די מאַסקען האָט פון דער מיידעל׳ס קאָפּ אַרונ־טערגעריסען דעם שלייער.

און באַלד איז עפּעס געשעהן, וואָס קיינער האָט ניט פער־שטאַנען, ווי אַזוי און וואָס עס איז פאָרגעקומען. איינער פון די מאַסקען, דערזעהענדיג דאָס ענטדעקטע פּנים פון דער מיידעל האָט

זיך מיט אמאל ארונטערגעלאזען אויף די קניע און זיך אנגעהויבען צו צלם'ען.

קיינער האט ניט געוואוסט וואס עס איז געשעהן, נור דערזע־הענדיג ווי די מאסקע קניעט דארט פאר א מיידעל און צלם'ט זיך, האט מען זיך אנגעהויבען ארומצוקוקען און צו זוכען וועמען צווישען עולם, און פלוצלונג האט מען זי דערזעהן — די, וואס שטעהט דארט ביים בלינדען אידען, און קוקט מיט איהרע טרויעריגע גרויסע אויגען און שמייכלענדיגע ליפען, ווי מיט גרויס וועהטאג און רחמנות אויף דעם צווישעטען, שאלענדען פעבעל. און באלד האט ווער פון פעבעל אויסגעשריען:

— זעהט, זעהט, ווער עס שטעהט דארט, די הייליגע מאדאנא, „די מאדאנע פון ליעבע" — זעהט, זעהט!

— די מאדאנא פון „הייליגען הארץ" — האט זיך בעוויזען.

— זי, זי אליין אין איהר אייגען בלוט און פלייש.

— אה, הייליגע מוטער! האב רחמנות!

און עס איז געווען ווי די שרעק פון גאט וואלט בעפאלען דעם גרויסען פעבעל. די שרעק האט אנגעשטעקט, האט פערפלייצט ווי א ים רוישענדיגע כוואליעס מענשען. און דא און דארט האבען מענשען אראפגעריסען די מאסקעס פון זייערע פנים'ער, אראפגעריסען די פאנ־טאסטישע היט, די געצענדיענערישע קליידער. עס זיינען אויפגעדעקט געווארען מענשליכע פנים'ער צווישען דעם ים פון פערשטעלטע. דא און דארט האבען זיך מענשען אראבגעלאזט אויף די קניען, אויפגעהוי־בען די הענד צום בילד, וואס האט זיך בעוויזען פאר זיי. אין די ווייטערע גאסען האט מען ניט געוואוסט וואס דארטען איז געשעהן, און פון דארטען האבען זיך נאך געטראגען די פרעהליכע קארנאוואל־געזאנגען, דאס לאכען פון פעבעל, דאס גערויש און דער געשריי האט זיך נאך געהערט פון דער ווייטער גאס אהער שאלען, און דא האבען שוין מענשען געקניעט אויף דער ערד און געהויבען די הענד צום הימעל און געזונגען: „אווא מאריע".

ווי פאר א פייער, וואס איז געפאלען פון הימעל, האבען זיי זיך אבגערוקט פון איהר און אנטלאפען פון איהר וועג, און געווארפען זיך אויף דער ערד פאר איהר, געבויגען די פנים'ער, און אויסגעשטרעקט די הענד צו איהר.

און די אידישע טאָכטער פון דער גהעטאָ האָט אַנגענומען איהר בלינדען זיידען ביי דער האַנד און האָט איהם ארויסגעפיהרט פון פעבעל, פאַרביי די קניענדיגע, אין אנגסטען געפאַלענע מענשען, וואָס זיינען געלעגען ווי א שטילער וואַסער פאַר איהרע פיס, און איז פער־שוואונדען מיט איהם אין די טויערען פון דער גהעטאָ.

דאָרט, ווייט אין דער גאַס, האָט איינער געפרעגט דעם אנדערען:
„וואָס איז געשעהן?“

קאפיטעל 13.

דער געפאנגענער גאט.

אויבען, אין די אויבערשטע קאמערען פון וואטיקאן, איז פאפסט פאול דער פיערטער געזעסען אין זיין צימער, וואס איז בעשטאנען פון א נאקעטען פיער ווענטיגען נאנען קאמער, איינגעארדענט ווי א קלויסטער־שטוב פון א פרוש'דיגען מאנאך. אויף זיין הארטע קלויס־טער־באנק איז געזעסען דער פאפסט און האט זיך איינגעקוקט צו דעם פערקרימטען ליידענדען יעזוס, וואס איז געשטאנען פאר איהם אויפ'ן נאקעטען טיש. זיין שווער, שלאנג, ברייט פנים איז נאך שווערער און נאך פינסטערער געווען. גראבע, גרויסע, שווערע פאלדען האבען זיך געלייגט איינער אויפ'ן אנדערען איבער זיין פנים, און די ליידיגע אראפהענגענדע פאלדען־קנייטשען האבען איינגעשלונגען זיינע אויגען. קוים וואס מען האט זיי ארויסגעזעהן. נור זיין ברייט מויל האט זיך ברייט פערשניטען איבער זיין פנים, און צוויי דיקע הויט־פאלדען האבען זיך אראפגעלאזט ווי צוויי וואסער שטראמען ביי די ביידע זייטען פון זיין מויל. זיין פנים איז געווען פערהוילען אין א שרעקענדע מרה שחורה. און אזוי שווארץ ווי זיין פנים, איז יעצט געווען זיין געמיטה און זיינע געדאנקען.

מיט זיינע לאנגע הארטע אויסגעארבייטע פינגער האט ער אנגע־נומען דעם קרוציפיקס און האט זיך איינגעקוקט אין איהם.

— ווער זיינען זיי, די, וואס דו קומסט ארוים פון זיי? צי ביזטו מיט דיין לייב און בלוט נאך פערבונדען מיט זיי? צי האסטו ניט קיין מאכט איבער זיי, וואס זיי וואגען דיך אזוי לאנג און אזוי הארט־נעקיג צו פערלייקענען? צי האט דיך גאט, דיין פאטער, נור גע־שיקט צו אונז, צו די קנעכט, און זיי, די זיהן, האט ער אליין גענומען

אונטער זיין שוץ? צי האבען זיי אפשר הורד א געהיימע קראפט געפאנגען דיך און דיין הייליגע מוטער, און זיי פייניגען דיך אין זייערע סינאגאגען, שטעכען דיין הארץ און ציהען דערפון דיין בלוט ארוים, און האלטען דיין הייליגע מוטער אנגעבונדען, ווי מיט א קייט, צו זייערע סינאגאגען, אז זי זאל פאר זיי נסים טאן, ראטעוועו זיי פון אונזערע הענד? — — — שיקען זי אין פייער און וואסער פאר זיי? זאג, זאג, זאג!

ער האט מיט מאכט צוריק אוועקגעשטעלט דעם צלם אויף זיין טיש, אויפגעהויבען זיך שווער און זיינע שווערע טריט האבען ווי דאס קלאפען פון א האמער איבער דעם ברייטען, גרויסען צימער אפגע־קלונגען.

אין זיין פאנטאזיע האט ער געזעהן ווי די הייליגע מוטער איז געפאנגען ביי די אידען, אזוי ווי דאס פאלק פון רוים האט געגלויבט, אז די אידען האבען דורך א געהיימע קראפט בעשווארען מיט זייערע גאט־לעסטערענדע ספרים די הייליגע מוטער, אז זי זאל זיין ביי זיי אין דער גהעטא, און זיי אויסהעלפען אין זייערע נויטען. ער האט געזעהן, ווי זי, דאס הייליגע הארץ, דאס אויסדערוועהלטע מיידעל, די מוטער פון קינד יעזוס, ליגט ביי די טירען פון די שולען אין דער אידישער גהעטא, מיט אן אייזערנע קייט געבונדען. דארטען האלטען זי די אידען און פייניגען זי, מאכען שפאט און חוזק פון איהר. און יעדעס מאל, ווען זיי זיינען אין געפאהר, לאזען זיי זי ארויס, פער־שטעלען זי פאר א אידישע מיידעל, און זי ווייזט זיך פאר די קריסטען. און די אידען ראטעווען זיך און דערנאך פיהרען זיי זי ווידער צוריק אין די סינאגאגען און זיי בינדען זי ווידער צו מיט'ן קייט, און האל־טען זי אין א געהיימען צימער אין דער סינאגאגע.

זיינע גרויע האר האבען זיך אויפגעשטעלט, די קנייטשען פון זיין פנים האבען אנגעהויבען צו שפילען, אויפצולייזען זיך און איינצור־קארטשען זיך, ווי די פאלדען פון א שלאנג. ער איז געווען אבערגלוי־ביש, ווי זיין פאלק, און ער האט דאס בילד אזוי קלאר געזעהן. פאר וואס ניט! האט ער זיך געטראכט — גנב'ענען זיי זיך ניט אריין אין אונזערע קירכען און נעהמען זיי דען ניט אראפ פון די אלטארם דאס הייליגע ברויט, דאס הארץ פון יעזוס קריסטוס, דעם וויין, דאס בלוט

פון יעזוס קריסטוס און ברענגען עס אין זייערע שוהלען, און שטעכען דאס ברויט, דאס הייליגע הארץ פון יעזוס, שטעכען עס און שטעכען עס ביז זיי ציהען ארויס דעם לעצטען טראפען בלוט פון הייליגען הארץ און באקען עס איין אין זייערע מצות, און פסח אויף דער נאכט עסען זיי מיט זייערע קינדער דאס הארץ פון אונזער גאט, און שיכור'ען זיך אן מיט דעם בלוט פון דעם ארימען יעזוס קריסטוס.

א גרויס רחמנות האט איהם ארומגענומען צו דעם ארימען יעזוס'ען, וואס מען פייניגט איהם אזוי. ער איז צוגעגאנגען צו גאט און איהם גענומען אין זיין האנד אריין. ער האט זיך געוואלט ווארפען אויף די קניע פאר איהם, אבער ער האט ניט געקענט... ער האט געוואלט בעטען צו איהם, און ניט געקענט — — — דאס איינציגע, וואס ער האט געפיהלט פאר דעם גאט, איז געווען אונבעגרענעצטע רחמנות, רחמנות אויף איהם, וואס האט שוין אזוי פיעל געליטען. וואס מען האט איהם געקרייציגט, געשלאגען איהם נעגעל אין די פינגער, און די אידען ציהען בלוט פון זיין הארץ אויף יעדען פסח... ער האט דעם גאט געטרייסט, ער האט געגלעט מיט זיין שווערע האנד איבער זיין געפייניגטען קערפער, און בערוהיגט איהם ווי מען בערוהיגט א געשלאגען קינד, און גערעדט צו איהם ווייך, מיט געוויין, מיט רחמנות:

— מיר וועלען זיך נוקם זיין פאר דיר, פאר אלע דיינע יסורים זיך נוקם זיין, מיט א פייערדיגע שווערד זיך נוקם זיין!

אבער בעטען האט ער ניט געקענט צו איהם...

ער האט זיך געפיהלט יעצט שטארקער פון זיין גאט, מעכטיגער פון איהם — ער קען זיך נוקם זיין פאר איהם. עס האט זיך איהם געדוכט, אז ער, פאול דער פערטער, דער פאפסט פון אלע קאטוילען, דער שטעל־פערטרעטער פון יעזוס — ער איז גאט. אין זיין האנד ליגט די מאכט פון דער וועלט. ער אליין קען בעשטראפען די פיינד פון גאט. דער דארט, וואס שטעהט אויף זיין טיש, איז א געפייניגט קינד, וועלכען די אידען האבען געפאנגען אין זייער רשות און מוטשען איהם. און ער, דער גאט, פאול דער פערטער, ער וועט זיך נוקם זיין פאר איהם.

ער האט געהאט דאס געפיהל צו פאלען פאר זיך אליין אויף די

קניע, צו בעטען צו זיך אליין, זיך אליין צו פרייזען, צו זיך אליין דינען, ווייל קיין אנדער גאט האט ער ניט געהאט...

ער האט אנגעקלונגען מיט זיין ציה־גלאק און האט געהייסען אריינרופען דעם קארדינאל מיכעל גהיסליערי, דעם גרויס־אינקוויזיטאר פון דעם היילינען פאפסט.

ווען דער קארדינאל איז אריינגעקומען מיט זיין רויטען אינקוויזיטארישען הוט און שארלאך־רויטען מאנטעל, האט איהם דער פאפסט געפרעגט:

— זיי האבען זיך מודה געווען?

— דער אינקוויזיטאר האט א מינוט געשוויגען און דערנאך געזאגט:

— ביז איצט נאך ניט.

— וואס האסטו געטאן מיט זיי?

— די אלטע האב איך געהאלטען דריי מאל אונטער'ן ראד. די פיזיקערס זאגען מיר אבער, אז א פערטען מאל קען מען זיי ניט נעמען, ווייל זיי וועלען עס ניט אריבערטראגען.

— היט זייערע לעבענס — האט דער פאפסט געזאגט. די קירכע טויטעט ניט אין געהיים אין די טארטור־קעלערס. די קירכע פערברענט עפענטליך. און מיט די יונגע? — האט ער ווייטער געפרעגט.

— צוויי האב איך געשטעלט אונטער דעם „וואסער־פאל". איינער איז משוגע געווארען. דער צווייטער פייניגט זיך נאך.

— האט זיך קיינער פון זיי ניט מודה געווען?

— ביז איצט קיינער ניט.

— און צו אונזער גלויבען אריבערצוגעהן האט קיינער פון זיי קיין חשק ניט ארויסגעוויזען?

— זיי זיינען זעהר הארטנעקיג.

— מיר מוזען געווינען וועמען עס איז פון זיי — די קירכע מוז איהר זיעג האבען. און מיט „איהר" וואס האט איהר געטאן?

— ווי דו האסט בעפוילען, הייליגער פאטער. מיר וואגען זי ניט אנצוריהרען. זי זאגט נאך אז א שרעק מיט איהר עהנליכקייט

צו די מוטער פון גאָט און אַלע אונזערע מענשען, די מאַנאַכען האָבען מורא זיך צו דערנעהענטערען צו איהר.

— בעטראַכט מען זי?

— זי זיצט נעבען איהר בלינדען זיידען און אַ גאַנצע נאַכט האָבען זיי ביידע פּסוקים פון תהלים געזונגען אין דער פערשאַלטענער שפּראַד.

— האָט מען געפּרואווט דעם אַלטען דערוויטערען פון איהר?

— מיר האָבען געפּרואווט, אָבער ווען די מאַנאַכען מיט די מאַסקען איבער די פּנים׳ער זיינען אַריין צו איהר אין קאַמער, און געוואָלט אַנגעהמען דעם בלינדען אַלטען און איהם אַרויספיהרען, האָט זי זיך געשטעלט פאַר איהם, און זי האָט מיט איהרע אויגען אַנגעקוקט די מאַנאַכען. די מאַנאַכען האָבען דערקענט אין איהר דאָס פּנים פון די הייליגע מוטער, און זיינען געפאַלען פאַר איהר אויף די קניע און זיך געצלם׳ט.

— האָט קיינער פון די מאַנאַכען קיין מוטה ניט געהאַט דעם בעפעהל פון דער קירכע אויסצופיהרען?

— דאָס פאָלק גלויבט, אַז זי איז די הייליגע מוטער, וואָס די אידען האָבען זי בעשוואָרען דורך זייערע פערכשופ׳טע ספרים, אַז זי זאָל ביי זיי וואָהנען אין דער אידישער גהעטאָ, כדי זי זאָל זיי ראַטעווען פון אונזערע הענד.

דער פּאַפּסט האָט אַ מינוט געשוויגען, אַנגעקוקט דעם גרויס־אינקוויזיטאָר און געפרעגט:

— און דו גלויבסט אויך, אַז זי איז די הייליגע מוטער?

דער קאַרדינאַל האָט געשוויגען.

— פאַר וואָס ענטפערסטו ניט?

— איהר פּנים איז זעהר ענהליך צו דעם געזיכט פון אונזער האַרינטע, די געבענשטע מוטער פון דעם הייליגען קריסטוס.

— און די אידען האָבען זי געפאַנגען?

— די אידען קענען בעשווערען מיט זייערע געצענדיענערישע ספרים, אַזוי ווי זיי האָבען בעשוואָרען דורך אַ געהיימע קראַפט דעם קאַרדינאַל קריסטאַפעלאַ מאַדרוצי, אַז ער זאָל פאַר זיי דרוקען זייערע ספרים געגען דיין פערבאָט.

— דרוקט דער קאַרדינאַל מאַדרוצי אידישע ספרים?

— אין ריווא די טרענטא האט ער פאר זיי א דרוק געעפענט און זייער פערשאלטענעם ספר די משנה. וואס דו האסט געהייסען פערברענען, האט ער צוויי מאל איבערגעדרוקט פאר זיי.

— פערברענען! קיין איין אידישער ספר זאל זיך אויף איטא־ליענישע ערד ניט געפינען, און דעם קארדינאל שטעלען אויפ'ן חרם־צעטעל. פיהר מיך צו איהר, אז זי איז אויף אן אמת די הייליגע מוטער, אונזער געבענשטע פרוי, און זי איז געפאנגען ביי די אידען דורך זייערע פערשאלטענע ספרים, בעדארף א קריסט זי בעפרייען פון זייערע הענד.

— דו, הייליגער פאטער, אין די אינקוויזיציאנעם קעלערן? אין די טארטור־קאמערן?

— אז איהר האט מורא זיך צו דערנעהענטערן צו איהר, וועל איך אליין געהן בעפרייען אונזער געבענשטע הארינטע פון די הענד פון די פרעמדע. איך בין דער פערטרעטער פון גאט אויף דער ערד.

און דער פאפסט, אין בעגלייטונג פון דעם גרויס־אינקוויזיטאר, איז אוועק צו די קעלערן פון דער אינקוויזיציע, צו בעפרייען די הייליגע מוטער פון דער אידישער געפאנגענשאפט.

קאַפּיטעל 14.

אין די קעלערען פון דער אינקוויזיציע.

אין די געוועלבטע קעלערען פון דער קירכע סט. אנזשעליקא האָט זיך דורך די נעכט געטראָגען אַ געשריי פון געפּייניגטע, וועלכעס האָט זיך אָנגעשלאָגען אַן די דיקע מויערען פון די קעלערען און איז פערשטיקט געוואָרען און אויסגעגאַנגען אין דעם טיפען חלל פון די געוועלבטע באַלקענס, אין די ווייטע, פערבלאָנדזשענדיגע לאַבירינט ווינקלען, וועלכע זיינען פאַרהוילען געווען אין די שוואַרצקייט פון פינסטערניש... אין אַ ווינקעל, ביי אַ וואַנד, זיינען געלעגען צונויפגעקנוילט מענשליכע ברואים, וועלכע האָבען זיך געטישטערט ווי קריכענדע ווערים, און געגורעט זיך אין קאַלוזשעס פון בלוט, וואָס האָט זיך געגאָסען פון זייערע וואונדען. אין אַ בעזונדערען ווינקעל זיינען מענשליכע ברואים געהאַנגען מיט די פיס אַרויף אויף אייזערנע תליות, מיט אַראָפּגעהאָנגענע קעפּ איבער פלאַמענדע בעקענס פון פייער. פון ברעך־מאַשינען האָבען אַרויסגעשטעקט מענשליכע קעפּ. און מאַנאַכען אין שוואַרצע מאַסקען אויף די פּנים׳ער, מיט שוואַרץ־בערעקטע קעפּ, האָבען מיט גליה־צוואַנגען געצויגען די נעגעל פון די פינגער, די האָר פון די קעפּ. פון איבעראַל האָט זיך געהערט געשרייען. עס האָבען זיך געטראָגען אין דער לופטען מענשליכע יללות, ווי געשרייען פון געשאָכטענע אָקסען. און עס האָט אויסגעזעהן ווי די קעלערען פון דער הייליגער קירכע סט. אנזשעליקא זיינען אַ מענשליכע יאַטקע, וואָרים אין אַלע ווינקלען האָבען זיך אַרומגעוואַלגערט מענשליכע אברים. די שטיינערנע פּאָדלאָגע פון קעלער איז גליטשיג און פייכט געווען פון מענשליך בלוט, און די ווענט בעשמוצט מיט מענשליך בלוט...

עס האבען זיך געפיינינגט מענשען אין ברעך־מאשינען און מענש־ליכע איברים זיינען געוואָרען איינגעשלאָסען אין אייזערנע קאסטענס. מענשען האבען געקרעכצט אין גליהענדע שטייגען, נור דערפאר, וואס עס האט ווער עדות־געזאגט אויף זיי, אז זיי האבען געהאט א געוואוינהייט א העמד איבערצובייטען ערב שבת. עס איז גענוג געווען, אז א קנעכט זאל עדות זאגען אויף זיין הארינטע, אז זי האט געהאט די געוואוינהייט יעדען פרייטאג צו נעהמען א באד — אז זי זאל ווערען געשלעפט אין די טארטור־קעלערען פון דער אינקוויזיציע, געפייניגט צו ווערען מודה צו זיין זיך, אז זי שטעהט אין א געהיימע פערבינדונג מיט דער אידישער רעליגיע.

די אידען האט מען געפייניגט אין בעזונדערע קעלערס, ניט צוזאמען מיט די קריסטען, כדי די קריסטען זאלען ניט זעהן די הארטנעקיגקייט פון די אידען, כדי זיי זאלען ניט זעהן די צוגעבונדענקייט פון די אידען צו זייער גלויבען און זייער בריייט־מוטיגקייט אויסצושטעהן דאס גהינום־פייער פון דער קירכע פאר זייער גאט און אמונה, ווארים זיי קענען זיך נאך אפלערנען פון זיי... אט, פון יענעם קעלער, וואו מען האט געפייניגט די אידען, האט מען ניט געהערט קיינע געוואלדען און קיינע געשרייען, קיינע יללות און קיינע קרעכצען פון איבערמענשליכע ליידען און נויטען. פון דארט, פון יענעם קעלער האט זיך געטראגען א געזאנג. און דאס איז געווען דאס איינציגע ווינקעל אין דער גרויסער סט. אנזשעליקא'ס קירכע, די איינציגע קאמער פון גאנצען הייליגען רוים, פון וועלכען עס האט זיך געטראגען א ליעבע און א געבעט צו גאט...

וואס די מענשליכע פאנטאזיע האט נור געקענט אויסטראכטען פון איהרע פארבארגענע, טיעף־בעהאלטענע וועלטען, פון וועלכע זי קומט, האט די קירכע אויסגעטראכט צו פייניגען די אידען. די אינקוויזיציע האט בעשולדיגט די אידישע קהלה פון רוים, אז די רבנים פון רוים האבען דורך א געהיימע שבועה, מיט דער קראפט פון זייערע געהיימע ספרים, בעשווארען די הייליגע מוטער פון זייער גאט, יעזוס, וועלכע שטאמט אב פון אידען, אז זי זאל קומען צו זיי אין דער געטא. און די אידען האלטען זי אין א פארבארגענע שוהל, אנגעבונדען מיט א קייט. און ווען די אידען באדארפען, שיקען זיי ארויס די „הייליגע מוטער", אז זי זאל זיי ראטעווען פון קריסטליכע הענד. אז די אידען

פון רוים האבען דערהערט וואס די קירכע פערלאנגט פון זיי, אז זיי, די אידען, זאלען זיי ארויסגעבען צוריק די „הייליגע מוטער“, האבען זיי געמיינט, אז דער פאפסט מיט אלע קריסטליכע קארדינאלען זיינען משוגע געווארען. נור פערשטעהענדיג, אז די קירכע זוכט נור א גע־לעגענהייט זיי צו פערשלעפען אין די טארטור־קעלערען פון דער אינ־קוויזיציע, האבען זיי געלאכט פון דעם אינקוויזיטארישען משפט און זיי געענטפערט, אז זיי באדארפען ניט קיין בשר ודם, און דערצו נאך א געשטארבענע, זאל זיי קומען העלפען פון דער קירכע'ס הענד; אז פאר זיי געהמט זיך אן דער איינציגער לעבעדיגער גאט.

די אינקוויזיציע האט אין די דאזיגע רייד געהערט די לעסטערונג פון גאט, און מען האט פערשלעפט צעהן פון די בכבוד'סטע זקנים פון דער געטא אין קעלער פון דער אינקוויזיציע. דער בלינדער ר' יעקב האט זיך מיט זיין אייניקעל יעפתה אליין איבערגעגעבען אין די הענד פון דער קירכע, מיינענדיג, אז זיי וועלען דערמיט העלפען בע־פרייען די זקנים און אראבנעהמען דעם בלבול פון די אידען, ווארים די קירכע וועט זיך איבערצייגען, אז זי, יעפתה, איז ניט זייער הייליגע מוטער, נור א פשוט'ע אידישע טאכטער, וואס לעבט מיט איהר זיידען אין גלות פון רוים, און באהאלט זיך אוים, ווי יעדע אידישע טאכטער, פון די קריסטען און פון דער קירכע.

ווי ערשטוינט איז דער אלטער געווארען און נאך מעהר דאס מיידעל, ווען זיי האבען געזעהן ווי מען בעהאנדעלט זיי ווי איבערנא־טירליכע בעשעפענישען. די קירכען־בעדיענער, די אינקוויזיאנס־מא־נאכען און די גלחים, האבען מורא געהאט צו דערנעהענטערען זיך צו איהר. זיי זיינען געפאלען אויף די פנים'ער פאר איהר יעדעס מאל, ווען זיי האבען זי דערזעהן און גע'צלם'ט זיך פאר איהר און אויסגע־שטרעקט די הענד צו איהר אין געבעט. מען האט דאס מיידעל געהאל־טען מיט איהר זיידען אין א בעזונדער צימער אבגעשלאסען, און ווען די אינקוויזיציאנס־מאנאכען זיינען אריינגעקומען, מיט די מאסקען פערשטעלט און געוואלט דעם אלטען בלינדען איד אוועקנעהמען פון איהר, איז געווען געוועזען, אז יעפתה זאל א קוק טאן אויף זיי מיט איהרע גרויסע אויגען, אז זיי זאלען פאלען פאר איהר אויף די קניע און אוועקגעהן הינטערווייל'עכס פון איהר...

און ארום זיי האבען זיך געפייניגט די זקנים און די רבנים פון

רוים אין די שרעקליכסטע יסורים, אז זיי זאלען זיך מודה זיין, אז זיי האבען פער׳כישופט די „הייליגע מוטער". צוויי פון זיי האבען זיי געשטעלט אונטער דעם „וואסער־פאל". דאס איז געווען א שרעקליכע פיין, וואס האט געטריבען איהרע קרבנות אין פערלויף פון א פאר שטונדען צו משוגעת. אין א ווינקעל פון טארטור־קעלער, וואס איז געווען בעשטימט פאר די אידען, זיינען געשטאנען צוויי יונגע לייט, אויסגעטאן נאקעט, צוגעבונדען מיט הענד און פיס און גאנצען קערפער צו אן אייזערנעם שטאנג. איבער די קעפ פון די צוויי נאקעטע יונגע לייט זיינען געהאנגען גרויסע סלאיעס מיט קאלטעם וואסער, וועלכע האבען דורך א געלעכערטען פראפען יעדע פאר סעקונדען ארויסגעלאזען א פאר וואסער־טראפענס. די וואסער־טראפענס זיינען געפאלען אויף די קעפ פון די נאקעטע קרבנות, וועלכע זיינען פאר דעם צוועק אפגעגאלט געווארען. און די סלאיעס זיינען אוועקגעשטעלט געווארען אזוי, אז די טראפענס וואסער זאלען פאלען אויף דעם הינטערשטען טייל פון קאפ, וואו דאס געהירען געפינט זיך. די טראפענס וואסער פלעגען זיך ארפקייקלען און ארפרינען איבער דעם רוקענביין. אזוי פלעגען די טראפענס פאלען יעדע פאר סעקונדען און אויפהערען. און יעדעס מאל, ווען זיי זיינען געפאלען איבער׳ן געגאלטען קאפ, פלעגט דער נאקעטער קרבן אויפשוידערען, צוקען, אויפציטערען. אזוי האבען זיך די טראפענס געגאסען איבער די געגאלטע קעפ, דורך טעג און נעכט אהן אויסנאהם, אהן אפרוה. איינער פון די קרבנות איז שוין משוגע געווארען, און זייענדיג אנגעבונדען צו דעם אייזערנעם שטאנג, פלעגט ער אויפלאכען יעדען מאל, ווען די טראפענס וואסער זיינען געפאלען אויף זיין געגאלטען קאפ — מיט אזא אונמענשליך לאכען, ארויסווייזענדיג זיינע גרויסע ציין פונ׳ם אפענעם מויל — און מיט גרוים ארויסגעשטארטשעטע אויגען, אז די אינקוויזיציאנס מאנאכען האבען זיך געשראקען פאר איהם. דער צווייטער קרבן האט עס נאך אויסגעהאלטען. איינקארטשענדיג זיינע קניען אונטער די געבונדענע שטריק, פלעגט ער יעדעס מאל די ציין פערבייסען אויף זיינע ליפען, די אויגען זיינע זיינען שוין געווען צוגעקלעפט פון שלאף און מידיגקייט. נור יעדעס מאל, ווען די טראפענס וואסער זיינען געפאלען אויף זיין געגאלטען קאפ, האט ער אויפגעריסען די אויגען, און עפעס געמורמעלט מיט די ליפען...

אין צווייטען ווינקעל זיינען געלעגען צונויפגעוואָרפען, ווי שמאַ־טעס א פאַר מענשליכע ברואים, וועלכע האָבען זיך קוים בעוואויגען — געלעגען און אָבגעהעשעט. און צו זיי איז געקראָכען — גיכער זיך געשלעפּט און געקוליעט זיך אַן אַנדער מענשליכער קערפּער, וועל־כער איז ערשט אַרויסגענומען געוואָרען פון אונטער'ן פּרעס־ראָד. דער וואָס האָט זיך געקוליעט איבער די פּאָדלאָגע צו די ליגענדע מענש־ליכע ברואים אין ווינקעל, האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך אויף דער שטיינערנער פּאָדלאָגע צייכענס פון בלוט, וואָס האָט זיך געגאָסען פון זיין צוקאָליעטשעטען קערפּער. די אַלע אין ווינקעל זיינען איינער נאָכ'ן אַנדערען געלעגען אין דעם פּרעס־ראָד, און איצט מוטשען זיך נאָך צוויי אין דער טייוועלשער מאַשין. די מענשליכע קערפּערס זיי־נען איינגעשלאָסען געוואָרען אין געקאָרבטע לאַנגע שטיקער אייזען. וועלכע זיינען אַזוי אויסגערעכענט געווען, אַז די שפּיצען פון די גע־קאָרבטע אייזענס זאָלען פּרעסען אויף די ווינקעל־גליעדער פון דעם מענשליכען קערפּער. די געקאָרבטע אייזענס איבער דעם מענשליכען קערפּער זיינען צוגעפּרעסט געוואָרען מיט פּרעס־מאַשינען, און די איי־זענס האָבען צוזאַמענגעקוועטשט די ביינער פון די הענט און פיס, און צובראָכען זיי, אין די ווינקעל־געלענען. יעדער איינער פון די גע־פּייניגטע איז ניט מעהר פעהיג געווען צו בענוצען זיינע הענד אָדער פיס זיין גאַנצען לעבען. די יסורים, וואָס די פּרעס־אייזענס האָבען אָנגעטאָן דעם מענשליכען קערפּער איז געווען אונמעגליך איבערצו־טראָגען. דאָך האָבען עס די אידען איבערגעטראָגען. די שטילע קרעכצען וואָס האָבען זיך געהערט פון זיי, האָט זיך געדאַכט, זענען מעהר געווען איבער די מענשליכע שלעכטסקייט, איידער איבער זייערע פיזישע ליידען. די אויגען האָבען זיי שטאַרק און שטייף אַרויסגע־שטעקט פון זייערע פּנים'ער ענדליך, און געשוויגען.

פון צייט צו צייט האָט אַ שוואַרץ־בעדעקטער מאַנאַך צוגעטראָגען א צלם צום פּנים פון דעם געפּייניגטען אידען, וועלכער איז געלעגען אין דעם פּרעס־ראָד, און ווען די פּרעס האָט גוט צוגעקוועטשט די ווינקעל־ביינער פון דעם אידען, האָט דער מאַנאַך צוגעשטעקט דעם צלם צום אידען'ס פּנים, אַז ער זאָל עס קושען אַלס א צייכען, אַז ער אַנטלויפט פאַר רעטונג אונטער די פליגלען פון דער קריסטליכער אמונה. נור יעדעס מאָל, ווען דער איד אונטער דעם פּרעס־ראָד האָט

דערפיהלט דעם געשמאק פון די ווייהרוכען און דערפיהלט דעם צלם פאר זיין פנים, פלעגט זיין פנים ווי בעלעבט ווערען, זיינע אויגען האבען אויפגעגלאצט, און ער האט אוועקגענומען זיין פנים פון צלם.

שלעפענדיג זיך ווי א ווארים איבער דער שטיינערנער פאדלאגע, האט דער געמוטשעטער איד, וועלכער איז ערשט וואס בעפרייט גע־ווארען פון ראד צוגעשארט זיך צו די איבעריגע אידען אין ווינקעל. די אידען אין ווינקעל האבען געפרואווט אויסשטרעקען צו איהם זייערע הענד, וועלענדיג איהם העלפען צוצוקומען צו זיי, נור זייערע הענד האבען זיי שוין נישט געדיענט — די ביינער זייערע זיינען צוקוועטשט געווארען אין די פרעס־רעדער. נור זיי האבען נים געפיהלט יעצט קיינע יסורים. עס האט זיך זיי גערוכט, אז זיי זיינען בעפרייט גע־ווארען פון זייערע הענד און פיס, זיי זיינען בעפרייט געווארען פון זיי־ערע קערפערם און זיי בעדארפען נישט מעהר זייערע הענד און פיס, ווייל זיי האבען נים מעהר זייערע קערפערם, און קוקענדיג איינער צום אנדערן, מיט זייערע גרויסע אויגען, האבען זיי זיך געפיהלט בעהאפטען מיט זייערע אויגען, נאהענט איינער צום אנדערען דורך זייערע אוי־גען, און זיי פיהלען איינער צום אנדערן מיט זייערע אויגען, און זיי האבען געקוקט צו זייער געפייניגטען ברודער, וועלכער שלעפט זיך ווי א ווארים צו זיי און שמירט איין מיט זיין בלוט פון זיינע אפענע וואונדען די פאדלאגע אונטער זיך, און דער ברודער האט געקוקט צו זיי, און זיי האבען זיך בעהאפטען צוזאמען און זיינען געווען צוזאמען.

„שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך
ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו".

— האבען זיי געבעטען דארט אין דעם ווינקעל, קוקענדיג אויף זייער פערבלוטיגטען ברודער, וועלכער נארעט זיך צו זיי מיט זיין געבלוטיגטען קערפער און קען נישט דערגרייכען צו זיי.

— אל נקמות ה'. אל נקמות הופיע! — האט דער פערפייניגטער איד ארויסגעקרעכצט, בלייבענדיג ליגען פערשמאכט אויף דער פאד־לאגע און מיט'ן קערפער נים קענענדיג דערגרייכען זיינע ברידער.

און פלוצים איז עס געשעהען, ווי די פערשמאכטע אידען וואלטען צוריק געזונד געווארען, ווי זיי וואלטען פליגלען געקראגען פון פליהען אין דער לופטען איבער די קעפ פון זייערע פייניגער, די טייוואלים מחבלים־מאנאכען, פון אלע ווינקלען פון קעלער, וואו עס האבען גע־

בלוטיגט געפייניגטע אידען פון די בראַד־רעדער, פון די פּרעס־מאַשינען. פון די הענגענדיגע תליות אַראָפּ, איבער די פייער־בעקענס, פון די יסורים פון געברענטע נעגעל, פון די איינגעשלאָסענע גליעדער שטיי־נען, — פון די איינגעשלאָסענע גליעדער־קאַסטענס — אַרויס, פון אומעטום האָט זיך געהערט אַ געזאַנג אין קעלער:

לא לנו ה׳ לא לנו, כי אם לשמך תן כבוד, על חסדך, על אמתך!
למה יאמרו הגוים איה נא אלוהיהם?
ואלהינו בשמים כל אשר חפץ עשה.
עצביהם כסף וזהב, מעשה ידי אדם:
פה להם ולא ידברו,
עינים להם ולא יראו,
אזנים להם ולא ישמעו,
אף להם ולא יריחון,
ידיהם ולא ימישון,
רגליהם ולא יהלכו,
לא יהגו בגרונם.
כמוהם יהיו עושיהם, כל אשר בטח בהם.
ישראל בטח ה׳, עזרם ומגנם הוא.

עס איז געווען אַ רייץ־ליעד, אַ חוזק מאַכען אויס זייער גאָט און אויס זייער מענשליכע מאַכט און אויס זייער גאַנץ לעבען — רחמנות האָבען זיי געהאַט אויף זייערע פייניגער, וואָס דיענען צו אָבגעטער, צו האָלץ און שטיין און געלאַכט האָבען די אידען פון זיי.

עס זיינען געבליבען שטעהן די מאַסקירטע מאַנאַכען מחבלים מיט זייערע שפּיזען אין די הענד. מיט זייערע גיהנם־מכשירים האָבען זיי אויסגעזעהן ווי טייוואַלים אין טייוועלס קעלער, און עס שרעקען זיי אָפּ די אידען מיט די תהילים פּסוקים. אויפגעהערט האָבען זיי אויף אַ מינוט זייערע קרבנות צו פייניגען און צוגעהערט זיך מיט שרעק, ווי עס זינגען זייערע קרבנות אַ לויב צו גאָט, פון אונטער די טאָרטור־רעדער אַרויס...

ק א פ י ט ע ל 15.

דער טריאומף פון גלויבען.

ווען דער פאפסט פאול דער פיערטער איז אריינגעקומען אין די קאמערען פון דער אינקוויזיציע, צוזאמען מיט זיין גרויס־אינקוויזי־טאר, איז איהם אנטקעגען געקומען דאס געזאנג פון די אידען, פון זייער מארטער־צעלע, וועלכעס האט ארויסגעקלונגען ווי א ליעד פון די געווייניען און די געשרייען פון די קריסטליכע מארטירער. דאס געזאנג האט א שרעק אנגעווארפען אויף די גלחים און אינקוויזיציאנס־טייוואלים און זיי האבען ניט געוואוסט וואס צו טון, וואו אהינצוטון דאס געזאנג פון די אידען. דער פאפסט האט אבגעשטעלט זיין שווערען טריט אויף דער שוועל פון דעם מארטער־קאמער, וואס איז געווען פער־מאכט מיט אן אייזערנע טיר, און זיך איינגעהערט צום געזאנג, וואס שפארט זיך הורך די שווערע אייזערנע טרעפ פון קעלער. ער האט אנגעקוקט דעם גרויס־אינקוויזיטאר, די קארדינאלען און די גלחים, וואס האבען איהם בעגלייט, שוואר־מוטיג, אהן ווערטער, און זיך איינגעהערט צום געזאנג, שטילשווייגענדיג.

— דאס זיינען די פערשאלטענע אידען, וואס זאגען זייערע טייפעלס־געשפרעכען אין זייער פערשאלטענעם לשון. עס איז א כישוף־שפרוך אזעלכער, וועלכער פערהיט זיי פון פיין, אז זיי זאלען ניט פיהלען די יסורים פון מארטור — האט דער גרויס־אינקוויזיטאר געפרואווט פערענטפערען זיך פאר די אידענס געזאנג.

דער פאפסט האט איהם שווער אנגעקוקט, מיט א בליק וואס האט זיך געמאטערט ארויסצוקריגען זיך פון די איינגעשלאסענע אויגען צווישען די פאלדען פון זיין פנים.

א שרעק איז איהם בעפאלען אינערליך, טיעף אין זיך, פאר דעם טריאומף פון דער אמונה, וואס עס האט זיך ענטפלעקט פאר זיינע אויגען. און א מינוט האט ער געצווייפעלט אין זיינע כוחות, און

פון די ליפּען, וואָס זיינען פּאַרטונקען געווען אין די גראָבע פּאַלדיגע קנייטשען פון זיין פּנים, האָט ער אַרויסגעברומט:

— ניין, דאָס זיינען פּסאַלמען, וואָס זיי זינגען דאָרטען. אַלע האָבען געשוויגען.

דער פּאָפּסט האָט געוואָנקען אויף דער שטומער אייזערנער טיר, וואָס ער האָט געהאָט פאַר זיך.

מען האָט די טיר אויפגעעפענט, און ער איז געבליבען שטעהן אויף דער שוועל און אַריינגעקוקט אין מאַרטער־צעל.

ער האָט געזעהן דאָס בינטעל פערבלוטיגטע ביינער, וואָס ליעגט אין אַ קאַלוזשע בלוט אין ווינקעל פון דער שטיינערנער וואַנט. ער האָט געזעהן די איינציגע פערבלוטיגטע קערפּערס, וועלכע וואַלגערען זיך אַרום אויף דער שטיינערנער פּאָדלאָגע און ריטשען זיך מיט זייערע פערבלוטיגטע לייבער איינער צום אַנדערען, און קאָנען זיך ניט דער־גרייכען. ער האָט געזעהן די מענשליכע גופים, וואָס סטאַרטשען אַרוים פון די אייזערנע קאַסטענס, פון די אונטערגעהייצטע מענשען־שטיי־נען, פון די בראָד־רעדער און פּרעסען — און אַלעם האָט געזונגען. קיין איין בליק האָבען זיי איהם ניט געשאָנקען.

דערציטערט און דערשראָקען זיינען געוואָרען די אינקוויזיציאָנס־מחבלים, די מאַנאַכען מיט די שוואַרץ־בעדעקטע קעפּ, וועלכע זיינען געווען פערנומען מיט זייער בלוטיגער אַרבייט, האָבען אויף אַ מינוט אויפגעהערט זייערע בלוטיגע מעשים, און דערזעהענדיג דעם העכסטען גייסטליכען שטעהענדיג אויף דער שוועל פון מאַרטער־צעל, זיינען זיי געפאַלען אויף די קניע פאַר איהם, פּונקט ווי די טייוואָלים, ווען זיי דערזעהען זייער עלטסטען.

אָבער די מאַרטירער האָבען אויף איין אויגענבליק ניט געלאָזט איבעררייסען זיך פון זייער לויב־געזאַנג צו גאָט. נישט איין בליק האָבען זיי געשאָנקען דעם, אין וועמעס הענד עס ליעגט דער גורל פון זייער לעבען, און וועמעס וואָרט עס הענגט אָפּ די בעפרייאונג פון זייער מאַטערונג. עס איז זיי געווען אַלץ איינס, אויב מען פּייניגט זיי יאָ אָדער ניט. ניט אין דעם פערבלוטיגטען קעלער פון דער אינק־וויזיציע האָבען זיי זיך געפונען. דאָ האָבען זיך נור געפונען זייערע פערבלוטיגטע קערפּערס, אָבער זייערע נשמות זיינען געפלויגען צו

גאט, און געווארט מיט אונגעדולד, מיט דארשטיגקייט אויף דער מי־
נוט, ווען זיי וועלען די זכיה האבען צו זעהען גאט'ס פנים.

און זיי האבען זיך געבעטען ביי גאט:

„כאיל תערג על עפיקי מים.
כן נפשי תערג אליך אלהים.
צמאה נפשי לאלהים.
ואל חי.
מתי אבא ואראה פני אלהים".

און דער שטעל־פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס אויף דער ערד, דער אבגאט פון אלע קריסטען, זיין הייליגקייט דער פאפסט פאול דער פיערטער, דער טיראן פון קריסטליכען גלויבען, האט אנגעהויבען צו צווייפלען אין זיך, אין דעם גאט, וועלכען ער האט געהאלטען אין זיין האנט, אויסגעהאמערט אויס איין שטיק זילבער. ער האט געקוקט אויף די טריאומפירענדע אידען, און ער האט זיך געפרעגט:

מיט וואס פאר א כח? ווער איז זייער בעשיצער? וואס זעהען זיי אין זייערע לעצטע מינוטען? ווער גיט זיי די קראפט צו פער־אכטען אלע פיין און יסורים פון די טארטורען, און צו זינגען פסאל־מען צו גאט פון די בראד־רעדער ארוים? ניין, עס איז ניט דער כח פון דעם טייוועל, וואס גיט די זיכערקייט, די רוהיגקייט און דעם טריאומף... עס איז דער כח פון גאט...

עס האט זיך איהם געדאכט, אז דער גאט, וואס ער פער־טרעט, וואס הענגט יעצט אויף זיין רויטער סאמעטענער רעטונדע, אין דעם געשטאלט פון א געפייניגטען, אנגעשלאגען אויף א צלם, וואס זיי, די פאטערס פון די דא האבען איהם אנגעשלאגען אויף א צלם — אז זיין גאט האט ניט קיין כח איבער זיי, ער האט ניט קיין מאכט אי־בער זיי. און פונקט אזוי ווי דענסטמאל, האבען זיי זיך געשטארקט איבער זיין פיזישע קראפט און ער האט זיך ניט געקאנט העלפען גע־גען זיי, אזוי זיינען זיי שטארקער איבער זיין מאראלישע, איבער זיין געטליכע קראפט און ער קען זיך ניט העלפען געגען זיי...

און עס האט זיך אין איהם אנגעצונדען דער כעס פון דעם אונמעכטיגען. „אבער איך האב כח זיי צו פייניגען, פונקט

ווי זיי האבן געפייניגט איהם" — האט ער זיך געטראכט. — „איך בין זיין פערטרעטער אויף דער ערד. מיך האבן זיי געפייניגט, מיך פייניגען זיי אין יעדען דור, מיך פערראכטען זיי, און איך האב כח זיי צו בעצאהלען דערפאר מיט מיין אייזערנע האנד, מיט דער האנד פון דער פייערדיגער קירכע, איך, פאול דער פיערטער, דער שטעל־פערטרעטער פון גאט אויף דער ערד, דער פאפסט פון אלע קאטוילישע גלויביגע, דער עלטסטער פון דער קירכע".

און ער האט אויפגעהויבען זיין צלם און צוגעדריקט איהם מיט ליעבע און רחמנות צו זיין הארץ, ווי מען דריקט צו א געשלאגענעם, אונבעהאלפענעם קינד, וועמעס אנגעהמער מען פיהלט זיך, געקושט דעם צלם און אויפגעהויבען איהם צו די משחיתים און מחבלים פון דער אינקוויזיציע, צו די מאנאכען אין שווארצען געקליידט, מיט די שווארץ־בעדעקטע קעפ און פנים'ער, און ער האט גערופען צו זיי מיט א הויכער שטימע:

— דיענער פון דער קירכע, טוט דעם טאט פון דער אמונה פאר דער גלאריע פון דער קירכע.

און ער האט זיי געבענשט מיט דעם צלם.

איז א בעזונדער צימער, אין איינער פון די קאמערען, איז געווען איינגעשלאסען אין א גרויסע אייזערנע שטייג, וואו מען האט גע־האלטען וויכטיגע קירכען־פערברעכער, דער אלטער בלינדער ר' מרדכי מיט זיין אייניקעל יעפתה. דער אלטער האט זיין גאנצען לעבען גע־בענקט צו שטארבען א טויט פון א מארטירער, וואס דאס איז געווען פעררעכענט ביי די קאבאליסטען פון שלמה מלכו'ס אנהענגער פאר א בעזונדערען חסד, וואס גאט טוט מיט זיינע אויסדערוועהלטע. בע־זונדערס זייט דעם טויט פון שלמה מלכו, וועמעס אנהענגער (צווישען וועלכע עס האט זיך אויך גערעכענט דער בלינדער ר' יעקב) האבען געגלויבט, אז ער איז צוריק געווארען לעבעדיג נאך זיין טויט, און צייט די ענטפלעקונג פון היילינען ר' יוסף קארו אין דער היילינער שטאדט צפת, וואס האט אויסגעאיבט זיין איינפלוס אויף אלע קאבאליסטען אויף דער גאנצער וועלט, האט דער אלטער געהאפט אויפ'ן גרויסען

טאָג, ווען גאָט וועט איהם אויסקלייבען און וועט איהם לאָזען שטאַר־בען פאַר דער הייליגקייט פון זיין נאָמען!... זייט מען האָט דעם בלינדען ר׳ יעקב איינגעשלאָסען אין אינקוויזיציאָנס-קערקער, האָט ער זיך געהאַלטען אין איין צוגרייטען און פאַרבערייטען פאַר׳ן גרויסען טאָג. ער האָט געריייניגט זיין קערפּער. כמעט ווי ניט פערזוכט פון קיין מענשליכען שפּייז, נור דערהאַלטען די נשמה אין זיין גוף מיט וואַסער, כדי ער זאָל ניט זיין אַ זעלבסטמערדער, וואָס דאָס איז געווען פערדעבענט ביי אידען אַלס די שרעקליכסטע זינד, און מען פער־לירט דורך דעם יענע וועלט. ער האָט געהאַלטען די גאַנצע צייט אין זינגען פּסוקים פון תהילים מיט זיין אייניקעל, אָדער אין פאַרטראַכט זיין און בלאָנדזשען אין הויכע ענינים, אין פערבאָרגענע וועלטען. דער איינציגער טראָפּען טרויער אין זיין גרויסע פריידע איז געווען, וואָס די גוים ווילען נעהמען זיין אייניקעל און מאַכען, חלילה, פון איהר אַ אַבגעטין, אַן עבודה זרה. ער האָט מורא געהאַט, אַז זיי זאָלען זי לאָזען בלייבען ביים לעבען. און אָפטמאָל האָט ער גערעדט מיט איהר וועגען דעם.

— דיינע אבות אין הימעל, וואָס זיינען אַרויפגעגאַנגען מקדש השם׳דיג זייענדיג, וועלען, חלילה, קיין רוה ניט האָבען, וועלען פער־שעהמט ווערען פאַר אַנדערע צדיקים און טהורים.

זי האָט אַנגעקוקט דעם זיידען מיט איהרע גרויסע בעטרעהרטע אויגען און געקושט זיין אַלטע האַנט אַהן ווערטער.

און דער אַלטער האָט זי פערשטאַנען.

— די אבות אין גן עדן וועלען זיך פרעהען מיט דיר, מיין קינד.

און דער זיידע און דאָס אייניקעל האָבען צוזאַמען אַנגעהויבען פּסוקים פון תהילים צו זינגען:

„וגם כי אלך בגי צלמות
לא אירע רע
כי אתה עמדי.“

אַז מען האָט דעם אַלטען אַנגעזאָגט, אַז דער הייליגער פאַטער, דער פּאָפּסט אַליין איז געקומען איהם אויסהערען, און פערלאַנגט פון איהם, אַז ער זאָל אַרויסקומען פון דער שטייג, האָט דער אַלטער ניט

אויפגעהערט זינגען און אנהאלטענדיג זיך אן זיין איניקעל, איז עס געווען ווי זייביידע וואלטען געטאנצט און געפרעהט זיך.

און אננעהמענדיג זיין איניקעל ביי דער האנט, איז ער ארויס־געקומען פון דער שטייג און געהענדיג געפיהרט פון זיין אייניקעל׳ס האנד צום פאפסט׳ס שטוהל, האט ער ניט אויפגעהערט צו זינגען איבער׳ן גאנצען וועג, הויך אויפ׳ן קול, און בעגלייט מיט יעפתה׳ס קול:

„לדוד לה׳ אורי וישעי
ממי אירא?
ה׳ מעוז חיי
ממי אפחד״.

אין דעם טריבונאל־צימער פון דער אינקוויזיציע, איז אויף א שארלאך־רויטען טראן געזעסען דער שטעל־פערטרעטער פון יעזוס קריסטוס, דער פאפסט, פאול דער פיערטער, אין זיין געטורעמטען הוט, און אין זיין סאמעט רויטער רעטאנדע, און ארום איהם האבען געברענט בלוט־רויטע ליכט, וועלכע האבען געשטעקט, ווי שטעקענס, אין גרויסע גאלדענע לייכטערס. ארום איהם איז געווען פערזאמעלט די סוויטע פון קארדינאלען און הויכע קירכען־גייסטליכע, אינקוויזי־ציאנס־פראמינענצען. און ביי די פיס פון טראן איז געשטאנען דער הויכער, שטארקער קארדינאל, מיכעל גרייסליערי, דער גרויס־אינק־וויזיטאר, איינגעוויקעלט אין זיין שארלאך־בלוט־רויטען סאמעט מאנ־טעל, און דער רויטער קארדינאל־הוט ארויפגעזעצט אויף זיין קאפ. ביי ביידע זייטען צימער זיינען געווען אויסגעשטעלט צוויי רייהען גייסטליכע און אינקוויזיציאנס־מאנאכען, אין שווארצען בעצויגען, מיט שווארץ־בעדעקטע קעפ, וועלכע זיינען געווען אין געשטאלט פון שווארץ טוכענע באשליקעס, מיט שווארצע טוכענע מאסקעס אריבערגעצויגען איבער די פנים׳ער, און האבען געהאלטען רויטע, ברענענדיגע ליכט אין די הענט. פיעלע פון זיי האבען געהאט אויסגעמאלט אויף זייערע שווארצע מאנטלען סקעלעטען ביינער אין ווייסע פארב, און זיי האבען אויסגעזעהן ווי סקעלעטען, וואס האבען זיך אויפגעשטעלט פון זייערע קברים, מיט די אנגעצונדענע ליכט אין די הענד.

צווישען דעם שפאלער פון די שרעקעדיגע שווארץ־בעקליידטע

מיט רויטע ברענענדיגע ליכט מאַנאַכען און טייוואַלים־אינקוויזיטאַ־רען, איז געגאַנגען דער בלינדער ר׳ יעקב, געפיהרט פון זיין איינציקער יעפתה, מיט רוהיגע, שטילע טריט, מאַיעסטעטיש־שטיל. קיין איין בליק האָבען זיי ניט געשאַנקען, ניט די מאַנאַכען און ניט זייערע ברענענדיגע ליכט, אזוי ווי זיי וואָלטען קיינעם ניט געזעהן, ווי קיינער וואָלט זיך אין דעם טריבונאַל־זאַל ניט געפונען. און זיי האָבען הויך געזונגען, מיט קלינגענדיגע שטימען זייערע פסוקים תהילים:

עם תחנה עלי מחנה
לא ירא לבי,
אם תקום עלי מלחמה
בזאת אני בוטח.

און די מאַנאַכען און די גלחים האָבען זי געזעהען ווי זי דערנע־הענטערט זיך, זי אַליין, וועלכע זיי האָבען אזוי גוט געקענט פון דעם הייליגען בילד. „די מוטער פון ליעבע“, צו וועלכער זיי קניהען און בע־טען, וועמעס געשטאַלט זיי טראַגען אויף גאָלדענע קייטלעך אנגעבונדען אויף זייערע הערצער, וועמעס פנים זיי קושען אין הייסען געבעט פאר יעדען שלאָפען געהן און אויפשטעהן, און אָט געהט זי אַליין, מיט איה־רע גרויסע, בעטענדע אויגען, וועלכע קוקען מיט צער און ליעבע און מיט איהר שטיל, קליין מויל, וועלכעס איז פערקנייטשט צום וויינען און דאָך שמייכעלט עס; זי אַליין אין איהר הייליג געשטאַלט, אין איהר לאַנגע בלויע קלייד, מיט איהרע נאַקעטע פיס און לאַנגע, צו־פלאָשעטע האָר, און זי האַלט מיט איהר איידעלע, ווייסע יונגע האַנד די האַנד פון דעם בלינדען אידען מיט זיין גרויסע, לאַנגע, דינע באָרד און מיט זיין הויכען, הויכען, אויסגעלייטערטען שטערען — זעהט זי ניט אויס, ווי די „מוטער פון רחמים“, וואָס פיהרט די ליידען פון דער וועלט ביי איהר האַנד אויף דעם וועג פון אייביגקייט? דאָ, אין די בעלייכטונג פון דעם רויטען שיין, אין דעם שפּאַלער פון רויטע, ברע־נענדיגע ליכט און שוואַרץ־געקליידעטע מאַנאַכען, געהענדיג אזוי שטיל, ווי אַ געזאַנג פון אַ ליעד, פיהרענדיג דעם אַלטען הייליגען ביי דער האַנד, האָט זי נאָך מעהר דערמאַנט אַז דער „הייליגער מוטער“, ווי איהר בילד. און עס זיינען דערשראָקען געוואָרען פאר איהר די מאַנאַ־

בען און די גלחים, און די הערצער פון די הויכע גייסטליכע זיינען צוגאַנגען געוואָרען פאַר איהר, און אַנגסטען פון שרעק האָבען ארויס־געשלאָגען אויף זייערע שטערנס. דאָ און דאָרט האָבען זיך געבראָכען קניען פאַר איהר. מאַנאַכען האָבען ניט געקענט זיך צוריקהאַלטען. און ווען זי איז זיי פאַרבייגעגאַנגען, האָבען זיך אַ טייל מיט די ליכ־טער אין דער האַנד אַראָבגעלאָזט פאַר איהר אויף די קניע און גע־צלמ׳ט זיך אין טיעפע אַנגסטען פון שרעק. און דער פּאַפּסט אליין, זעהענדיג די בלייכע געזיכטער פון זיינע קאַרדינאַלען, האָט אויפגע־הויבען דעם זילבערנעם צלם, וואָס איז געהאַנגען אויף זיין האַרץ, איבער די קעפּ פון די קאַרדינאַלען און איבער די קעפּ פון די מאַנאַ־כען, איבער׳ן זאַל, ווי ער וואָלט זיי געוואָלט פערהיטען פון דעם שרעק, וואָס איז זיי בעפאַלען.

אָבער קיין איין בליק האָט זיי יעפתה ניט געשאַנקען. געהענדיג מיט שטילע, מאַיעסטעטישע טריט, ווי אַ ריטמישער טאַנץ, האָט זי ניט אויפגעהערט צו זינגען, בעגלייטענדיג איהר בלינדען זיידען אין דעם געזאַנג פון די פּסוקים פון תהילים.

אַז זיי זיינען אָנגעקומען פאַר דעם טראָן פון פּאַפּסט, איז אַ שטילקייט דורכגעגאַנגען דורך דעם טריבונאַל־זאַל.

— ווער ביזטו, אַלטער מאַן, און ווי איז דיין נאָמען? — האָט דער פּאַפּסט געפרעגט דעם בלינדען אידען, ווען ער האָט דערגרייכט, געפיהרט פון יעפתה׳ן, פאַר זיין טהראָן.

— מיין נאָמען איז יעקב מעדוגא, און איך שטאַם פון דער פאַ־מיליע אברבנאַל, וואָס איז פערטריבען געוואָרען צוזאַמען מיט אַלע אידען פון דעם לאַנד פון זייערע פאָטערס, שפּאַניען, און בעזעצט זיך אין קאַסטיליען, און פון דאָרט פערוואָגעלט געוואָרען און פערשפּרייט זיך איבער דער גאַנצער וועלט — האָט דער בלינדער אָבגעענטפערט.

אין זאַל איז שטיל געוועזען. מען האָט נור געהערט דאָס קנאַקען פון די ברענענדיגע קנייטען אין די אָנגעצונדענע ליכט און דאָס שריי־בען פון די גרויסע גענזענע פעדערען אויף׳ן קנייטשענדיגען פּאַרמעט, וואָס די צוויי שרייבער פון הייליגען טריבונאַל האָבען אויפגענומען אין פּראָטאָקאָל אַלצדינג, וואָס דער איד האָט געזאָגט.

— און ווער איז די „דאָננאַ“, וואָס בעגלייט דיך אויף דיין וועג? — האָט דער פּאַפּסט געפרעגט דעם בלינדען.

דער בלינדער האָט אויסגעצויגען זיין האַנד און, נעמענדיג יעפתה'ס האַנד אין זיינע, האָט ער אָפּגעענטפערט מיט זיינע אַהן־ציינערדיגע יאַסלעס:

— דאָס איז מיין איינציקעל, יעפתה, די טאָכטער פון מיין זוהן יוסף מעדוגא, וואָס גאָט האָט איהם אויסגעוועהלט צו זיין א קרבן פאַר איהם און ער איז פערברענט געוואָרען פון דער אינקוויזיציע אין ליסאַבאָן פאַר דער גלאָריע פון דעם איין־איינציגען גאָט, וואָס איז איבער'ן הימעל און אויף דער ערד און פאַר דער פערהערליכונג פון אונזער אמונה, וואָס איז די אמת'ע אמונה פון דעם איינציגען לעבעדיגען גאָט.

בלייך זיינען געוואָרען די קאַרדינאַלען, און איינער האָט דעם אַנדערען אָנגעקוקט, אָבער דער פּאַפּסט האָט ווייטער גערעדט:

— אַלטער מאַן, די הייליגע אינקוויזיציע בעשולדיגט דיך, אַז דו האָסט, צוזאַמען מיט די רבנים, דורך די קראַפט פון א געהיימען שפּרוך פון אייערע פערכישוף'טע ספרים, וואָס איז נור בעוואוסט דיר אליין און די רבנים, וואָס זיינען מיט דיר, בעשוואָרען דעם הייליגען גייסט פון אונזער יונג־פרוי, די הייליגע מוטער פון יעזוס קריסטוס, אַז זי, אין איהר אייגענעם הייליגען געשטאַלט, זאָל אַראָפּקומען פון איהר טהראָן פון הימעל און איהר האַלט זי מיט אייך אין דער געהעטא, אין א בעזונדער, אָבגעשלאָסענעם, געהיימען חדר, ביי אייך אין דער שוהל; אַז זי זאָל אייך בעשיצען פון קריסטליכע הענד. און דו האָסט דורך די מאַכט פון דיין פאַרכישוף'טען שם, גענויט דעם גייסט פון אונזער געבענשטער פרוי, די הייליגע מוטער פון יעזוס קריסטוס, אַז זי זאָל דיך ראַטעווען פון געוויטער, אין דער צייט פון איבערפלייץ, און פון די הענד פון די קריסטען אין לעצטען קאַרנאַוואַל. און אויך יעצט נויטסטו דו זי, דורך די קראַפט פון דיין שם, אַז זי זאָל שטעהן לעבען דיר און בעשיצען דיך. ביסטו דיך מודה אין דיין זינד, איד?

ר' יעקב האָט א רעכטע ווייל געשוויגען. ער האָט אויסגע־שטאַרטשעט זיינע טויט־פערבלייכטע אויגען, ווי ער וואָלט געוואָלט זעהן. אין האַרצען האָט זיך איהם געריסען א תפלה, ווי ביי שמשון: נור נאָך איינמאָל זאָל גאָט געבען קראַפט זיינע אויגען צו זעהען, נור נאָך איין איינציג מאָל זאָל ער קענען דעם פאַטער פון אַלע קריסטען אין פּנים אַריינקוקען. אָבער זיינע אויגען זיינען געווען בלינד פאַר

דער וועלט. ער האָט נור געזעהן יעצט טיעף אין זיך די הימלישע ליכטיגקייט און דעם פייערדיגען אמת, וואָס פלאַקערט אין זיין האַרץ. און די גרויסע גערעכטיגקייט פון זיין זאַך, און פון זיין האַרץ האָט זיך געריסען אַ תפילה צו גאָט, צו דעם איינציגען לעבעדיגען גאָט, פאַר וועלכען ער איז בערייט זיין ערדישעס לעבען אוועקצוואַרפען.

ער האָט געכאַפּט זיין אייניקעל׳ס האַנד אין זיינע און אָנגעהויבען צו זינגען מיט איהר אויפ׳ן קול:

ה׳ אורי וישעי,
ה׳ מעוז חיי,
ממי אפחד?

— איך, דו ענטפערסט מיר ניט, דאָס הייליגע טריבונאַל וואַרט אויף דיין ענטפער, איך!

— איז דאָס דער חטא, צוליעב וועלכען דו פייניגסט די הייליגע צדיקים אין דיינע טאָרטור־קאַמערען? — האָט דער בלינדער מאַן געשריען, ווי אַ לייב — וועה צו אייך! צו וועמען דיענט איהר?! צו אַ גאָט, וואָס מען קען איהם פער׳כשופ׳ען? וואָס מען קען איהם בעשווערען מיט אַ וואָרט? וואָס מען קען איהם האַלטען אין דער מאַכט? עפענט אויף אייערע אויגען און זעהט דעם איינציגען לעבעדיגען גאָט אויף דער ערד און אויף דעם הימעל! ניין, דאָס איז ניט אייער גאָט — האָט ר׳ יעקב געוויזען, האַלטענדיג די האַנד פון זיין אייניקעל — עס איז נור אַן אָרימע אידישע טאָכטער, געיאָגט און געפּלאָגט, ווי מיר אַלע, פאַר דער איינציגער אמונה פון איהרע עלטערן.

ווידער איז געוואָרען אַ שטילע בעוועגונג אין גרויסען זאַל. און בלייך האָבען זיך אָנגעקוקט די קאַרדינאַלען איינער דעם אַנדערען. נור דער פּאַפּסט האָט זיך אויפגעהויבען פון זיין טהראָן, גענומען דעם צלם אין זיין האַנד אריין און געזאָגט:

— איך, שוין צוויי מאָל ווי דו האָסט געלעסטערט די קירכע און איהרע הייליגע דאָגמען, אין דער געגענוואָרט פון דעם הויכען טריבונאַל. נור די קירכע איז רחמנות׳דיג און געדולדיג ווי אַ מוטער. וואָס שטעלט בערייט אויס איהרע הענד צו עמפּפאַנגען איהרע פער־

בלאַנדזשעטע קינדער. הער דעם רוף פון אונזער מוטער, די הייליגע קירכע — האָט דער פּאַפּסט געזאָגט און איז אַראָפּ פון זיין טהראָן מיט דעם צלם אין דער האַנד, און עס צוגעטראָגען צו דעם בלינדען איד'ס פּנים — פאַר דיינע בלינדע אויגען האַלט איך דאָס ליכט פון דער וועלט, דעם שיין פון גאָט. דערפיהל איהם אין דיין האַרץ, בויג דיינע קניע פאַר איהם, כדי דיין זינדיגע נשמה, וואָס האָט געלעסטערט גאָט, זאָל פערגעבען ווערען און אויפגענומען ווערען אין דעם קעניגרייך פון הימעל.

דער איד האָט דערפיהלט דעם זילבערנעם צלם אין זיין פּנים און דעם געשמאַק פון ווייהרויך אין זיין אָטהעם. מיט אויפגעבראַכטקייט האָט ער אָוועקגעשאַרט דעם צלם מיט זיינע הענד און אויסגערופען:

— פאַר וועמען קניהען? צו וועמען בעטען? צו וועמען דיענען? צו אַ שטיק זילבער, וואָס אַ זילבערשמיד האָט עס געגאָסען מיט זיין רעהר, אויסגעהאַקט מיט זיין האַמער, וואָס מען קען עס קויפען פאַר געלד, פערקויפען פאַר געלד, איינזעצען פאַר אַ משכון?

— איך, איך רוף דיך נאָך אַמאָל, קניע פאַר דעם סימבאָל, פאַר די ליידען, וואָס ער האָט געטראָגען פאַר דיר, און פאַר מיר, און פאַר אונזערע זינד — האָט דער פּאַפּסט נאָך אַמאָל צוגעפיהרט דעם צלם פאַר דעם אידען'ס פּנים.

— פאַר אַ מענשען, וואָס מען האָט געהאַנגען? פאַר אַ מענשען, וואָס מען האָט געפּייניגט, צו איהם זאָל איך דיענען? — פאַר איהם קען איך נור רחמנות האָבען, בעדויערען, אָבער דיענען צו איהם?!

— האָט דער בלינדער צוגעלייגט מיט אַ שמייכעל, אויף קאַסטיליש.

דעם פּאַפּסט'ס פּנים איז רויט געוואָרען. זיינע קנייטשען האָבען זיך אויפגעהויבען ווי אַ שטורם אין ים. ער האָט פערלאָרען זיין פּאַ-טערליכע געדולד, מיט וועלכער ער האָט איבערראַשט דעם טריבונאַל און גערופען מיט אַ דראָהענדער שטימע:

— איך, די אַרעמס פון דער קירכע דערגרייכען ווייט און ענג, און גליהען ווי אַ פייערדיגע צוואַנג — האָט ער ווייעדער געשטרעקט דעם צלם אין דעם אידען'ס פּנים.

— אַזוי רייד, הייליגער פּאַטער. דאָס איז דיין שפּראַך. זאָג בעסער, דיענען צו דיר, פאַר דיר זיך קניהען, פאַר דיר בעטען. דו ביזט דער גאָט פון אַלע קאַטאָליקען, האָסט מעהר מאַכט פאַר איהם, ביזט

שטארקער פון איהם. דו קענסט בעשטראפען די, וועלכע ווידערשפע־ניגען געגען דיר! דו קענסט פייניגען, מאטערען אין טארטור קעלע־רען, פערברענען אויף די פייער־הויפענס. דו ביזט מעכטיג, דו ביזט דער גאט פון אלע קאטאליקען, ניט ער. דו ביזט שטארקער פון איהם, היילינער פאטער!...

דער צלם האט געציטערט אין דעם פאפסט'ס הענד. זיין פנים איז רויט געווארען. די ליידיגע הויט־פאלדען האבען זיך אנגעבלא־זען. דער איד האט איהם ארויסגעזאגט דאס, וואס ער האט גע־טראגען טיעף אין זיין הארץ און מורא געהאט צו קלערען דערפון. און פלוצלונג האט ער א קלאפ מיט'ן צלם פערשטומט דעם איד'ס גע־שרייען. א שטראם בלוט האט געגעבען א זעץ ארויס פון דעם אידענ'ס פנים און האט בעשמירט דעם זילבערנעם צלם אין דעם פאפסט'ס הענד. טראפענס בלוט האבען גערונען פון צלם און זיינען געפאלען אויף יע־זוס'עם לייב, וואס איז געוועזן צוגעשלאגען צום צלם.

ביי דעם בלינדען ר' יעקב האט זיך א קניע איינגעבויגען, און עס האט אויסגעזעהן ווי ער וואלט זיך א וואקעל געטהאן. אבער ער איז דאך געבליבען שטעהן אויף זיינע פיס. און, דער פנים בעגאסען מיט בלוט, האט ער געזאגט א פסוק תהילים ווי פאר זיך:

כי עליך נשאתי חרפה
כסתה כלמה פני.

און ווען די אינקוויזיציאנס־מאנאכען האבען אויף א וואונק פון גרויס־אינקוויזיטאר אוועקגעשלעפט דעם בלינדען ר' יעקב אין די טאר־טור־קעלערען, האט זיך געהערט א געזאנג:

לדוד ה' אורי וישעי
ממי אירא?
ה' מעוז חיי
ממי אפחד?

יעפתה האט געמאכט א בעוועגונג, ווי זי וואלט געוואלט נאכגעהן דעם אלטען. אויסשטרעקענדיג נאך איהם די הענד, האט זי זיך בע־

העפט מיט איהם מיט'ן בליק, נור דער פאפסט האט איהר פערשטעלט דעם וועג. אויסשטרעקענדיג נאך איהר דעם פערבלוטיגטען צלם, האט ער צו איהר אויסגערופען:

— אין נאמען פון גאט, פון זוהן און פון דעם הייליגען גייסט, זאג מיר, ווער ביזט דו?

יעפתה האט איהם אנגעקוקט גלייך אין פנים אריין. פון איהרע אויגען האבען ארויסגעשפראצט צוויי פולע פערלדיגע טרעהרען און זיינען געבליעבען הענגען אויף די ראנד־הערלעך פון איהרע אויגען.

דער פאפסט האט ניט געקענט אריבערטראגען איהר בליק. דער צער פון איהר פנים האט זיין הארץ דערציטערט. ער האט נעהענטער געדריקט דעם פערבלוטיגטען צלם צו איהר געזיכט און גערופען:

— דו ביזט דער גייסט פון אונזער געבענשטער פרוי, די מוטער פון דיין זוהן, פאל אויף די קניע פאר איהם, בוק דיך צו זיינע ליידען. אז ניט, האסטו נור מיט כישוף בע'גנב'עט דאס געזיכט פון אונזער געבענשטער פרוי, און דו טראגסט עס מיט אן אונריינע מאכט, אונזערע הערצער אבצונארען.

די צוויי פולע טרערען האבען אראבגערונען פון איהרע אויגען־הערלעך, געקייקעלט זיך ווי שנירעלעך פערל איבער איהרע באקען און געבליבען אויף דעם רויזען־ראנד פון איהר קליין מויל.

געציטערט האט דער צלם אין דעם פאפסט'ס האנד. זיין הארץ איז שוואך געווארען און ער האט ניט געקענט איהר בליק אויסהאלטען.

— פייער זאל בעשטעטיגען ווער דו ביזט! ביזטו אונזער געבענשטע פרוי, וועט פייער איבער דיין הייליג לייב קיין שליטה ניט האבען, ווי איבער אנדערע הייליגע; אז ניט, האסטו נור מיט כשוף אנגעטאן דיר דאס געזיכט פון דער הייליגער מוטער — האט דער פאפסט גערעדט.

אויף יעפתה'ס בעטענדע ליפען האט געשפיעלט א רעדזאמער שמייכעל, און קיינער האט ניט געוואוסט, וואס דאס באדייט. עס איז געווען, ווי זי וואלט געוויינט מיט א שמייכעל און געשמייכעלט מיט טרעהרען...

אין אלע קירכען פון רוים האָט מען גדאַנק־געבעט אָבגעריכט. בולעטינס זיינען צושיקט געוואָרען פון רוים איבער דער גאַנצער קאַ־טוילישער וועלט, אַז מען זאָל דעם טאָג פון הייליגען פּאול ערקלעה־רען פאר א גרויסען קירכען־יום־טוב. ספּעציעלע לויב־געזאַנגען און ד'אַנק־געבעטען זאָלען גדאַוועגט ווערען אין די קירכען, וועלכע זיינען צו דעם צוועק צוגעשיקט געוואָרען פון רוים, און אויף די קירך־הויפען זאָל מען ארויספיהרען די הייליגע פעהנער און די קירכען־בילדער אין פּראָצעסיאָנען. און די קירכען־שרייבער האָבען דאָס פערשריעבען אין די כראָניקעס פון דער קירכע פאר דור־דורות פון דעם גרויסען וואונ־דער, וואָס דער פּאַפּסט פּאול דער פיערטער האָט בעוויזען קעמפּפענ־דיג מיט א געפעהרליכען שטן, וועלכער האָט זיך פערשטעלט אין דער געשטאַלט פון דער הייליגער מוטער, און נאָך א גרויסען קאמף איז ער דעם שטן בייגעקומען דורך א נס, מיט דעם בלוט פון יעזוס קרייץ, וואָס האָט זיך בעוויזען אויף דעם צלם אין פּאַפּסט'ס האַנד.

——):(——

קאַפּיטעל 16.

דער אַקט פון גלויבען.

אויף אַלע קאַרזען, וואו דער פּעבעל פון רוים קומט זיך צוזאַ־מען, אין אַלע קירכען ביים געבעט, אויף אַלע פערזאַמלונגס־פּלעצער, האָבען טרובאַדאַרען מיט וואַכען פריהער אויסגעטראַמפּייטעט מיט לאַנגע זילבערנע טראַמפּייטערם און אויסרופערם האָבען אויסגערופען, אַז אין דעם קומענדען גרויסען קירכען יום־טוב דעם „גרינעם דאָנערש־טאָג", וועט אויפ'ן פּלאַץ „קאַמפּ די פּיאַררא", וואו עס איז פון קדמונים אַן פערברענט געוואָרען אידישע ספרים און אידישע לע־בענס, אָבגעהאַלטען ווערען אַ גרויסער „אוטאַ דע פע," אַ אַקט פון גלויבען. די געפעהרליכע כשוף ־ מאַכערין פון קאַסטיליען, וועלכע האָט זיך אַנגעטאָן דורך כשוף דאָס געזיכט פון די הייַ־ליגע מוטער, ווי זי ערשיינט אין בילד „די מוטער פון ליעבע", וואָס הענגט אין קלויסטער פון „הייליגען האַרץ", וועט עפענטליך פערברענט ווערען, כדי עס זאָל דורכ'ן פייער געפּרופט ווערען אויב זי איז מיט אַן אמת דאָס געשטאַלט פון דער הייליגער מוטער, אָדער זי איז, ווי די אינקוויזיציע בעשולדיגט זי, אַ כשוף־מאַכעריז.

אין „גרינעם דאָנערשטאָג" איז די זון אַרוים איבער'ן טייך טיבער אַ רויטע און אַ פייערדיגע, ווי אַ ברענענדיגער קנויל פון סמאָלע, און האָט פון בעגינען אַן געזעצט מיט אַזאַ דומפּיגע ענג־שטיקענדע היץ, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז די זון ברענט אוים די גאַנצע לופט, וואָס געפינט זיך אין חלל איבער די גאַסען פון רוים און רוים וועט דער־שטיקט ווערען. און אין איינעם מיט די פלאַמענדע זון, וואָס האָט וואָס אמאל אַלץ מעהר אונטערגעצונדען די הימעל־פעלדער איבער רוים — האָט זיך געהערט פון בעגינען אַן אַ דומפּער אַנגסטיגער און

שרעקענדיגער קלינגען פון גלאקען פון אלע קירכען פון רוים, און עס האט זיך געדאכט, אז דאס וועקען די קירכען־גלאקען די ברענענדיגע זון אין הימעל, שטייגערען איהרע פלאמען פייערען און רייצען איהרע פייער־צונגען צו ברענען און אויסצוטרינקען די לופט פון רוים... דאס קלינגען פון רוים, וואס האט זיך אנגעהויבען מיט רחמנות, מיט גע־בעט און שטיל ווי א ווייט־אויסגעהענדעם געוויין, האט וואס אמאל גע־שטיגען, געהעכערט זיך — איז וואס אמאל מעהר שרעקענדיגער און אנגסטיגער געווארען — ווי עס וואלט געווען אנגעזאגט אויף א גרויס אונגליק, וואס נעהענטערט זיך און קומט אויף רוים.

און פון בעגינען אן זיינען אלע גאסען, קארזען און פלעצער פון רוים פול געווען מיט מענשען, פערד, בהמות און אלע מינים לעבע־דיגע, בעוועגליכע וועזענס. פון נאהענט און פון ווייט, וואו עס האט נור דערגרייכט דאס געהער פון די „כשוף־מאכערין פון קאסטיליען“, וועלכע טראגט דאס געזיכט פון די הייליגע מוטער, איז מען אנגעקור־מען קיין רוים צו דעם גרויסען יום־טוב פון פייער, זעהען ווי די כשוף־מאכערין וועט ארויס פון פייער אונבעריהרט. אויף אלע וועגען, מיט אלע מיטלען פון פערקעהר זיינען זיי געקומען: ווער רייטענדיג אויף א פערד, אויף אן עזעל, אויף מויל־טירען און ווער געהענדיג צופוס פון די ווייטע פראווינצען פון פערארא און פלארענץ. די מאטראזען פון אלקאני זיינען אנגעקומען מיט בעפוצטע זעגעל־שיפען איבער'ן טיבער. רוים האט ניט געהאט גענוג פלאץ פאר זיי, ארונטערצונעמען זיי אונטער א דאך, זיינען זיי געשטאנען מיט זייערע בהמות אויף די גאסען פון רוים, אויפגעשלאגען קאליערטע געצעלטען אויף די פלעצער, אויף די קארזען, בעלעגט די וויים־מארמארנע טרעפען פון די קירכען, אויף דעם פלאץ פון סט. פעטער, פאר דער קירכע פון סט. פעטער, פאר די מארמארנע עסטראדען, וואס מיכעל אנדזשעלא האט אויפגעשטעלט, זיינען צעהנדליגע טויזענדער געלעגען מיט זייערע ווייבער און קינ־דער, מיט זייערע עזלען און קעמלען, אויפשלאגענדיג געצעלטען. רוים איז אזוי ענג געווארען, אזוי שמוציג און איבערגעפילט, אז די אריס־טאקראטען און די קורטיזאנען האבען פערלאזען רוים איבער דעם יום־טוב פון דעם פייער, נישט קענענדיג אויסהאלטען די דעמפיגקייט און דעם שוויים און שלעכטען ריח פון דעם פעבעל, וואס האט פער־טרונקען רוים...

אויפ'ן פלאץ „קאמפ די פיאררא", וואו עס האט געזאלט פארקומען דער גרויסער „אוטא דא פע", איז נאך פון טעג און נעכט פריהער אנגעגאנגען גרויסע געשלעגען און מלחמות פון דעם אריינדרינגענדען פעבעל צו פערכאפען בעסערע פלעצער. אין דעם מארגען פון דעם גרינעם יום־טוב איז דער גאנצער פלאץ שוין געווען בעזעצט, אנגעפיקעוועט אזוי געדיכט מיט מענער, ווייבער און קינדער, בהמות, פערד און געצעלטען, אז מיט גרוים מיה איז אנגעקומען די מאנאכען פון דער אינקוויזיציע אויפצושלאגען נעבען די פיראמידע, אויף וועלכער ס'האט געזאלט פערברענט ווערען די כשוף־מאכעריז, צוויי לאזשען מיט רויט־סאמעטענע חופות: איינע פאר'ן פאפסט מיט זיין סוויטע, און די צווייטע פאר'ן גרוים־אינקוויזיטאר מיט דעם הויכען טריבונאל. יעדער איינער, וואס האט זיך געפונען אויפ'ן פלאץ פאר די פיראמידע, וואו דאס פערברענען האט געזאלט פארקומען, האט שוין געהאט זיין „חזקה", וואס ער האט זיך ערווארבען דורך שלאפען גאנצע נעכט אויפ'ן פלאץ און היטען דעם טאג פון דער פערברענונג, און ניט געוואלט אבטרעטען. די מאנאכען האבען געמוזט בענוצען לאנגע בלייענע באטיקעס, שפיצרוטען, קאנטשיקעס, מיט וועלכע זיי האבען געשלאגען איבער די קעפ פון די מאסען צו מאכען פלאץ פאר'ן פאפסט און דעם הויכען טריבונאל. אויפ'ן פלאץ, וואו דאס פייער האט געזאלט פארקומען, איז אנגעגאנגען א גאנצער יאהרמארק. פערברענגענדיג דא עטליכע טעג און נעכט, האט דער פעבעל געמוזט עסען, זיינען ארויסגעקומען צו זיי פערשיעדענע סוחרים, גארקיכער און וויין פערקויפער, פערשטעלטע און וואונדער־דאקטוירים, און האבען אויפגעשלאגען דארט זייערע ביידלעד און קרעמלעד. עס האט געשלאגען איבער די קעפ פון די מאסען א געדיכטער, שווארצער רויך, וואס האט געיאגט פון די אונטערגעהייצטע קעסלען, וועלכע די גארקיכער האבען געפיהרט אויף וועגעלעד און פערקויפט צו די מאסען ווארימע געקעכץ. וואונדער־דאקטוירים, אנגעטאן אין גרויסע, הויכע היט, אויף וועלכע עס זיינען געווען אויסגעמאהלען אסטראנאמישע צייכענס און מיט שטערען און קאמעטען בעמאהלטע לאנגע מאנטלען זיינען געשטאנען אויף זייערע פוהרלעד און האבען אויסגערופען אין א געריימטער פאעטישער שפראך די קראפט פון זייער מאגיק, ווי זיי קאנען מיט כשוף־וואסער פערוואנדלען די אבגעלעבטע, גערונצעלטע הויט

פון דער פרוי אין ראזע, יונג־שפּראַצענדיגע קאָליערען; ווי זיי קאָנען צוריק יונג מאַכען פערוועלקטע לייבער, ווי זיי קאָנען מיט פאַרבען פערוואַנדלען פון ברונעט אויף בלאָנד, שוואַרץ אויף גאָלד־קאָליער, אַרויסרייסען קראַנקע ציין, היילען בויך־וועהטאָג, האַקען אָדערען און אָבשפּרעכען עין־הרע׳ס. זייערע ווענט זיינען שטענדיג געווען פול מיט ווייבער, וואָס האָבען זיך געלאָזט פאַרבען די האָר פון שוואַרץ אויף בלאָנד, וואָס דאָס איז דאַמאָלס געווען שטאַרק אין מאָדע. אויך האָבען ניט געפעהלט צום היילינען קירכען יום־טוב, ביים „אַקט פון דער רעליגיע" גאַסען־פרויען, וועלכע האָבען אויפגעשלאָגען זייערע קאָלירטע געצעלטען צווישען דעם פעבעל, בעפּוצט די טירען מיט רויטע רויזען, און אַלס צייכען פון זייער פּראָפעסיע האָבען זיי אַרויסגע־האָנגען פאַר דעם אַריינגאַנג פון זייערע געצעלטען דאָס בילד פון דער היילינער מאַנדאַלענע, מיט איהרע צולאָזטע גאָלדענע לאָקען, וואָס איז געווען פון קדמונים אַן די בעשיצערין פון די גאַסען־פרויען, אַלס די אָפּיציעלע פּראָסטיטוטקע פון דער קירכע...

אין מיטען פון דעם דרינגענדען ענגען פעבעל, וואָס האָט גע־שטונקען פון שוויים און געפעפערט עסען, פון זויערען וויין מיט שלעכטע פּערפיומען פון די גאַסען־פרויען, פון צוקוועטשטע בלומען און צוהיצטע לייבער — איז אויפ׳ן „קאַמפּ די פיאָררא" געווען אָב־געצוימט א פיער־עקינער פּלאַץ, פאַר דעם שטויס, אויף וועלכען די כשוף־מאַכערין פון קאַסטיליען וועט פערברענט ווערען. ביי דעם שטויס זיינען געווען אויפגעשלאָגען, ווי שוין געזאָגט, צוויי לאָזשען מיט רויטע סאַמעטענע חופות, איינע פאַר׳ן פּאָפּסט מיט זיין סוויטע און די צווייטע פאַר׳ן גרויס־אינקוויזיטאָר מיט׳ן הויכען טריבונאַל, וואָס די מאַנאַכען האָבען מיט גרויס מיה אַרויסגעקראָגען פון דעם צודרינגליכען און אַנגעשטאָפּטען פעבעל־פּלאַץ פאַר די בעאַמטע. דער פּלאַץ אַרום דעם שטויס מיט די לאָזשען איז געווען אָבגעצאַמט פון די מאַסען מיט בעוואַכטע שוואַרץ־בעקליידעטע און שוואַרץ־בעדעקטע מאַנאַכען פון דער אינקוויזיציע. דער שטויס איז געווען געבויט אין דער פאָרם פון א פּיראַמידע, וועלכער איז בעשטאַנען אויסשליסליך פון — — — אידישע געשריבענע און געדרוקטע ספרים...

פון אַלע פּראָווינצען פון איטאַליען האָט מען געזאַמעלט אידישע ספרים, בעפּאַלען די שוהלען, די בתי מדרשים, אַריינגעדרונגען אין די

אידישע הייזער און צוגענומענע משפּחה־ביבליאָטעקען, ירושות פון דורות, וואָס איז טייערער געווען פון אַלע פערמעגענס אין דער וועלט. און וועלכע מען האָט אָבגעהיט נאָך מעהר ווי איינציגע געצערטעלטע קינדער, געבראַכט מיט זיך פון גלות שפּאַניען און פון גלות פּאָרטוגאַל און פון אַנדערע גלותים, פון וואַנען אידען זיינען נור געקומען צולויפען אין די דאָמאַלסדיגע טאָלעראַנטע פּראָווינצען פון איטאַליען — בעפאַלען די אידישע דרוקערייען, וואָס האָבען זיך מיט אַזאַ שנעל־קייט פערשפּרייט איבער די פּראָווינצען פון איטאַליען און געדרוקט אידישע ספרים, געבראַכט זיי אין די אינקוויזיציעס, געזאַמעלט צו דעם יום־טוב פון „אוטאָ־דאַ־פע“, אַז צוזאַמען מיט די פער׳כשופ׳טע ספרים זאָל פערברענט ווערען די כשוף־מאַכערין. שוין ניט איין מאָל האָט מען פערברענט אידישע ספרים אין רוים, נור קיינמאָל איז די שרפה ניט בעשטאַנען פון אַזאַ גרויסע צאָהל און פון אַזאַ חשיבות.

קיין רוים און קיין איטאַליען האָבען די אידען געבראַכט זייערע אוצרות צו בעהאַלטען, וואָס איז בעשטאַנען פון זעלטענע כתב־יד׳ן און טייערע עקזעמפּליאַרען פון ספרים, כדי צו שיצען זיי פון די פייערען פון שפּאַניען און פּאָרטוגאַל. אין די שטעדט פון פעראַרע און מאַנטואַ, וואו עס זיינען געגרינדעט געוואָרען די ערשטע דרוקערייען פון אידישע ספרים, האָבען זיך געפונען די זעלטענע כתב־יד׳ן, פון וועלכע די ערשטע חומשים און די ערשטע גמרות האָבען זיך גע־דרוקט — דאָס אַלעס איז געברויכט געוואָרען פון דער אינקוויזיציע אויפצושטעלען די פּאָפּירענע פּיראַמיד, אויף וועלכער עס וועט פער־ברענט ווערען די כשוף־מאַכערין פון קאַסטיליען. עס האָבען זיך געפונען אין דער פּיראַמיד פון ספרים כתב־יד׳ן פון גמרות געשריע־בען אויף פּאַפּירוסען; עקזאַמפּליאַרען, וואָס האָבען געשטאַמט פון די ישיבות פון פּומפּדיתא; חומשים, וואָס זיינען איבערגעשריבען גע־וואָרען דורך אידישע סופרים פאַר די ראשי־הגולה פון בבל. עס זיינען געווען ספרים פון רמב״ם, געשריעבען מיט זיין אייגענער האַנד. פּאָע־מען און פּיוטים פון די גרויסע העברעאישע פּאָעטען פון שפּאַניען, וועלכע זיינען אויף אייביג אונטערגעגאַנגען מיט׳ן פייער. ערשטע אויסגאַבען פון גמרות, פון יד חזקה, פון מוסר ספרים און פילאָזאָ־פישע ספרים, וואָס עס האָבען אַרויסגעגעבען די ערשטע דרוקערייען פון דער וועלט פון מאַנטואַ און פעראַרע, געגרינדעט דורך דעם

קריסטליכען געלעהרטען דע ראסע. ערשטע עקזאמפליארען פון די
פראכטפאלע דרוקען פון דער משפחה שאנסינא פון רימיני. אויס־
גאבען פון זעלטענער שעהנקייט פון דער בעריהמטער דרוקעריי פון
דעם קריסט דניאל באמבערג פון ווענעציע. אויסגאבען פון גמרות
און סדורים, וואס עס האט געדרוקט פאר די אידען דער געלעהרטער
קארדינאל מדרוצי צוזאמען מיט דעם גרויסען רב ר' יוסף אטאלעגהי
אין ריווא די טרענטא. פארמעט־בריעף, וואס עס האבען געשריע־
בען די רשי הגולה פון בבל צו די אידען פון די סלאווישע לענדער.
בען די ראשי־הגולה פון בבל צו די אידען פון די סלאווישע לענדער,
די פערווארפענע לענדער פון די סלאווען און די טאטערען. קינות און
איכות, פיוטים און געזאנגען פון אידען ארום טייך רהיין איבער די
ערשטע מסעי הצלב; וויסענשאפטליכע ספרים, חשבון־ביכער און
אסטראנאמישע ספרים, דאקטאר־ביכער, מוסר־ספרים און קאבאליס־
טישע כתב־יד'ן, געשריעבען פון די אלטע שפאנישע אידען, ווען זיי
האבען געבליהט אונטער דער הערשאפט פון דער אראבישער קולטור—
אלעס, אלעס איז צונויפגעלעגט געווארען אין איין גרויסער פיראמידע,
פערברענט צו ווערען אין איינעם מיט די כשוף־מאכערין פון קאס־
טיליען.

די אידישע געטא איז געווען אבגעשלאסען פון דרויסען און פון
אינעווייניג. קיין מענשען האט מען ערשט אין די גאסען ניט געזעהן.
טיר און טויער זיינען געווען פערהאקט. אין די הייזער, אין די קא־
מערען, אין די בעהאלטענע חדרים זיינען געלעגען גרוים און קליין,
מאן און ווייב. און זייער געוויין און געשריי איז אויפגעגאנגען צום
הימעל, ניט איבער דעם, וואס א מענש ווערט פערברענט, נור איבער
דער גרויסער „עולה התמימה“, איבער דער גרויסער שרפה פון די
הייליגע ספרים.

צו דער בעשטימטער מינוט, וואס עס האט פעסטגעזעצט דער
הויפט שטערען־זעהער פון פאפסטליכען הויף, האט זיך דער אינקווי־
זיציאנס־צוג מיט די כשוף־מאכערין פון קאסטיליען ארויסגעלאזט
פון דער קירכע סט. אנזשעליקא צום פלאץ „קאמפא די פיאררא“, וואו
דער פיראמיד פון די ספרים איז געשטאנען. איהר גאנצען פראכט
און גלאנץ האט די קירכע ארויסגעפיהרט פאר דער אפענער וועלט:

דער טריאומף פון איהר זיעג — און די קראַפט פון איהר גלויבען — האט זיי געצייגט פאר דער הערליכער זון אין דעם צוג.

א שאַר פון שוואַרץ־געקליידטע אויוועז־הייצער און קוימען־קעה־רער האבען געעפענט דעם צוג. זיי האבען געהאט די „חזקה" פאר דעם, וואס זיי פלעגען אויף זיך נעהמען די מצוה פון צושטעלען ברען־מאַטעריאַלען פאר אלע אינקוויזיצאַנס־פייערען. זיי האבען געהאַל־טען אין די הענד שוואַרצע ברענענדיגע שטולקאַצען, מיט וועלכע מען וועט אונטערצינדען דעם „שטוים". נאַך זיי זיינען געגאַנגען די דאָ־מיניקאַנער מאָנאַכען, וועלכע האבען אַרויסגעפיהרט איינע נאַך די אנדערע הייליגע בילדער פון רוים'ס קירכען, וועלכע זיינען בעוואוסט געווען צו די קאַטוילישע גלויביגע פאר די „נסים", וואס זיי האבען געטאַן. יעדע פון די בילדער האט געהאט זיין נאָמען און זיינע ספּעציעלע אַנהענגער, פונקט ווי עס וואלט זיך געהאַנדעלט וועגען א לעבעדיגען הערשער, וואס האט זיינע ספּעציעלע פאַוואָריטען. איי־נע פון זיי האט זיך גענומען ספּעציעל צו בעשיצען די וויין־סוחרים; אן אַנדערע — די וואָל־פאַרבערס; די דריטע — די גאַסען־פרויען; א פיערטע — די בעקערס, און יעדעס מאָל, ווען אימיצער האט דער־זעהן די געטין, וואס בעהיט ספּעציעל זיין פּראָפעסיע, האט ער זיך געוואָרפען אויף די קניע פאר איהר און אויסגעשריען: „עס לעבע די אמונה!"

הינטער די מאָנאַכען זיינען געגאַנגען די בעלי־תשובות; די, וואס זיינען געווען בעקליידט מיט דער „סאַמביניעטאַ" העמדלעך און „קאַ־ראָזאַ" העמדלעך.

דאַס זיינען געווען מאַראַנען און קריסטען, וועלכע מען האט בע־שולדיגט אין פּראַקטיצירען אידישקייט, און ניט קענענדיג אויסהאַל־טען די יסורים פון די אינקוויזיציאָן־טאַרטורען, האבען זיי זיך מודה געווען אין זייער זינד. די קירכע האט זיי אַרויסגעגעבען שטראָפען. געהאַלטען זיי יאָהרען־לאַנג אין די פייכטע קעלקערס פון דער אינק־וויזיציע אויף ברויט און וואסער, וואו זיי זיינען געזעסען איינזאַם, פאַסטענדיג וואכען־לאַנג און פייניגענדיג זיך מיט כל המינים ענוים פאר זייערע זינד. און צו יעדען צוג פון דער אינקוויזיציע פלעגט מען זיי אַרויסנעהמען פון די קערקערס און זיי פיהרען אין צוג, ווייזענדיג פאר דער וועלט דעם גרויסען זיעג פון דער קירכע.

איינציגווייז זיינען זיי געגאַנגען אַדער זיינען געשלעפּט געוואָרען דורך די אינקוויזיציאָנס־מאָנאַכען אויף טאַטשקעס, אויף וועגעלער און טראָג־שטוהלען, ווייל זייערע גליעדער זיינען צוקוועטשט און צובראָכען געוואָרען אין די טאָרטור־רעדער, און זיי האָבען מעהר ניט געקאָנט געהן.

עס איז געווען דער צוג פון דער קירכע; שאָטענס פון מענשען מיט פערפּייניגטע, פערקרימטע געזיכטער פון אויסגעשטאַנענע יסורים, אַנגעטאָן ניט ווי קיין מענשען, נור ווי טייוואָלים, אין לאַנגע תשובה־העמדער, וועלכע מען האָט גערופען „סאַמביניעטאַ“. אויף די העמדער איז געווען אויסגעשריעבען די זינד פון די מענשען און אויסגעמאָהלט טייוואָלים און רוחות רעות און מכשפים, מיט וועלכע די מענשען האָבען געהאַט צו טאָן. אין די הענד האָבען זיי געהאַלטען ברענענדיגע ליכט, אַזוי ווי זיי וואָלטען געגאַנגען צום טויט, וואָס וואַרט אויף זיי. טייל פון זיי זיינען פון די יסורים, פון דעם לאַנגען פעראיינזאַמטען לעבען אין די פינסטערע קערקערס משוגע געוואָרען. זיי זיינען געווען געבונדען מיט שווערע אייזערנע קייטען, ביי וועלכע עס האָבען זיי געפיהרט די אינקוויזיציאָנס־מאָנאַכען. אַנדערע זיינען געוואָרען אידיאָטיש פון די מאַטערנישען — האָבען זיי גוטמוטיג געשמייכעלט מיט זייערע קראַנקע, ווילדע אויגען צו די פערשיעדענפאַרביג־קאָליערטע מאַסען, וואָס האָבען אָנגעפילט די אַנגעשטאָפּטע גאַסען, די פענסטער און די באַלקאָנען, וואו די פּראָצעסיע איז דורכגעגאַנגען. אַנדערע בעלי תשובות, אַנגעטאָן אין די פאַנטאַסטיש־בעמאָהלטע העמדער, פלעגען אַרויסלויפען פון די רייהען און וואַרפען זיך צו די פיס פון דעם פּעבעל, אַז מען זאָל זיי שלאָגען און טרעטען מיט די פיס פאַר זייערע זינד. דאָס האָבען די בעלי תשובות געמוזט טון יעדעס מאָל, ווען מען האָט זיי אַרויסגעפיהרט פון די קערקערס און געוויזען זיי פאַר'ן עולם. דער פּעבעל האָט זיי געשלאָגען און געטראָטען מיט די פיס. די ווייבער האָבען זיי געשפּיגען אין די פּנים'ער. און זיי, די בעלי תשובות, האָבען מיט אידיאָטישע, גוטמוטיגע שמייכלען אָבגעדאַנקט דערפאַר. אַנדערע פון די בעלי־תשובות זיינען געגאַנגען מיט די אַנגעצונדענע ליכט אין די הענד, גלייכגילטיג, ווי פערגליווערטע סטאַטוען: הויכע, אויסגעצויגענע. איבער די סקעלעטען־ביינער אַריבערגעצויגען דאָס משוגענע העמד פון די „סאַמביניעטאַ“.

מיט נאקעטע, פערבלוטיגטע פיס און ווילדע האר און קאלטע אויס־געלאשענע אויגען — אזוי זיינען זיי געגאנגען מיט די אנגעצונדענע ליכט אין די הענד, ווי זיי וואלטען געגאנגען מיט גלייכגילטיגקייט אין טויט אריין.

אנדערע זיינען געטראגען געווארען פון שווארץ־איינגעהילטע דא־מיניקאנער אין טרונעס, וועלכע זיינען געווען אפען. אין די טרונעס זיינען געזעסען די פערפייניגטע בעלי־תשובות מיט טויט־אויסגע־בלייכטע פנים׳ער און האבען געהאלטען אנגעצונדענע ליכט אין די הענד. א שרעק האבען די לעבעדיג־טויטע אנגעווארפען אויף דעם פעבעל פון רוים. דער פעבעל האט געקניעט, גע׳צלמ׳ט זיך און גע־בעטען גאט, אז ער זאל זיי אפהיטען, אז זיי זאלען ניט געשטרויכעלט ווערען און ניט אריינפאלען אין דער זינד פון פראקטיצירען אידיש־קייט.

א שטאלץ איז געווען די קירכע אויף דעם מארש פון די בעלי־תשובות. דאס איז געווען דער זיעג פון דער קריסטליכער אמונה, און די טויטען־ליכט אין די הענד פון די בעלי־תשובות האבען בעלויכטען די גערעכטיגקייט אין דעם אמת פון דער קאטוילישער קירכע...

און דערנאך איז געגאנגען זי, יעפתה.

פאר איהר האבען די נאנעס פון קלויסטער „דאס היילינע הארץ" ארויסגעטראגען דאס בילד פון די „מוטער אין ליעבע" און באלד הינטער׳ן בילד איז מיט מאיעסטעטישע טריט געטראטען, אין איהר בלאהע סאמעט קלייד מיט בארוועסע פיס און צולאזענע האר, די כישוף־מאכעריז פון קאסטיליען. מען האט ניט געוואוסט, וועלכע עס איז די אמת׳ע „מוטער פון ליעבע", צי די אויפ׳ן היילינען בילד, צי די, וואס געהט הינטער איהר. זיי זיינעןביידע עהנליך געווען ווי צוויי טראפענס וואסער, ווי צוויי זונען־שטראהלען, נור מיט דעם אונ־טערשיעד, וואס „די מוטער פון ליעבע" איז אויף דעם היילינען בילד געווען שוועבענדיג אין דער הויך איבער דעם באלעם פון דער ערד, און איהר נאקעטער לויכטענדער קערפער האט זיך אנגעהויבען צו אנטפלעקען ווי די זון פון די וואלקענס, פון איהר בלויען סאמעט־מאנטעל, וועלכער איז געפאלען פון איהר — איז די צווייטע „היילינע מוטער" איז געווען אין גאנצען פערהילט אין איהר סאמעט קלייד, בלויז איהרע נאקעטע פיס האבען זיך ארויסגעזעהן. אבער מיט איהר גאנג איז זי

נעווען אַזוי שוועבענד, ווי יענע אויפ'ן בילד. דער פּעבעל אָבער האָט פאַר די איינגעהילטע הייליגע מוטער מעהר מורא געהאַט, מעהר געטליכען אבשיי געהאַט, ווי פאַר די אויפגעהילטע אויפ'ן בילד. דער פּעבעל האָט ניט געקענט איבערטראָגען איהר בליק, און מען האָט מורא געהאַט צו קוקען איהר גלייך אין פּנים אַריין. איהר פּנים איז יעצט, אין גאַנג צווישען די הייליגע בילדער, געווען מעהר געטליך, מעהר פירכטערליך־הייליג, מעהר הימליש, ווי דאָס געזיכט פון בילד. איהרע אויגען האָבען געקוקט מיט אַזאַ ערבאַרמונג אויף דעם פּעבעל, וואָס האָט אָנגעפילט די גאַסען, אויף אַלעם, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז זי נעהמט אַרום אַלצדינג מיט איהר בליק, דריקט עס צו צו איהר האַרץ און וויינט דעריבער און טראַכט דעריבער. עס האָט זיך געדאַכט, אַז זי זעהט דאָס, וואָס שטעהט הינטער יעדען איינעם, זיין גורל און זיין בעשערטקייט, און זי וויינט איבער איהם און טרויערט איבער איהם... האָבען טהייל פון פאָלק אינסטינקטיוו אַראָבגעלאָזט זיך אויף די קניע פאַר איהר, איינגעבויגען די פּנים'ער צו דער ערד, גע'צלמ'ט זיך, אין דער טיעפעניש פון האַרצען געבעטען...

דערנאָך האָט מען געזאָגט, אַז זי האָט יעדען איינעם, וואָס האָט איהר געקוקט אין פּנים אַריין, פער'כישופ'ט אויפ'ן לעבען לאַנג, און יענער האָט זי געדענקט ביז צו דער לעצטער מינוט פון זיין לעבען. זי געזעהן פאַר זיינע אויגען ביי זיינע תפילות, געדיענט צו איהר און געבעטען צו איהר...

אַז דער צוג איז אָנגעקומען אויפ'ן פּלאַץ „קאַמף די פיאָרדאַ", איז שוין דער פּאַפּסט און זיין סוויטע, און דער גרויס־אינקוויזיטאָר מיט דעם הייליגען טריבונאַל געווען אויסגעזעצט אין זייערע לאָזשען אונטער די רויטע חופּות. און דער פּעבעל, וואָס האָט אָנגעפילט דעם גאַנצען פּלאַץ, איז אַזוי דערשראָקען און שטיל געוואָרען, אַזוי ווי ער וואָלט דערזעהן אַ ערשיינונג פון דער געטליכקייט. די דאָמיניקאַנער מאָנאַכען האָבען זיך אַרומגעשטעלט מיט די קירכען־בילדער אַרום דעם פּאַפּסט און דעם הייליגען טריבונאַל. נור די נאָנעס פון דעם קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ", האָבען צוגעפיהרט דאָס בילד פון די „מוטער פון ליעבע" נאָהענט פאַר'ן „שטוים" און האָבען עס אויפגעהויבען אין דער הויך, אַז דאָס פאָלק זאָל זעהן דאָס געשטאַלט פון

דער, צוליעב וועמען עס ווערט היינט פערברענט א לעבעדיגער מענש. נור דער פעבעל האט ניט געוואלט קוקען אויף דער טויטער כישוף־מאכעריז, נור אויף די לעבעדיגע. דער פעבעל האט זיך ערגעצט מיט יעדע בעוועגונג, וואס די פון איהם אזוי גוט געקענטע און אזוי היילִיג פערגעטערטע געשטאלט מאכט. דאס פאלק האט עס געזעהן ווי א וואונדער, ווי אז אונערקלעהרבארען כישוף, וואס דאס לעבעדיגע בילד, וואס געהט נאך דעם טויטען, קען געהן, בעוועגען זיך, און אטעמען ווי אלע מענשען.

— זעהט, זעהט, ווי זי טרעט, אזוי ווי זי וואלט די ערד ניט אנגעריהרט מיט איהרע פיס.

— דאס מאכט זי מיט כישוף.

— זי וויינט. זעהט די טרערען אין איהרע אויגען.

— ניין, זי שמייכעלט, איהרע אויגען שמייכלען מיט פייכטקייט.

— דאכט זיך, איהרע ליפען בעוועגען זיך, אזוי ווי זי וואלט רעדען.

— שטענדיג בעוועגען זיך איהרע ליפען, אויף'ן בילד, זעהסטו ווי די ליפען פון די היילִיגע מוטער בעוועגען זיך.

— און זעהסטו, ווי די אויגען פון די היילִיגע מוטער וויינען, פונקט אזוי ווי איהרע אויגען, און דאך שמייכלען זיי, פון טרעהרען ארויס שמייכלען זיי, פונקט אזוי ווי איהרע אויגען.

— קוקט ניט אין איהר פנים אריין, איהר וועט פער'כישופ'ט ווערען! — האט א פרוי אריינגערעדט אין די גרופע.

— עס איז אזוי גוט צו קוקען אין איהר פנים, און דאס לייב זא־לען די פלאמען פערצעהרען? עס איז א רחמנות.

— דער רוקען, דאס פנים, די לאקען — דאס אלעס זאל פער־ברענט ווערען!

— איהר זיינט פער'כישופ'ט! זי האט אייך פער'כישופ'ט, ווייל איהר האט צו לאנג געקוקט אין איהר פנים אריין.

— זי וועט אלעמען פער'כישופ'ען, אפילו די פלאמען פייער וועט זי פער'כישופ'ען.

— און אפשר איז זי טאקע א הימלישעס וועזען? אפשר טאקע אן איבערערדישעס געשטאלט?

— דאס וועלן די פלאמען איבערצייגן: איז זי א הימלישעס וועזן, וועלן די פלאמען איבער איהר קיין שליטה ניט האבען.

אז יעפתה איז ארויפגעגאנגען אויף דעם שטויס פון די ספרים, און איז געבליעבען שטעהן אין דער הויך אויף דער פיראמידע, האט זיך איהר קאפ פערווארפען צום הימעל, איז איהר געשטאלט נאך מעהר עהנליכער געווארען צו דעם געשטאלט פון הייליגען בילד. עס האט זיך געדאכט, אז זי זעהט גארנישט וואס עס טוט זיך ארום איהר, און עס געהט איהר אויך נישט אן. איהר קאפ פערווארפען אין דער הויך, האט זיך געדאכט, אז אין אן אויגענבליק הויבט זי אויף איהרע הענד, זי פערשפרייט זיי און זי פליהט ארויף אין דער הויך, און איהר בלאהע סאמעט קלייד פאלט פון איהר לייב אראב אויפ'ן שטויס־פייער — פונקט אזוי ווי אויפ'ן בילד. דאס פעבעל האט זיך דער־שראקען פאר איהר. עס איז שטיל געווארען, ווי אין דער קירכע ביים געבעט. דא און דארט האבען טיילען פון פעבעל אויסגעשטרעקט זייערע הענד נישט צום הייליגען בילד, וואס די נאנעס פון קלויסטער האבען געהאלטען פאר איהר, נור צו דער אמת'ער, צו דער לעבעדיגער, צו דער עטעמדיגער און צו דער בעוועגליכער „היי־ליגער מוטער". וואס שטעהט אויפ'ן שטויס פון די הייליגע ספרים, איהר קאפ פערווארפען אין דער הויך צום הימעל און מיט איהר רחמנות'דיגען בליק נעהמט זי ארום די גאנצע וועלט אין איהר צער. און עס האט זיך געדאכט, אז נאך אין אן אויגענבליק, און דער צור־רייצטער פעבעל וועט זיך ארייניייסען און אבראטעווען די „הייליגע מוטער" פון די פלאם פייערען...

און ווען דער פעבעל האט זיך שוין געהאט בערוהיגט און עס איז שטיל געווארען, אז מען האט געקאנט הערען דאס שווערע אטעמען פון די מאסען, ווי א דורשטיגע חיה וואלט געאטעמט, האט זיך דער גרויס־אינקוויזיטאר אויפגעהויבען פון זיין לאזשע און איז איבערגע־גאנגען צו דעם טראהן פון פאפסט, געשטעלט זיך אויף די שוועל פון טראהן און פון פראטאקאל געלעזען די בעשולדיגונג און דעם פסק־דין פון דעם הייליגען אינקוויזיטארישען טריבונאל געגען די כשוף־מאכע־רין פון קאסטיליען, ווי מען האט זי שוין איבעראל גערופען:

— שטערבליכער מענש! — האט דער קארדינאל אויסגערופען מיט א הויכער באסאווער שטימע צו יעפתה — — — דער הייליגער

טריבונאַל בעשולדיגט דיך, אז דו האָסט מיט דער מאַכט פון כשוף, וואָס דו האָסט געגומען פון די אונריינע אידישע ספרים, וועלכע ווע־רען פערברענט היינט מיט דיר פאַר די גלאָריע פון גאָט און זיין קירכע, אראָבגעשוואָרען דאָס געזיכט פון אונזער געבענשטער פרוי, די היילינע מוטער, ווי זי ענטפּלעקט זיך אויפ'ן בילד „די מוט־טער פון ליעבע", וואָס געפינט זיך אין קלויסטער פון די ריינע נאָנען. „דאָס היילינע האַרץ". דער הייליגער טריבונאַל בעשולדיגט דיך, אז דו האָסט דיר דאָס געזיכט אַנגעטאָן אויף דיין אונריינעם פּנים, כדי צו פערפיהרען דאָס גלויבינע קריסטען־פאָלק. און דו ביזט צוויי מאָל ערשיענען אין דעם געזיכט פון גאָט'ס מוטער: אין דעם טאָג פון פער־פּלייצונג אין דער אידישער געטאָ און אין דעם טאָג פון קאַרנאַוואַל, כדי צו ראַטעווען דיינע אונגלויביגע ברידער פון דעם מיט רעכט אויפ־געמערגטען גלויביגען פאָלק. און אויך איצט, אין די לעצטע מינוטען פון דיין אונגלויביגען לעבען, פערשטעלסטו זיך מיט דעם געזיכט פון דער הייליגער מוטער, כדי דו זאָלסט אַנוואַרפען אויף דעם גלויביגען קריסטען־פאָלק אַ שרעק און ניט לאָזען אויספיהרען דעם פערדיענטען משפט. דער הויכער טריבונאַל האָט דאַרום פער'משפט דיך צו פער־ברענען, כדי דו זאָלסט דורך פייער בעוויזען דיין אונשולד. ביזטו אַן איבער־ערדישעס וועזען, וועט דיין קראַפט און פעריאַג די פלאַמען פייערען פון דיר, אַזוי ווי עס האָבען געטאָן די קירכליכע הייליגע פאַר דיר.

דער קאַרדינאַל האָט אויפגעהערט צו לעזען. דער פּעבעל האָט שטילגעשוויגען און געקוקט מיט אַנגסט אויף יעפתה, וועלכע איז גע־שטאַנען ווי שוועבענד איבער דעם שטוים ספרים און האָט גאָר נישט געזעהן וואָס אַרום איהר טוט זיך. איהר שיין האָט זיך געפונען דאָ, אָבער זי אַליין שוועבט ערגעץ אַנדערשוואו — ווייט, ווייט פון דאַנען.

די נאָנען פון קלויסטער „דאָס הייליגע האַרץ" האָבען יעצט נעהענטער צוגעטראָגען צו איהר דאָס הייליגע בילד, אויפגעהויבען עס איבער איהר, און געוויזען דאָס פאָלק איהר בילד.

דער קאַרדינאַל מיכעל גראַסליערי, דער גרויס־אינקוויזיטאָר, האָט יעצט אַנגעהויבען צו בעטען זיך ביי איהר מיט אַ וויינענדיגען קול:

— אָ, זינדיגע, גיב צוריק אונזער געבענשטע פרוי, די הייליגע מוטער (ער האָט אַנגעוויזען אויפ'ן הייליגען בילד, וואָס די נאָנעם

האבען געהאלטען פאר איהר) איהר געזיכט, וואס דו האסט גע׳גנב׳עט מיט דיין כשוף און דו טראגסט עס אויף דיין אונריינעם פנים. א. זינדיגע, מאטער ניט די היילינע פרוי. זעה ווי זי ליידט, ווי פון איהרע אויגען גיסען זיך טרעהרען (ער ווייזט אויפ׳ן היילינען בילד, וואס די נאנעם האבען געהאלטען), איבער דעם, וואס דו האסט איהר הייליג געזיכט גע׳גנב׳עט און דו טראגסט עס צו פערפיהרען מענשען אין דעם נעץ פון דיין זינד. מאטער נישט די געבענשטע פרוי, טו אוים איהר הייליג געזיכט פון דיין פנים און לאז עס ארויספליהען ווי א מלאד׳ל, ווי א וואלקענדעל, אין הימעל אריין, צו איהר געליעבטען זוהן, יעזוס קריסטוס. לאז עס ניט פערברענט ווערען מיט דיין אונ־ריינעם קערפער. האב רחמנות, און שענק צוריק דאס געזיכט די היי־ליגע מוטער.

די נאנעם האבען זיך געווישט די טרעהרען פון די אויגען מיט זייערע שווארצע ארבעל, און האבען מיט זייערע געהאפטענע טיכלעך אויסגעווישט „די טרעהרען" פון געזיכט פון דער היילינער מוטער אויפ׳ן בילד, און דער פעבעל ארום איז אזוי געריהרט געווארען דער־פון, אז זיי האבען זיך געוואלט ווארפען צום שטוים צו די כשוף־מאַ־כעריז, און מיט געוואלד איהר „אויסטון" איהר געזיכט און צוריקגע־בען דעם בילד. אנדערע האבען מיט גרוים נייגיעריגקייט און הארץ־קלאפונג געקוקט אויף די כשוף־מאכעריז, און האבען געווארט, אז זי זאל געריהרט ווערען פון דעם גרוים־אינקוויזיטאר׳ס בעטענדע רייד און זי וועט „אויסטון" דאס געזיכט פון דער היילינער מוטער און דאס „געזיכט" וועט פליהען אין הימעל אריין, און עס וועט זיך בעווייזען דאס אמת׳ע געזיכט פון די כשוף־מאכעריז, מיט הערנער, מיט אן אויג אין שטערן. אבער די כשוף־מאכעריז איז אלץ געבליעבען שטעהן אויפ׳ן שייטערהויפען, אזוי ווי פריהער, ווי שוועבענדיג איבער די היי־ליגע ספרים, וועלכע זיינען געווען ארום איהר. ארויפגעווארפען דעם קאפ מיט שטאלץ אין דער הויך, האט יעפתה, ווי דער מנהג איז געווען ביי די אידישע מארטירער, פערמאכט די אויגען, כדי זי זאל פאר איהר היילינען טויט ניט קוקען די רשעים אין פנים אריין, וואס דאס איז פערוועהרט געווען לויט׳ן אידישען דין, אזוי ווי דאס האבען געטאן די אלע, וואס זיינען געגאנגען פאר איהר און נאך איהר אויף קדוש השם.

מיט ציטערענדע הערצער האָט דער פעבעל געוואַרט צו זעהן וואָס עס וועט זיין. און זיי האָבען געזעהן, ווי דער פּאַפּסט האָט זיך אויפגעהויבען פון זיין טראָהן, אַראָבגענידערט, אָנגעלעהנט אויף די אָרעמס פון די קאַרדינאַלען איבער די טרעפּלעך פון טראָהן. און צוויי שוואַרץ-בעדעקטע מאַנאַכען האָבען איהם אונטערגעטראָגען צוויי שוואַרצע ברענענדיגע פּאַקלען.

דער פּאַפּסט האָט די פּאַקלען גענומען איןביידע הענד. אָנגע־לעהנט אויף די קאַרדינאַלען איז ער צוגעגאַנגען צו דער פּיראַמידע פון די ספרים. און ווען ער האָט אָנגעצונדען דעם שטוים, אויף וועלכען יעפּתה איז געשטאַנען, האָט זיך דערהערט אַן אויסגעשריי פון פעבעל:

— דער שטוים ברענט!

דערשראָקען, בלייך, מיט ציטערענדיגע נאָזלעכער און קלאַפּענדיגע הערצער, איז דער גרויסער ים קעפּ פערוואַנדעלט געוואָרען אין איין לעבעדיגעם וועזען און צוגעקוקט זיך מיט שרעק, וואָס דאָ וועט גע־שעהן.

לאַנגזאַם האָט זיך געטליעט דאָס פייער און ניט געוואָלט זיך אָנכאַפּען. כאָטש דער שטוים איז געווען בעשמיערט מיט סמאָלע און זשעגעכץ. און ווען, ענדליך, עס האָבען זיך אָנגעכאַפּט די פּאַפּירענע ספרים, האָט זיך דער פאַרמעט פון די געשריעבענע ספרים און די אייזען בענדער פון די ערשטע געדרוקטע ספרים געטליעט און ניט געוואָלט זיך אָנכאַפּען. ענדליך, ווען דאָס פייער האָט שוין געהאַט איבערוועלטיגט דאָס ברען-מאַטעריאַל און געוואָרפען זיך דערויף מיט אַן אויסגעשריי און אַ קנאַל, ווי אַ הונגעריגע חיה אויף רויב און האָט מיט חוצפּה אָנגעהויבען אַרויסשטרעקען זיינע נאַקעטע פייער־צונגען אין דער הויך צום מענשען, וואָס איז געשטאַנען אויפ'ן שטוים, צום שרעק און פערצווייפלונג פון פעבעל, האָט עפּעס אַן אונגעריכטער ווינד געבלאָזען און אַוועקגעיאָגט די פלאַמען פון דעם לעבעדיגען מענשען. אַ מינוט האָט זיך געדאַכט, אַז אַ געהיימע האַנד האַלט צוריק די פלאַ־מען פייער ביי זיינע ברענענדיג הינטישע קודלעס, ווי אַ ווילדען הונד צוריק, און יאָגט אָב זיינע ברענענדיגע הינטישע לאַפּעס פון דעם לע־בעדיגען וועזען. דער פעבעל, וואָס האָט עס צוגעזעהן מיט קלאַפּענדע הערצער און דערשראָקענע אויגען, האָט אויפגעציטערט. בלייך זיי־נען געוואָרען די נאָנעס, דערשראָקען די קאַרדינאַלען. דאָ און דאָרט

האט זיך שוין געהערט אויסגעשרייען פון פעבעל: „א נס! א נס!“

אבער פלוצלונג האט דאס פייער געגעבען א קנאק, ווי אן אויס־געשריי פון זיך, דאס פייער האט בעקעמפפט די געהיימע האנד, וואס האט געיאגט זיינע פלאמען פון לעבעדיגען מענשען און דער פייערדי־גער הונד האט זיך בעפרייט. צוערשט האט ער געגעבען א שטרעק אויס א צונג און מיט תאוה געגעבען א לעק די נאקעטע פיס פון דעם לעבעדיגען מענשען, און פאר גליק אויסגעשריען מיט א קנאק. און מיט אמאל האט זיך דער פייער געגעבען א ווארף אויפ'ן מיידעל. מיט א געשריי האט דער פייער אויפגעגעסען איהר סאמעט קלייד, א לעק מיט די צונג און דאס קלייד האט זיך אויפגעריסען און אראבגעפאלען פון איהר לייב. און עס האט זיך ענטפלעקט איהר קלאהר, שיינענדיג לייב.

דאס פייער האט זיך אויף אן אויגענבליק אבגעשטעלט, ווי עס וואלט געוואלט בעטראכטען דעם שיינענדיגען יונגען מיידעל־לייב, וואס ער געהט עסען. און צוזאמען מיט דעם פייער האט דער אויפ־גערעגטער פעבעל געגעבען א געשריי אויס פאר דעם מיידעלשען נא־קעטען געשטאלט. און אן אויגענבליק האט מען געזעהן ווי דאס לע־בעדיגע וועזען איז פייער כאפט אונטער מיט דער האנד דאס ברע־נענדיגע קלייד און פערדעקט מיט דעם פלאמענדען קלייד איהר נא־קעט לייב. און דאמאלס האט זיך פון פייער ארויסגעהערט יעפתח'ס איין איינציג ווארט, וואס זי האט אויסגעשריען מיט א הויך קול:

— שמע ישראל, ה' אלוהינו, ה' אחד!

נאך איהר האט זיך געהערט אן עכא פון פעבעל ארום. אימי־צער פון מיטען פון פאלק ארום האט איהר אפגעענטפערט:

— שמע ישראל, ה' אלוהינו, ה' אחד!

אבער דער פעבעל האט דאס אלעס ניט געהערט. ער איז פער־כאפט געווארען פון דעם בילד, וואס ער האט געזעהן, צוקוקענדיג זיך מיט שטראהלענדע אויגען און אויסגעשטרעקטע צונגען.

דאס פייער האט זיך געשפיעלט מיט זיין קרבן, ווי עס וואלט איהם א שאד געווען אויפצועסען מיט אמאל דאס יונגע לייב פון דעם מיידעל, האט ער זיך געפרעהט מיט יעדען טייל פון איהר, צוערשט זי בעלעקט מיט זיינע נאסע צונגען. דערנאך האט ער אנגעצונדען איהרע

האר. דער ווינד האט אויפגעכאפט די פלאמענדע האר, און א מינוט האט עס אויסגעזעהען, ווי א פייערדיגע זון צוגיסט זיך ארום איהר קאפ. איהר נאקעטער קערפער איז געווען רויט בעגאסען מיט פייער און א זון האט געברענט איבער איהר קאפ. זי האט אויסגעזעהן, ווי א פאנטאסטיש געשטאלט, וואס איז אראבגעפאלען פון הימעל. נור ווען מיט אמאל האבען שטראמען בלוט פון איהרע געפלאצטע אדער־רען, פון איהרע געשפאלטענע בריסטען געגאסען זיך אין פייער, ווי זאפט פון א יונגע פרוכט, איז דאס פאלק ווילד געווארען. דאס אויפ־פלאמענדע בלוט אין פייער האט אונטערגעצונדען זייערע חושים, אנ־גע'שיכור'ט זייער בלוט מיט תאוה, און מיט אויסגעשטרעקטע צינגער האבען זיי אנגעהויבען צו שטופען איינער דעם אנדערען נעהענטער צום שטוים פייער צו. און ווען דאס פייער האט פאר לוסט און גענוס געקנאקט, האבען זיי מיטגעשריען פאר פרייד און פערציקונג. זיי האבען מיט אמאל דאס פייער מקנא געווען זיין יום־טוב און אויך גע־וואלט זיין אויף דער חתונה. האבען זיי זיך געלאזט צום שטוים צו און אנגעהויבען צו כאפען אוים דעם פייער ארוים שטיקער טליענ־דיגעם קלייד, פלאמענדיגע האר, שטיקער פערבלוטיגטע, ברענענדיגע מענשליכע קערפער־טיילען. עס האט ניט געהאלפען דאס קלאפען מיט די קאנטשיקעס, מיט שפיצרוטען, אפילו מיט די נאקעטע האק־מע־סערס פון די אינקוויזיציאנס־מאנאכען איבער די קעפ פון פעבעל — דער פעבעל פון רוים איז שיכור געווארען פון בלוט און פון פייער.

בחנם האבען די נאנעס פון קלויסטער אויפגעהויבען וואס אמאל העכער דאס בילד פון יעפתה איבער די קעפ פון דעם פעבעל און אנ־געהויבען צו זינגען צום בילד לויב־ליעדער און דאנק־ליעדער און גע־ווארפען זיך אויף די קניע. דער פעבעל האט געדיענט צו אן אנדער גאט, און ניט געוואלט די טויטע געטער אויף די בילדער. עס איז צוריק אויפגעשטאנען דער אלטער גאט מולך. און דער פעבעל פון רוים האט געדינט צו איהם — מיטגעטאנצט און מיטגעפרעהט זיך מיט איהם איבער זיין קרבן. אין איינעם מיט די פייער־מיילער האט עס געטרונקען דאס בלוט פון דער לעבעדיגער יעפתה, צוזאמען מיט די פייער־צונגען געקנאקט די יונגע מיידעלשע ביינער און ארויסגע־יאכטצט און ארויסגעשריען פאר פרייד צוזאמען מיט די פייער־קנאלען איבער יעדען טראפען בלוט און פלייש פון דער לעבעדיגער יונגער

מיידעל, וואס ווערט פערצעהרט אין די פלאמען פייער...

איינזאם זיינען אלץ געשטאנען די נאנעס פון קלויסטער „דאס הייליגע הארץ“ מיט דעם בילד פון יעפתה און געקניעט פאר איהר און געזונגען צו איהר די ליעדער, בשעת די פלאמען האבען אויפגעצעהרט די לעצטע רעשטען פון דער הייליגער יעפתה.

פלוצלונג האט זיך א צואווילדעטער יונגער־מאן, מיט א בלייך גע־זיכט, איינגעהילט אין א שווארצער הילע, דורכגעריסען דורך דעם צוויושעטען עולם צו די נאנעס מיט דעם הייליגען בילד, און האט א דאלך, וואס ער האט ארויסגעצויגען פון זיין שווארצער הילע, אריינ־געשטאכען אין דעם הייליגען בילד'ס הארץ אריין.

א טויט־אויסגעשריי האט זיך דערהערט פון די נאנעס, פון די גלחים, פון די מאנאכען. א מינוט איז אלעס שטיל געווארען, געוואר־פען זיך אויף דער ערד פאר'ן געשטאכענעם בילד, און דער צורייצ־טער עולם האט מיט שרעק זיך אומגעקוקט. דער בלייכער יונגער מאן האט נאך געהאלטען דעם דאלך אויסגעשטרעקט אין זיין האנד און געשריען הויך מיט אן אונמענשליכער שטימע:

— פאלק פון רוים! איך האב זי געמאהלען אין אונריינקייט. גע־שאפען מיט זינדיגע פערלאנגען. זי איז די אונריינע (ער ווייזט מיט'ן דאלך אויף'ן הייליגען בילד) — די הייליגע ווערט פערברענט דארט אין פייער!

צעהנדליגע עדות פון דעם פעבעל, וואס זיינען געווען פערזא־מעלט אויף'ן פלאץ „קאמפ די פיארא“ האבען אונטער א שבועה עדות געזאגט, אז זיי האבען עס אליין געזעהן, און די קירכען־שרייבער הא־בען עס פערשריעבען אין די קירכען־כראניקעס פאר די שפעטערדיגע דורות, אז ווען דער משוגע־געווארענער מאהלער פאסטילא האט זיין דאלך אריינגעשטאכען אין דעם הייליגען בילד „די מוטער פון ליעבע“, האט א שטראם בלוט ארויסגעשפריצט פון דעם הייליגען בילד.

די נאָנעס פון קלויסטער „דאָס היילינע הארץ“ ווייזען נאָך אַז ביז'ן היינטיגען טאָג אויף די צוויי טראָפּען בלוט, וואָס זיינען פערגליווערט געוואָרען אויף דער ברוסט פון דעם היילינען בילד, „די מוטער פון ליעבע“, וואָס געפינט זיך מיט זיי אין קלויסטער, און ווערט נאָך ביז היינטיגען טאָג בעטראַכט אַלס די בעשיצערין פון פערליאַבטע.--

ע נ ד ע.

קדוש השם

„מיר שעהמען זיך אַלעס אַרויסצושרייבען וואָס די קאָזאַקען און טאַטאַרען האָבען געטהאָן מיט די אידען, כדי מיר זאָלען ניט פאַרשעהמען דעם מין מענש, וואָס איז געבוירען געוואָרען אין גאָט׳ס גע־שטאַלט“. — (פון אַן אַלט ספר).

ערשטע טהייל

קאפיטעל 1.

„העט, ווייט אַרויס אין סטעפּ!"

געזעהן האָט מען גאָר נישט. אַלעס איז געווען איינגענומען אין אַ וואָלקען רויך וואָס האָט געזעצט פון ערשט אונטערגעהייצטען פּיעקעליק, גלייך אין שטוב אריין. פון רויך האָט זיך געהערט אַ איינגעלש קוויטשעדיג קול'כעל, וועלכעס האָט זיך אונטערגעאיילט נאָך אַן אונגעדולדיגע מענליכע שטימע:

— ויאמר — און ער האָט געזאָגט. ה' — גאָט, אל משה — צו משה'ן, לאמור — אַזוי צו זאָגען.

ווען די קנוילען רויך האָבען אָנגעהויבען שיטערער צו ווערען, האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטפּלעקען ווי דורך אַ נעבעל צוערשט דער גרויסער, גרויסער פּיעקעליק, וועלכער האָט פאַרנומען אַ האַלבע שטוב, און אויף איהם האָט זיך באַוויזען עפּעס גרויסעס, אומגעלומפּערטעס און דונקעלעס. ווי איין שטיק פּיעקעליק וואָלט זיך אָפּגעריסען פון אַנדערען און האָט זיך אָנגעהויבען צו באַוועגען. עפּעס האָט אָנגעהויבען צו יערען און אויסוואַקסען אין אַ געשטאַלט פון אַ מענש מיט אַ גרויס־גרויס בויך און אַ לאַנגער רויטער באָרד און באַלד איז אויך פון רויך אַנטפּלעקט געוואָרען אַ לאַנגער און ברייטער קרעטשמע טיש, איבער וועלכען עס איז געשטאַנען אָנגעשטעלט פאַרשידענע פּעסעלעך און באַטשקעס קליינע און גרויסע מיט בראַנפען, שטויסען מיט שניט־סחורה, טראַטלעך ליכט האָבען פון אַ פּאַליצע אַראָפּגעהאַנגען — און הינטער דעם קרעטשמע טיש איז געזעסען אַ איד מיט געקרייזעלטע פּאות אין אַ פאַרפעדערט קאַפּעל, איינגע־

הילט אין עפּעס אַזאַ ווייבערשע ברוינע וואַטיווקע, איבער וועלכען עס איז געווען פאַרבונדען מיט אַ שאַל און אַ טוך און געשאָקעלט זיך איבער אַ גרויסען ספר. אויף איינעם פון די פּעסלעך בראַנפּען אויפ'ן קרעטשמער'ס טיש איז געזעסען אַ אינגעל אָנגעטאָן אין גאַנצען אין ווייסען, אַ ווייס כּאַלאַטעל, אַ ווייס קאַשקעטעל און איינגעהילט אין אַ גרויסען טלית־קטן און נאַכגעשאָקעלט זיך נאָכ'ן טאַטען איבער'ן חומש, מיט אַ קוויטשענדיגען קול'בעל:

— ויאמר — און ער האָט געזאָגט, ה' — גאָט, אל משה — צו משה'ן, לאמור — אַזוי צו זאָגען.

נאָר לאַנג האָט מען דעם טאַטען מיט דעם זוהן נישט געלאָזט זיצען ביים חומש. פון פּיעקעליק האָט זיך יעצט באַוואויגען דאָס גרויסע, דאָס טונקעלע, דאָס אומגעלומפּערטע. ערשט יעצט ווען עס איז געווען אָפּגעשיידט פון פּיעקעליק, האָט מען געקענט דערקענען. עס איז געווען אַ הויכער, דיקער בעל־גוף'עדיגער פּאָפּ, ווי אַ שטיק פּיעקעליק וואָלט געררוקט זיך, שאָקלענדיג זיך אויף די פיס. ער האָט זיינע הענד אריינגעשטעקט אין ברייטען רויטען גאַרטעל; מיט אַ באַוועגונג מיט'ן שטערען אָהנע צו באַנוצען די הענד דערצו, האָט ער אַרויפגעשאָרט זיין הויכען פוטערנעם שטריימעל אויפ'ן שפּיץ קאָפּ, דער ניעדעריגער קורצער שטערען האָט אַנגסטען געשלאָגען, וואָס האָבען זיך אַראָפּגעקייקעלט אויף זיין באַהאָרטע נאָז און זיינען פאַרשוואונדען אין דער אונענדליכקייט פון זיין לאַנגער, רויטער באָרד. אַ מינוט האָט ער באַטראַכט דעם אידען. דערנאָך האָט ער אַזוי געזאָגט:

— מענדעלו, מענדעלו, האָב רחמנות אויף אַ קריסטליכע נשמה, איין קווערטעל נאָך, נאָר דעם שטן דעם פאַרשאָלטענעם צו פאַרטרייבען. דעם בייזען גייסט וואָס דאַקוטשעט מיך אָנשכור'ען. איך וועל איהם איינשלעפערען און פאַרטרייבען. האָב רחמנות, מענדעלו!

— אַי, אַי, פּאַטעריל, פּאַטעריל, דעם שטן דעם בייזען וועסטו נישט אַנטרינקען, וועסט איהם נישט פאַרטרייבען. וואָס מעהר דו וועסט זיין טרפה'נעם האַלז נאָכגעבען — אַלץ מעהר וועט ער דיר דאַקוטשען. דו קאָרמע איהם נישט, דו לאָז איהם אויסדאַרען. אַז ער וועט זעהן, דער שטן דער פאַרשאָלטענער, אַז ביי דיר קריעגט

ער גאָר נישט, אזוי וועט ער דיך פארלאָזען, אין סטעפּאן וועט ער אריין, אין הידראַקען — און דיך וועט ער פארלאָזען.

— האָסט גוט געזאָגט, קלוג גערעדט, דו ביזט אַ חכם, מענדעל, איך וועל דיך האָרכען — זאָגט דער הויכער פּאָפּ און געהט צוריק צו זיין פּלאַץ צו דער הילצערנער באַנק ביים פּיעקעליק און פּרוואווט זיך אוועקזעצען רוהיג, אַנלעהנענדיג זיין גרויסען קאָפּ אויף דיביידע פּלאַטשיגע הענד און מיט זיין לאַנגער געדיכטער רויטער באָרד, וואָס האָט זיך איהם נאָכגעשלעפּט ווי אַ בעזים, אָפּגעווישט זיך די אנגסטען פון פּנים.

„ויאמר — און ער האָט געזאָגט, משה — משה, אל בני ישראל — צו די אידען, לאמור — אזוי צו זאָגען" — האָט דער איד ווייטער זיך גענומען צום לערנען מיט'ן אינגעל.

דער פּאָפּ האָט אויפגעכאַפּט דאָס וואָרט משה, און קנעטענדיג זיין לאַנגע רויטע באָרד מיט דער האַנד, האָט ער זיך געשפּיעלט מיט'ן וואָרט „משה":

— משה, מוסיע, מוסיע — מיר קענען איהם, מיר ווייסען פון איהם. אין די הייליגע ביכער געלעזען וועגען איהם. גאָט האָט ער געזעהן, מיט גאָט האָט ער גערעדט, אויפ'ן באַרג סיני איז ער אויפגעשטיגען, מיר ווייסען פון איהם . אַ שעפּעריל איז ער געווען צו זיין סטאַדע אַ גוטער, נישט אזוי ווי דו, סטעפּאן קוואַטקאָוו, — זידעלט ער זיך אַליין. וואָס אַ שטן האָט זיך באַזעצט אין דיין פעטען בויך און דאַקוטשעט דיך. אַך, דו פארשאָלטענער, דו הונדען־זוהן, דו וועסט דיך ניט איינשטילען — איך וועל דיך דורכשלאָגען — און אָט האָסטו. — און דער הויכער פּאָפּ האָט זיך אָנגעהויבען צו שלאָגען מיט ביידע הענד אין דעם גרויסען דיקען בויך אריין, וויפיעל כוח ער האָט נאָר געהאַט.

— פּאָטער'ל! פּאָטער'ל! וואָס טהוסטו? וואָס איז מיט דיר? — האָט זיך דער איד דערשראָקען אָנגערופען, און זיינע פּאות האָבען זיך אָנגעהויבען צו טרייסלען פאר שרעק.

— ער וויל זיך נישט איינשטילען, דער הונדען־זוהן, — וויזט ער אויפ'ן בויך — אזוי וועל איך איהם אדורכשלאָגען.

— נישט צופיעל, פּאָמעליך, פּאָמעליך — האָט זיך דער איד געבעטען און ווייטער זיך גענומען לערנען מיט זיין אינגעל.

באַלד אָבער איז דער גרויסער פּאַפּ נאָך אַ מאָל צוגעקומען פאַר׳ן טיש פון קרעטשמע, און אַ פארשעהמטער געזאָגט צום אידען:

— אַדורכגעשלאָגען איהם און בארוהיגען וויל ער זיך אַלץ נישט, דער הונדען־זוהן. ווייסטו וואָס, מענדעל, איך וועל זיך מיט איהם באַגעהן, ווי אַ גוטער קריסט. ער דאָקוטשעט מיך און איך וועל איהם דערפאַר בראַנדוויין געבען צו טרינקען, מיט קריסטען־ליעבע וועל איך איהם בעהאַנדלען, אַט וואָס איך וועל איהם אָפּטהאָן. ער וועט זיך דערשרעקען און אַנטלויפען. וואָרום דאָרט וואו דער שטן דערשמעקט קריסטוס׳ען, דאָרט ווייכט ער. ראַטעווע אַ נשמה, טייע־רער, העלף אויספיהרען אַ קריסטליכע זאַך. צו פאַרטרייבען דעם שטן פון אַ זינדיגען בויך, העלף, מענדעלו.

געגען אַזאַ טענה האָט דער איד אַי ניט געקענט און אַי מורא געהאַט זיך אַנטקעגען צו שטעלען. האָט ער ביטער אָפּגעקרעכצט איבער דעם גוט־אידישען גראָשען, וואָס ער האָט פאַרלאָרען ביי דעם האַנדעל צווישען דעם שטן און דער קריסטליכער ליעבע, אין וועל־כען דער איד איז געגען זיין ווילען געוואָרען אריינגעשלעפּט. ער האָט אָנגעגאָסען דעם שעפּעריל אַ גרויסע קוואָרט אָקעוויט און מיט נאָך מעהר אימפּעט גענומען זיך שאָקלען איבער׳ן חומש, וואָס איז געלעגען פאַר איהם פארשפּרייט איבער׳ן ארבע כנפות. און דאָס פּאָטעריל האָט זיך גענומען צו דער הייליגער ארבייט, צו פאַרטרייבען דעם שטן פון זיין גרויסען בויך מיט דער הילף פון קריסטליכער ליעבע און אידישען אָקעוויט.

די סצענע איז פאָרגעקומען צווישען דעם שעפּעריל פון דער אָרטאָדאָקסישער סטאַדע, פּאָטעריל סטעפּאַן, און דעם אידישען קרעטשמער מענדעל אין אַ ווינטערדיגען באַשנייטען נאָכמיטאָג אין דער קרעטשמע פון זלאַטשאָוו. זלאָטשאָוו איז געלעגען עט ווייט ארויף אין פּאָדאָליער סטעפּ, ניט ווייט פון די „גרינע לאָנקע״ און האָט באַלאַנגט צו דעם חראַנזע פון טשערנין קאָניץ־פּאָלסקי. מענדעל איז געוועזן דער איינציגער איד, וואָס האָט געוואַגט צו האַלטען די קרעטש־מע און די אָרטאָדאָקסישע צערקווע אין דער ארענדאַ אַזוי ווייט ארויס אין דער סטעפּ נאָהענט צו די זאַפּאָראָזשצעס. מענדעל האָט אפילו געפּרואווט צו פאַרפיהרען האַנדעל מיט די זאַפּאָראָזשצעס, און

פלעגט אפט פארפאהרען אין סעטש אויף דעם אדער אויף יענעם זייט דניעפער, וואו די פרייע קאזאקען פלעגען זיך צונויפרייטען אויף באראטונגען פאר מלחמות מיט'ן טערק און אויף אויסצוקלייבען העטמאנעס. מענדעל פלעגט פיהרען צו די קאזאקען יוכטאווע לעדער, וואס ער האט אראפגעבראכט פון די אידישע גארבארזשעס פון וואהלין, אויסגעניידעטע שעפסען־פעלכלעך, פלאקסענע טיכער, פויערשע קארירטע וואל, רויטען געשטעלטען בראנדוויין און אידישע האניג־קיכלעך, וואס מענדעל'ס ווייב האט אזוי בא'טעמ'ט געבאקען און זיי האבען אזוי פארשמעקט די קאזאקען. טייל מאל פלעגט ער צוריק א היים קומען פון סעטש מיט א האלב אויסגעפליקטער בארד, מיט אן אויסגעפליקטער פאה, אבער שטענדיג מיט א פולען זעקעל קופער געלד, פוילישע פייעמס און גילדענס, טערקישע זילבערנע שטיקלעך, אדער ברענגען צוריק פאר זיין סחורה טערקישע ביקסען און שווערדען, וועמעס הענטלעך זיינען געווען געשניטען פון עלפען־ביין און אויסגעזעצט מיט מזרח־שטיינדלעך, טאטערישע דיוואנען, קאזאצקע פילסענע מאנטלען. און מענדעל האט פארפיהרט די קאזאצקישע און טאטערישע סחורות אויף די מערק פון טשיהרין, פון לובנא, וואו עס האט געוואהנט דער פירשט ווישניוויעצקי, דער קניאזש פון רוס, וועלכער איז געווען אן אוהב ישראל, און אין זיין שטאדט האבען די אידען געמעגט וואהנען און פריי האנדלען.

מענדעל האט גוט געלעבט מיט זיינע שכנים, די קאזאצקישע כלאפעס. ער האט געהאלטען פאר זיי א געוועלבעל אין דער קרעטשמע און ער האט געהאט פרנסה בריוח. אבער עס איז איהם שלעכט געווען, און מענדעל האט ניט געקענט לעבען אהן אידען. און אידען האבען זיך ניט געוואלט באזעצען אין זלאטשאוו, ווייל זלאטשאוו איז נאך געווען אן אונריין מקום... זי האט קיין שוהל און קיין בית־עולם ניט געהאט. וויפיעל מענדעל האט זיך ניט באמיהט צו באקומען א רשות פון פריץ צו בויען א שוהל, האט גאר ניט געהאלפען. דער קסיאנדז קאזלאווסקי פון די יעזואיטען, וואס איז געזעסען אין טשיהרין מיט דער מיסיע איבערצופיהרען די פויערשע קאזאקען אין קאטוילישען גלויבען, האט באין אופן נישט צוגעלאזט די ערלויבניש אויף דער שוהל אין זלאטשאוו, כדי דער איד זאל חלילה די קאזאקען נישט אפרעדען פון קאטוילישען גלויבען. און כדי צו פארשעהמען דעם

אַרטאַדאַקתישען גלויבען אין זייערע אויגען, האָט ער געצוואונגען, אַז דער קרעטשמער זאָל האַלטען אין אָרענדע זייער צערקווע, און זיי זאָלען מוזען אַנקומען נאָך דעם שליסעל פון זייער צערקווע צום איד אין קרעטשמע...

מענדעל האָט זיך געמיהט אויפצוהאַלטען זיין אידישקייט אין דער איינזאַמער קרעטשמע אין מיטען סטעפּ צווישען די קאָזאַקען. אויף די ימים טובים איז ער געפאָהרען אין טשיהרין, און איינגע־האַנדעלט זיך אידישקייט אויף א גאַנץ יאָהר.

זיין איינציגער אינגעל שלמה, וועלכען מען האָט אויסגעבעטען ביי גאָט נאָך זעקס יאָהר ווי יוכבד מענדעל׳ס ווייב האָט קיין קינדער ניט געהאַט און מען האָלט איהם ביז היינט פאַר סגולה וועגען אין וויי־סען אָנגעטאָן, איז שוין אויסגעוואַקסען, געוואָרען זעקס יאָהר, און קיין מלמד וויל נישט אַרויסקומען אין קרעטשמע. וויפיעל ער האָט געקענט, האָט מענדעל אַליין געלערענט מיט איהם. אָבער אַ סך האָט מענדעל אַליין נישט געוואוסט, און אָפט מאָל מאַכט זיך אַ שאלה, און אַליין אין אַ ספר קען מען נישט אַריינקוקען, און דאָס הויז ווערט פאַר־גרעבט. דאָס ווייב לערענט זיך מידות פון די קאָזאַצקישע ווייבער און אַליין ווייסט מען אויך נישט וואָס מען מעג יאָ און וואָס מען טאָר ניט. — ער האָט שוין לענגסט געוואָלט אָוועקוואַרפען די קרעטש־מע און אַריינציהען זיך אין אַ ישוב. איז אָבער אַ שאָד געווען די פרנסה. האָט ער ווי ווייט ער האָט געקענט מיט שלמה׳ן אַליין געלע־רענט, זיצענדיג הינטער דעם טיש פון דער קרעטשמע, צווישען בראָנ־פען און שכור׳ע גוים, ווי ער האָט איצט געטאָן, ווען דאָס פּאַטעריל סטעפּאַן האָט איהם אונטערגעבראָכען מעט דעם שטן, און געלערענט דאָס איינציגע, וואָס ער האָט געקענט, מיט זיין אינגעל: — ויאמר — און ער האָט געזאָגט, ה׳ — גאָט, אל משה — צו משה׳ן... לאמור — אַזוי צו זאָגען...

נאָר זעהט זיך אויס, אַז דער שטן האָט זיך טאַקע דערשראָקען פאַר דער קריסטליכער ליעבע, מיט וועלכער דאָס פּאַטעריל האָט איהם באַהאַנדעלט. אַז פּאַטעריל סטעפּאַן האָט זיך גוט אָנגע׳שכור׳ט, האָט ער אָנגעהויבען צו רעדען ווי אַ ניכטערער מענש; ער האָט זיך פּלוצים אָנגעהויבען צו קלאַפּען מיט׳ן פויסט אין האַרץ אַריין און זיך אַליין געזידעלט:

— דו ביזט אַ זינדיגער מענש, פּאַטעריל סטעפּאַן. גאָט האָט דיר איבערגעגעבן אַ סטאַדע שעפּעלעך צו פּאַשען, דעם שעפּער־שטעקען דיר אין האַנד פּארטרויט: גיב זיי פּאַשע, ווען זיי זיינען הונגעריג, און טרינק זיי אָן, ווען זיי זיינען דורשטיג. און דו האָסט עס נישט געטאָן. האָסט זיי קיין פּאַשע נישט געגעבן, ווען זיי זיינען הונגעריג געווען, און נישט אָנגעטרונקען, ווען זיי זיינען געווען דורשטיג. נאָר דו האָסט דיין נשמה פארקויפט צו דעם אידען פאַר אַ קוואָרט בראָנפען. ער זיצט און מאַדלעט זיך צו זיין גאָט, און דו, פּאַטעריל, שכור׳סט. דאָס הייסט, דו אידעל, האָסט אזוי געמאכט. איך וויים עס. מיך האָסטו אָנגע׳שכור׳ט און אליין בעטסטו צו גאָט.

— פּאַטעריל מיינער, וואָס רעדסטו? וואָס פּלוידערסטו? געה אין צערקווע אריין, פּאַטעריל. נאַ, אָט דאָ האָסטו דעם שליסעל פון צערקווע. מאַדלע דיך צו דיין גאָט — וויפיעל דו ווילסט — איך לאָז דיך נישט? פּארקעהרט, אדרבא, אַ איד האָט ליעב צו זעהן, ווי „גוים" „מאַדליען" זיך. זעהר ליעב צו זעהן. נאַ, דאָ האָסטו דעם שליסעל און געה אין צערקווע אריין.

— און די שליסלען פון דער הייליגער צערקווע האָבען זיי דעם אידען איבערגעגעבן. די צערקווע האָבען זיי באליידיגט. די אמונה באליידיגט, און דו, שעפּעריל, זיצסט און טרינקסט. אָה, עס וועלען קומען צו רייטען די ברידערלעך פון סטעפּ, אַ, זיי וועלען קומען, די אינגלעך, אויף זייערע לייכטע פערדלעך, פון איבער׳ן דניעפּער וועלען זיי קומען און פאַר גאָט׳ס עולה וועלען זיי זיך נוקם זיין. דאָס פאָלק באפרייען פון די פּאַנעס, די צערקוועס פון די זשידעס און פאַר גאָט׳ס עולה נקמה נעהמען.

— אוי, וואָס הער איך? ש־ש־שוויוג — איז דער איד אפּיר־געלאָפען פון הינטער׳ן קרעטשמע־טיש און מיט דער האַנד פארשטעלט דאָס מויל פון הויכען פּאָפּ. ש־ש... שווייג, די ווענד וועלען עס דערהערען, דער ווינד וועט עס דעם פּאַן דערצעהלען, דיין לייב וועלען זיי שינדען לעבעדיגערהייט — ש־ש־ש... שווייג, שווייג... — האָט זיך דער איד אומגעקוקט מיט שרעק, און זיינע פּאות האָבען זיך גע־טרייסעלט, אויב קיינער הערט ניט דעם פּאָפּ׳ס ווערטער. — ש־ש־ש... איך וועל דיר צו טרינקען געבען, נאַ, נאַ, טרינק. אוי, טאַטע, איך האָב שוין קיין כוח נישט. ביי מיר אין קרעטשמע האָט ער באדארפט

אָנהויבען! פאַר וואָס שטראָפסטו מיך אזוי? א צווייטע קווערטעל בחנם, אוי, אויסקרענקען זאָל ער עס נאַ, טרינק און שווייג.

אָנצושרעקען דעם אידען מיט די ברידערלעך פון סטעפּ איז געווען דער בעסטער מיטעל ארויסצוקריעגען פון קרעטשמער אָקעוויט נאָך דעם מיטעל מיט'ן שטן און קריסטליכע ליעבע. דער פּאָפּ, אז האָט ער געקראָגען דאָס קווערטעל אין האנד אריין נאָך מיט אן איבער־געלאָפענער מאָס, וואָס דער איד האָט אין האסט און איילעניש איבער־געגאָסען, האָט ער זיך בארוהיגט, אוועקגעזעצט זיך צוריק אויף די באנק אויף דעם פּיעקעליק, קנעטענדיג מיט די הענד זיין לאַנגע, רויטע באָרד און געזופּט פון צייט צו צייט אויס דעם קווערטעל. און דער איד האָט זיך צוריק אוועקגעזעצט הינטער'ן טיש פון קרעטשמע, נאָר לערנען האָט ער שוין ווייטער נישט געקענט, געהאַלטען איין אין קרעכצען:

— טאַטע, פאָטער, פאַר וואָס שטראָפסטו מיך אזוי? מיט וואָס האָב איך געזינדיגט? האַלט איך ניט די צערקווע אין ארענדאַ, שלאָגט דער קסיאָנדז; האַלט איך די צערקווע אין ארענדע, שרעקט ער מיך מיט די ברידערלעך. און קיין שוהל גיבען זיי ניט, און קיין אידען זיינען ניטאָ, און לערנען קען מען נישט, און דער זוהן וואקסט אויס אָהן תורה. אוועקווארפען די קרעטשמע, אנטלויפען פון זלאָ־טשאָוו, וואו די אויגען וועלען מיך טראָגען. אָהן א שוהל און אָהן אידען — נאָר שכור'ע פּאָפּען — אוי וועה!

— דו אנטלויף נישט, מענדעלו, דו פארלאָז אונז נישט, מענ־דעלו, — האָט זיך אָנגערופען דער פּאָפּ, ווערלכער, ווי עס האָט זיך געדראכט, האָט זיך גאָר נישט צוגעהערט צום אידען'ס רייד. דו ביזט דאָך פאר אונז ווי א פאָטעריל אָן אייגענער, און א שוהל וועלען מיר דיר געבען. די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפּ, אויף די לייכטע פערדלעך וועלען זיי קומען, די פּאַנעם אויסהרג'ענען, און דיר א שוהל געבען. איך וועל בעטען פאר דיר.

— געוואַלד, געוואַלד, ער הויבט שוין ווידער אָן מיט די ברי־דערלעך. שאַ, שטיל, שאַ! — איז דער איד ווידער ארויסגעלאָפען פון הינטער'ן טיש מיט שרעק.

ווער ווייס מיט וואָס דאָס וואָלט זיך געענדיגט, ווען ניט די אַלטע

מארושא, אן אלטע, שטארקע קאזאצקע, וואס האט געדיענט ביי דעם אידען, וואלט מענדלען ניט צו הילף געקומען אין דער שלעכטער שעה. זי איז אריינגעקומען פון דער צווייטער שטוב, וואס איז געווען אפגעצאמט פון דער קרעטשמע, וואו עס האט געוואהנט דער איד, און זי האט זיך אוועקגעשטעלט פאר'ן פאפ, מיט איהרע גראבע, פליישיגע הענד, וואס זיינען נאקעט געווען אין דעם קאלטען ווינטער־טאג, אונטער די באקעס.

— מען דארף דיך, פאטעריל, א ביסעל דורכשלאגען פאר דיין טובה וועגען — האט די אלטע געזאגט — אז ניט, וועסטו דיך נישט איינשטילען. האסט דעם שטן אנגע'שכור'ט און יעצט שרייט פון דיר ארויס א דיבוק.

— העלף, מאמע לעבען, העלף, טו א קריסטליכע זאך, איך האב איהם אדורכגעשלאגען, נאר מיך הערט ער ניט, צופיעל „פאני בראט" איז ער מיט מיר, דער שטן.

— ווארט, פאטעריל לעבען, ווארט, איך וועל דיר העלפען — איז זי צוגעגאנגען צו דער פאמוניצע, וואס איז געשטאנען ביי דער טיר פון קרעטשמע, און אפגעגאסען מיט איהר דעם פאפ'ס קאפ.

— א, גוט — האט דער פאפ געגאווערט פאר נחת.

— נו, וואס, פאטעריל, בעסער דיר? — האט מארושא געפרעגט.

— מען דארף איהם נאך א ביסעל אדורכשלאגען, דערנאך וועט ער זיך שוין אין גאנצען איינשטילען.

— ווארט, פאטעריל, ווארט, איך וועל דיר העלפען. און די אלטע מארושא איז צוגעגאנגען צום פאפ און מיט די צוויי גרויסע שטארקע הענד האט זי איהם געזעצט אין בויך אריין.

— פאמעלעך, פאוואליע, פאוואלינקע — איז דער איד געשטאנען פון דער ווייטענס און געמאכט מיט די הענד.

צווייטעס קאפיטעל.

פערלארען דעם טאג.

עס האט אנגעהויבען צו ווערען גרויליך. דער שניי אונטער'ן פענס־טער האט זיך געגומען רויטלען און זיך פארוואנדעלט אין א פיאלעטע־נעם קאליר. דער ווינד פון סטעפ האט געקלאפט אין די וועגטלעך פון

קרעטשמע און עס האָט אויסגעזעהן, אַז אויב מען וועט איהם ניט אין שטוב אַריינלאָזען, וועט ער אונטערהויבען דעם שטרויענעם דאַך פון הייזעל. אין קרעטשמע איז טונקעל געוואָרען. דער פּאָפּ, נאָכדעם ווי מאַרושא האָט פון איהם דעם דיבוק אַרויסגעשלאָגען, איז געפאַלען אויף דער באַנק פאַר׳ן פּיעקעליק און האָט איינגעכראָפּעט. זיין שנאָרכען האָט זיך געהערט, ווי דאָס בלאָזען פון אַ שעפער־האָרן און האָט צוטומעלט אַלעמען אין שטוב...

די קרעטשמערין יוכבד איז אַריינגעקומען פון דער צווייטער שטוב, וואָס איז געוועזן אָפּגעטיילט מיט אַ מחיצה׳דיג ווענטעל, און איהר האַנד האָט זי געהאַלטען אַ ברענענדיג קיהנעלע, וועלכעס האָט באַלויכטען איהר יונג פרישעס פּנים פון די פיעלע הויבען און שאַלען, וואָס זי האָט געהאַט אויף זיך. זי איז צוגעגאַנגען צום פּיעקעליק און האָט אונטערגעצונדען אַ קנייטעל, וואָס האָט זיך געטוקט אין אַ גרויסער כלי מיט צולאָזענעם וואַקס. זי האָט אַרויפגעשלעפּט אַ גרויסען מולטער און גענומען אַריינשיטען מעהל אין מולטער אויף אַ ראָזשצינע.

— וואָס טוסטו, יוכבד? — האָט מענדעל געפרעגט.

— פאַרקנעטען די ראָזשצינע אויף חלות, דער פּיעקעליק איז שוין וואַרים.

— וואָס איז עפּעס חלות אין מיטען דער וואָך?

— וועה איז מיר, עס איז דאָך דאָנערשטאַג, — האָט דאָס ווייב אָפּגעענטפערט פאַרוואונדערט.

— יוכבד, ביזט זיך טועה, עס איז דאָך ערשט מיטוואָך, ווייסט שוין ווידער נישט, יוכבד? האָט דער מאַן געשריען, יוכבד, מיר זיצען אין אַ מדבר, וואו קיין איד איז ניטאָ און דו פאַרליערסט דעם טאָג, יוכבד.

דאָס ווייבעל איז געשטאַנען מיט דעם ברענענדיגען קיהנעלע אין האַנד אַ שולדיגע און זי האָט געזאָגט מיט געבעט:

— נעהם מיר ניט דאָס חיות, מענדעל, קוק נאָך אין לוח — עס איז דאָך דאָנערשטאַג, מענדעל.

מענדעל האָט געקרעכצט און איז צוגעגאַנגען צו דעם גרויסען טאָוועל, וואָס איז געהאַנגען אויף דער וואַנד פון קרעטשמע, — דער לוח פון יאָהר, וואָס דער ועד ארבע הארצות האָט געלאָזט דרוקען אין לובלין פאַר דעם נוצען פון די בעלי־קרעטשמעס, וואָס זיצען

M. B. CANTOR

אין דרויסען. דער לוח איז געווען אונטערגעשטראכען מיט פארשיע־דענע פארבען און עס האבען געשטעקט אין איהם העלצלעך, וואס האבען געדיענט פאר פארשיעדענע סמנים, וואס מענדעל האט זיך געמאכט. לאנג, לאנג האט זיך מענדעל אריינגעטראכט אין לוח, דערנאך האט ער געפרעגט דאס ווייב:

— יוכבד, וואס פאר א טאג האבען מיר געהאט עהערנעכטען, מאנטאג אדער דיענסטאג?

— ווער איז מיר, דו ווייסט נישט, וואס פאר א טאג מיר האבען געהאט עהערנעכטען. מענדעל, מענדעל, מענדעל, אז דו ווייסט נישט, פון וואנען זאל איך וויסען, איך בין דאך נאר בלויז א זינדיגע אידינע.

מענדעל האט זיך ווייטער אריינגעטראכט אין לוח און יוכבד איז דערווייל געשטאנען אין אנגסטען. דאס וואס איהר מאן האט פאר־לארען דעם טאג האט אויף איהר אזוי געווירקט, ווי זי וואלט זיך געווען פארלארען איינע אליין ביי נאכט אין סטעפ.

— מענדעל, וואס וועלען מיר טאן, מענדעל, — עס איז דאך סכנת נפשות, אז א איד ווייסט נישט וואס פאר א טאג אין וואך איז, מענדעל.

— וואס ווינסטו, וואס שרייסטו? — רופט אריין מארושא׳ן.

די קאזאצקע מארושא, וואס האט געדיענט ביים אידען מענ־דעל, איז דורך די פאר יאהר, וואס זי האט געוואהנט מיט יוכבד׳ען, געווארען שוין אזוי געניט אין אידישע מנהגים און מצוות, אז איינע פון איהרע פונקציעס אין מענדעל׳ס הויז איז געווען צו באזארגען די שטוב מיט אידישקייט. זי האט מיט מענדעל׳ס איין־איינציגען זוהן שלמה׳לען, וועלכען זי האט געזויגען און ערצויגען, „מודה אני“ געזאגט יעדען פריה־מארגען און קריאת־שמע געלייענט פאר׳ן שלאפען געהן. זי האט דערמאנט איהם אן א ברכה ביי יעדען עסען. מארושא האט אויך באדארפט האלטען אויפ׳ן קאפ דעם טאג אין דער וואך, כדי מען זאל וויסען ווען שבת צו מאכען.

מארושא איז אריינגעקומען אויף די געוואלדען פון איהרע בעלי־בתים, און אויסגעפינענדיג, אז איהרע בעלי־בתים האבען זיך פארלארען אין לוח און ווייסען נישט ווען שבת צו מאכען, איז אויף איהר אזא שרעק אנגעפאלען, אז כאטש ווייסענדיג, אז עהער־נעכטען איז געווען מאנטאג — האט זי זיך באלד פארלארען און מורא געהאט צו זאגען עפעס ענטשיידענעס אין אזא וויכטיגען ענין.

— פון וואנען זאָל איך וויסען, פאַנאָוויע, איך בין נאָר אַ קריסט־ליכע נשמה. אפשר מאָנטאג, אפשר דיענסטאג, גאָט, האָב רחמנות.

מאַן און ווייב האָבען זיך אָנגעקוקט מיט שרעק — אַלע האָבען אָנגעהויבען מיט אַ מאָל צו שרייען, דער מאַן, דאָס ווייב און די דיענסט. און דאָס אינגעל זעהענדיג אַז די גרויסע שרייען, האָט ער אויך אָנגעהויבען צו שרייען — די געוואַלדען האָבען אויפגעוועקט דעם שלאָפענדיגען פּאַטעריל. דער פּאָפּ האָט זיך אויסגעגעניצט און זיך ארום־געקוקט מיט פארוואונדערונג.

— פּאַטעריל טייערער, ראַטעווע — בעט זיך ביי איהם מענדעל.

— ווייסטו נישט וואָס פאַר אַ טאָג מיר האָבען געהאַט עהערנעכטען, מאָנטאג אָדער דיענסטאג?

— מאָנטאג אָדער דיענסטאג? — עהערנעכטען. — ווארט, לאָז זעהן. — זאָגט דאָס פּאַטעריל, שארט זיך ארויף דעם ארבעל און נעהמט צעהלען אויף די פינגער: דער הייליגער געאָרג פאַלט אוים אין דאָנערשטאג שטענדיג, דעם ערשטען טאָג נאָך דער צווייטער וואָך נאָכ'ן הייליגען פּאַוועל — ווען עס הויבט אָן צו שנעען. דענסטמאָל זאָגען מיר אין צערקווע אַ געבעט פאַר'ן הייליגען פּאַטעריל אַנטאָן.

— וועה איז מיר, דער פּאָפּ איז דיין רבי. מענדעל, מענדעל!

— האָט דאָס ווייב אָנגעהויבען צו וויינען.

מענדעל האָט זיך אַלץ פארטראַכט אין לוח. נאָר בחנם זיין זוכען. כדי צו וויסען אויב היינט איז מיטוואָך אָדער דאָנערשטאג האָט ער באַדאַרפט וויסען, וואָס פאַר אַ טאָג עס איז געווען עהער־נעכטען: מאָנטאג אָדער דיענסטאג, און דאָס האָט קיין לעבעדיגע נשמה אין זלאָטשאָוו נישט געוואוסט.

אַ מינוט איז דאָס גאַנצע הויז געשטאַנען אַ דערשראָקענע און אַ פארציטערטע, האָבען מורא געהאַט זיך צו באַוועגען און צו ריהרען, ווי זיי וואָלטען געווען געוואָרט, אַז די וועלט זאָל זיך ענדי־גען. נאָר פּלוצים האָט זיך די טיר אויפגעעפענט מיט אַ קלאַפּען פון ווינד און אין קרעטשמע איז אריינגעפאַלען געיאָגט פון ווינד עפּעס אַ ניעדריגעס און אַ באַשנעעטעס, איינגעוויקעלט אין אַ בורקע, אין ווייבערשע טיכער און מענערשע שאַלען און כל'ערליי קליידונג. מען האָט דערפון קיין מענשליך פּנים נישט ארויסגעזעהן. אין גאַנ־צען איז עס געווען פארשנעעט אין איין קנויל שנעע, נאָר פון זיין

מענשליכע שטימע, וועלכע עס האָט זיך געלאָזט הערען, האָט מען געקענט דרינגען, אַז עס איז אַ מענשליכע באַשעפֿענים.

— געלויבט צו גאָט, דאָ וואָהנט אַ איד? — האָט זיך געלאָזט הערען אַ קול.

— אַ איד, אַ איד — האָט דער מאַן, דאָס ווייב, די דיענסט און אפילו דער פּאָפּ מיט איבערראַשענדער פרייד אָפּגעענטפערט, ארומרינגלענדיג דאָס ניעדעריגע, דאָס עפּעס, דאָס פֿאַרשנעעטע.

דאָס שנעענע מענשעלע האָט אָנגעהויבען אָפּצושיילען פון זיך די שנעעדיגע שאַלען, טיכער, בורקעס איינס נאָך דעם אַנדערען, האָט אָפּגעקייקעלט פון זיך די בגדים און אַז עס איז געבליבען אָפּגעשיילט פון די פֿאַרשידענע קליידער, איז געבליבען שטעהן אַ קליין, ניעדריג אידעל, אַ ווייסער, מיט אַ קורץ ווייסער בערדעל, מיט שנעע ווייסע האָר און אַ פּאָר ליכטיגע קינדערשע אויגען מיט אַ אַלט־קינדיש שמייכעל אויפ'ן ריינעם פּנים. ער האָט אויסגעשטרעקט אַ שלום־עליכם האַנד צו מענדלען:

— געלויבט צו גאָט, פֿאַרוואַנדעלט צו אַ אידען, שלום־עליכם!

— קומט צו צום פּיעקעליק, ר' איד, ער איז איינגעהייצט — לאַדעט איין די אַרענדאַרקע.

דאָס אידעל איז צוגעאַנגען צום פּיעקעליק, אַרומגענומען איהם, ווי מען נעהמט אַרום אַן אַלטען גוטען פריינד און געזאָגט:

— פֿאַרקליבען זיך אַ איד, העט, העט פֿאַרקליבען זיך ווייט אין סטעפּ, וואו דיינע אידעלעך זוכען דיר אָפּ, רבונו של עולם, העט ווייט אין סטעפּ זוכען זיי דיך אויף, טאַטע אין הימעל.

— פון וואַנען האָט איהר זיך פֿאַרוואַנדעלט דאָ אין דעם ווייטען מקום? — איז ערשט מענדעל געקומען צו זיך.

— אָט אַזוי זיך, איך בין מיר אַ שניידערעל אַ קליינס, ברוך השם באַקאַנט אין די מקומות אַרום, ביי די אַרענדאַרען. נעה פּעלצלעך און מלבושים פֿאַר די קינדערלעך צום געזונד, אויסשטייערס אויף חתונות, וכדומה, וואָס אידען באַדאַרפֿען. געהערט אין קאַרסון, אַז זלאָ־טשאָוו האָט שוין אַ אידישען קרעטשמער, האָב איך מיר געטראַכט, איך וועל אַראָפּקומען געוואָהר ווערען, וואָס עס מאַכט אַ איד אין אַזאַ ווייטען מקום, און אגב טאָמער וועט זיך מאַכען אַ מלבוש איבער־

צונעהען, אָדער מיט די קינדער צו לערנען, איך בין ברוך השם א מלמד אויך.

— ווי גאָט וואָלט אייך צוגעשיקט אין דער ריכטיגער מינוט. פארלאָרען דער טאָג, מען לעבט צווישען גוים אליין אין א מדבר — האָבען מיר דעם טאָג פארלאָרען — זאָגט דאָס ווייב, — ווייסט איהר ניט, ר׳ איד, וואָס פאר א טאָג מיר האָבען היינט ביי אידען?

— דעם טאָג פארלאָרען? אָוואַ. וואָס באדארף א איד דעם טאָג צו וויסען אין מדבר, אודאי מכח שבת, צו וויסען, ווען די ראָזשצינע צו קנעטען. זעה, טאַטעניו, ווי געטריי דיינע אידעלעך זיינען דיר אפילו אין ווילדען סטעפּ. צווישען גוים פארגעסען זיי דיך ניט. היטען דיין שבת אָפּ, האָבען דאָך אידען אודאי עגמת נפש, אָה, וואָס זיי האָבען דעם טאָג פארלאָרען, וועל איך אייך באלד זאָגען, א נו לאָזט מיר נאָר מיינע קניפּלעך זעהן, — זאָגט דער איד און נעהמט די שניר פון זיין זעקעל — אָפּט מאָל מאַכט זיך, אז מען פארגעסט אויך דעם טאָג, מאַך איך מיר אָט סמנים, יעדען טאָג מאַך איך מיר א קניפּעל אין די שניר פון זעקעל, מיינע קניפּלעך זאָגען, אז היינט האָבען מיר אזוי גרויס ווי ד׳ בשבוע, מיטוואָך ביי אידען. און וועל איך אייך אן עצה טובה געבען, העלצער אויפ׳ן פּיעקעליק צו לעגען פאר א סימן, אזוי ווי עס טוען אנדערע ארענדארען. עס קומט זונטאג אין דער וואָך לעגט מען אויפ׳ן פּיעקעליק איין שטיק האָלץ, מאָנטאג אין דער וואָך — נאָך א האָלץ, דיענסטאג — ווידער א האָלץ, און אז מען צעהלט אָפּ זיעבען העלצער ווייסט מען, אז דער שבת הקודש קומט. און דאָס טוט די אידענע אין שטוב, ווענדעט ער זיך צו יוכבד, וואָרום עס איז א סכנה זיך צו פארלאָזען אויפ׳ן מאנספּערשוין.

— א יישר כח אייך פאר די גוטע עצה, וואָס איהר גיט אונז, — רופט זיך אָפּ מענדעל פאר׳ן פארשעהמטען ווייב. געה, קאָך אָפּ גרויפּען זופּ פאר׳ן אורח, און ווענדענדיג זיך צום אורח:

— ביז זוגתי וועט די גרויפּען פארטיג האָבען, וועלען מיר דער־וויילע מעריב אָפּדאַווענען. עס ווערט שוין שפּעט.

באלד איז די קרעטשמע פארוואנדעלט געוואָרען אין א שוהלכעל. אין איין ווינקעל איז געשטאנען דער טאַטע מיט׳ן אינגעל, אין דעם צווייטען ווינקעל דער אורח און האָבען געדאַווענט שמונה־עשרה. פון פּיעקעליק איז ארויסגעקומען דער טעם און ריח פון גרויפּען,

וואָס יוכבד האָט אונטערגערייסט מיט אַ ציבעלע. דער טעם האָט זיך געהערט אין שטוב און האָט שטאַרק גערייצט דעם אַפּעטיט פון גרויסען פּאָפּ, וואָס איז וואַכעדיג געוואָרען פון די גרויפּען. ער האָט אריינגעצויגען אין זיך דורך זיינע גרויסע נאָז־לעכער דעם געשמאַק פון די אָנגערייסטע ציבעלע און גרויפּען און געשלונגען דאָס וואַסער־דיגע שפּייעכטס אין מויל קלאַפּענדיג מיט זיינע ליפּען. ער האָט אָבער געוואוסט, אַז ער האָט וועניג אויסזיכטען אַז ער זאָל ווערען צוגעלאָזען צו דעם טעלער מיט די גרויפּען — איז ער זעהר טרויעריג געוואָרען. ער האָט זיך געריבען מיט׳ן רוקען אָן פּיעקעליק און באַלעקענדיג זיך די ליפּען ווי אַ קעצעל, האָט ער געזאָגט צו זיך אליין מיט גרויס רחמנות אויף זיך:

— אַך, טאַטעניו, גאָטעניו, די לעצטיגע אידען עסען גרויפּען מיט אָנגערייסטע ציבעלע און אַ פרומע קריסטליכע נשמה לאָזען זיי דאַרען, נעהם נקמה, טאַטעניו, גאָטעניו!

מענדעל האָט זיך נישט געמאַכט באַמערקען די גליהענדע אויגען פון דעם צוהיצטען רויט־פּרצופ׳דיגען פּאָפּ. ער האָט זיין אורח אריינגעבעטען אין צווייטען שטיבעל, און אליין האָט ער אוועקגע־שטעלט הינטער דעם טיש פון קרעטשמע די מאַרושא, אַז זי זאָל היטען די פּעסלעך מיט די גאַנשערס אָקעווייט פאַר׳ן פּאָפּ, איבער וואָס נעבעך דער פּאָפּ האָט ביטער אָפּגעקרעכצט דערזעהענדיג די מאַרושא מיט די נאַקעטע הענד הינטער׳ן קרעטשמע־טיש. יעדע האָפנונג איז פון איהם פאַרשוואונדען און ער האָט זיך געשטאַרקט צו פאַרטראַכטען אין פרומע געדאַנקען.

ביים עסען, ווען דער אורח איז געווען איינגענומען אין דעם רויך, וואָס האָט געשלאָגען פון דער ערדישער כלי מיט גרויפּען וואָס איז געשטאַנען אין מיטען טיש, האָט ער גענומען פאַרהערען דעם אינגעל. קנייפּענדיג שלמה׳קען אין בעקעל האָט ער געפרעגט:

— נו, זאָג, בחור׳על, וואָס לערנסטו שוין?

— זעקס יאָהר שוין אַלט געוואָרען, קיין עין הרע, — ענטפערט פאַר איהם דער טאַטע — און ערשט חומש אָנגעהויבען. שווער צו זיין אַ איד אין סטעפּ.

— גאָט וועט אייך ממלא זיין, — טרייסט איהם דער אורח —

איהר וועט נאָך די זכיה האָבען צו זעהן זלאָטשאָוו א אידישען מקום און איהר וועט די זכיה האָבען צו זיין א פּרנס ביי אידען.

מענדעל האָט זיך פאַר א מינוט פאַרטראַכט.

— און דאָס מקום באַדאַרף טאַקע א שוהל — האָט דער אורח צוגעלעגט — אַזאַ גרויסער ברייטער סטעפּ און אָהן א שוהל, און אַז דער רבונו של עולם וויל, אַז זיינע אידעלעך זאָלען דאַווענען צו איהם — וועט דער פּריץ מוזען געבען די שוהל. ער וועט מוזען, מען וועט איהם נויטען. פון הימעל וועט מען איהם נויטען, ווי הייסט ער וועט ניט וועלען? —

דריטעס קאַפּיטעל.

א שוהל! א שוהל!

חראַנזע קאָניץ־פּאָלסקי איז אַראָפּגעקומען קיין זלאָטשאָוו אויף געיעג. און ער האָט אין זיין יעגער־שלאָס געגעבען א באַל פאַר זיינע געסט. דער פאַרוואַלטער פון זלאָטשאָוו האָט מענדלען געשיקט קיין נעמיראָוו, אַז ער זאָל אַראָפּברענגען א אידישע קאַפּעליע און באַזאָרגען די געסט מיט האַנדשוה, וועלכע מענדעל וועט פאַרקויפען די „וויעלמאָזשנעס“ צום טאַנץ מיט די פּאַניעס.

דאָס יעגער־שלאָס איז געווען געבויט מיט הויכע טורעמס אין שוועדישען סטיל און די זאַאלען זיינען געווען בעלויכטען מיט פיעל ליכט אין די אייזערנע לייכטער. און די פּאַנעס אין פּוילישע קאָנטושען מיט סאָבעלנע ברייטע קראַגענס, אַראָפּהענגענדיג איבער זייערע אַקסלען און די הוזאַרען־העט, וואָס זיינען געווען מיט גרויסע פּאַוויע־פּושען אין די הענד, האָבען געפיהרט די אין ווייס־אַטלאַס געקליי־דעטע דאַמען, באַפּוצטע אין קעניגליכען גאַרנאָסטאַי־פוטער, צו דער מאַזורקע. די אידישע פידעל האָט געגרימפּעלט, געשניטען א נגון און לאַנג געצויגען, און די אידישע צימבאַלקעס פון די נעמיראָווער קאַפּעליע האָבען ווייט און זיס צוגעקלונגען צום טאַקט. די „יאַסנע וויעלמאָזשנעס“ האָבען צוגעקלאַפּט צום טאַקט פון דער מוזיק מיט די בראָנזענע שפּיציגע שפּאָרענס אויף די אָבצאַסען. און די פּאַניעס

האָבען אויך מיט זייערע גאָלדענע אָבצאַסעלעך, מיט וועלכע זייערע פוטערנע שטיוועלעך זיינען געווען באַפּוצט, צוגעקלאַפּט צו דער מוזיק. און מענדעל איז אַרומגעלאָפען מיט נייע אויסגעפּרעסטע האַנדשוה פון איין וויעלמאַזשנע צום אַנדערען און געבעטען זיך:

— אַ פּאָר האַנדשוה צום טאַנץ מיט די שעהנע, ליכטיגע פּאַניע.

נאָך יעדען טאַנץ האָבען די וויעלמאַזשנעס אַראָפּגעוואָרפען די האַנדשוה פון די הענד און געכאַפּט פון מענדלען אַ פּאָר נייע האַנדשוה. עס איז ניט שעהן געווען צו טאַנצען מיט צוויי פּאַניעס אין די זעלבע פּאָר האַנדשוה. שלמה'לע, מענדעל'ס אינגעל, מיט די ציטער־רענדע פּאות'לעך, האָט זיך אַרומגעבלאָנקעט צווישען די פיס פון די וויעלמאַזשנעס און צונויפגעקליבען די אויסגעטאָנענע האַנדשוה און געבראַכט זיי צום טאַטען. דער טאַטע האָט זיי אַריינגעלעגט אין די הילצערנע פּרעס, אויסגעפּרעסט זיי, גלייך געמאַכט, און איז ווידער אַרומגעלאָפען מיט זיי צו די וויעלמאַזשנעס:

— טוישט איבער די האַנדשוה, וויעלמאַזשנעס, טוט עהרע די דאַמען און וועקסעלט איבער די האַנדשוה. ניט שעהן צו טאַנצען מיט די ליכטיגע פּאַניעס אין געניצטע האַנדשוה, וויעלמאַזשנעס!

מענדעל האָט אַ מינוט ניט גערוהט. האָט ער ניט פאַרקויפט די האַנדשוהען, האָט ער זיי געפּרעסט, צווזינגענדיג זיך פּסוקים תהלים, וואָס ער האָט געקענט אויף אויסווענינ און אַריינגעוואָרפען קרעכצען אין מיטען די פּסוקים:

— אוי פרעהען זיך די גוים — מיין ברעבעניש אויף זיי, מיין ווייבס צער פון טראָגען און מיין קינדס צאָהן־וועהטאָג, מאָזלען און שאַרלאַך — טאַטע אין הימעל. עולם־הזה'ניקעס, פרעסען און זויפען און דיענען צו אַ גאָט אַ האַלץ, און אַ שוהל, אַ הייליגע שוהל, לאָזען זיי ניט בויען. אפשר וואָלט שוין צייט געווען, אַז דו זאָלסט דאָס הייליגע בית־המקדש אויפבויען. עה, מן הסתם איז נאָך נישט צייט — טאָ זאָל זיין אַזוי ווי דיר איז באַליעבט, טאַטע אין הימעל!

— העי, דזשידזשי, וואָס מורמעלסטו דאָרט דיין טייפעלשע תפלה, דו וועסט אויף אונז נאָך דעם טייוועל אַרויסלאָזען — האַנד־שוהען צו דער מאַזורקע מיט די וויים־טויב־קעפּיגע פּאַניענקע פון זלאָטשאָוו, די ליכטיגע און לויבענדיגע פרייליין זאָפיע, אָבער ניט קיין אויסגעפּרעסטע, וואָס דיין ממזר'וק קלויבט אויף צווישען די

פּיס פון די שליאַכטשיצעס — ליכטיג־העלע און נייע — צו האַלטען די ערדעל־געשניצטע טאַליע פון מיין טויב־קעפּעדיגען מלאך.

— וואָס רעדט דער יאַסנע וויעלמאַזשנע? ווער בין איך, וואָס איך וועל מיך אונטערשטעלען צו וואַגען אַפּצונאַרען אַזאַ יאַסנע וויעלמאַזשנע שליאַכטשיץ, ווי דו ביזט? איך האָב דאָך נאָך דיין טאַטען געקענט — דעם אַלטען שליאַכטשיץ — אוי, איז דאָס געווען אַ גוטער שליאַכטשיץ — כן יאבדו כל הרשעים...

— וואָס האָסטו געזאָגט פאַר אַ פאַרשאָלטענעם שפּרוך, זשידיק, אויף דיין טייוועלשער שפּראַך. איך וועל פון דיר די הויט שינדען לעבעדיגערהייט, ווען דו וועסט מיין טאַטען שילטען אין קבר.

— איך האָב געבענשט דיין טאַטען, געבענשט איהם אין אונזער הייליגער שפּראַך צו אונזער גאָט, אַז ער זאָל אין אונזער ליכטיגען גן־עדן זיין.

— דו בענש נישט און שילט נישט, זשידיק. היט דיין לייב און קריך אונטער דעם ווייב'ס ספּאָדניצע, ווען איך וועל אויף דיר מיינע הינד אָנרייצען. פלינקער, זשידיק, פלינקער, אייל זיך צו, זשידיק. די פּיס קענען עס שוין נישט אויסהאַלטען — עס גלוסט זיך צום טאַנץ.

— נאָך איין מינוט, וויעלמאַזשנע, זאָלען זיי נאָך ליעגען אין די פּרעס. וואָס לענגער האנדשוה ליעגען אין די פּרעס, אַלץ ריינער און שטייפער ווערען זיי. פּונקט אַזוי ווי אַ מענש, וויעלמאַזשנע; פּונקט אַזוי ווי מיר, אידעלעך, וויעלמאַזשנע.

נאָר אין דעם איז צוגעקומען דער פּריץ פון זלאַטשאָוו, דער חראַנזע קאָניץ־פּאָלסקי, אַ הויכער און אַ שטאַרקער, ווי אַ שטאַרקער דעמב, מיט ברייטע פּלייצעס. זיין לאַנגע אַטלאַסענע שוואַרצע קאַפּאָ־טע, וועלכע האָט דערגרייכט ביז צו זיינע טריט, האָט נאָך שטאַרקער געמאַכט זיין קערפּער, און ער האָט אויסגעזעהן, ווי אַ געשניטענער פון האָלץ, איין שטיק קערפּער, נאָר אויף די ברייטע פּלייצעס האָט אַרויסגעשטייגט, ווי אַ טורם פון אַ געביידע, זיין שפּיציג־הויכער קאָפּ, געגאָלט ביז אין דער העלפט — פּאות און גזשיבע געגאָלט, נאָר די שטאַרקע גרויסע וואָנצעס, ווי ביי אַ שטאַרקען פיש, האָבען זיך געצויגען פון אויער צו אויער.

— זישדקו, וועסט היינט מיינע געסט פאַרווייל֑ען מיט אַ גע־

זאנג, וואָס איהר זינגט. אַז דו וועסט זינגען גוט, וועסטו קענען פון מיר עפּעס דערפאַר ארויסקריעגען. געהערט?

— געהערט, יאַסנע וויעלמאָזשנע.

דער איד איז אָראָפּגעשפּרונגען הינטערוויילעכטס פון פּריץ, צו־גערופען זיין שלמה׳קעלען, וועלכער האָט געהאַלטען אַלץ אין איין קלייבען די אוועקגעוואָרפענע האַנדשוהען פון צווישען די פיס פון די פּריצים. דער טאַטע האָט איהם גלייך געמאַכט די פּאות, דאָס אינגעל אוועקגעשטעלט לעבען זיך. ארום דעם איד מיט דעם אינגעל האָבען זיך אָנגעהויבען צו קלייבען פּריצים און פּריצטעס. אין זאַאל איז געוואָרען שטיל, די קלעזמער האָבען אויפגעהערט צו שפּיעלען — נאָר די ליכט, וואָס האָבען געברענט, קנאַקענדיג פון צייט צו צייט, און דער פּאַרשטיקטער פרעהליכער גערייד און געלעכטער פון די ווינקלען און פון די ארומיגע צימערען האָט זיך געהערט פון די שטראַה־לענדע העל־בלאָנדע פּאַניעס און פאַרליעבטע יאַסנע וויעלמאָזשנע.

אַ לאַנגע ווייל האָט געדויערט דאָס פּאַרבערייטען זיך. פּלוצים האָט דער איד זיך אין גאַנצען געענדערט. ער האָט פאַרמאַכט די אויגען און זיין געזיכט איז רויט געוואָרען, אָנגעלאָפען. מען האָט געזעהן, ווי ער מאַטערט זיך אוועקצוגעהן פון דאַנען און ערגעץ אַנ־דערשוואו צו קומען. און מיט אַ מאָל איז עס איהם געלונגען. דער איד האָט געגעבען אַ שטעק ארונטער אַ פינגער אונטער זיין קינן און האָט פּלוצים אָנגעהויבען צו זינגען. צוערשט פּאַמעליך, אין דער שטיל, ווי ער וואָלט זיך פאַר זיך צוגעברומט, נאָר באַלד איז עס העכער געוואָרען, זיין שטימע האָט מיט אַ מאָל געקראָגען חוצפּה. דער איד האָט פאַרגעסען וואו ער געפינט זיך. נאָך האָבען די פּריצים געלאַכט, נאָר באַלד זיינען זיי פאַרשטומט געוואָרען. עס האָט זיך געדאַכט, אַז דער איד איז דער איינציגער בעל־הבית פון די גרויסע זאַאלען. ער האָט ניט געזעהן די פּריצים מיט די פּאַניעס, מיט דעם גאַנצען גלאַנץ פון אטלאַס און פוטער, וואָס איז ארום איהם — קיינער איז דאָ נישט געווען, נאָר ער אליין — ער מיט זיין באַשערטער. און נישט קיין מענשליכע פרוי איז עס געווען, פאַר וועלכער ער האָט יעצט אַזאַ גרויסען ליוב אָבגעגעבען — נאָר אַ העכערעס, גייסטיגעס וועזען, צו זיין שבת, צו זיין מוטער, האָט ער געזונגען, צו זיינע האָפנונגען און זיינע צרות:

„אשת חיל מי ימצא.“
ניט קיין סערענאדע צו א ערדישער געליעבטע האט ער גע־זונגען, נאר א סערענאדע צו זיין געטליכער געליעבטער, צו דעם גרויסען אונגעזעהענעם און אונדערגרונטעוועטען גליק, וואס זי גיט, ווען מען דענקט וועגען איהר. וועגען דער גרויסער הייליגקייט און ריינקייט, וואס פליסט ארוים פון איהר ווען און באשענקט די אלע, וואס דענקען און זיינען פארליעבט אין איהר. פון זיין כלה, דעם שבת, פון זיין איינציגער טויזענד־יעהריגער כלה האט ער געזונגען און פאר דער גרויסער אייביגער ליעבע, וואס זיינע אבות־אבותינו ביז צו זיין לעצטען דור וועלען פיהלען צו דער אייביגער כלה. די צרות און חרפות, וואס ער שטעהט אוים צוליעב איהר, זיינען פארטראגען געווארען צו גרויסע כבודים און הערליכקייטען; דאס הינטישע לעבען צו א פרינצען־לעבען — אלעם פארוואנדעלט זי אין א גרוים־הימלישעם גליק — דורך דער ליעבע צו איהר — און וואס איז איהם אנגעגאנגען די שכנים מיט די פאנעם, מיט זייער גראשענדיג פאר־מעגען, מיט זייער באגרענצטען שטיקעל גליק פון ערדישען אפפאל, מיט זייער מענשליכער הייניגער איינגערעדטער קראפט און הערשאפט געגען די אייביגקייט פון זיין ליעבע צו זיין גרויסער כלה.

פארשטומט זיינען געווען די פריצים, און פארשעהמט זיך פאר דעם גרויסען גביר, וואס שטעהט אין מיטען זיי און זינגט א ליעד פון אייביגע ליעבע.

— גוט גערדיענט מיך! גוט געזונגען, מיינע געסט זיינען צו־פריעדען, זשידיק. זאג, וואס דו ווילסט, היים דיר געבען א סך, נאר קלעהר נישט פיעל. איך האב מעהר מורא פאר דיין ביטרעקייט איידער פאר דיין אפעטיט, — לאכט דער פאן.

— יאסנע וויעלמאזשנע —ווארפט זיך דער איד צום פריץ'ס פים — א שוהל און א בית־הקברות! א שוהל צום דאווגען און א בית־הקברות אונזערע טויטע צו באגראבען. גיט די ערלויבניש אין זלאטשאוו, א שוהל און א בית־הקברות.

דער פריץ האט זיך פארטראכט א מינוט. ער האט זיך דער־מאנט אן די אידישע פעריל, וואס זכריה פון טשיהרין האט איהם אקעגענגעטראגען, ווען ער איז קיין טשיהרין געקומען. זלאטשאוו וואלט געווארען א ישוב, צינזען געצאהלט. נאר וואס וועט גאט זאגען און דער

פּאַטער קאָזלאָווסקי. באַלד איז איהם עפּעס איינגעפאַלען, וואָס אי די צינזען וועלען זיין גוט און אי גאָט וועט צופריעדען זיין.

— אז דו וועסט פאַר אונזער פּאַן יעזוס קריסטוס דעם קאָפּ בויגען און זאָגען פּאַטשאַרזש פאַר די הייליגע מאַריע דריי מאָל, וועל איך דיר די ערלויבניש געבען, און אַ שעהנעם פּלאַץ אויף אַ צמענטאַרזש געבען.

דער איד איז שטיל געוואָרען, פאַרשטיינערט און געשוויגען.

— נו, מאַכען מיר דאָס געשעפט, זשידיק. גוט, זאָג נאָר בלויז: מאַריא, מאַטקאַ באָסקאַ שווענטאָכאָווסקאַ, ניעך בענדזשע פּאָכוואַלאָנאַ נאַ וויעקי וויעקי, אמען.

דער איד האָט געשוויגען.

— נו, קניע דיך בלויז פאַר איהר אַנידער, זשידיק.

דער איד האָט געשוויגען פאַרשטיינערט.

— וועסטו מוזען דעם בער שפּיעלען.

דער איד איז בלייך געוואָרען, דערשראָקען און האָט אָנגעהויבען צו שטאַמלען.

— יאַסנע וויעלמאָזשנע, איך בין נאָר אַן אָרימער איד, האָב רחמנות אויף מיין ווייב, אויף מיינע קליינע קינדער. בעט, שלמה׳לע, מיין בחור׳ניק, בעט דעם שליאַכטשיץ. האָב רחמנות, יאַסנע וויעלמאָזשנע. איך וועל דיר שטענדיג געטריי דיענען.

און דער טאַטע מיט׳ן קינד האָבען זיך ארומגעקלאַמערט ארום דעם פּריץ׳ס פיס, און געקושט די שטיוועל, די פּאָדלאָגע און געשלאָגען מיט די שטערענס אָן דער ערד.

— האָב רחמנות אויף די קליינע יתומים, יאַסנע וויעלמאָזשנע.

— אָדער דעם פּאַטשאַרזש זאָגען, אָדער דעם בער שפּיעלען.

דער אידעל האָט אַ מינוט געקלערט. ער איז בלייך געווען און דערשראָקען, און געהאַלטען אין חזר׳ען פּסוקים פון תהלים און דאַוונען, און דערביי דעם פּריץ די קאַפּאָטע געקושט, די שטיוועל. נאָר פּלוצים איז איהם אין די אויגען ליכטיג געוואָרען. ער האָט נאָך געציטערט מיט די הענד און פיס, נאָר דאָס פנים איז געווען באַגאָסען מיט רוהיגקייט און שטילקייט.

— פאַר אַ שוהל, יאַסנע וויעלמאָזשנע, האָב רחמנות, גאָט וועט העלפען, טו ווי דו ווילסט.

דער פריץ האָט געגעבען אַ וואונק, און צוויי קנעכט האָבען דעם אידעל גענומען און איבערגעצויגען איבער איהם אַ בערענעם פעל. דער פריץ האָט געהייסען די קלעזמער שפּיעלען, און די צוויי קנעכט מיט צוויי לאַנגע בייטשען האָבען אָנגעהויבען דעם בער צו שמייסען. דער בער איז געשפּרונגען פון איין אָרט צום אַנדערען און געשריען בר — בר —

די שררים האָבען געלאַכט און געדרעהט זיך, און איינער דעם אַנדערען האָט געשטופּט צום בער, און די קנעכט האָבען געשמיסען און געיאָגט איהם פון איין אָרט אויפ'ן אַנדערען. דער אידעל הינטער דער בערענ-פעל האָט געברומט: „לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא" בר — בר — איז ער געשפּרונגען פון איין אָרט אויפ'ן אַנדערען אויף אַלע פיער — „ה' מעוז חיי ממי אפחד"!

— גוט געשפּיעלט, אידעל, דעם בער. קריעגסט דערפאַר די שוהל. פאַר דעם בית-עולם וועסטו נאָך מוזען זיך פאַרדיענען.

פון פאַלאַץ אַהיים איז דער איד געלאָפען אָהן אַן אָטעם, דאָס לאַנגע ארבע-כנפות האָט זיך איהם געפּלאָנטערט צווישען די פיס, און דער אינגעל מיט די ציטערדיגע פאות איז איהם נאָכגעלאָפען, און ביידע האָבען געשריען איבער'ן וועג אָנזאָגענדיג דער מאַמען די פרעהליכע בשורה: אַ שוהל! אַ שוהל!

פיערטעם קאַפּיטעל.

דער חנוך פון דער שוהל.

באַלד איז באַקאַנט געוואָרען אין גאַנץ פּאָדאָליען און וואָהלין, וואו אידען האָבען זיך נאָר געפונען, אַז עס האָט זיך אויפגעעפענט אַ נייער ישוב. זלאָטשאָוו האָט געקראָגען רשות אויף אַ שוהל, און עס האָבען אָנגעהויבען אָנציהען אידען קיין זלאָטשאָוו פון דער גאַנצער געגענד אַרום. עס זיינען געקומען אידען פון קאַרסון, פון טשיהרין, אידען פון יענער זייט דניעפּער, פון לובנא, פון לאַכאָוויץ, פון פּער-יאַסלאַוו. וואָרום עס האָט זיך געהערט, אַז זלאָטשאָוו איז אַ מקום פון פּרנסה, עס איז נאָהענט צום סעטש און מען קען פיהרען האַנדעל

מיט די קאָזאַקען. און אפילו פון קליין־פּוילען זיינען געקומען אידען, וועלכע האָבען געהערט אויף די יאַהרמערק אין יאַראָסלאַוו און לובלין, אַז זלאָטשאָוו איז געוואָרען אַ ישוב.

די ערשטע זאַך האָט מען זיך גענומען בויען די שוהל. די אידען האָבען זיך צונויפגעלעגט וואָס זיי האָבען געקענט. די ווייבער האָבען געבראַכט דאָס ציערונג, און מען האָט אראָפּגעבראַכט צוויי אידישע מייסטערס פון נעמיראָוו און באַשטעלט ביי זיי בויען די שוהל.

צוויי יאָהר האָט גענומען בויען די שוהל. די בעלי־בתים האָבען געהאָלפען אליין בויען. די שוהל האָט געדאַרפט דיענען צו צוויי צוועקען, גאָט צו דיענען און צו באַשיצען זיך פון פיינד. האָט מען די שוהל געבויט ווי אַ פעסטונג, מיט אייזערנע טירען און רינגען. נחמן דער קאַוואַל, וואָס האָט געהאַלטען די קוזשנע, האָט אויסגעקאָוועט די אייזערנע טיר פאַר דער שוהל, אַ גדר צו דעם בעלעמער, אַ גרויסע מנורה פאַר'ן עמוד, און אַ גרויסען חנוכה־לאָמפּ. פּראָסט איז געווען זיין ארבייט, פּראָסטע קאָוואַלסקע ארבייט, אָבער מיט גרוים ליעבע און חשק. אַלע קונץ־שטיק, וואָס נחמן האָט געקענט אין זיין קאָוואַלעריי האָט ער אריינגעקאָוועט אין דעם גדר פאַר'ן בעלעמער, אין דער מנורה און אין דעם חנוכה־לאָמפּ. דאָס זעלבע האָט אויך געטאָן ברוך דער דרעקסלער. אונטער דער אויפזיכט פון די צוויי מייסטערס פון נעמיראָוו האָט ער אויסגע־שניטען פאַרשידענע דריידלעך און קונצען, וואָס ער האָט נאָך געדענקט פון זיינע בחור'שע יאָהרען אין האָלץ־שניצעריי: פויגלען און טויבען, הירשען און לייבען, די סמנים פון שבטים און די סמנים פון די חדשים. גאַנצע נעכט איז דער איד געזעסען און זיין מלאכה געטאָן ביי אַ ברענענדיג שטיק האָלץ, שניצענדיג די שניצעריי פאַר דער שוהל. און יעדער בעל־הבית, אַז ער איז געפאָהרען אויף אַ יאָהר־מאַרק אין די גרויסע שטעדט און געזעהן אַ שעהנע זאַך, אַ שעהן זיידענס פאַר אַ פּרוכת, אַ מזרח, אַ אליהו הנביא'ס שטוהל אָדער אַן אַנדער ציערונג, האָט ער עס געקויפט און געבראַכט אהיים פאַר דער שוהל. און די ווייבער זיינען אויפגעזעסען אין די ווינטערדיגע נעכט ביי מענדעל'ס ווייב יוכבד, אין קרעטשמע, און ביי פרומע גרזאַנגען האָבען זיי

זייערע ציערונג אריינגענעהמט אין די פרוכת׳ען און די העמדלעך פאר די ספר־תורות.

מענדעל, אלס דער ערשטער תושב פון זלאטשאוו און חשוב ביים פריץ, איז געוואָרען דער פרנס פון דער נייער קהלה. און מענדעל האט געוואלט, אז זלאטשאוו זאל האבען א שטיקעל שם איבער דער וועלט. האט ער געגלוסט צו האבען פאר זלאטשאוו א רב א למדן, מיט א שם טוב.

לאכאוויטש האט געהאט א רב, דעם „שער צדק“, מיט וועלכען דער גאנצער געגענד האט שוין דאן געקלונגען, האט מענדעל נישט לאנג געטראכט, איינגעשפאנט דעם וואגען, געפאהרען קיין לאכאוויטש, דעם רב מוסיף געווען צוועלף גראשען פויליש א וואך מעהר וואס לאכאוויטש גיט, און צוגעגעבען דער רב׳יצין די חזקה אויף ליכט ציהען פאר דער שטאדט, און גלייך גענומען א ווארט פון רב מיט א כתב. דערנאך אז לאכאוויטש איז געוואהר געווארען, איז שוין געווען צו שפעט. מענדעל האט אוועקגעפיהרט דעם גאון פון לאכאוויטש קיין זלאטשאוו. דורך דעם האט זלאטשאוו באלד א שם געקראגען איבער דער וועלט. דער רב האט חדרים געמאכט, געזארגט זיך וועגען די תלמוד־תורות, און געלערענט מיט די בחורים שעור, און זלאטשאוו האט שוין אנגעהויבען צו לערנען.

און אז מען איז געוואהר געווארען אויף די יאהרמערק אין יאראָ־סלאוו און לובלין, אז זלאטשאוו איז א מקום־תורה, האבען שוין קיין זלאטשאוו א חוץ בעלי־מלאכות און אידען סוחרים, אויך אנגעהויבען אראפקומען איידעלע מענשען, למדנים. איז אראפגעקומען קיין זלאָ־טשאוו ר׳ יעקב הכהן, פון א קליין שטעדטעל אין דייטשלאנד, וואס איז געהאט חרוב געווארען דורך א בלבול און ר׳ יעקב אליין מיט די ספרי תורות פון שטעדטעל איז נצול געווארען. און ר׳ ישראל פון בעהמען, וואס איז אראפגעקומען קיין זלאטשאוו מיט א קליין מיידעל פון דער שטאדט אש. געהערט האבען זיי אין לובלין אויפ׳ן יאהרמארק, אז אין די ווייטע מקומות אין סטעפ האט גאט אויפגעעפענט ישובים מיט פרנסה פאר אידען, זיינען זיי אראפגעקומען זיך באזעצען אין זלאטשאוו.

האט מענדעל זיך געוואלט משדך זיין מיט יחוס, שלמה׳לע איז שוין דאן אלט געווען אכט יאהר, און עס איז שוין צייט געווען צו

קלערען וועגען אַ שדוך פאַר איהם, כדי אַזוי אַרום מקרב צו זיין דעם קץ. האָט זיך מענדעל דער פּרנס געוואָלט משדך זיין מיט'ן „שער צדק", וועלכער האָט געהאַט אַ מיידעל אין שלמה'לעס יאָהרען. האָט ער צוגעזאָגט קעסט כּל ימיו און כמה וכמה גאָלדענע רענדלעך. און און כדי מחנך צו זיין די שוהל מיט אַ חופּה פון די ערשטע שטאָדטישע פּאָר פּאָלק, אַזוי ווי דער מנהג איז, האָט מען אָפּגעלעגט די חתונה אויף דעם טאָג פון חנוך. באַטש די קינדער זיינען נאָך געווען יונג, נאָר כּדי זיי זאָלען האָבען די זכיה מחנך צו זיין די שוהל מיט זייער חופּה.

די שוהל איז פאַרטיג געוואָרען אויף פּסח, נאָר אָפּגעלעגט האָט מען דעם חנוך אויף ל"ג בעומר, וואָס דאָס איז זעהר אַ מזל'דיגער טאָג. פון אויסוועניג האָט די שוהל אויסגעזעהן קליין, כדי זי זאָל זיך ניט וואַרפען די גוים אין די אויגען, אָבער אינוועניג איז זי געווען הויך און ברייט. דער פוסבאָדען איז געווען טיעף איינגעגראָבען אין דער ערד, אויף צוועלף שטיגלעך אין דער נידער און איז געגאַנגען וואָס אַ מאָל טיעפער, אַזוי אַז דער עמוד, וואו דער חזן איז געשטאַנען, איז געווען דער ניעדריגסטער אָרט, צוליעב צוויי טעמים. ערשטענס, אַז די שוהל זאָל זיך נישט וואַרפען די גוים אין די אויגען מיט איהר הויך, און כדי ווען מען וועט דאַוונען פאַר גאָט זאָל עס זיין ווי אין תהלים שטעהט: „ממעמקים קראתיך יה", אָבער פונ'ם עמוד אַרום האָבען שוין געשניצטע טרעפּען אַרויפגעפיהרט צום אָרון. עס פּאַסט נישט פאַר גאָט'ס וואָרט, עס זאָל רוהען אין דער טיעפעניש. אַי־בערגעצוייגען איז היינט געווען דער אָרון מיט דעם נייעם יום־טוב'דיגען פּרוכת, וואָס איז געווען אויסגעהאַפטען מיט זילבערנע פעדים אויף בלויען פלאָרענטינישען בראָקאַד. עס האָט די קרוין פון דער תורה אַראָפּגעשיינט פון פּרוכת מיט אַ צניעות'דיגען שבת־גלאַנץ פון די כשר'ע פּערעל, וואָס פלעגען אַזוי באַ'חנען די וויס־פרומע העלזער פון די יונגע אידישע פרויען צו שבת־ליכט־בענשען. געהייליגט זיינען געווען די פּערעל מיט יענעם צניעות'דיגען רייץ פון די שבת־נאַכט־אָוועגדען, און טיעפע רויטע רובינען־שטיינער ווי רויטער וויין האָט זיך אַרויסגעפינקעלט פון די וויינטרויבען, וועלכע זיינען געהאַנגען אויף גרינע פון סאַפּיר־שטיינער אויסגענעהטע צווייגען. איינגע־

געהט איז געווען אין פּרוכת מיט די נעמען פון די פּרומע פרויען און מיידלעך אויך זייערע וואונשען, וואונשען פון גוטע קינדער האָבען, פון זיסע האָפנונגען, פון שטילע, פרומע פארלאנגען נאָך ליעבע. אזוי האָט דאָס פּרוכת׳ל באגאָסען מיט ווייבערשען חן, איינגעטריפט דורך איידעלע פרויען־פינגער, אראָפּגעזונגען יענעם צניעות׳דיגען געזאנג, וואָס זינגט פון אידישע שטובען ארוים אין די שבת־נאכטען.

אין מיטען דער שוהל איז געשטאנען דער בעלעמער, אויסגע־שניצט אוים הארטען ניס־האָלץ די נעמען פון די צוועלף שבטים מיט זייערע דגלים. יעדער שבט האָט געהאט זיין דגל און זיין קאָליר. יהודה, אלס דער קעניג, האָט זיך געגלאנצט אין גאָלד מיט דעם לייב צו־פוסען. שמעון מיט זיין אונטערטהעניגע שטאָדט שכם, וואו עס האָבען זיך געהויבען די מויערען און טורעמס פון דער שטאָדט, וואָס שמעון האָט איינגענומען פאר די שאנד פון זיין שוועסטער. און געשוואומען איז די שיף פון זבולון אין א ים פון זילבער. מיט גרינע שטיינער איז געווען אויסגעלעגט דער בליהענדער בוים, דער צייכען פון אשר. און געגאָסען אוים קופּער איז געווען די שלאנג פון דן. און איבער׳ן בעלעמער איז געהאנגען א חופּה, ווי א טיעף־בלויע נאכט, אין וועלכער עס האָבען זיך געפינקעלט גאָלדענע שטערען. און די צוועלף מזלות פון חודש זיינען ארומגעשוואומען אין די בלויע נאכט, יעדער מזל איבער יעדען שבט. און אויפ׳ן בעלעמער זיינען איצט געשטאנען די בעל־בתים מיט די ספרי תורות אין די הענד, גרייט אוועקצולעגען זיי אין דעם נייעם הויז, וואָס זיי האָבען געבויט פאר גאָט. צווישען די בעלי־בתים שטעהט ר׳ יעקב כהן פון דייטשלאנד און דאָס ספר תורה איז דאָס איינציגע, וואָס איז איהם איבערגעבליבען פון זיין צאָהלרייכער פאמיליע און פון דער גאנצער קהלה, וועלכע איז צו־רונען און אנטרונען געוואָרען אין אלע פיער עקען פון דער וועלט. און אָט שטעהט ר׳ ישראל מיט׳ן ספר תורה פון דער שוהל פון שטאָדט אש. פארלאָרען געוואָרען זיינען אין דער בהלה דאָס ווייב מיט די קינדער. איז ער געקומען קיין פּוילען זוכען זיי. וואָרום געזאָגט האָט מען איהם, אז פיעל אידען פון בעהמען זיינען קיין פּוילען ניצול געוואָרען, האָט ער געוואנדערט פון יאָהר־מארק צו יאָהר־מארק, ביז ער איז מיט זיין קינד קיין זלאָטשאָוו אנגעקומען און דאָרט זיך באזעצט.

און צווישען די אַלטע בעלי־בתים, זאַט מיט צרות, אויסגע־פּרואווטע אין פייער פון קדוש השם, מיט די ספרי תורות פון די חרוב־געוואָרענע קהלות אין די הענד, איז געשטאַנען דער נייער בעל־הבית, דער פּרנס הקהל ר׳ מענדעל, מיט דעם נייעם ספר תורה, וואָס ער האָט שוין געלאָזט שרייבען פאַר דער שוהל פון דער נייער אידישער קהלה פון זלאָטשאָוו. קיין מענטעלע באַפלעקט מיט בלוט פון קדושים און מיט טרעהרען פון אַנטלאָפענע טראָגט דאָס נייע ספר־תורה׳לע נאָך נישט. נאָך ניי און אונבאפלעקט איז זיין מענטעלע, און שטאַרק און רויה זעהט נאָך אויס זיין שומר — מענדעל. עס באַזיצט נישט זיין פּנים דעם הייליגען גלאַנץ פון צער און פּיין און מסירת נפש. קיין שפּור נאָך ניט פון אייגעלקייט, וואָס קומט פון באַרייטוויליגקייט צו אָפּפער. אָבער שטאַרק, מיט זיינע גראָבע אומעגלומפּערטע הענד נעהמט ער אַרום דאָס נייע ספר תורה. זיין האַרץ שרעקט זיך פאַר דעם הייליגען עול, וואָס ער האָט גענומען אויף זיך — צו זיין אַ פּרנס הקהל. ער דערפיהלט דעם גרויסען הייליגען עול, וואָס עס טראָגען אויף זיך די אַלטע פּרנסים, פון די חרוב־געמאַכטע קהלות, און ער איז צווישען זיי. און זיין האַרץ קלאַפּט איהם: „וועט איהם אויך אַ מאָל אויסקומען צו שטעהן ווי זיי מיט זיין לעבען ביי זיין קהלה, ביי זיין ספר תורה? וועט ער גרייט זיין אויף קדוש השם, ווי זיי? וועט זיין האַרץ נישט שוואַך ווערען? איז ער ראוי צו דעם חוב און כבוד, וואָס ער האָט גענומען אויף זיך?!“

מיט אַ מאָל איז דער גאַנצער עולם שטיל געוואָרען. אַ הייליגע שטילקייט האָט געהערשט אין גאַנצען שוהלכעל, ווי עפּעס ווער, נישט קיין געזעהענער, וואָלט אין שוהל אריינגעקומען. ר׳ יעקב האָט גענומען זיין ספר תורה, אויפגעהויבען אין דער הויך, און מיט אַ קול פול טרעהרען האָט ער אָנגעהויבען גומל בענשען, געדאַנקט גאָט, וואָס ער האָט איהם מציל געווען פון אַלע סכנות און ער האָט איהם געבראַכט מיט זיין ספר תורה אין אַ מקום מנוחה. אַ שטיל שלוכצען האָט זיך געהערט פון דער ווייבערשער שוהל אַראָפּ. דאָס האָט אַ פרוי פון די גרושים זיך דערמאָהנט אָן די איהריגע, וועלכע זיינען ערגעץ־וואו איבערגעבליבען. און דאָס געוויין האָט אָנגעשטעקט די עדה, אָן אימה האָט זיי אַרומגענומען פאַר די קומענדיגע טעג: צי וועט זיי אויך אויסקומען ווי ר׳ יעקב׳ען צו פאַרלאָזען דאָס שוהלכעל,

וועלכעס זיי האָבען מיט אזוי פיעל מיה און ליעבע געבויט, און נעהמען זייערע ספרי־תורות און געהן. ווער קען זאָגען, וואָס עס פארבאָר־גען אין זיך די צוקינפטיגע טעג... און איינער נאָכ׳ן אנדערען האָבען די בני הגלויה גומל געבענשט. און אז דער יונגער חזן, ועמען ר׳ מענדעל האָט פון אומאַן געבראַכט, האָט מיט זיין כאַרכלענדיגען קול אָנגעהויבען ארויסצוזאָגען די נעמען פון די, וואָס זיינען געפאַלען אויף קדוש השם, האָט דאָס געוויין אָנגעפילט דאָס שוהלכעל. שטיל זיינען פון יעדענס אויגען טרעהרען גערונען, און באהאַלטען טיעף אין הארץ האָט יעדער גאָט געבעטען אין דער שטיל, אז דאָס שוהלכעל זאָל שוין זיין דאָס לעצטע מקום מנוחה, וואו זיי זאָלען געפינען אן אָפרוה און אַ מנוחה ביז דער מלך המשיח וועט קומען.

— גאָט זאָל געבען, אז דאָס זאָל שוין זיין דער לעצטער גלות, — האָט איין איד דעם אנדערען געוואונשען.

— אַז מיר זאָלען שוין אויסגעהיט ווערען פון שלעכטס, — האָבען זיך די פרויען אין טרעהרען געקושט.

נאָר באַלד איז אוועק דאָס טרויעריגע געמיטה און די געזיכטער פון יונג און אַלט זיינען אויסגעלויטערט געוואָרען, ווי די זון, וואָס שיינט אויף אַ בארעגענטעם פעלד — אזוי האָט דאָס געזאַנג פון חזן באַגלייט מיט יצחק אהרן׳ס זיסע פיעדעל שפּיעלען באַלייכט יעדעס באַטריעבטע פּנים. דאָס האָט דער חזן אויסגעזונגען דעם „ויהי בנסוע הארון“.

און שלמה׳לע, מענדעל׳ס יונג, אָנגעטאָן אין אַ גרין זיידענע קאַ־פּאָטקעלע, וואָס דאָס שניידערעל, דער מלמד, האָט איהם אויפגענעהט צו דער חתונה, האָט דעם אָרון אויפגעעפענט. איינער נאָכ׳ן אנדערען זיינען די בעלי בתים אויפגעשטיגען אויף די טרעפּען און די ספרי תורות אין דעם נייעם אָרון אריינגעשטעלט. צוויי הילצערנע לייבען מיט קרוינען אויף די קעפּ זיינען געשטאַנען פון ביידע זייטען אָרון באוואכענדיג די ספרי תורות און צוויי גרויסע וויים־באַגאָלדעטע אָדלערס האָבען זיך נאָך אַ געהיימער מאַכינאַציע, וואָס דער נעמיראָ־ווער האָלץ־שניצער האָט אויסגעפונען, אראָפּגעלאָזט זיך פון דער הויך וואו זיי האָבען גערוהט אונטער׳ן בלויען באשטערענטען הימעל, זיי זיינען געבליעבען הענגען איבער׳ן אָרון אין דער לופטען און מיט זייערע ברייטע פליגעל די ספרי־תורות באשיצט, דעם ערשטען

כבוד האָט מען אָפּגעגעבען די ספרי־תורות פון די גרושים. צוערשט איז געגאַנגען דער אַלטער ר׳ יעקב מיט זיין ספר־תורה. דערנאָך ר׳ ישראל בעהמער און דערנאָך דער רב פון דער שטאָדט און ערשט צו לעצט מענדעל מיט׳ן נייעם ספר־תורה פון דער קהלה זלאָטשאָוו. און ווי עס איז געקומען די רייהע זיין פּראָסטע ספר־תורה אין אָרון אוועקצושטעלען, איז ער געבליבען אַ מינוט שטעהן פאַר׳ן אָרון, און זיין הארץ איז אָנגעפילט געוואָרען מיט אַ שטילען געבעט: „טאַטע אין הימעל, זאָל עס זיין אַ רוה פאַר קינדער און קינדס־קינדער“ און אַ טרעהר, די ערשטע טרעהר, איז פון נייעם פרנס אויפ׳ן ספר־תורה־מענטעלע געפאַלען...

באַלד האָט דאָס פיעדעלע אָנגעהויבען צו שפּיעלען און דער בים־באָם אונטערצוקלאַפּען און אַ כאָר קוויטשעלעך און זינגערלעך האָבען אָנגעהויבען מיט אַ מאָל אויסצוזינגען דעם „אדון מלא עולם“. דער עולם האָט אונטערגעכאַפּט דעם זמר און מיט׳ן געזאַנג איז געשטיגען די פרייד פון דעם עולם. אוועק איז דאָס טרויעריגע געמיטה און די פורכט, וואָס האָט געהערשט, עס האָט זיך אויסגעגאָסען די אידישע פרעהליכקייט איבער דער שוהל. טאַטעס, קינדער און מאַמעס צוזאַמען. די זינגערלעך האָבען געקלונגען ווי גלעקלעך אויף די העלזער פון די ציגען, ווען זיי געהען אויף די גרינע לאָנקעס זיך פּאַשען.

יעצט האָבען די פיעדלען ווי קוואַלען וואַסער זיך אריינגעגאָסען אין געזאַנג אריין. זיי האָבען אָנגעהויבען צו שפּיעלען דעם נגון פון חופּה פיהרען. דאָס שניידערעל־מלמד, וואָס האָט געלערענט מיט שלמה׳לען, איז געוועזן דער שמש פון דער שוהל, אין די ברייטע וואַל־קאָלירטע פּוילישע הויזען, וואָס ער האָט זיך אויפגענעהט צו דער חתונה, איז ער אריינגעקומען, אונטערגעשפּרונגען מיט די חופּה־שטאַנגען, שרייענדיג האַלב אויף אידיש, און האַלב אויף פּויליש פאַר חדוה:

— זשידקי, זשידקי, אין אַ זייט. איהר זעהט נישט, ווער עס געהט? טאָ יעדזשע פּאַן איציק נאַ וועסעלע!...

די אינגלעך און די יונגע לייטלעך האָבען אונטערגעכאַפּט די חופּה־שטאַנגען, אויסגעשטעלט די חופּה אויפ׳ן בעלעמער. ס׳האָט זיך געלאָזט הערען אַ פלייטען־שפּיעל, ווי מען וואָלט אויסגעשאַלט דעם וועג פאַר׳ן פּריץ און מיט אַ מאָל האָט אָנגעהויבען צו שימערען און צו

פינקלען רויט און גאָלדענס, פערעל און שטיינער פון „הארץ־ברעטלעך“ אויף פרויען־בריסטען, פושען־פעדערען און שמוק־שטיינער אויף הויבען, רויטער סלוצקער זייד מיט גאָלדענע פעדים געוועבט, האָט שימערירט, קרעלען בלוט האָט גערויטעלט זיך פון פערעל־נאַכט אַרויס, און געלער אַגאַט האָט געבליהט ווי געל גאָלדענע בלומען פון ווייסען אַטלאַס. ווייס איידעלע געהאַפטעטע שפיצען האָבען זיך געשוימט אויפ'ן ראַנד פון קלייד איבער די פרויען־בריסט, ווי דער שוים פון ים. שווערע גאָלדענע עטרות האָבען אַראָפּגעשוועבט איבער דעם סלוצקער זייד, ווי זיי וואָלטען געוואָלט באַשליסען דאָס ווייבער־געהיימניס, וואָס דאָס קלייד דעקט צו... פאַמעליך זיינען געגאַנגען די מוטערס מיט וויכטיגע טריט אין שיין און גלאַנץ, און געפיהרט אין זייער מיטע די כלה. אַ קינד איז זי נאָך געווען, קיין צעהן יאָהר נישט אַלט געווען, דאָך האָט מען באַדאַרפט איהר נשמה, אַז זי זאָל דערנעהנטערען דאָס קומען פון משיח'ען — אונטער דער שער זיינען געפאַלען איהרע שוואַרצע געקרייזעלטע לאָקען פון קאָפּ, און נישט געוואוסט האָט דאָס קינד, אַז מען דאַרף איהר נשמה צו דער פאַר־גיטיגונג פון דער וועלט, און זי האָט געאַמפּערט זיך און ניט געלאָזט איהרע שוואַרצע לאָקען פאַלען, ביז לאה די טוקערין האָט איהר נישט דערפאַר באַצאָהלט מיט זיסע קיכלעך, אַ קיכעל פאַר יעדען לאָק... נאָך יעצט באַזיסען איהר דעם גאַנג פון דער חופּה די צוקער־קיכלעך, וואָס זי האָט זיך מיט איהרע לאָקען האָר געקויפט... אָנגעטאָן אין גאָלדענעם חופּה־קאַפּטאַנדעל, וואָס קהל האָט באַשטימט (כדי אָנ־צוטאָן יעדע כלה פון דער קהלה, ווען מען וועט זי פיהרען צו דער חופּה, כדי נישט צו פאַרשעהמען די אָרימע, וואָס האָבען אַליין קיין זיידענע קאַפּטענס נישט). צום ערשטען מאָל האָט זי דעם חופּה־קאַפּטען באַנייעט, און נאָך איהר וועלען אַלע כלות פון זלאָטשאָוו טראָגען דעם קאַפּטען צו דער חופּה... און אַלע זלאָטשאָווער מיידלעך, מיט ברענענדיגע געפלאָכטענע הבדלות, ווי לייכטענדע פוילישע בענ־דער, באַלויכטען דעם וועג צו דער חופּה פון דער ערשטער כלה פון זלאָטשאָוו.

שטעהט שוין די כלה אונטער דער חופּה, און שפּיעלט זיך מיט די טראָדלעך פון איהר קלייד און דער חתן איז נאָך נישטאָ. שוין לענגסט האָט דער בדחן אויסגעזונגען זיין ליעד. די כלי זמרים

אויסגעשפּיעלט דעם שפּיעל און דער חתן קומט אַלץ נישט צו געהן. בחנם לויפט דער שמש מיט די גבאים אַרום מיט אַנגעצונדענע הבדלות אין די הענד און זוכען אין די ווינקעלעך דעם חתן צו דער חופּה צו געהן. געפונען האָט מען איהם באַהאַלטען אונטער אליהו הנביא׳ס שטוהל; פאַרראַטען האָט איהם זיין לאַנגער גרינער זיידענער קאַפּטען — און געיאָגט האָט איהם דער מלמד פון אונמער אליהו הנביא׳ס שטוהל מיט דעם שטעקען:

— חתן, חתן, צו דער חופּה געה!

אָבער צוריק געקאָפּיעט האָט דאָס אינגעל מיט די באַנעגעלטע נייע שטיוואַלעס און פריהער נישט געוואָלט אַרויסקריכען פון אונ־טער׳ן שטוהל, ביז דער טאַטע מענדעל האָט איהם נישט פאַר די פּאות אַפּירגעשלעפּט.

געשעהמט האָט ער זיך פאַר די חברים אינגלעך, וואָס האָבען הינטער איהם אַרויסגעשטעקט אַ צונג און געזונגען איהם אַ ליעד צום גראַם:

„אַלע מענשען טאַנצען, שפּרינגען,
לאַכענדיג און זינגען,
שלמה׳לע שטעהט אַלץ און וויינט,
שלמה׳לע, שלמה׳לע, וואָס דו וויינסט?
איך וויין וואָס איך מיין,
צו דער חופּה מוז איך געהן".

געקאָפּיעט האָט ער מיט די שטיוואַלעס, אָבער צו דער חופּה איז ער געגאַנגען, געשלעפּט ביים אויער פון טאַטען. מורא האָט מען געהאַט, אַז ער זאָל פון אונטער דער חופּה נישט אַנטלויפען. האָט איהם דער טאַטע פון איין זייט און דער מלמד פון דער צוויי־טער זייט ביי דער קאַפּאָטע צוגעהאַלטען. האָט ער זיין כעס אויס־געלאָזט צו דער כלה שטורכענדיג איהר אין די זייטען, ביז די כלה האָט איהם איינגענומען מיט איינעם פון איהרע קיכעלעך, וואָס זי האָט פאַר איהרע לאָקען געקויפט — איז ער אויף דעם שדוך איינ־געגאַנגען...

און ווייט און ברייט האָט זיך געטראָגען דאָס געזאַנג פון דער נייער שוהל איבער די ווייסטע סטעפּעס פון אוקריינא, און געטראָגען האָט זיך די בשורה איבער וואַלד און פעלד, און גערוישט האָט יעדער

בוים און יעדעס גרעזעל אין די ווארימע פריהלינגס־נאכט: א שוהל געבויט, א חופה געשטעלט, די ברכה קומט!... די ברכה קומט!...

פינפטעס קאפיטעל.

דאס פאאר פאלק.

מען קען נישט זאגען, אז דאס יונגע פאר פאלק שלמה׳לע מיט זגווזה׳ן האבען זעהר גוט געלעבט נאך דער חתונה. און צו שלמה׳ס יאנד מוז עס געזאגט ווערען, אז די צושטערונג פון שלום־בית איז קיינמאל נישט געווען אהן זיין שולד. שלמה׳לע, וועלכער איז שוין דאן אלט געווען דרייצעהן יאהר, און געקליבען זיך בעל־מצוה ווערען, איז געגאנגען אין חדר ביים גמרא־מלמד, און ער האט שוין ווי א געניטער פיש ארומגעשוואומען אין דעם יב׳ פון תלמוד, באהאוונט געווען אין אלע דינים ווי אזוי א ווייב מקדש צו זיין, וואס אין דער כתובה אריינצושרייבען, און די אלע פליכטען און געזעצען, וואס א ווייב צו א מאן און דער מאן איז צום ווייב מחויב. ער האט אויך שוין געוואוסט אלע דינים, ווי אזוי א ווייב אפצוגט׳ען. שלמה׳לע, וועלכער האט מיט א פשט׳על געקענט צונויפפיהרען צוויי וועלטען און אויפבויען בבל׳ס טורעמס מיט א פלפול, פלעגט אפט אהיים קומען פון חדר אן אפגעשמיסענער. דער רבי זיינער האט זיך זעהר ווייניג געמאכט פון דער וואזשנער שטעלע, וואס שלמה׳לע פארנעהמט אין לעבען אלס יונגערמאן. דער מאן פלעגט דעם רבי׳נס שמיץ אויסלאזען אויף דער ווייבעל׳ס הייבעל. געטראפען דאס ווייבעל זיצענדיג אויף דער שוועל־טיר פאר׳ן קרעטשמע, שפיעלענדיג אין זאמד, פלעגט ער אראפרייסען דאס הייבעל פון איהר קאפ און אנ־שיטען דערינען א הויפען זאמד.

— נא, אט האסטו, ווייל דו האסט געטאן שפאטען פון מיר.

— מען וועט דיך דערפאר אין גיהנום מיט פייערדיגע ריטער שמייסען! — האט איהם דאס ווייבעל געשראקען.

— אויף דיר איז די עברה, ביזט אונטער׳ן הימעל אהן א הייבעל געשטאנען.

דאַן איז דאָס ווייבעל אַרוים מיט איהר ברוגז־ערקלערונג, וועלכע האָט געלויטעט אַזוי:

„שלמה׳לע, שלמה׳לע, ברוגז.
שטעך דיר אוים די אויג׳עס,
צוויי שעפּעלעך מיט בלוט,
איך וועל שוין קיינמאָל נישט זיין מיט דיר גוט.
צווישען שעפעלעך מיט לייהם
שוין קיינמאָל מיט דיר נישט געהן".

האָט דער יונגערמאַן אָנגענומען די ברוגז־ערקלעהרונג און אוועק־געדרעהט זיך אויף אַן אַפּצאָס. און די ווייבעל האָט זיך פאַרשטעלט מיטביידע הענד די אויגען, אַז זי זאָל איהם נישט זעהן.

עס איז געוועז אין אַ זומערדיגען פרייטאָג נאָכמיטאָג. די קרעטשמע איז פול מיט כלאַפּעס און פּאַנעס. מענדעל איז פאַרנר־מען אין קרעטשמע ביים שניט־קראָם און אָקעווים, יוכבד מיט שבת־מאכען און די קינדער שרייען פאַר׳ן טיר. אויף זייער געוואַלד איז אַרויסגעקומען מארושא, געזעהן וואָס שלמה׳לע האָט געטאָן מיט׳ן ווייבעל׳ס הייבעל, האָט זי אָנגעהויבען מוסר׳ן:

— דו, בחור׳עץ איינער, אַזוי באַהאַנדעלט מען אַ ווייבעל? אַ ווייבעל דאַרף מען ליעב האָבען, נישט שיטען זאַמד אויפ׳ן קאָפּ.

— כע, כע, — האָט דער יונגערמאַנטשיק צו איהר אויסגע־שטרעקט די צונג — דו ביזט דאָך פון בלעמ׳ס אייזעל, און דו וועסט נישט האָבען קיין חלק לעולם הבא, און דו וועסט מגולגל ווערען אין אַ הונד און אין אַ קאַץ, ווייל דו קומסט נישט אַרוים פון יעקב אָבינו, נאָר פון עשו הרשע.

— דו קומסט אַרוים פון עשו הרשע; דו ביזט אַליין אַן עשו! — האָט זיך די גויה געריצט מיט׳ן יונגענמאַנטשיק — דו האָסט אַן עבירה געטאָן, געלאָזט דיין ווייבעל שטעהן אונטער׳ן הימעל מיט אַ בלויזען קאָפּ. מעג מען? מען וועט דיך דערפאַר אין גיהנום ברענען און בראָטען, — האָט די גויה זיך אָנגענומען די קריוודע פונ׳ם ווייבעל.

שלמה׳לע האָט זיך דערמאַנט, אַז ער האָט נאָך ניט געקראָגען דעם סטונעק וואָס קומט איהם יעדען פרייטאָג, האָט ער איהם גע־פּאָדערט.

— גיב מיר דעם סטונעק און שוין!

— מאַך צוערשט אַ ברכה, וועסט קריגען דעם סטונעק, — האָט די גויה געפֿאָדערט פון דעם יונגענמאַנטשיק.

— וואָס איז דיין עסק? איך וועל שוין מאַכען אַ ברכה. גיב מיר דעם סטונעק.

— דו ביזט עשו הרשע און דו קענסט, חלילה, פאַרגעסען און עסען אָהן אַ ברכה.

שלמה'לע האָט זיך קיין אַנדער עצה נישט געקענט געבען און געמוזט נאָכקומען דער גויה'ס באַדינגונגען, כאָטש עס האָט איהם ווייע געטאָן, וואָס די גויה נעהמט זיך אָן פאַר זיין אידישקייט. נאָר אַזוי ווי דער יאַגדע סטונעק האָט שוין אַרויסגעשמעקט פון דער גויה'ס האַנד, און געבראַכט איהם דאָס וואַסער אין מויל אַריין, האָט ער אַ ברכה געמאַכט און גענומען דעם סטונעק.

ביי די סטונקעס האָבען זיך מאַן און ווייב איבערגעבעטען. באַלד זיינען זיי שוין ביידע מיט שלום־בית געזעסען אויף די שוועל־טיר פון קרעטשמע און געטיילט זיך מיט די ביסענס פון סטונעק.

לאַנג האָט מען זיי נישט געלאָזט זיצען אין שלום. מענדעל'ס קול האָט זיך געהערט פון קרעטשמע:

— שלמה, שלמה!

און מאַרושאַ איז אַרויסגעקומען פאַר דער טיר:

— געה, בחור'עץ, אין שטוב אַריין, דער טאַטע באַדאַרף דיך שיקען די פויערים די צערקווע אויפעפענען.

אַז שלמה איז אין קרעטשמע אַריינגעקומען, האָט ער געזעהן דעם פאָטער אַרומגערינגעלט מיט כלאָפּעס און כלאָפּקעס און אַ פויער, האַלב נאַקעט, אין אַ לאַנג העמד, באָרוויס, מיט'ן בלויזען קאָפּ, האַלט אַ קליין קינד איינגעוויקעלט אין שמאַטעס אויף דער האַנד, האָט געקניהט פאַר מענדלען:

— פאָטעריל אונזערער, האָב רחמנות, גיב דעם שליסעל פון צערקווע און לאָז קריסטלען דעם יונג. שוין פיער חדשים אַלט, און מיט גאָט'ס וואַסער נאָך נישט באַשפּריצט געוואָרען. עס קען אָוועק־שטאַרבען אונגעקריסטעלט, וועט עס דאָן דער שטן צונעהמען.

— יאַ, און דערנאָך וועלען אייערע דעם קסיאָנדז דערצעה־לען, אַז איך האָב דעם שליסעל אָהן אַפּצאָהלונג אַרויסגעגעבען, וועט

ער מיך שמייסען לאָזען, ווי ער האָט עס געטאָן ביי יעפרעמ'ס חתונה, נענוג קריעגט דער איד שמיץ פאַר זיין אייגענער אמונה — נאָך פאַר אַ פרעמדען גלויבען שמיץ צו קריעגען האָב איך קיין חשק ניט, וויל איך ניט.

— זאָלען מיר שטום ווערען, זאָלען אונזערע מיילער אָפּגע־נומען ווערען, אויב מיר וועלען איין וואָרט זאָגען, — האָט זיך דער האַלב־נאַקעטער פויער געבעטען, קניהענדיג פאַר מענדלען — העלף, פאַטעריל אונזערער, דער יונג איז קראַנק און קען אוועקשטאַרבען — אין טייוולישע הענד וועט ער אריינפאַלען, דעם פאַטער זיינעם קומען דערנאָך דישען... האָב רחמנות, פאַטעריל.

— נעהם דעם שליסעל, שלמה, און עפען די פויר'ן די צערקווע אויף — האָט מענדעל איבערגעגעבען שלמה'ן דעם שליסעל פון צערקווע, וואָס איז געהאַנגען אויפ'ן נאָגעל אינאיינעם מיט די שליס־סלען פון די בראָנפען־קאַמער.

— גאָט וועט דיר באַצאָהלען, פאַטעריל אונזערער, גאָט וועט דיר באַצאָהלען — האָט דער האַלב נאַקעטער פויער געקושט מענדלען דעם שטיוועל און איז אַרויס מיט'ן קינד אויף דער האַנד נאָך שלמה'ן.

— קום, פאַטער ,טהוט גאָט'ס זאַך, דער איד האָט דעם שלי־סעל געגעבען, — פעדערט דער פויער דעם רוסישען פאָפּ, וואָס איז געזעסען אויפ'ן באַנק ביים פיעקעליק.

נאָר דער פּאָפּ האָט זיך נישט באַוואויגען. ער האָט מיט זיין ברייטען רוקען פאַרשטעלט דעם פיעקעליק — און איז געבליבען זיצען, אַזוי ווי ער וואָלט געווען צוגעמויערט צו דער וואַנד.

— אויף וואָס וואַרטסטו, פאַטעריל? — האָט איהם מענדעל געפרעגט.

— געווען אַ פינגערהוט הייליגער וויין אין צערקווע, האָבען איהם די נשמות אויסגעטרונקען, און אָהן הייליגען בראָנפען וועט גאָט די נשמה נישט אויפנעהמען אין קריסטליכען גלויבען — האָט דער פּאָפּ געענטפערט.

— וואָס ווילסטו?

— טהו, מענדעל, אַ קריסטליכע זאַך, העלף אַ נאַקעטע נשמה קומען אונטער דעם קריסטליכען גלויבען און שענק פאַר דער צערקווע אַ פלעשעלע מיט וויין, — שלעפּט דער פּאָפּ אַ ליידיגע פלאַש פון

זיינע ברייטע טאַשען אַרוים און שטרעקט זי אויס צו מענדלען — גאָט וועט דיר באַצאָהלען דערפאַר. מיר זיינען אָרימע מענשען.

— אוי, געוואַלד, ער הויבט שוין וויעדער אָן! וואָס האָט זיך דער בעל־הגוף אָנגעזעצט אויף מיר. דער קסיאָנדז וועט דאָך מיך צום טויט שמייסען. איך האָב דאָך אַ ווייב מיט אַ קינד. איך העלף גאָרנישט, איך טהו גאָרנישט, איך ווייס פון גאָרנישט. ווילסט דעם שליסעל פון צערקווע — נאַ דיר. פאַר מיר באַדאַרף איך איהם נישט. ווילסט בראַנפען — נאַ דיר בראַנפען, דערפאַר האַלט איך די קרעטשמע, אַז איך זאָל פאַרקויפען בראַנפען, אָבער וואָס העלף איך? וואָס? איך העלף גאָרנישט, איך טהו גאָרנישט, איך ווייס גאָרנישט, — האָט מענדעל אָנגעגאָסען דעם פּאָפּ אַ קווערטעל בראַנ־פען אין פלאַש אריין, אַרויסשטופּענדיג איהם פון קרעטשמע.

שלמה׳לע האָט דעם פּאָפּ די צערקווע אויפגעעפענט און פלינק אנטלאָפען, אַז ער זאָל נישט אָנריהרען די וועַנד פון צערקווע. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט פון דער וויטענס, כדי ער זאָל נישט „טרפה“ ווערען, הערענדיג דאָס געזאַנג פון דער צערקווע. און ווען דעם פּאָפּ׳ס באַס־שטימע האָט דאָך דערגרייכט צו איהם אין דרויסען, האָט ער מיט זיינע הענד פאַרמאַכט זיך די אויערען, אַז ער זאָל גאָרנישט הערען, און עס זאָל נישט פאַרשטאָפּען זיין מח צו לערנען תורה.

דער טאַטע האָט איהם שוין אָפּגעוואַרט ביי דער טיר פון קרעטש־מע מיט׳ן פּעקעל וועש אונטער׳ן אָרים און האָט איהם גענומען אין מקוה אריין אויסבאָדען זיך לכבוד שבת, וואָרים דער שמש האָט שוין אין מאַרק פון שטעדטעל אויסגערופען, אַז די מקוה איז אונטער־געהייצט לכבוד שבת.

אַהיים געקומען פון דער מקוה אָפּגעצוואָגענע און אָנגעטהאָנענע אין נייע געוואַשענע העמדער מיט ווייסע ברייטע קראַגענס, פאַר־וואָרפען איבער די גרינע קאַפּאָטעס, האָבען זיי שוין געפונען די קרעטשמע פאַרוואַנדעלט אין אַ רוהיגען שבת־נעסט. גאָר ניט איז געווען דאָ מעהר צו דערקענען, וואָס זאָל דערמאָנען אָן אַ קרעטשמע. צוגעדעקט זיינען געווען די באָטשקעס מיט בראַנפען מיט ווייסע ליילעכער, און פאַרהאַנגען זיינען געווען די פּאָליצעס מיט די סחורות מיט טיכער און ליילעכער. אויפגערוימט איז געווען די קרעטשמע

און פאַרוואַנדעלט אין אַ שבת־שטוב, ווי עס וואָלט דאָ קיינמאָל קיין האַנדעל געפיהרט געוואָרען. זיעבען כשר'ע שמאַלצענע ליכט האָבען זיך געברענט אין דעם גרויסען מעשענעם שבת'ניק, אויף וועלכען עס האָבען אַראָפּגעפינקעלט פון זיין פענדעל אַראָפּ „נרות של שבת“. צוויי פּאָר חלות, איינע אַ גרויסע, פאַר'ן אַלטען בעל־הבית, און איינע אַ קליינע פּאָר פאַר'ן יונגען בעל־הבית, זיינען געווען געגרייט אויף דעם ווייס באַצוועלטען טיש, מיט אַ גרויסען זילבערנעם בעכער און אַ קליינעם זילבערנעם בעכער. און די שוויגער מיט דער שנור זיינען געזעסען ביים טיש, ביידע אָנגעטהאָן אין לאַנגע אַראָפּגע־האַנגענע גרינע זיידענע קאַפּטענס, אין נייע באַשפּיצטע הויבען. די גלאַנצענדיגע שטערענס זיינען געווען פאַרבונדען מיט שטער'ען־טיכלעך, און איבער די הערצער — האַרץ־ברעטלעך, אויף וועלכע עס האָבען געפינקעלט די ציערונג, וואָס זיי האָבען געקראָגען פון זייערע מענער. דבורה'לע, ווי קליין פאַרשטעלט יונג ווייבעל, האָט נאָכגעטהאָן אַלצדינג, וואָס די שוויגער האָט געטהאָן, און די מאַרושא, אָנגעטהאָן לכבוד שבת אין אַ נייע שירץ און אַ נייע טיכעל איבער'ן קאָפּ, איז געזעסען אויף אַ קליין בענקעל ביים פּיעקעליק און געקוקט מיט גדולה אויף די יונגע נייע בעל־הבית'טע. שוויגער און שנור האָבען ביידע געזונגען אַ ליעד לכבוד שבת פאַר ליכט בענשען:

אײן שעהן געזאַנג װעל איך אָנהויבען צו זינגען,
מיט פרישער, פרעהליכער, הערליכער שטימע,
צו עהרען די הייליגע מלכה, די דאָ איז וואויל בעקאַנט.
שבת איז זי מיט איהר'ן נאָמען גענאַנט.

גאָט דאָס מיט איהם דאָס ליכט רוהט,
אין מיין הויז זאָל ער שיקען די מלכה גוט.
פאַר איהרעט וועגען האָב איך דאָס הויז טון אויסרוימען,
וואָרום טהוט זי אַזוי לאַנג אין דרויסען זוימען?

פאַרוואָגלען טהוט זי גאַנצע זעקס טעג,
אַזוי ווי אַ מענש דער אין גלות איז געפּלאָגט,
ווי איין פויגעל פון איין דאַך צום אַנדערען טהוט זי פליהען,
ביז די צייט דאָס דער הייליגער שבת קומט אַהערצוציהען...

און ווען שלמה׳לע האָט גענומען דעם גרויסען סדור און האָט זיך שוין צוגעקליבען מיט׳ן טאַטען אין שוהל צו געהן, האָט זיך דערהערט אַ גרויסע פאַנסקע בייטש מיט פיעל פערד געשפּאַנט, פאַר־פאָהרט פאַר דער קרעטשמע.

— הע, זשידזשע, עפען אויף, דער יאַסנע וויעלמאָזשנע פאַן דאָמבראָווסקי קלאַפּט אין טיר, עפען אויף!

— אוי, דער גרויסער וויעלמאָזשנע פאַן דאָמבראָווסקי קלאַפּט אין טיר. איך קען נישט, פּריץ לעבען, עס איז שבת היינט.

— זשידזשע, דרייסיג שמיץ וועל איך דיר לאָזען געבען, עפען אויף די טיר!

— איך קען נישט, פּריץ לעבען, איך טאָר נישט, פּריץ לעבען. עס איז ביים אידען שבת היינט!

— ווי אַזוי וואַגסטו, איד? דער יאַסנע וויעלמאָזשנע פאַן דאָמ־בראָווסקי וויל אַ שנעפּסעל טרינקען.

— איך קען ניט, פּריץ לעבען, איך טאָר נישט, פּריץ לעבען, עס איז שבת היינט.

— שטעל אַ קוואָרט אָקעוויט אַרונטער אונטער דער טיר, אין דער גאַנצער שטאָדט קיין טראָפּען נישטאָ...

— איך קען נישט, פּריץ לעבען. די אידענע האָט שוין די ליכט געצונדען.

— פאַרשאָלטענער איד. אַז דער איד האַלט זיין שבת, מוז גאַנץ פוילען אָהן אָקעוויט בלייבען... — האָט זיך געהערט אַ שטימע פון דער צווייטער זייט טיר.

זעקסטער קאַפּיטעל.

אין דער ישיבה אַריין.

אַז שלמה׳לע איז אַלט געוואָרען פיערצעהן יאָהר, האָט מען זיך געקליבען איהם צו שיקען אין ישיבה אַריין קיין לובלין, ווי אַלע בכבוד׳ע אידישע בעל־בית׳ישע זיינען געפאָרען צו לערנען זיך

אין דער באַריהמטער לובלינער ישיבה. מענדעל האָט זיך געקליבען קיין לובלין אויפ'ן יאַהרמאַרק, וואו עס האָט היי־יאָהר געזאָלט אויסזיצען דער ועד ארבע הארצות, דער אידישער סעים, פאַר וועל־כען מענדעל האָט זיך געוואָלט צום ערשטען מאָל פאָרשטעלען אַלס פרנס און פאַר וועלכען מענדעל האָט אויך געוואָלט פאָרברענגען אַ וויכטיגען ענין, וואָס איז נוגע כלל ישראל.

אין אַ שעהנעם פרייטאַג נאָכמיטאָג האָט זיך באַוויזען אין זלאָטשאָוו דאָס שניידעריל, שלמה'ס מלמד. האָט ער זיך פון מוצאי שבת אָן אָוועקגעזעצט ביי מענדלען אין קרעטשמע הינטער דעם פיעקעליק מיט פינגערהוט און נאָדעל, אויפצונעהען מלבושים מיט־צונעהמען פאַר שלמה'לען אין וועג אַריין. דאָס „שניידעריל" האָט גענעהט מלבושים אַזוי ווי פאַר די אידען אַמאָל אין מדבר, אַז זיי זאָלען מיטוואַקסען מיט די אינגלעך. דעם „עודף" האָט ער אונטער־גענעהט, אַז מען זאָל קאָנען אַרויסלאָזען די נאָהט און אויסציהען דאָס מלבוש. דאָס שניידעריל האָט פאַר שלמה'ן אויפגענעהט אַ ווינטערדיגע וואַטיוועקע פון מענדעל'ס אַ מלבוש, אַ בגד תפארה, אוים פורפור זייד, פאַר שבת און יום טוב, אַ פאָר ברייטע תחתונים אוים שוואַרצען ציץ, אַ צוויי־דריי פלאַקסענע העמדער, און גענעהט האָט דאָס שניידעריל כשר'ע מלבושים, מיט רונדיגע קאַנטען, אַז די מלבושים זאָלען נישט מחויב זיין ציצית, און געהיטען זיך פאַר שעטנז, און קיין איין מינוט נישט באַלמוטשעט ביים נעהען, תהלים געזאָגט אָדער משניות געלערענט אויף אויסוועניג. געזאָגט האָט מען אויף דעם שניידעריל, אַז ער איז אַ פאַרבאָרגענער צדיק, איינער פון די ל"ו, אויף וועלכע די וועלט שטעהט. דאָס שניידעריל פלעגט פאַרפאַלען ווערען אויף עטליכע וואָכען פון שטעדטעל און אויפ־האַלטען זיך אין די געדיכטע וועלדער. טיילמאָל פלעגט ער פלוצים אַריינפאַלען ערב שבת צו אַן איינזאַמען אידישען אַרענדאַר אין אַ אידישער קרעטשמע און פלעגט פאַר דעם פּראָסטען אידען קידוש מאַכען, אָדער באַווייזען זיך צו אַן איינזאַמער קינפּעטאָרין אין דער וואַך־נאַכט אין אַ פאַרוואָרפענער קרעטשמע און מלחמה האַלטען מיט דער לילית, וואָס איז געקומען דאָס קינד טויטען... געזאָגט האָט מען, אַז גרויסע נשמות קומען צום שניידעריל אין וואַלד, וועלכע לערנען מיט איהם די סודות פון דער תורה. מלבושים, וואָס דאָס

„שניידעריל" האָט אויפגענעהט, איז געווען אַ סגולה פאַר פאַרשיע־דענע קרענק. מען פלעגט זיי אָנטאָן אַ חולה מסוכן, איז ער געזונד געוואָרען, אַ שווערע געווינערין — האָט זי דאָס קינד געבוירען.

ביי מענדלען אין שטוב האָט מען אויף דעם שניידעריל געקוקט ווי אויף אַ הייליגען, און אויף זיין ארבייט ווי אויף הייליגע ארבייט. אַ שטילקייט האָט געהערשט ביים גרויסען פּיעקעליק, וואו דאָס שניידעריל איז געזעסען און גענעהט די מלבושים פאַר שלמה׳־לען. מען איז זיכער געווען, אַז דעם שניידעריל׳ס מלבושים וועלען איהם אָפּהיטען פון אַלעם שלעכטס און באַשיצען איהם דורך די גאַנצע לאַנגע צייט, וואָס שלמה׳לע וועט זיין ווייט פון דער היים צווישען פרעמדע מענשען...

דעם שבת בעפאָר שלמה׳לע איז געפאָהרען אין ישיבה, איז ער געזעסען אין דער גרויסער שטוב, אויף דער האָלצערנער באַנק, און געלערענט זיין שיעור (קיינער איז ניט געווען. טאַטע־מאַמע זיינען געשלאָפען אונטער אַ דעק), האָט די אַלטע דיענסט מאַרושא גענומען דבורה׳לען, זיין ווייבעל, און איהר אויסגעפּוצט אין איהרע שעהנסטע קליידער. אַ וויים געוואַשען, געגאָדעלט פריסקעלע, וואָס איז געווען אויפגעשטעלט און פאַרדעקט די אויערען, אין אַ וויים געהאָפטען שערצעל איבער דעם גרינעם זיידענעם קליידעל און באַלאָדען זי מיט אַ בארנע און אַ עפּעל און האָט זי אריינגעשיקט צו שלמה׳לען. אַליין האָט זי זיך, די אַלטע, אוועקגעשטעלט הינטער דער טיר און האָט דורך אַ שפּאַרע אריינגעקוקט. דבורה האָט דערזעהן איהר מאַן, איז זי ביי דער טיר געבליבען שטעהן, אריינגעשטעקט דעם פינגער אין מויל אריין און מיט דער צווייטער האַנד האָט זי געהאַלטען איהר וויים שערצעל. שלמה׳לע האָט ווייטער געלערענט, געוואָרפען אויף איהר אַ בליק און ווייטער געלערענט. דאַן איז דאָס ווייבעל פּלוצים צוגעגאַנגען צו איהם, און האָט זיך אוועקגעשטעלט נעבען איהם. שלמה׳לע האָט צוגעמאַכט די גרויסע גמרא און אָנגעקוקט זי.

אַ לאַנגע צייט האָבען זיך מאַן און ווייב אָנגעקוקט שווייגענדיג. דערנאָך האָט דאָס ווייבעל אָנגענומען אַ ציצה פון זיין לאַנגען ארבע

כנפות, וואָס האָט צוגעדעקט איהם אין גאַנצען:

— דו פאָהרסט אַוועק?

— יאַ! — האָט שלמה׳לע געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ.

— איך וויל ניט, אַז דו זאָלסט אַוועקפאָהרען.

— איך מוז פאָהרען אין דער ישיבה אַריין תורה לערנען.

דער רב האָט געהייסען.

— און ווען וועסטו טהאָן צוריקקומען?

— ווען איך וועל שוין זיין גרויס אויפגעוואַקסען, און גאָר אין דער תורה הקדושה קענען גוט לערנען.

אַ ווייל׳ע האָט וויעדער דאָס קינד געשוויגען. דאַן האָט זי זיך פּלוצים אָנגערופען:

— איך וויל אַהיים געהן, צו דער מאַמען אַהיים.

— דו קענסט נישט אַהיים געהן צו דיין מאַמען אַהיים. דו מוזט דאָ בלייבען, ווייל דו ביזט צו מיר מקודש געוואָרען כדת משה וישראל.

— איך בין צו דיר נישט מקודש געוואָרען.

— געדענקסט דענסטמאָל, ווען מיר זיינען ביידע אונטער דער חופּה געשטאַנען, ווען מען האָט די שוהל מחנך געווען, און איך האָב דיר אַ רינגעלע אָנגעטהאָן.

דאָס מיידעל האָט אויף דעם גאָרנישט געקענט ענטפערען.

— און איך וויל יאַ אַהיים געהן. איך וויל דאָ נישט זיין — האָט זיך דאָס מיידעל פּלוצים אָנגערופען, צובויגענדיג איהר קעפּעל צו איהם.

— פאַרוואָס?

— פאַר אַזוי.

— פאַרוואָס פאַר אַזוי?

— דערפאַר וואָס דו פאָהרסט אַוועק.

— און אַז איך וועל דיר עפּעס מיטברענגען, וועסטו דאָ בלייבען?

— וואָס וועסטו מיר מיטברענגען?

— וואָס זאָל איך דיר מיטברענגען?

— א פּאָר גאָלדענע שיכעלעך, ווי דיין מאַמע האָט, אויף הויכע אָפּצאַסען.

— יאָ, איך וועל דיר מיטברענגען.

— מיט גאָלדענע שנירען?

— יאָ, און וועסט נישט אהיים געהן?

— ניין, איך וועל גאָרנישט וויינען.

— אזוי האָב איך דיך ליעב, — האָט זיך אָנגערופען שלמה׳לע און געגלעט זי איבער׳ן הייבעל.

— און איך דיך אויך, — האָט זיך אָנגערופען דבורה און געצויגען זיין ציצה פון ארבע כנפות.

— א ווײלע האָבען ווידער דאָס פּאָר פּאָלק געשוויגען.

פּלוצים האָט זיך דבורה אָן עפּעס דערמאָנט.

— א עפּעל ווילסטו?

— יאָ, — שאָקעלט דאָס אינגעל מיט׳ן קאָפּ.

דבורה נעהמט ארויס פון דעם טעשעל פון שערצעל אַן עפּעל און גיט איהם.

— פון וואַנען האָסטו?

די מארושא האָט מיר געגעבען, פאַר דיר אַן עפּעל, און פאַר מיר א בארנע, — נעהמט דאָס מיידעל ארויס א בארנע פון צוויי־טען טאַש.

דאָס פּאָר פּאָלק האָבען זיך אוועקגעזעצט אויף דער האָלצערנער באַנק עסען דאָס אויבסט.

— נאַ, פּארזוך פון מיין בארנע, — זאָגט דאָס ווייבעל.

— נאַ, פארזוך פון מיין עפּעל, — זאָגט דער יונגערמאַנטשיק.

און צו מאָרגענס אין דער פריה, ווען די ערשטע בלאַסקען פון דעם רויטען מאָרגענשטערען, וואָס האָבען באַגאָסען א האַלבען הימעל, האָבען אַנטפּלעקט די וועלט פון דעם נאַכט־סוד, איז הלל, דער פּערדס־יונג, פאַרפאָהרען מיט דער בויד פאַר דער קרעטשמע. פון דער קרעטש־

מע האָט מען אָנגעהויבען ארויסצוטראָגען קישענס און דעקען און טיכער, און זעקלעך און טאָרבלעך עסען מיט באָטשקעס בראנפען, וואָס מען האָט אָנגעגרייט פאר דער גאנצער נסיעה, וועלכע האָט געזאָלט פארנעהמען צוויי־דריי וואָכען פון זלאָטשאָוו קיין לובלין. אויף דער בויד האָט זיך אויך אויפגעזעצט חיים דער פאָטשטארזש, אָדער ווי מען האָט איהם גערופען: דער „שומר ישראל“, וועלכען מען האָט מיטגענומען צו היטען פאר „גזלנים“. חיים איז געווען א הויכער,שטארקער איד, וואָס האָט געקענט רייטען אויף א פערד און האָט געוואוסט איינער אליין פון אלע אידען פון שטעדטעל ווי אומ־צוגעהן מיט א ביקס און פראָך. בעקליידעט איז געווען חיים אין זיינע אמט־קליידער, ווי א אידישער סטראזשניק, מיט א ביקס פון פאָרענט און א ביקס פון הינטען, און ארום בויך א גרויסען גארטעל, אויף וועלכען עס האָט געהאנגען א האָרן מיט פראָך.

געווען איז חיים א קהל'שער מענש. קהל פלעגט איהם באנוצען פאר א שליח בית־דין, ווען מען האָט באדארפט שיקען א שליח פון איין ישוב צום אנדערען מיט א שליחות, אָדער ווען קהל האָט באדארפט ארונטערפאָדערען צום בית־דין א „תקיף“, וועלכער האָט נישט געוואָלט קומען, האָט מען געשיקט חיים פאָטשטארזש ער זאָל איהם ברענגען בחזקה.

חיים פאָטשטארזש האָט געהאט אויסצופיהרען אין שטעדטעל אלע פונקציעס, ביי וועלכע מען האָט באדארפט ארויסווייזען גבורה. און אזוי ווי זיין פערזאָן אליין האָט נישט געקענט ארויסברענגען פיעל גבורה — האָט ער זיך באקליידעט מיט כלי־זין. מיט דער בויד איז אויך מיטגעפאָרען ר' יונה אייבשיטץ, דער מגיד פון שטעד־טעל, וועלכער האָט יעדען שבת נאָכמיטאָג א מוסר־דרשה געזאָגט, וואו ער האָט געשילדערט מיט העלע פארבען דאָס גיהנום מיט אלע זיינע קעסעל־גריבער און דאָס גן־עדן מיט אלע זיינע מדרגות. ר' יונה איז געווען אזוי אויסגעקאָכט אין גיהנום, אז ער האָט געוואוסט פון אלע קאלך־אויווענס און פייערדיגע טעפּ, ווי ער וואָלט געווען א תושב פון דאָרט. יעצט האָט ער זיינע דרשות צונויפגעזאמעלט אין א ספר און פיהרט עס קיין לובלין פאָרצולעגען זיין ספר פאר'ן „ועד ארבע הארצות“, צו באקומען דעם רשות דאָס ספר צו דרוקען. אויך צו קריעגען א הסכמה פון א גדול־הדור פאר'ן ספר און אגב,

אין דער צייט פון יריד, ווען עס זיינען פארזאמעלט געווען אזוי פיעל עשירים סוחרים, זעהן וועגען א נגיד, וואס וועט זיך וועלען פארדינענען חלק לעולם הבא און ארויסגעבען דאס ספר אויפ'ן חשבון הגביר...

ענדליך איז אויך ארויסגעקומען פון קרעטשמע מענדעל מיט זיין אינגעל שלמה'לען. די אלטע מארושא, וועלכע האט איהם נאכ־געטראגען דאס קעסטעל, האט איהם צוגעוואונשען אויף אידיש, אז ער זאל באגעהרען צו לערנען. די מאמע מיט'ן ווייבעל זיינען געשטאנען פאר דער טיר פון קרעטשמע:

— פאר וואס געזעגענסטו דיך ניט מיט דיין ווייבעל, שלמה'־לע? א מאן פאהרט אוועק אויף אזא לאנגע צייט, באדארף זיך גע־זעגענען מיט'ן ווייב, — האט דער פאטער געזאגט.

שלמה'לע אין דער לאנגער קאפאטע, וועלכע האט זיך איהם נאכגעשלעפט נאך די פיס, אין גרויסען געלען שטריימעל, איז צו־גאנגען צו דבורה'ן, וועלכע איז געשטאנען ביי דער שוויגער, און ניט קוקענדיג אויף איהר, נאר ערגעץ אין א זייט, האט ער געזאגט:

— בלייב געזונד, דבורה!

דאס מיידעל האט געשוויגען.

— זאג דיין מאן: „פאהר געזונדערהייט און באגעהר צו לערנען“, האט איהר די שוויגער געלערענט.

— פאר געזונטערהייט און באגעהר צו לערנען — האט דאס מיידעל נאכגעזאגט דער שוויגער. ווי אויך צום ערשטען מאל זייט די קינדער האבען חתונה געהאט, האבען זיי זיך געשעהמט צו קוקען איינער דעם אנדערען אין פנים אריין.

שוין האט שלמה'לי געוואלט צוגעהן צו דער בויד, נאר אין דער לעצטער מינוט האט זיך די מאמע נישט געקענט איינהאלטען. זי איז אויפגעפאלען אויף איהר בן־יחיד און איהם באגאסען מיט טרעהרען און מיט קושען. — גאט זאל זיין דיין שיצער, ווילאנג איך וועל דיך נישט זעהן — און נאך איהר די קאזאטשקע דיענסט, נאך דאס יונגע ווייבעל האט געקוקט ערנסט צו דער ערד.

— יוכבד — האט זי מענדעל דערמאנט — גאט האט דיך מזכה געווען און דו שיקסט דיין זוהן אין ישיבה אריין, וואו עס

זיינען לומדים און גאונים, און דו ווייסט?

— פאר גאָט׳ס זכות — האָט זיך די מוטער די טרעהרען גע־ווישט מיט׳ן פארטוך.

שלמה׳לע האָט זיך מיט׳ן ארבעל אָפּגעריבען דער מוטער׳ס קושען פון באק און איז ארויפגעשפרונגען אויף דער בויד.

„מיט׳ן רעכטען פוס, אין רעכטען וועג,
וואו קיין רוח־רעה רוהט,
נאָר אייטעל גוט׳ס
און לויטער רוה! —

האָט די מוטער איהם צוגעוואונשען.

לאנגזאם איז די פוהר איבערגעפאָהרען דאָס שלאָפענדע שטעד־טעל און איז ארויסגעקומען צווישען די פריצ׳ישע פעלדער. די גע־שניטענע בינדלעך ברויט, וואָס זיינען געלעגען אין פעלד, האָבען זיך געגילדעט אין דער זון. די גרעזער זיינען פייכט געוועזען פון דער פריהמאָרגען־ראָסע, און אין דעם ריינעם פרישען חלל האָבען זיך געקייקעלט קליינע וואָלקענדלעך רויך פון די פויערישע שטרויענע דעכלעך, וועלכע האָבען היימיש געמאכט דאָס לאנד ארום און ארום. אָבער וואָס ווייטער מען איז געפאָהרען און וואָס מעהר די זון האָט צו־ווארימט דעם אויפקומענדיגען טאָג, אַלץ ווינציגער זיינען געוואָ־רען די באארבייטע פעלדער און די וועלט האָט זיך פונאנדערגעגאָסען אין א לאנגער ווייטער אונענדליכקייט... און מענדעל׳ס בויד איז פארבלאָנדזשעט געוואָרען אין א ים מיט הויכען שמעקעדיגען גראָז, מיט פארשיעדענפארביגע בלומען — אָהן א שטעג און אָהן א וועג. ווי ווייט דאָס אויג האָט נאָר געקענט דערגרייכען האָט זיך געזעהן גאָט׳ס באפלאנצטע וועלט. טיילמאָל נאָר האָט זיך אויף א בערגעל פארקליבען א וועלדעל פון יונגע ווייסע ווייערבען, בוימעלעך, וועלכע האָבען מיט זייערע דינע איידעלע צווייגען־דיטלעך געפלאָכטען א דעליקאטען געוועב, און הינטער דעם געוועב האָבען ארויס־געקוקט ווייסע אָפּגעריסענע וואָלקענדלעך, וואָס האָבען זיך געטראָגען, ווי סטאַדעס שאָף, איבער דעם אונענדליכען הימעל...

דאָ און דאָרט האָבען די בוימעלעך באַשאָטענט אַ שטיק פעלד און דאָס גרינס אונטער דער טונקעלקייט פון שאָטען האָט פאַר־געשפּיעלט פון ליכטיגען פעלד. און דאָרט האָבען אַ קופּקע רויטע ווילדע מאָן־קעפּלעך אויפגעפלאַמט אין די הערליכקייט פון דער זון — אזוי האָט די סטעפּ געשפּיעלט מיט איהר ליכט און פאַרב פון איהרע פאַרשיעדענ־פאַרביגע בלומען און גרעזער — פאַר קיינעם נישט, נאָר פאַר זיך און פאַר גאָט, איהר באַשעפער...

דער שמאָלער שטעג, וואָס האָט געפיהרט פון שטעדטעל באַרג ארויף אין טהאָל אראָפּ, איז פאַרטרונקען געוואָרען אין דעם ים גראָז און מען האָט נישט געוואוסט, וואו עס פיהרט דער וועג. דענסמאָל האָט הלל, דער פערד׳ס־יונג, פריי געלאָזט די פערד, אַז זיי זאָלען מיט זייערע נאָז־לעכער דערשמעקען דאָס וואסער פון אומאַן. די פערד פלעגען פון צייט צו צייט אויפהויבען זייערע קעפּ, אויס־שטעקען זייערע פייכטע נאָזדרעס און היוך שנאָרכען אין דער לופטען און באַלד האָבען זיך זייערע רוקענס טיעפער געשטעקט אין די כאָמונטס און מיט מעהר אימפּעט געלאָזט זיך לויפען אין האַרץ פון סטעפּ.

זיבעטער קאַפּיטעל

אין האַרץ פון סטעפּ

אז די בויד איז אריינגעקומען אין די טיעפעניש פון סטעפּ, האָט אַ געהיימער שרעק געאַנגסט די הערצער פון אונזערע רייזענדע. מיט אונרוהיגע אויגען האָבען זיי זיך אָנגעהויבען איבערצוקוקען, אויב עס ווייזט זיך נישט פון צווישען די גרעזער ארויס אַ גרין טאָטעריש קאַפּעל, אויב עס קוקט נישט פון צווישען די בושעס ארויס אַ ווייסע שעפּסען־היטעל פון אַ קאָזאַק. די סטעפּ ביז אומאַן איז געווען אין סכנה. עס פלעגען אריבערקומען צו שווימען פון יענער זייט דניעפּער די זאַפּאָראָזשצעס און לויערן אויף די אידישע

סוחרים. אפילו די טאַטערס זיינען אויף ליכטע שיפלעך פון זייער לאַנד מיט׳ן דניעסטער אַראָפּגעקומען און באַהאַלטען זיך צווישען די גרעזער אין דער סטעפּ, אַפּוואַרטענדיג אידישע בוידען מיט רייזענדע, וועלכע זיי האָבען גענומען געפאַנגען און אַוועקגעפיהרט אויף די שקלאַפען־מערק קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אָדער קיין סמירנע, וואו זיי האָבען געוואוסט, אַז די טערקישע אידען וועלען פאַר זיי געבען פיעל אויסלייז־געלד. שווער איז דורך דעם געוואָרען דאָס האַרץ פון מענדלען און ער האָט געקוקט מיט האָפנונג און טרייסט אויף דעם רעטער חיים פּאָטשטאַרזש, וואָס איז געזעסען אויפ׳ן קאַרשעל פון בויד. אָבער דער „שומר ישראל" איז געווען איינגעקוועטשט אין דרייען אויפ׳ן קאַרשעל, זיין נאָז באַגראָבען אין וואַלד האָר פון זיינע וואָנסעס און זיינע אויגען צוגעדעקט אונטער די שוואַרצע געדיכטע ברעמען און האָט געשלאָפען דעם שלאָף פון די גערעכטע...

נאָר בחנם האָט זיך מענדל און די זייניגע געשראָקען פאַר דער סטעפּ. גאָר נישט איז געווען אַזוי רוהיג ווי די סטעפּ. רוהיג מיט איהר שפּיעל און געזאַנג, וואָס זי האָט געזונגען אין דעם הערליכען טאָג מיט איהרע מיליאָנען טענער און קאָלירען פון איהרע גרעזער און בלומען. עס האָבען געזשומעט און גערויעט זיך צווישען די גרעזער די פאַרשיעדענאַרטיגע ביהנען און פליעגען, און האָבען אויס־געזעהן, ווי אַ ליכטענדער, פאַרשיעדענפאַרביגער וואָלקען פון שטויב וואָלט זיך אויפגעהויבען פון די בלומען. פליהענדעס, לעבעדיגעס בלי־העכטס באַהעפטעט זיך אין דער לופטען, אַזוי ווי די פאַרבען־רייכע גע־פליעגעל־ווערים וואָלטען אַרויסגעקומען פון די בלומען און געלויכטען מיט דער זעלבער ליכט און פאַרב. דער טאָג האָט זיך פונאַנדער־געבליהט אין דער סטעפּ און די זון האָט צוגליהט יעדעס גרעזעל. די סטעפּ האָט פאַרשמעקט מיט איהרע ריחות. זיסער האָניג־געשמאַק האָט זיך געגאָסען פון די ווייסע האָניג־בלומען און אָנגעפילט די ביינער פון יעדער באַשעפעניש מיט אַ זיסער שלאָפענדיגער לוסט און בענקשאַפט.

אָפטמאָל האָט דאָס טאָפען פון די פערדישע פיס אויפגעוועקט אַ שלאָפענדיגע מחנה פויגעל. פון צווישען די הויכע גרעזער אַרויס האָט זיך אָנגעהויבען צו טראָגען אין דער לופטען שאַרען שוואַרצע פויגעל, געקרייזעלט זיך איבער דער בויד, אויפוועקענדיג יעדעס

שלאָפענדיגע באַשעפעניש פון די גרעזער אַרוים מיט זייערע געשרייען און געפליעגעל־רוישען. דאַמאָלסט איז די גאַנצע סטעפּ וואַך געוואָרען. די סטעפּ האָט געזערדט מיט לשונות פון געפליעגעל און קריכענדעס, פון בליהענדעס און שפּראָצענדעס. פון אַלע בושען און בלומען קשאַקעס האָבען זיך אָנגעהויבען צו טראָגען פאַרשיעדענפאַרביגע וואָלקענדלעך געפליעגעל ווערים, וואָס זיינען אויפגעוואַכט געוואָרען פון דעם געשריי פון די פויגעל, און מען האָט שוין מעהר נישט געקענט זאָגען, וועלכעס עס זיינען בלומען און וועלכעס געפליעגעל...

טיילמאָל האָט די בויד אָנגעטראָפען אויף אַ פאַרהוילען סטאַוועל. אַ קוועלכעל האָט זיי פּלוצים איבערראַשט פון צווישען די גרעזער אַרוים, אַן איינזאַמער רויב־פויגעל, וואָס האָט געלויערט אויף אַ פיש אָדער אויף אַ וואָרעם, וואָס האָט זיך געקרייזעלט איבער דעם גערונצעלטען וואַסערעל. דערשראָקען איז געוואָרען דער איינזאַמער רויב־פויגעל פון די פערדישע טריט און האָט זיך אָנגעהויבען צו טראָגען צו די וואָלקען צו, אויפוועקענדיג די גאַנצע סטעפּ מיט זיין ליאַרם־געשריי. עס האָבען איהם אָפּגעענטפערט אונזעהבאַרע ברואים, וואָס זיינען ערגעץ־וואו פאַרבאָרגען געוועזן אין דער טיעפעניש פון די גרעזער, אַזוי ווי זיי וואָלטען איינער צו דעם אַנדערען געטראָגען די שלעכטע בשורה: אַנטלויפט, אַנטלויפט, דער מענש קומט די סטעפּ צו באַזיעגען!...

אָבער אונזערע פּאַסאַזשירען האָבען דאָס אַלץ ניט געזעהען. פאַרטהאָן זיינען זיי געוועזן מיט זיך. הלל, דער פערדס־יונג, וועלכער האָט זיך גוט אָנגעגעסען מיט דער איבערגעבליבענער געפילטער קישקע פון די שבת מלוה מלכה'סדיגע סעודה, וואָס יוכבד האָט איהם מיטגעגעבען אויפ'ן וועג, איז אַ ביסעל שווערליך געוואָרען. דער האָניג־געשמאַק האָט אין די ביינער געגאַסען, אין מויל איז טרוקען געוועזן און עס האָט זיך געוואָלט שלאָפען פון די ריחות פון סטעפּ וואָס האָבען אין קאָפּ געשלאָגען. איז נאָכדעם ווי די פערד אין סטעפּ האָבען מעהר ניט געדאַרפט זייער וועג־ווייזער, איז ער איינגעשלאָפען. אָבער דאָך די פערד האָבען געפיהלט אויף זיך די וואַכעדיגע נאָז פון זייער שומר אָנשטאָט זיין שלאָפענדיגעס אויג...

זיין שנאָרכען האָט אָנגעשטעקט דעם „שומר ישראל” חיים

פּאַטשטאַרש, וואָרים אַזוי ווי הלל איז געווען אַ גרויסער עסער, אַזוי איז חיים געווען אַ גרויסער טרינקער. „ער האָט אַנדערש ניט געקענט אַרויסווייזען זיין גבורה, און וועלכער קהל האָט זיך אַזוי שטאַרק גענויטיגט נייערט ער האָט געמוזט צוערשט אָנצינדען זיין כעס מיט אָקעוויט" (אַזוי ווערט אָפּיציעל דערצעהלט פון איהם אין פּנקס פון זלאָטשאָוו). אַ איד אַ מיושב'דיגער מיט אַ ווייב און אַ פּאָר קינדער־לאַך האָט אַנדערש ניט געקענט „איינשטעלען זיין לעבען" צו נעהמען דעם „משחית" די ביקס אין האַנד אריין סיידען ער האָט זיך פריהער אָנגעטרונקען. ניכטערערהייט האָט ער מורא געהאַט פאַר אַ ביקס, פאַר אַ פערד און פאַר אַ הונד, ווי יעדער איד. און אַז מען האָט געדאַרפט איהם שיקען מיט אַ שליחות איבער'ן סטעפּ אין צווייטען שטעדטעל, אָדער שיקען איהם אַרונטערבריינגען דעם תקיף צום בית־דין, אָדער אימיצען מלקות שלאָגען, אָדער אין פּאָליש פאַרשפּאַרען אויף די קייט, האָט ער אַנדערש ניט געקענט אויספיהרען זיין שליחות סיידען ער האָט זיך פריהער אנגעטרונקען. אויך יעצט בעפאָר ער איז געגאַנגען זיך אונטערנעהמען די נסיעה קיין לובלין איבער דער סטעפּ האָט איהם מענדעל פריהער גוט אָנגעטרונקען און איבער דעם גאַנצען וועג אויפגעהאַלטען זיין קריעגערישען גייסט און העלדישען מוטה מיט'ן ביטערען טראָפּען, וואָס מענדעל האָט מיטגענומען אין זיין בויד. קוים האָט דער אידישער סטראַזשניק געטרונקען פון דעם אויפמינטערענדען טראָפּען, אַזוי האָט ער זיך אָנגעקליידעט מיט גבורה ווי אַ פּוילישער חראַנזע. און אויך איצט, ווען ער האָט זיך אַרויפּ־געזעצט אויף דער בויד, האָט ער מאַניפעסטירט זיין גבורה דערמיט, וואָס ער האָט גלאַט אַזוי נישט מיר, נישט דיר, געהאַלטען די ביקס אויפ'ן פּלייצע, צוליעב וואָס מענדעל האָט זיך זעהר געשראָקען, אַז דער „משחית" זאָל ניט פון דער העלער הויט אויסשיסען... נור אַזוי ווי חיים האָט געזעהען, אַז זיין גבורה בעדאַרף מען נאָך ניט, קיין גזלנים בעווייזען זיך ניט, און דער קריעגערישער מוטה, וועלכען דער אָקעוויט האָט אַזוי געוועקט, געהט פערלאָרען אין ניוועץ — האָט ער איהם אָנגעווענדעט אויף זיין שנאָרכען. זיין שנאָרכען, וואָס האָט זיך געהערט פון זיינע ברייטע נאָז־לעכער, וואָס האָבען אַרויס־געשטאַרט פון זיין בעהאָרט פּנים ווי צוויי קוימענס פון אַ שטרויענעם דאַך, איז געווען ווי דאָס כאָרכלען פון אַ הייזעריג־געוואָרענעם יעגער־

האָרן.

דער אָנטרייבער און דער שומר האָבען זיך אַזוי לאַנג געשאָקעלט אויפ'ן קאַרשעל פון בויד ביז זיי זיינען איינס דאָס אַנדערע געפאַלען אין די אָרעמס און אַרומגעהמענדיג זיך ווי אַ געטרייע פּאָר, האָבען זיך זייערע נעז־טענער פעראייניגט אין האַרמאָניע, און זיי האָבען מיט זייערע נעזער אויפגעשראָקען די האָזען פון זייערע פאַרבאָרגענישען אַרוים.

דערפאַר אָבער האָט מענדעל מיט ר' יונה'ן גערעדט פאַר די שלאָפענדע. נאָך דעם ווי מענדעל האָט זיך אַביסעל בערוהיגט איבער דעם פּחד פון די יונים האָט ער זיך אָנגעהויבען אַרומצוקוקען איבער גאָט'ס וועלט, און געזעהן ווי גרויס זי איז און ווי לעער פון מענשען זי איז, האָט זיך איהם פאַרגלוסט די גאַנצע סטעפּ צו בעזייען מיט אידישע ישובים. וויפיעל אידישע שטעדט און שטעדטלאַך וואָלט מען געקענט אויסזעצען איבער דער סטעפּ, שוהלען בויען, בתי מדרשים, מקוות, און ישיבות. און טאַקע האַנדעל אויך. יעדען חודש אין אַנ־אַנדער שטאָדט אַנאַנדער יאָהר־מאַרק. די פעלדער זיינען פול מיט תבואות און אויסגעפאָהרענע וועגען פיהרען פון איין שטאָדט אין דער אַנדערער אריין און אידען פאָהרען איבער די וועגען מיט בוידען סחורה און האַנדלען. און די תורה איז פאַרשפּרייט איבער גאַנץ אוקראַינע. וואָרים וואו ברויט דאָרט איז תורה. און טאַקע מענדעל איז אַ גרויסער סוחר און אַ פּרנס פון אַ גאַנצען ישוב... ער האָט זיינע געדאַנקען מיטגעטהיילט ר' יונה'ן.

— גרויס איז גאָט'ס וועלט, ר' יונה — האָט מענדעל געזאָגט מיט אַ קרעכץ — און די ערד וואו מיר פאָהרען דאָ איז גוט, ר' יונה, שוואַרצע ערד, מען דערקענט זי לויט די גרעזער. וואו מיר פאָהרען דאָ, ר' יונה, וועלען אַמאָל אידישע ישובים זיין. אידישע שטעדט־לאַך וועלען זיין אויסגעשפּרייט איבערן גאַנצען לאַנד. אידען וועלען האַנדלען, פיהרען סחורות פון איין שטאָדט אין די אַנדערע, און ישיבות מאַכען, און די תורה וועט זיין פערשפּרייט.

אַ מינוט האָט ר' יונה שטיל געשוויגען, אויסגעהערט וואָס מענדעל זאָגט, דערנאָך האָט ער זיך אָבגערופען:

— די ערד איז דאָ גוט, דאָס לאַנד גרויס, נור קיינער איז נישטאָ ווער עס זאָל גאָט'ס נאָמען דערמאָהנען, אַ ברכה מאַכען, דאַווענען אויף

איהר. דורך דעם איז זי פול מיט שדים און רוחות רעות. און דו מיינסט, פרנס, אז דאָס זיינען פראָסטע פויגעל וואָס לויפען אונז נאָך דער בויד, פראָסטע גרעזער, אָדער ביהנען, אָדער ווערים? דאָס זיינען אַלץ נשמות, פארפאַלענע, פארבלאָנדזשעטע אין די וועלדער, אין די מדבריות, ווארטען אויף א תיקון, געזעהן א בויד מיט אידען לויפען זיי נאָך, ווילען כאַפּען א ווארט תורה, א ברכה, כדי זיי זאָלען קריגען דורך אונז א תיקון און צוקומען צו זייער רוה... אם ירצה השם, ווען אידען וועלען דאָ קומען און זיך בעזעצען, שוהלען און בתי מדרשים בויען, דאַווענען און לויבען גאָט, וועלען זיי די רוחות רעות פארטרייבען. עס וועט ווערען א ריין מקום און א ישוב.

— מיינט איהר, ר׳ יונה, אז דאָ וועט אמאָל א ישוב זיין, אידישע שטעדטלאַך און בתי מדרשים?

— אודאי אזוי! — ווי אנדערש? דאָס מקום איז דאָך אָנגעגרייט פאַר אידען. ווען די גויים האָבען די אידען זעהר שטארק געפּלאָגט אין גלות, און די שכינה כביכול האָט געזעהן, אז עס נעהמט גאָר נישט קיין קץ און קיין ענד, דאָס ביסעלע אידעלאַך קען, חלילה, אונטערגעהן, אזוי איז זי געקומען, די שכינה, פאַר׳ן רבונו של עולם זיך אויס׳טענה׳ען מיט איהם, און האָט צו איהם אזוי געזאָגט: ווי לאַנג איז דער שיעור? די טויב אז דו האָסט ארויסגעשיקט פון די תיבה, ווען דער מבול איז געווען, האָסטו געגעבען א אויילבערט צווייגעל, אז זי זאָל האָבען וואו איהרע פיס אָפּצורוהען אויפ׳ן וואסער, און דאָך האָט זי ניט געקענט אויסהאַלטען דאָס וואסער פון מבול און איז צוריקגעקומען אין דער תיבה אריין, און מיינע קינדער האָסטו ארויסגעשיקט פון דער תיבה אין א מבול אריין און גאָרניט האָסטו בעשאַפען אויף וואָס זייערע פיס זאָלען זיך האָבען אָבצורוהען אין גלות? אזוי האָט גאָט גענומען א שטיק ארץ־ישראל, וואָס ער האָט געהאט ביי זיך באהאַלטען אין די הימלען ווען דאָס בית המקדש איז חרוב געוואָרען און עס אראָבגעשיקט אויף דער ערד אראָב און געזאָגט: זיי אָן אָברוה פאַר מיינע קינדער אין גלות. דורך דעם הייסט עס פּוילין. פּה—לין, דאָס מיינט מען, אז דאָ זאָלסטו נעכטיגען אין גלות. דורך דעם האָט דאָ דער שטן איבער אונז קיין שליטה ניט, און די תורה איז פארשפּרייט איבער דער גאַנצער מדינה: שוהלען, בתי מדרשים און ישיבות, גאָט צו דאַנקען.

— און וואָס וועט זיין לעתיד לבוא, אז משיח וועט קומען ? וואָס וועלען מיר טהאָן מיט די שוהלען און די ישובים וואָס מיר האָבען געבויט אין פוילען ? — האָט זיך מענדעל פּלוצים דערמאָנט אין זלאטשאָוו.

— ווי הייסט ? לעתיד לבוא, אז משיח וועט קומען וועט אודאי גאָט איבערפיהרען פוילען מיט אלע איהרע ישובים, בתי מדרשים און ישיבות קיין ארץ־ישראל. ווי דען אנדערש ?

מענדעל האָט זיך אין גאנצען בארוהיגט. נישט נור בלויז פאר זיין זלאטשאָוו נור פאר גאנץ פוילען וואָס ער האָט קיינמאָל ניט געקענט צורעכט מאכען אין זיין מוח וואָס וועט ווערען דערמיט ווען משיח וועט קומען.

און נאָך דעם ווי מענדעל האָט בארוהיגט זיין גייסטיגען הונגער, האָט זיך אָנגעהויבען צו וועקען זיין קערפּערליכער הונגער. דער יונג הלל האָט איהם געהאָלפען דערמאָנען מיט בעטלענדיגע בליקען, און דער שומר ישראל האָט זיך געקראצט אין קאָפּ, אין באָרד און די פּאות דורך דער גאנצער צייט וואָס דער מגיד האָט גערעדט און די לופט פון סטעפּע האָט גערייצט. און באלד האָבען זיי געפונען א קוואלכעל, האָבען זיי זיך אָבגעשטעלט די הענד וואשען.

יוכבד'ס פעטע געטריקענטע קעזלאך, שווארצע רעטאך און שטאר־קע אָקעוויט האָט געקוויקט דעם קערפּער, ווי ר' יונה'ס ווערטער — דעם גייסט. און ווען קערפּער און גייסט האָבען זיך געזעטיגט האָבען זיך אלע איבערגעגעבען אין די אָרעמס פון שלאָף, און איבערגעלאָזט די פערד אליין זיך צו געפינען דעם וועג נאָך אומאן. און די פערד האָבען אויסגעשמעקט דעם אומאנער וואלד פון סטעפּ ארוים און ווען די זונן האָט זיך אָנגעהויבען צו זעצען און פעראייניגט דעם הימעל מיט'ן סטעפּ אין איין רויטען פייערדיגען פלאם, האָט זיך אָנגע־הויבען אויפ'ן עק־האָריזאָנט צו שווארצען דער אומאנער וואלד און אינאיינעם מיט'ן שטילען אבענד זיינען זיי אריינגעפאָהרען אין די בראהמע פון אומאן.

אַכטער קאַפּיטעל

די אסיפה פון די פּרנסים.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז מענדעל׳ס בויד פאַרפאָהרען פאַר ר׳ ברוך שענקער׳ס אכסניא אין דער אידישער גאַס אין נעמיראָוו. הלל האָט אָנגעטראָפען דעם אַריינפאָהר פון דער אכסניא באַלעגט מיט בוי־דען און פוהרען.

— העי, מאַכט פּלאַץ פאַר דעם פּרנס פון זלאַטשאָוו; רוק זיך דו פערד־יונג, מצרים׳ס מכות אויף דיין קאָפּ. מאַכט פּלאַץ, דער פּרנס פון זלאַטשאָוו פאָהרט, געהערט? — האָט דער פערדס־יונג געשריען.

— שריי ניט אַזוי, „מלך אביונ׳ס" משרת; מצרים׳ס מכות מיט די קללות פון דער תוכחה צולעגט אויף דיין קאָפּ. ר׳ זכריה סאַבילענקי, דער פּרנס פון טשיהרין, זיין בויד שטעהט, דרך ארץ! — האָט מען געשריען פון דער צווייטער בויד.

געהערט וועמעס בויד די צווייטע איז, האָט מענדעל בעפוילען דעם פערדס־יונג אָבשטעלען זיך, איז אַליין אַראָב פון דער בויד, צו־געגאַנגען צו דער אַנדערער:

— איז ר׳ זכריה דאָ?

— יאָ, געקומען מיט זיין ברודער ר׳ יעקב, פאָהרען נאָך לובלין צום יריד, זיינען פאַרפאָהרען צום ראש הישיבה ר׳ יחיאל מיכל, אַליין געהייסען דאָ שטעהן מיט דער בויד איבער נאַכט.

ר׳ זכריה, דער פּרנס פון טשיהרין, איז געפאָהרען מיט פיער פערד נאַ־שפּיץ, ווי די גרויסע שררים, און זיין בויד איז געווען אַ גרויסע, פול אָנגעלעגט מיט קישענס און מיט דעקען און זי האָט פאַרנומען דעם גאַנצען אַריינפאָהר. מענדעל האָט געהייסען זיין יונג זיך אָב־שטעלען אין אַ זייט. די פערד אַריינפיהרען אין שטאַל אַריין און זיי געבען גוט אָפּצועסען. אַליין איז ער אַריין אין דער אכסניא, וואוהין דער יונג און דער שומר האָבען איהם אַריינגעטראָגען די פעקלאַך און די קישענס. מענדעל האָט אָנגעטהאָן די נייע קאַפּאָטע, אויסגעפּוצט זיין אינגעל, שלמה׳ן, און איז אַרונטער זיך מעלדען צום ראש הישיבה, ר׳ יחיאל מיכל, דעם רב פון נעמיראָוו.

אין בית־דין שטוב ביי ר׳ יחיאל מיכל האָט ער שוין געטראָפען די פּרנסים פון אומאַן און קאַרסון, די צוויי ברידער ר׳ זכריה און ר׳ יעקב סאַבילענקי פון טשיהרין און די פּרנסים און די שעהנע בעלי־בתים פון דער שטאָדט נעמיראָוו, וועלכע זיינען געקומען מקבל פּנים זיין די פּרנסים פון דער פרעמד. ר׳ יחיאל מיכל איז ניט געווען. ער איז נאָך געווען אין דער ישיבה, וואו ער האָט געזאָגט זיין שעור פאַר די תלמידים. און די שמשים האָבען דערווייל מכבד געווען די פּרנסים מיט האָניג־קיכלאך און רויטען בראנפען פון דער רבי׳צין.

ר׳ זכריה סאַבילענקי, דער פּרנס פון טשיהרין איז געזעסען ברייט אויף דער הילצערנער באַנק. די סאַבילענקים האָבען זיך געהאַלטען פאַר גרויסע תקיפים און איבערהויפּט איז עפּעס געווען דער מעהר מיט ר׳ זכריה׳ן, וועלכער איז געווען אַ גרויסער חשוב ביים חראַנזע קאַניץ־פּאָלסקי, דעם שר פון טשיהרין, וועלכער איז אויך געווען דער שר פון זלאַטשאָוו, און מענדעל איז געווען אונטער זיין ממשלה. מענדעל האָט דרך־ארץ געהאַט פאַר זכריה׳ן, אלס אַן עלטערען פּרנס. מענדעל האָט געוואוסט, אַז ער וועט ניט אַזוי לייכט צוגעלאָזען ווערען צו די פּרנסים, און ער האָט זיך געשראָקען אַ ביסעל. ער האָט געקוקט מיט דרך־ארץ אויף ר׳ זכריה׳ן, וועלכער איז געזעסען מיט דער גרויסער, לאַנגער געלער באָרד פערשפּרייט אויף דער ברוסט, און זיינע אויגען זיינען געווען באַהאַלטען אונטער די הויך־פאַנאַנדערגעוואַקסענע געלע ברעמען. און דאָס פּנים, כאָטש אָבגעברענט פון דער זון, איז געווען פול מיט געלע זומער־שפּרינקלאך, וואָס האָבען ארויסגעקוקט ווי אינזלען אין אַ גרויסען געלען ים. ר׳ זכריה האָט זיך גאָר ניט אומגעקוקט אויף איהם. ער האָט גאָר ניט באַמערקט דעם נייעם פּרנס פון זלאַטשאָוו.

— שלום עליכם, דעם פּרנס פון זלאַטשאָוו, — האָט ר׳ שלום יעקב, דער פּרנס הגליל פון נעמיראָוו, אָבגעגעבען שלום עליכם מענדלען.

— עליכם שלום.

— וואָס הערט זיך אין זלאַטשאָוו? מען זאָגט, אַז זלאַטשאָוו וואַקסט אַן עיר ועם בישראל. וועט באַלד שוין זיין אַזוי גרויס ווי טשיהרין, — האָט דער נעמיראָווער פּרנס געזאָגט, וועלענדיג אַ שטאָך טהאָן דעם גרויסען זכריה.

— מיט'ן רבונו של עולם'ס הילף. אונזער ישוב האלט אין וואקסען.

זכריה האט אויפגעהויבען זיינע הויכע געלע ברעמען און ארומגע־קוקט זיך. ער האט פארשטאנען דעם שטאך, וואס שלום יעקב, דער נעמיראווער פרנס, האט איהם געוואלט געבען, פארגלייכענדיג דעם דארף זלאטשאוו צו דער קהלה טשיהרין, וועלכע איז געווען א גרויסער באזעסענער ישוב. אבער ניט אזוי לייכט נעהמט מען זכריה'ן ארויס פון זיין רוהיגקייט. ער האט נור איין מאל אויפגעהויבען זיינע ברע־מען, באלד זיי צוריק אראבגעלאזט.

צווישען דעם פריץ פון טשיהרין, חראנזשע קאניץ־פאלסקי און דעם פריץ פון נעמיראוו, דעם פירשט ווישניוויעצקי, איז אנגעגאנגען א בעשטענדיגע מחלוקה איבער דער הערשאפט פון אוקראינע. צום חראנזשע האט באלאנגט דער גאנצער סטעפ וואס איז געלעגען ביים „געלען וואסער" ביז ארויס צום סעטש צו. ווישניוויעצקי אבער האט געהאט דעם טיטעל דער פירסט פון „רוס". די מחלוקה איז ניט דורכגעגאנגען אהן ווירקונג אויך אויף די אידען פון די צוויי פריצים. אבער אם מעהרסטען האט זיך די מחלוקה אבגעשפיגעלט אויף די פרנסים פון די צוויי שטעדט, וועלכע זיינען די שתדלנים פאר די אידען ביי זייערע פריצים. די פרנסים זיינען געווען אזוי פארקאכט אין זייערע פריצים'ס מחלוקה, אז זיי האבען עס געמאכט פאר זייערע אייגענע. זיי האבען זיך געגרויסט מיט'ן פריץ'ס רייכטהום און גיטער, און יעדעס מאל, ווען די צוויי פרנסים פון די צוויי פריצים האבען זיך צונויפגעטראפען, האט די מחלוקה פון זייערע פריצים אויפגעפלאמט.

— ווארים וואס איז אייגענטליך טשיהרין, א גרויסע קהלה פון בלאפעס. זלאטשאוו וועט עס איבערוואקסען, מיט גאט'ס הילף — האט ר' שלום יעקב נעגעבען א שטאך זכריה'ן.

דאס האט זכריה שוין ניט געקענט איבערטראגען. ער, וואס איז דער גרויסער חשוב ביים חראנזשע, און דער חראנזשע איז זיך מיט איהם מיעץ וועגען אלע זיינע עסקים — און וואס איז זלאטשאוו, און ווער איז דער גאנצער מענדעל? ער האט ווידער אויפגעהויבען זיינע ברעמען און געוועגעדט זיך צו מענדלען:

— דאס זייט איהר, דער מענדעל פון זלאטשאוו, וואס האט גע־קראגען רשות אויף דער שוהל? דער חראנזשע האט מיר פערצעהלט

דערפון. שלום עליכם — האָט זכריה אויסגעשטרעקט צו איהם זיין האַנד פון דערווייטענס, בלייבענדיג זיצען אויף זיין אָרט, אויבענאָן, אויף דער האַלצערנער באַנק.

— און ווער איז דער בחור? — פרעגט זכריה אויף שלמה׳ן.

— דאָס איז מיין זוהן. אַ בעל־הבית׳ל, מיט גאָט׳ס הילף. פאָהרט נאָך לובלין אין דער ישיבה.

— נאָך לובלין? ווייניג ישיבות פאַראַן דאָ אין פּאָדאָליען, אין קרעמענעץ, אין לבוב און טאַקע דאָ ביי ר׳ יחיאל מיכלען, אין אייגע־נעם גליל. וואָס אַזאַ גרויסער למדן איז ער אויסגעוואַקסען, דער בעל־הבית׳ל אייערער אין זלאָטשאָוו, אַז איהר האָט שוין פאַר איהם ניט קיין ישיבה אין גאַנץ פּאָדאָליען, נור איהר מוזט איהם פיהרען אַזש קיין לובלין.

— דער רב, זיין שווער, האָט איהם מיטגעגעבען כתבים צו מורנו ר׳ נפתלי כ״ץ, דעם רב פון לובלין. דאָס אינגעל האָט אַ גוטען קאָפּ,— האָט זיך מענדעל פאַרענטפערט — און אַגב אורחא וויל איך, אַז דאָס בעל הבית׳ל זאָל לערנען דברי חול אויך, חשבונ׳ען און מיט שררים קענען רעדען, וויייל זלאָטשאָוו וואַקסט, בעזרת השם, און מיר וועלען דאַרפען האָבען אַ שתדלן, וואָס זאָל קאָנען פּויליש רעדען.

די לעצטע ווערטער האָבען נאָך מעהר געערגערט זכריה׳ן. ער האָט זיך שוין אָנגערופען מיט כעס:

— מיט די כלאָפּעס אין זלאָטשאָוו וועט ער זיך קענען אויך פּויליש אויסלערנען.

מענדעל האָט שטיל געשוויגען און דרך־ארץ געהאַט פאַר אַן אַלטען פּרנס. אָבער דאָס איז שוין געווען צופיעל פאַר ר׳ שלום יעקב׳ן:

— וואָס מיינט דער פּרנס פון טשיהרין, אַז ער נור אַליין האָט געקראָגען רשות פון ועד צו זיין אַ שתדלן? איהר טהוט זעהר גוט, ר׳ מענדעל, וואָס איהר שיקט אייער בעל־הבית׳ל נאָך לובלין — האָט ר׳ שלום יעקב באַרוהיגט מענדלען — מיר דאַרפען האָבען אין אונזערע מקומות כשר׳ע פּרנסים, עוסקי בצרכי צבור באמונה, ניט ווי מאַנכע, וואָס נעהמען אַראָב פון די פּרוכת׳ען די פּעריל און לעגען עס אויף האָניג־לעקאַך און מאַכען פון זיי די פּריצים מתנות, כדי נושא חן צו זיין אין פּריץ׳ס אויגען.

— מיין ברודער האָט חלילה ניט צוגענומען די פּעריל פאַר זיך—

האָט ר׳ יעקב סאָבילענקי פאַרענטפערט זיין ברודער — דער פּרנס פון טשיהרין האָט אַראָבגענומען די פּעריל פון אידישע ווייבער פון טשיהרין און געמאַכט דערפון אַ טייערע מתנה פאַר׳ן פּריץ חראַנזשע קאָניץ־פּאָלסקי, ירום הודו, אונטער וועמעס חסד מיר אַלע לעבען בשלום ושלוה, צו זיין חתונה מיט די רייכע חראַבינע זאַמויסקי.

— אוודאי, אַז אַן אביון האָט חתונה מיט די זאַמויסקים, מוז ער אַראָפּקומען צו די אידעלאַך אין די שטעטלאַך נאָך „שלובנע" געלד. וואָס איז ער, אַ ווישניוויעצקי? די ווישניוויעצקים באַדאַר־פען ניט אָנקומען צו אידישע פּעריל, אַז זיי האָבען חתונה.

זיין חרפּה האָט ר׳ זכריה געקענט פאַרשווייגען. נור זיין פּריץ׳ס בעליידיגונגען האָט ער ניט געקענט אויסשטעהן.

— נעמיראָווער פּרנס, איהר שפּיעלט זיך מיט פייער, איהר באַ־ליידיגט דעם חראַנזשע.

— און אַז יאָ, וואָס איז? וואָס האָב איך מורא פאַר אייער חראַנזשע? וואָס, איהר וועט מיך לאָזען נעהמען אין תפיסה, ווי דעם סאָטניק כמעלניצקי? מיר לעבען דאָ, ברוך השם, ביי דעם פּירסט ווישניוויעצקי, וואָס איז אַ מושל חסד. האָב איך גאָר ניט קיין מורא פאַר אייער פּריץ, טשיהרינער פּרנס.

ווער ווייס, מיט וואָס דער קריעג וואָלט זיך געענדיגט, ווען דער שמש וואָלט ניט פּלוצים די טיר אויפגעעפענט און אָנגעזאָגט: — ר׳ יחיאל מיכל געהט!

אַלע האָבען זיך אויפגעהויבען פון די ערטער — ר׳ יחיאל מיכל איז אַריינגעקומען. ר׳ יחיאל מיכל איז נאָך געווען אַ יונגערמאַן. אָבער ער איז שוין בעריהמט געווען אין גאַנץ פּאָדאָליען און וואָהלין אַלס דער גאון פון אוקראַינע. אַלע האָבען פאַר איהם דרך־ארץ געהאַט. דער רב איז צוערשט אַריין אין אַנדער שטוב, און האָט פון דאָרט אַרויסגעפיהרט זיין אַלטע מוטער, וועלכע ער האָט אַוועק־געזעצט אויבענאָן אין אַ פאָטער־שטוהל ביים טיש, אַליין זיך אַוועק־געזעצט אויף אַ קלענערען שטוהל נעבען איהר, און האָט פאַר דער מאַמע פאָרגעשטעלט די פּרנסים און אַלע בכבוד׳ע לייט, און האָט די גאַנצע צייט באַדיענט די מאַמע מיט גרויס כבוד און דרך־ארץ.

דער רב האָט אויסגעפרעגט די פּרנסים וואָס מען הערט ביי זיי אין די מקומות, און ווי עס וואַקסען די ישובים, און ווי עס האַלט מיט

דער תורה. געהערט פון מענדלען, אז מענדעל פיהרט זיין זוהן אין לובלינער ישיבה, האט ער זיך זעהר געפרעהט, וואס זלאטשאוו האט שוין די זכיה צו שיקען א תלמיד אין דער גרויסער לובלינער ישיבה. ער האט אויסגעפרעגט שלמה׳לען עפעס אין לערנען, וואס שלמה׳לע האט איהם גלייך אבגעענטפערט, און דעם רב איז עס געפעלען און געהייסען דעם שמש ער זאל איהם געבען האניג־קיכעל, און מענדעל האט זיך געווישט די אויגען פאר שמחה.

— שרייבט מיר אייער מרא דאתרא אז איך זאל איהם שיקען בחורים פון מיין ישיבה קיין זלאטשאוו כדי זיי זאלען לערנען מיט די אינגלאך. די שטאדט־לייט וועלען זיי עסען געבען און נאכטלעגער. געלויבט דער רבונו של עולם, די תורה וואקסט אומעדום וואו אידען וואוינען. אפילו אין ווילדען סטעפ, — ווענדט ער זיך צו דער מאמען.

די אלטע אידענע האט געבויגען מיט איהר הויכע יום־טוב׳דיגע, ווייס־שפיצענדיגע הויב, וואס זי האט אנגעטהאן לכבוד די פרנסים, און זי האט געשעפטשעט צום זוהן:

— זיי מכבד, זוהן, די פרנסים מיט לעקאך און בראנפען.

דער רב האט זיך אליין אויפגעהויבען, כדי מקיים צו זיין דער מאמע׳ס שליחות, און האט אנגעגאסען בראנפען פאר די פרנסים.

— און ווי לעבט איהר מיט די שכנים, האט איהר שלום? איהר וואוינט אזוי אין נאקעטען פעלד.

— ווי ווייט מיר קענען מיהען מיר זיך צו לעבען אין שלום. די פריצים זיינען נישטא א גאנץ יאהר, מיר לעבען נאר צווישען די יונים. זיי זיינען אונזערע שכנים, מיהען מיר זיך צו לעבען מיט זיי אין שלום. פיעל מאל צאהלען זיי נישט אפ דעם צערקווע־מס, וואס די פוילישע גלחים האבען ארויפגעלעגט אויף זיי. זיי האלטען דאס פאר א פחיתת הכבוד, זיינען מיר ניט גובר פון זיי, נאר מיר נעהמען צונויף צווישען אונז דעם מס און מיר באצאהלען פאר זיי. זיינען דערפון די פוילישע גלחים געוואהר געווארען, האבען זיי אונז זעהר שטארק געשטראפט, און נויטען אונז גובר צו זיין דעם מס. און דאס איז א גרויסער מכשול פאר אונז. מיר האבען מורא, אז די יונים זאלען אונז חלילה ניט שלעכטס טהאן. און דאס בין איך געקומען זאגען דעם רב פון נעמיראוו. עס וואלט געווען א יושר גדול, אז

די פּרנסים פון אוקראַינע מיט די רביים זאָלען זעהן פּועל'ן ביים ועד אין לובלין, אַז דער ועד הגדול זאָל זיך אַריינלעגען דערינען און מען זאָל אַראָבנעהמען דעם צערקווע מס פון די יונים, אָדער אידען זאָלען עס ניט אויפמאַהנען, ווייל דאָס קען חלילה ברענגען צו אַ גרויס מכשול פאַר אונז. מיר וואוינען נאָהענט פון סטעפּ און מיר הערען רעדען אַז די יונים וועלען פון אונז אַמאָל נקמה נעהמען דערפאַר חלילה.

דער רב האָט אָבגעזיפצט און שטיל געשוויגען.

— מכה דעם וויל איך אויך רעדען, — האָט זיך אָבגערופען ר' שלום יעקב, דער פּרנס פון נעמיראָוו. עס זיצט דאָ דער פּרנס פון טשיהרין, ר' זכריה סאַבילענקי. דער פּרנס פון זלאָטשאָוו, ר' מענדעל, האָט מורא צו זאָגען, ווייל ער בעלאַנגט מיט דעם פּרנס פון טשיהרין אונטער דעם קאָניץ־פּאָלסקי. אָבער מיר זיינען דאָ, ברוך השם, אונטער דעם שר ווישניוויעטצקי, וואָס ער איז אַ מושל חסד פאַר אַלע. מיר האָבען ניט קיין מורא. און איך וויל דאָ זאָגען בפני הרב פון נעמיראָוו, אַז עס איז דערגאַנגען צו אונזערע אויערען, אַז דער פּרנס פון טשיהרין ר' זכריה טהוט זעהר שטאַרק דריקען די אידען און, להבדיל, די יונים. ער לעגט אַרויף אויף זיי גרויסע מסים פאַר מתנות פאַר'ן שר. ער האָט אויסגערעדט פאַר'ן שר אויף זייערען אַ סאָטניק מיט'ן נאָמען כמעלניצקי, אַז דער סאָטניק הנ"ל וויל זיך בונטעווען, האָט מען דעם סאָטניק גענומען אין תפיסה. און פאַר דעם זיינען די יונים זעהר שטאַרק ברוגז אויף די יהודים, און עס קען דערפון אַרויסקומען אַ מכשול פאַר'ן גאַנצען כלל, — האָט דער פּרנס פאַרענדיגט זיין אַנקלאַגע געגען ר' זכריה'ן.

ר' זכריה איז געזעסען די גאַנצע צייט וואָס ר' שלום יעקב האָט געמאַכט אויף איהם די אַנקלאַגע פאַר'ן רב ר' יחיאל מיכל אַ שטאָלצער און אַ שווייגענדיגער. ער האָט זיין לאַנגע געלע באָרד צוקעמט מיט צוויי פינגער און געהויבען מיט זיינע געלע הויכע ברעמען, וועלכע זיינען געזעסען ווי צוויי אויפגעשטעלטע פעבערס אויפ'ן ראַנד פון זיין שטערען איבער זיינע אויגען, און פון צייט צו צייט געוואָרפען אַ בליק פון אונטער זיי אויף זיין געגנער און געשוויגען.

— נעמיראָווער רב — האָט זיך ר' זכריה אָנגערופען — איך נעהם חלילה ניט צו דעם מס פאַר מיר. מיר אידען לעבען נאָר אין זכות פון די שררים, וואָס באַשיצען אונז מיט חסד פון אַלעס שלעכטען,

און גיבען אונז פריווילעגיעס צו בויען שוהלען און צו מאכען ישובים און מיר זיצען מיט אונזערע ווייבער און קינדער בשלום ושלוה, ווי אין קיין לאנד ניט. דורך דעם דארפען מיר זיין זעהר געטריי צו די פוי־לישע שרים, וואס קיניגען איבער אונז מיט פיעל חסד — און צו דעם גרויסען שטארקען קעניג וולאדיסלאוו, ירום הודו, וואס האט באנייט די פריווילעגיעס פון די פוילישע קעניגען צו אונז און האט צוגעגעבען נאך נייע. מיר דארפען זיי זיין אונטערטעניג און דיענען געטריי, ווארים ווען ניט זיי, וואלטען מיר חלילה געווען ווי די כלאפעס רחמנא לצלן. און אז זיי הייסען אונז אויפמאנען מס פון די כלאפעס פאר די צערקוועס, מוזען מיר מקיים זיין זייערע זאקאנעס, ווארים די כלאפעס געהערען צו די פוילישע שרים לעולם ועד. און ווער איז עס דער גאנצער כמעלניצקי, איבער וועלכען דער פרנס פון נעמיראוו האט אויפגעהויבען אזא געוואלד? ער קומט אריין צו מיר אין קרעטשמע. און איך הער ווי ער סוד'עט זיך מיט די כלאפעס צו שרייייבען א בריעף צום טאטרישען כאן, אז ער זאל קומען העלפען די כלאפעס זיך בעפרייען פון די פוילישע שרים. ער מיינט אז איך הער גאר ניט, און איך זיץ הינטער דעם קרעטשמע־טיש און מאך זיך, אז איך הער ניט, אבער איך פארצייכען אלעס, וואס ער זאגט, מיט א קרייד. אודאי דארף איך דעם סאטניק איבערגעבען אין די הענד פון די שררים. דער חראנזשע, ירום הודו, האט מיר רשות גע־געבען, אז ווען איך וועל הערען פון דעם סאטניק כמעלניצקי אזעלכע מרידה־רייד, זאל איך איהם לאזען שמייסען פאר דער טיר פון מיין קרעטשמע.

ר' יחיאל מיכל האט די גאנצע צייט געשוויגען אין נאכקלערען, נאכדעם האט ער זיך געווענדעט צו דער מאמע, פארבויגען זיך פאר איהר און אזוי געזאגט:

— מיט דער מאמעס רשות וועל איך ענטפערן דעם פרנס פון טשיהרין, דהיינו. אז עס איז אמת, אז מיר לעבען ברשות פון די פוילישע שרים און דעם קעניג וולאדיסלאוו, ירום הודו, וואס האט בעניייט די פריווילעגיעס פון די פוילישע קעניגען, עליהם השלום, נאר מיר לעבען ניט אין זייער זכות, נאר אין דעם זכות פון רבונו של עולם און פון דער תורה הקדושה. און ניט זיי זיינען מגין אויף אונז, נאר דער רבונו של עולם מיט זיין גרויסען חסד. אונזערע הייליגע

ספרים הייסען אונז, אז מיר זאָלען לעבען בשלום מיט די שכנים, און מכל שכן נאָך מיט אַזעלכע שכנים וואָס זייגע געפּלאָגט און געיאָגט פון זייערע נושכים ונוטרים און זייער אמונה ווערט פערשעהמט. זייער אמונה איז ניט קיין עבודת כּכבים, זיי גלויבען אין דעם איינציגען לעבעדיגען גאָט, און עס איז אַ מצוה מסייע זיי צו זיין, אַז זיי זאָלען קענען דיענען גאָט לויט זייערע וועגען. מיר אידען דאַרפען פיהלען און וויסען וואָס עס מיינט גע'רודפ'ט צו ווערען פאַר דער אמונה. דורך דעם געפעהלט מיר זעהר די עצה טובה פון דעם פּרנס פון זלאָטשאָוו, אַז דער ועד הגדול זאָל זעהן עפּעס צו טהאָן מכח דעם ענין, אַז די שתדלנים זאָלען פּועל'ען, אַז מען זאָל מבטל זיין די גזרה פון צערקווע־מס, און ווען חלילה נישט, זאָלען מיר אידען דערמיט ניט האָבען צו טהאָן. זלאָטשאָווער פּרנס, איך וועל אייך, אם ירצה השם, מיטגעבען אַ בריעף צום לובלינער רב מכח דעם ענין.

דאַרויף האָט זיך געהערט דעם שמש'ס קלאַפּען מיט אַ האָלצער־נעם האַמער אין די לייסטלעך פון דער טיר. האָט זיך דער רב אָנגערופען:

—רבותי, עס איז צייט מנחה צו דאַוונען — און ווענדענדיג זיך צו דער מוטער, האָט ער געזאָגט:

— מיט דיין רשות, מאַמע, וועלען מיר זיך אויפהויבען.

יחיאל מיכל, נאָכ'ן דאַוונען וועסטו פאַרבעטען די פּרנסים צו אונז אויף וועטשערע, — האָט די מוטער געזאָגט און זיך אויפגעהויבען פון איהר אָרט. און דער זוהן האָט זי מיט גרויס כבוד און דרך־ארץ אָבגעפיהרט ביז צו דער שוועל פון דער צווייטער שטוב.

נייגטער קאַפּיטעל.

דער מגיד פון פאַלנאַ.

גאָט'ס שטילקייט און ריינקייט האָט גערוהט איבער די בערגלאַך אַרום דער שטאָדט נעמיראָוו, ווען די אידישע בוידען, אָנגעשטאָפּט מיט בעטגעוואַנד און אידען, האָבען זיך פרעהליך געקוילערט איבער

דעם געל־זאמדיגען וועג. די פייכטקייט פון דער נאכט האט נאך טיעף גערוהט איבער די פעלדער און איבער דעם וועג צום טייך באה צו. נאר ווען זיי זיינען אויף דעם צווייטען ברעג טייך געקומען, האט שוין די זון צוגאסען זיך א קלארע און יונגע איבער דעם לויטערען און בלויען הימעל, און זי האט געטריקענט די פייכטע גרעזער, און די טהוי־באדעקטע בלעטער פון די הויכע ליפע־בוימער, וועלכע זיינען געשטאנען אויפ׳ן וועג. די געל־גאלדענע פעלדער זיינען שוין אלע געווען געשניטענע, אראבגענומענע, און דא און דארט האט זיך געגרויט א פויעריש פלאקסען־העמד, האט איבערראשענד אויפגעפלאמט א קאלירטע פאטשיילע אויף א פויערטעם קאפ, וועלכע האט אין דעם פריהען פריה־מארגען געארבייט אין פעלד. פעטע שעפסען, באוואקסען מיט שווארצע וואל האבען זיך געקייקעלט ווי די רונדיגע טינטלאך איבער די לאנגע ברייטע פעלדער און געגריזשעט די שטעכעדיגע, אבגעשניטענע שטרויען פון ברויט. זיי האבען מפסיק געווען פון זייער עסען און נאאיוו נאכגעקוקט מיט זייערע תם־עוואטע אויגען די דורכפאהרענדיגע בוידען און נאכגערופען זיי מיט זייער קינדיש־צערטליכען „מעעע“. פון צייט צו צייט האבען זיי אנגעטראפען א פארזארגטען בעטלער, וועלכער איז געזעסען פאר זיך אויף א שטיין אויפ׳ן וועג, און האט פאר זיך אליין געגרימפעלט אויף א קליינע האנד־געמאכטע „לירע“, ברומענדיג א ליעד. באלד האט דער וואלקען שטויב, וואס די בוידען האבען איבערגעלאזען נאך זיך, צוגעדעקט דעם בעטלער, נאר זיין ליעד האט אנגעשטעקט די אידישע בעלי־עגלות, און עס האט זיך באלד איבער גאט׳ס פרעהליכער וועלט צוגאסען אידיש־חזנ׳ישע נגונים:

לכה דודי, לכה דודי,
לכה דודי לקראת כלה,
פני שבת נקבלה...

געפאהרען איז מען שוין נישט אליין. צוערשט איז אויסגעפאהרען, זעלבסטפארשטענדליך, ר׳ זכריה׳ס גרויסע בויד מיט פיער פערד נאשפיץ און אויפגעהויבען אזא וואלקען שטויב פאר זיך און הינטער זיך, אז עס האט פארשטויבט די וועלט. דערנאך די אנדערע

בוידען. אין די בוידען האָבען זיך געפונען אידען לומדים פון פאַרשיעדענע שטעדטלעך. טייל זיינען געפאָהרען צום ועד מיט שאלות, טייל צו באַקומען אַ רשות אויף ספרים, וואָס זיי האָבען מחבר געווען. די אידען, וואָס האָבען געקענט לערנען, האָבען זיך פאַרקליבען אין איין בויד. זיי זיינען געזעסען אויסגעבעט אין קישענס און דעקען און האָבען זיך געשפאַרט אין לערנען. איינער האָט דעם אַנדערען געהאַלטען ביי דער באָרד, ביי די לאָצען און גע־צוואונגען איהם אויסצוהערען זיין פשט׳ל, אויף וועלכען יענער האָט מיט פאַרמאַכטע אויגען פאַר׳עקשנ׳ט זיך אויף ניט, און באין אופן נישט געוואָלט נאָכגעבען. און די קולות פון דער תורה האָבען זיך געהערט פון די וועגען אַראָפּ, און האָבען אויפגעוועקט די שלאָ־פענדיגע האָזען אין פעלד, וועלכע זיינען אויף מיילען־ווייט אַנט־לאָפען פון די געוואַלדען פון די אידען.

דורכ׳ן גאַנצען לאַנגען ווינטער אַרבייטען די אידען פון פּאָדאָליען אוים לעדער, כאַליאַוועס אויף שטיוועל, זוילען, און פיהרען עס אַנגעלאָדען אויף בוידען אין לובלין אויפ׳ן יאַהרמאַרק. די פעלצען־נעהער פיהרען געוואַשענע שעפּסענע פעלצען אָנגעלאָדען אויף די בוי־דען. פוטערנרע היטעל־מאַכערם, טעפּ־קנעטערם פיהרען כלים, אַנדערע בוידען זיינען מיט הויז־זאַכען, אַנדערע בוידען מיט טליתים, ארבע כנפות און ציצית. די אַרבייט פון אַ גאַנץ יאָהר פיהרט מען צום הערבסט יאַהרמאַרק, ווען דער פּריז האָט דעם פּויער׳ס תבואה אין די שייערם אַנגעזאַמעלט און פּאָהרט אויפ׳ן יאַהרמאַרק איינקויפען זיך אויפ׳ן ווינטער. עס לויפען די אידען סוחרים פון איין בויד צו דער אַנדע־רער, האַנדלען איינער מיט׳ן אַנדערען, טוישען געלד, קויפען בינטלעך פּויערשען פלאַקס, זעקלעך וואָל, קאַלבס־לעדער, אָקעוויט, ווי אויף אַ בערזע, און שדכנים לויפען איבער פון איין בויד אין די אַנדערע און פיהרען צונויף שידוכים, פאַר׳קנס׳ען קינדער, נישט געזעהענע כלות, נישט געזעהענע חתנים, און מחותנים גיבען זיך די הענד, און מען שטעלט זיך אָפּ אין די קרעטשמעס טרינקען לחיים, און די בעלי־עגלות פּרוואווען איבעריאָגען איינער דעם אַנדערען, און שטיק־

לעך תפלות, קדושות, יקום פורקנ׳ס, לכה דודי׳ם זיינען פארפאלען געווארען צווישען די קנאלען פון די בייטשען און די וואלקענס שטויב.

געדאווענט האט מען אין פעלד, ביי די וואסערלעך צווישען די שטעהענדיגע בוימער. צום ערשטען מאל האבען די נאקעטע פעלדער געהערט די קדושה׳לעך און די פויגעל זיינען געקומען צופליהען נאך די קרישקעלעך פון אידישע עסענס.

אין באר האט מען איבערגענעכטיגט. א גרויסע אידישע קהלה געווען, און דארט זיינען זיך צוזאמענגעפאהרען די בוידען פון וויני־צע, פון סטאראגראד, פון קארסון, פון אנדערע קהלות. נייע אידען, נייע לומדים מיט נייע סוחרים. און קיין קאנסטאנטינאוו איז שוין אריינגעפאהרען א קאראוואן מיט בוידען, אנגעפאקט מיט קא־לירטע קישענס און דעקען, אין וועלכע עס זיינען געזעסען אידען אויסגעבעט. מען האט אויסגעזונגען אלע חזנ׳ישע שטיקלעך אויפ׳ן וועג, אויסגעשפארט זיך די גאנצע תורה און אויסגעהאנדעלט א האלבע מדינה. די ישובים זיינען שוין איצט געווען געדיכטער. דאס לאנד באוואהנט, די שטעדטלעך מיט אידען און די דערפער, להבדיל, מיט כלאפעס. אויף יעדען וועג א אידישער ארענדאר, וואו מען שטעלט זיך אפ די פערד צו פאיען און, להבדיל, א ברכה צו מאכען. עס שטעהען פאר די שענקען די אידישע ארענדארען מיט די קאלירטע הויזען און ברייטע ארבע כנפות׳ען און בעטען אריין די למדנים צו זיך. ווילען די זכיה האבען אונטער זייער דאך א מנחה במנין צו דאווענען, א לחיים צו הערען.

און די ארענדארקע שלעפט פון די קעלערס די גרויסע טעפ מיט זויערמילך און סמעטענע, פרעגעלט ציבעלעס, און אגב פאר־הערט מען דעם ארענדאר׳ס קינדער, און מען זאגט מוסר דער ארענ־דארקע, אז זי זאל זיין אפגעהיט מיט אידישקייט. און שדכנים פרעגען זיך אויף כלות און נדן... און אלע טרינקען צוזאמען פון איין גאנשער, עסען צוזאמען און לעגען זיך איינער אין אנדערענ׳ס בעטגעוואנד אריין, ווי דאס גאנצע אידישע פאלק וואלט געווארען איין גרויסע משפחה.

נאר באלד קומט מען אן אין די גרויסע ווישניוויטצער וועלדער. די בוידען האלטען זיך געדיכטער איינע נעבען דער אנדערער, און די שומרים נעהמען ארויס די „משחיתים", פאר וועלכע מען שרעקט

זיך. אין ווייטען וואַלד, צווישען די טרוקענע בלעטער, שאַרכט ווער, און מען האַלט אויף דעם אָטעם, און מען פרעגט איינער דעם אנדע־רען — געהערט?

און אידען דערצעהלען זיך מעשיות פון שדים און רוחות, וואָס רוהען אין די וועלדער און וואַרפען אַן אַ שרעק אויף די קינדער, וואָס פאָהרען מיט אין די בוידען אין די ישיבות אריין. און דער וואַלד ווערט וואָס אַ מאָל געדיכטער, טונקעלער און פאַרהוילען. עס רוישען די אַלטע בוימער, ווי זיי וואָלטען זיך פאַרוואונדערט און געשראָקען פאַר די אידישע בוידען, וואָס זיינען אריינגעקומען אין זייער מיטען אריין און זיי אויפגעוועקט פון זייער פאַרהוילענעם לאַנג־יעהריגען שלאָף... עס דערשרעקען די טריט פון די פערד די שלאָפענדע חיות אין וואַלד. פון דער ווייטענס הערט זיך זייער געברום און זייערע שווערע טריט שאַרענדיג צווישען די טרוקענע בלעטער. עס לוישען די מקובלים נאָך די טריט אין וואַלד און שעפּטשען מיט די ליפּען אונפאַרשטענדליכע תפלות. די טאַטעס הענגען אָן אויף די העלזער פון די קינדער קמיעות, גיבען זיי סדורים׳לעך אין די הענד אריין. די אידען האַלטען זיך אָן ביי די ציצית צו פאַרטרייבען די רוחות, וואָס לויפען אַרום די בוידען, און עס ברעכען דורך די בוידען דעם אונבאַטרעטענעם וואַלד, עס שמעקט דער זשענגעכץ, וואָס גיסט זיך פון די בוימער, און עס שמעקט דער וואַלד מיט פייכטקייט פון שוואָמען. עמיץ ווער ברעכט בוימער אין וואַלד, עמיץ ווער שרייט און רופט נאָך הילף אין וואַלד, די מקובלים פאַרשטאָפּען זיך די אויערען, אַז זיי זאָלען נישט הערען די רוחות רופען... די אַלטע אידען זאָגען תהלים און די קינדער שלאָפען איין אין שרעק.

שבת האָט מען געהאַלטען אין פאַלנא. געוואָלט הערען ר׳ שמעון אסטראָפּאָליער דרש׳ענען. צייט יאָהרען האָט דער אסטראָ־פּאָליער אָנגעזאָגט וועגען פורעניות, וואָס וועלען קומען. ער האָט געשראָקען דעם עולם מיט זיינע דרשות, ביז דער ועד האָט אַרויס־געגעבען אַן איסור, אַז ער זאָל נישט שרעקען דעם עולם. דעם אסטראָפּאָליער דרשות האָבען גע׳שם׳ט איבער דער וועלט. האָט מענדעל גענומען שלמה׳לען און איז אוועק שבת נאָכמיטאָג אין בית־המדרש, וואו ר׳ שמעון האָט גע׳דרשנ׳ט. דאָס בית־המדרש האָט זיך שוין געבראָכען מיט אידען פון דער גאַנצער געגענד אַרום. פון

אומעדום, אז מען איז געפאהרען אויפ'ן יאהרמארק, האט מען זיך אפגעשטעלט שבת אין פאלנא צו הערען ר' שמעון'ען. די ווענד פון בית־מדרש זיינען נאס געווען פון די פארעס און מען שטעהט קעפ איבער קעפ, און אין דער הויך, פאר'ן ארון הקודש, שטעהט ר' שמעון אין א ווייסער קאפאטע אנגעטהאן, א גרויסער טלית הילט ארום זיין הויכען דארען קערפער, פון וועלכען עס ברענען ארויס זיינע צוויי שווארצע אויגען פון זיין בלייך געזיכט. דאס בלייכע געזיכט, וואס קוקט ארויס פון זיין שווארצער בארד, ווי פון א ראם, איז אויסגעמאטערט. און ציטערענדיג שטרעקט אויס דער בלייכער איד זיינע צוויי ביינערדיגע הענד פון דער ווייסער קאפאטע ארויס און שיט מיט פייער פון זיין מויל, שילדערענדיג פאר דער שווארץ־קעפיגער מאסע דאס פייער פון גיהנום.

ער פיהרט זיי דורך דורך אלע זיבען געצעלטען פון גיהנום. דא ווייזט ער, ווי די מלאכי חבלה כאפען דעם מענשען, ווען ער פארמאכט נאר די אויגען און טראגט איהם אוועק אין די וויסטע מדבריות, זייווארפען איהם אריין אין זומפען צווישען שלאנגען און עקדעשען, און באלד פיהרט ער איבער זיין קרבן און לאזט איהם שווימען אין א פייערדיגען ים מיט אנדערע קרבנות. און באלד שילדערט ער פאר דעם שרעקענדיגען עולם, ווי די מלאכי חבלה ווארפען זייערע קרבנות אין די קאכעדיגע טעפ, וואס שטעהען אויף די גיהנום־פייערען. אברים פון מענשען שווימען ארום אין די זידענדע טעפ. און אט באלד מאכט ער צוריק לעבעדיג זיין קרבן, כדי ער זאל איהם קענען אויפ'ס ניי פייניגען, מיט אייזערנע צוואנגען איהם רייסען די האר פון קאפ, אפקעמען די הויט מיט אייזערנע קאמען און צופען די נעגעל מיט פייערדיגע צוואנגען. און דאן ברענגט ער זיין קרבן צוריק אויף דער וועלט אין א גלגול פון א פערד, וואס ארבייט אפ זיינע יאהרען ביי א מענשען, וועמען ער האט שלעכטס געטהאן אין זיין פריהערדיגען לעבען אדער ער לאזט מגולגל ווערען זיין קרבן אין א וויינענדיגען הונד, וועלכער שלעפט זיך אין וויסטע מדבריות ארום און קען נישט צוקומען צו קיין ישוב. א פחד פאלט אן אויפ'ן עולם. הייסע אנגסטען שלאגען ארויס פון די געזיכטער. אין דער ווייבערשער שוהל הערט זיך א פארשטיקט כליפען...

און די ווייסע קאפאָטע מיט די דארע ביינערדיגע הענד איבער די שווארצע קעפּ שטעהט אַלץ און שרעקט און שרעקט, שיט פייער פון גיהנום איבער די קעפּ פון די אידען. קיינער איז פאר איהם נישט גוט גענוג, אז ער זאָל פריי זיין פון די גיהנום׳שע יסורים, אַלעמען איז ער מגלגל און ברענגט זיי צוריק אויף דער וועלט אין דער גע־שטאַלט פון בהמות און חיות, וואָס זוכען אַ תקון.

באַלד אָבער הויבט ער אָן נביאות צו זאָגען וועגען אַ שרעקליכען יום הדין, וואָס שטעהט פאר צו קומען אויף אידען. ער שיט מיט פסוקים, וואָס טייטען אָן אויף דער צייט, אויף מלחמת גוג ומגוג, וואָס דארף באַלד קומען. מיט לעבעדיגע פארבען מאָלט ער אַ גרויסע מלחמה, ווי אַן אונדערבארעמדיגער שונא פאַלט איבער דאָס לאַנד אזוי ווי אַ היישריק און פארניכטעט מיט שווערד און פייער אַלעס, וואָס ער טרעפט אין זיין וועג. גאָר ניט האַלט איהם אָפּ, קיין געוויין, קיין געבעט, קיין טרעהרען. ער טראָגט זיך, אזוי ווי אַ פייער פון שטאָדט צו שטאָדט, פון לאַנד צו לאַנד, און לעקט אויף אַלצדינג מיט זיין פייערדיגער צונג, ווי דער אָקס לעקט אויף דאָס גראָז. קיינער ווייס נישט, וואָס דער מגיד מיינט דערמיט. פינסטערע שרעק, ווי אַ כמארע וואָלט דעם הימעל פארדעקט, פאַלט אָן אויף די אידען, אַ ציטער געהט דורך די לייבער, ווען ער מאָלט גאָט׳ס כעס. נאָר איין זאַך קען אָפּהאַלטען די שרעקליכע גזרה: תשובה, תפילה וצדקה. באַלד אָבער פארמאַכט ער דעם שער הרחמים, מיט אייזער־נע טויערען פארשליסט ער איהם און לעגט אַוועק פייערדיגע שווער־דען און פייערדיגע חיות אויפ׳ן שער הרחמים צו פארטרייבען די אידען׳ס תפילות, וואָס שלאָגען אָן אין טויער. אַלעס איז שוין צו שפעט, דער גזר דין איז שוין אונטערגעשריבען און ער לאָזט נישט איבער קיין איין שטראַהל האָפנונג, נאָר פינסטערניש, פינסטער־ניש און פינסטערניש...

צעהנטער קאַפּיטעל.

דער לובלינער יאַהרמאַרק.

נאָך צוויי וואָכען נסיעה איז הלל אריינגעפאָהרען מיט דעם שומר ישראל אויפ׳ן קארשעל דורך דעם קראקאָווער טויער אין דער פיעל־באַריהמטער שטאָדט לובלין. שוין פון דער ווייטענס האָט די שטאָדט געוואונקען מיט איהרע הויכע טורעמס פון איהרע קירכען און שלעסער. מענדעל האָט נאָך פון גאַנץ ווייט געוויזען שלמה׳לען דעם שפּיץ פון דעם רמ״א׳ס שוהל. דער יאַהרמארק איז שוין געװען אין פולען גאַנג. מיט שוועריגקייטען האָט זיך דער פערדס־יונג געקירעוועט א וועג דורך די פיעלע אָנגעשטעלטע פּאַנסקע קאַטשען. הלל האָט זיך פארנומען אָן א זייט און איז פארפאָהרען אין די אידי־שע גאַסען, וואו דער יאַהרמארק איז געווען אין העכסטען ברען. שטעלען מיט פארשיעדענע סחורות האָבען פארשטעלט די גאַסען. דאָ זיינען אויסגעלעגען שטויסען מיט פּעלצען, דאָרט אויף דרענגער זיינען געהאנגען שטיוועל; שטעלען מיט וואָלענע סחורות; פּוי־ערישע קאָלירטע בענדער האָבען אויפגעפלאַקערט אין דער זון אויף די קעפּ פון די אידישע ווייבער, וואָס זיינען געשטאַנען פאַר זייערע שטעלען און פארקויפט די סחורות; עלפאנט־ביין קאָליר אינאיינעם מיט געל־גאָלד־פארב. און א שטורם פון געשרייען און שפּראַכען האָט זיך געטראָגען אין דער לופטען; נירענבערגער דייטשע מיים־טערם האָבען פארקויפט זילבערנע און מעשענע כלים. אפילו פּער־סיער זיינען אראָפּגעקומען מיט אָריענטאַלישע פארביגע שטאָפען, קאָלירען פון בורשטין־שטיין און קאָלירען פון עלפען־ביין; פאַר־בען פון צוגאָסענעם קופּער און די בלויע קלאָרע ליכט ווי די בלויקייט פון הימעל; טונקעל־בלויקייט פון נאַכט־קאָליר און ווייסקייט פון שנעע, און שעמעדיגע קאָלירען, ווי דער שוים, און די צנועה׳דיגע ליכט פון פּערעל אינאיינעם מיט די רויט־ברענענדיגע פארב פון די קרעל — אַלע האָבען זיך צונויפגעגאָסען אין איין ברענענדיגען ים פון טיבער, קליידער און טעפּיכען.

די פארבען האָבען זיך באַוועגט ווי אויף אַ מאַסקען־באַל. עס האָט געברענט אויף די קעפּ פון די וואָיעוואָדעס, קאַסטעלאַנען, אויף די קעפּ פון ד׳ הוזאַרען און חראַנזעס בּושען פון פאַרשיעדען־פאַרביגע פעדערען. דאָ און דאָרט האָט אויפגעברענט דאָס ליכט פון אַ טייערען שטיין פון אַ טורבאַן אויף אַ קאָפּ פון אַ טאַטאַר אַראָפּ, וואָס האָט זיך געהויבען איבער דעם ים קעפּ און געוואונקען פון דער ווייטענס.

דערשראָקען איז געוואָרען מענדעל, דערשראָקען דער קליינער בעל־הבית׳על שלמה׳לע, דערשראָקען אפילו דער שומר ישראל, חיים פּאָטשטאַרזש פאַר די פיעלע מענשען. נאָר איינער, הלל דער פערדס־יונג, האָט זיך נישט געשראָקען. איינגעקופּיעט אויפ׳ן קאַרשעל האָט ער פעסט איינגעהאַלטען די פערד, אויסקירעווענדיג זיך אָוועק צווישען די שטעלען, מענשען און פוהרען. ער האָט זיך אויף גאָר־נישט אומגעקוקט, גאָר נישט איז איהם אָנגעגאַנגען. ער איז געווען פאַרנומען מיט קירעווען די פערד, וואָרים דער וועג איז ווירקליך געווען אַ שווערער.

שווער איז אָנגעקומען מענדלען צו קריעגען אַן אכסניא. לובלין איז פול געווען מיט אידען. פון פיער עקען פון פוילען זיינען אָנגע־פאָהרען אידען קיין לובלין פאַרקויפען אָדער איינקויפען אויף דעם יאָהרמאַרק. פון די ווייטסטע געגענדען זיינען געקומען רבנים און פרנסים מיט שאלות און דין־תורות צום „ועד ארבע הארצות“, לאַדען זיך איין קהלה מיט דער צווייטער און פאַרברענגען זייערע טענות פאַר די רבנים. אַלע גאַסען, בתי מדרשים, שוהלען און אכסניות זיינען פול געווען מיט אידען. יעדער רב איז געקומען מיט זיינע תלמידים. מקובלים אין ווייסע קאַפּאָטעס זיינען מיטגעקומען מיט׳ן פויזנער רב, ר׳ שעפּטעל הורוויטץ, וואָס איז געווען אַ גרויסער בעל־מקובל. שאַרפע קעפּ, למדנים, זיינען מיטגעקומען מיט דעם לבוב׳ער רב, שפּעטערדיגען מחבר פון ט״ז, וואָס איז געזעסען אין ועד. אויס־לענדישע אידען, דייטשען, אין גרויסע סאַמעטענע היט, פּראַגער אין ברייטע שוואַרצע זיידענע מאַנטלען, איטאַליענישע אידען, וועלכע עס איז שווער געווען צו דערקענען, צי זיי זיינען אידען, זיינען געווען געקליידעט אין קורצע פאַרביגע קליידער, ווי די איטאַליענער, מיט שווערדען אין דער זייט. פיעלע פון זיי זיינען געקומען האַנדלען אָדער לערנען אין דער ישיבה. באַריהמט זיינען געווען די ישיבות פון

פוילען, ווי אַ מאָל די ישיבות פון בבל, און פון דער גאַנצער וועלט האָבען די אידען געשיקט זייערע קינדער צו לערנען אין די פוילישע ישיבות. עס זיינען אָנגעקומען פיעל יונגע לייט פון פארשיעדענע קאַנטען און מדינות צו קריגען סמיכות אויף הוראה פון דעם און דעם גרויסען רב, וואָס וועט זיך געפינען ביים ועד. מחברים מיט ספרים זיינען געקומען זוכען פון די רבנים הסכמות, אַנדערע אַ רשות צו ווערען אַ שוחט אָדער אַן אַנדער כלי קודש.

און דאָס אַלעס האָט זיך אַרומגעדרעהט אין בית־המדרש־געסעל, וואו עס האָט געוואָהנט דער רב, וואו עס איז געווען די גרויסע ישיבה, און וואו עס איז געווען פארזאמעלט דער ועד. דאָרטען אין דעם געסעל איז געווען דער אידישער יאָהרמאַרק. די גאַסען זיינען געווען באַלעגט מיט שטענדערס ספרים. דאָרטען האָבען די שדכנים געהאַט זייערע געוועלבלעך, אין וועלכע די בעלי בתים, וואָס האָבען געוואָלט נעהמען תלמידי חכמים פאַר איידעמס, זיינען אַריינגעקומען צו די שדכנים און האָבען זיך אויסגעקליבען איידעמס ישיבה־בחורים, למדנים, לויט דעם נדן, וואָס זיי זיינען געווען ביכולת צו געבען. דאָרט האָבען אויך געהאַט פארשיעדענע בעלי מקובלים, בעל־שם־טוב׳ס זייערע קרעמלעך אין וועלכע זיי האָבען פארקויפט פארשיעדענע קמיעות אָפּצוהיטען פון שלעכטע רוחות און שדים, קוויטלעך אויס־צוהענגען אויף די ווענד געגען די לילית. נשים צדקניות האָבען אין געוועלבלעך פארקויפט תחינות, מענה־לשון׳ס און סגולות פאַר גע־ווינערינס, הירשען־ציין, וואָרצלען פאַר זויג־קינדער, וואַקסענע הענט־לעך און פיסלעך און רפואות פאַר ציין־וועהטאָג און אָפּצושפּרעכען עין־הרע׳ס. סופרים זיינען געזעסען אין געוועלבלעך, געשריבען פאַר־שיעדענע שטר־מכירות פאַר סוחרים, שטרות און קוויטלעך פאַר הלוואות. בחורים האָבען אויסגעצייכענט מיט פארבען קונציגע אויסצייכנונ־גען, תנאים, כתובות, מגילות — דאָס איז געווען די חזקה פון די ישיבה־בחורים. (דאָס געלד איז געגאַנגען אין איין קופה און האָט באַלאַנגט צו די בחורים פון דער ישיבה). גאָלדשמיערען האָבען פארקויפט טייערע כלי־קודש, אויסגעהאַמערטע קדוש־בעכערס, אתרוגים־פושקעס און בשמים־ביקסען, חנוכה־לאָמפּען, וואָס האָבען געשפּיעלט אַליין. נאָר דער עיקר איז דאָרט אָנגעגאַנגען דער האַנדעל מיט ספרים. די לובלינער דרוקערייען, וואָס האָבען געמעגט דרוקען

ספרים אָהן צענזור, זיינען געווען בעריהמט איבער דער וועלט, און אידען פון דער גאַנצער וועלט זיינען געפאָהרען אין לובלין איינקויפען אידישע ספרים. אויף גרויסע טישען זיינען אויסגעלעגט געווען די ספרים אין די בתי־מדרשים, אין די ספרים־געוועלבער, דאָס באריהמ־טע לובלינער ש"ס. די טלית־אידען האָבען דאָרט געהאַט זייערע שטענדערס מיט די וואָלענע טליתים און כפול־שמונה'דיגע ציצית. די גאָלדענע און זילבערנע עטרות האָבען אראָפּגעגלאַנצט פון די שטענ־דערס. דאָרט, אין דעם געסעל ביים אריינגאַנג צו דער מקוה, האָבען די אידישע רופאים געהאַט זייערע געוועלבלעך, אין וועלכע זיי האָבען שלעכט בלוט אָפּגעלאָזען, רפואות פארשריבען, ציינער געריסען, און ווייבער טיקערינס האָבען דאָרט פארקויפט סודות צו עקרות, ווי אזוי קינדער צו האָבען, און „סמנים" אויף אינגלעך און „סמנים" אויף מיידלעך; בשמים און קרייטעכצער צו געווינען דעם מאַנ'ס הארץ... און אידען פון גאַנץ פוילען, וואָס זיינען אַ גאַנץ יאָהר פארוואָרפען אין די קרעטשמעס, האָבען זיך איינגעקויפט אידישקייט פאר גאַנצע ווינטערס. און צווישען די סוחרים זיינען ארומגעגאַנגען די נשים צדקניות, וואָס האָבען גענומען אויף זיך די מצוה צו באַזאָרגען די בחורים פון דער ישיבה מיט נאַכטלעגער און וועש, זיינען זיי ארומ־געגאַנגען מיט גרויסע פושקעס, פאר'חתמ'עט מיט דער חתימה פון דער ישיבה און אויסגערופען: „נאַכטלעגער פאר די בחורים! העמד־לעך, שטיוועלעך פאר די לומדי תורה!"

נאָכדעם ווי מענדעל האָט אריינגעגעבען זיין אינגעל אין דער ישיבה, האָט ער זיך געווענדעט צום ועד מיט זיין עסק וועגען דעם צערקווע־שטייער, וואָס די פוילישע פריצים צווינגען די אידישע ארענ־דאַרען אויפצומאָהנען פון די קאָזאַקישע פויערים. מיט דעם בריעף, וואָס ער האָט געהאַט פון דעם נעמיראָווער רב צום ט"ז, האָט מען איהם צוגעלאָזט צום ועד. דער ועד איז געזעסען אין דער גרויסער שטוב פון לובלינער קהל. דער יושב ראש איז געווען ר' נפתלי כ"ץ, אַ גרוי־סער בעל יחוס, אַן אייניקעל פון דעם לובלינער רב, וועלכער איז געווען אַ גרויסער מיוחס און אַן אייניקעל פון דעם פּראַגער גאון פון דער מאַמעס צד. אין ועד זיינען געזעסען גרויסע רבנים פון פּויזען, לבוב, קראָקוי, און שתדלנים מיט פּרנסים ווי ר' אברהם פּרנס הועד פון לובלין און ר' משה מונטאַלטים, וואָס איז געווען פון די יוצאי היש־

פאניא און א גרויסער חשוב אין קעניגליכען הויף. עס זיינען ארומ־געזעסען דרייסיג גרויסע רבנים און פרנסים. פאר זיי האט מענדעל פארגעבראכט זיין בקשה, אז די שתדלנים זאלען זעהן אויסצופועל'ען, אז מען זאל אראפנעהמען די גזרה פון די אידישע ארענדארען אויפ־צומאהנען דעם צערקווע־מס פון די קאזאקען, ווייל פון דעם קען ארויס־קומען א גרויסע צרה פאר אידען. דער ועד האט אויסגעהערט מענדלען, און דער לובלינער רב האט געזאגט, אז עס איז א גלייכע זאך. נאר דארט פאר'ן ועד איז אויך געווען געלאדען זכריה סאבילענקי, ווייל ער איז געווען א פרנס פון דעם זעלבען מקום און א גרויסער שתדלן.

ר' זכריה האט געזאגט, אז מען וועט חלילה דורך דעם ארויפ־ציהען דעם צארן פון די גלחים מיט די יעזואיטען. זיי וועלען זאגען, אז אידען רעדען אפ די כלאפעם זיי זאלען ניט ווערען קיין קאטאליקען, און דורך דעם קען ארויסקומען א גרויסע צרה אויף אידען. און אזוי ווי דער ועד האט דערהערט דערמאהנען דאס ווארט גלחים, אזוי איז א גרויסע שרעק אנגעפאלען אויף אלע גרויסע רבנים און פרנסים. ר' שעפטעל הורוויטץ, דער רב פון פויזען, האט אנגעהויבען צו קרעכצען. ער האט זיך דערמאהנט אן דעם עלילת דם, וואס איז געווען פאר צוויי יאהר אין זיין גליל אין לענטשיץ און די קדושים, וואס די גלחים האבען פארפייניגט צום טויט. זיין אויסגעבלייכט געזיכט איז פינסטער געווארען, די אויגען האבען זיך באהאלטען אונ־טער דעם שטערען־ביין, און ער האט געזיפצט:

— אן עת צרה רוקט זיך אן אויף יעקב.

און די פרנסים האבען געענטפערט:

— אז ביי די „שוועטסקי" רעגיערונג קענען זיי אלץ פועל'ן, נאר מיט די גלחים און דער קירכע האבען זיי זיך מורא אנצוריהרען, ווייל א גרויסע צרה קען חלילה דערפון ארויסקומען פאר'ן כלל.

אזוי האט מען מענדלען אבגעפארטיגט מיט א קרעכץ, און אב־געשיקט צום רבונו של עולם'ס הילף.

און מיט דעם איז מענדעל אהיים געפאהרען.

און ווען מענדעל איז שוין געזעסען אויף דער בויד אהיים צו פאהרען מיט חיים שומר ישראל און הלל דער פערדס־יונג, האט ער געזעהן צווישען די ביידלעך און קראמען, אין בית המדרש געסעל שטעהט אויף דער שוועל פון א קרעמעל דאס הייליגע שניידערל,

שלמה׳לעם דרדקי מלמד, און רופט אריין קונים. איז ער אראָפּ פון דער בויד און איז אריין אין געוועלב עפּעס קויפען, זעהט ער אז דאָס געוועלבעל איז גאָר לעער, פּיער לעדיגע ווענד, פרעגט ער דעם שניי־דער:

— וואָס האָט איהר צו פערקויפען? איהר שטעהט דאָך אין א לעדיגען געוועלבעל?

האָט איהם דער שניידערל געענטפערט:

איך פערקויף — תשובה, תפילה וצדקה!

ענדע ערשטער טייל.

צווייטע טהייל

ערשטער קאפיטעל.

עס האָט זיך שוין אָנגעהויבען.

זעקס יאָהר איז שלמה'לע אָפּגעווען אין דער לובלינער ישיבה און פאַרגעברייט זיך פאַר דער שטעלע, וואָס ער האָט באַדאַרפט פאַר־נעהמען אין לעבען, צו זיין אַ פרנס ביי אידען. ער האָט געלערענט ביים ראש־הישיבה, ביים לובלינער רב, און געוואָהנט האָט ער אין אכסניא מיט אַנדערע בעל־הבית'לעך ביי דער גבירת האשה שרה יפה, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסען דרוק פון ספרים אין לובלין. ביי איהר האָט ער אויך געגעסען שבתים און ימים טובים, און ביי איהר טיש האָט ער זיך אָפּגעלערענט מדות טובות ומנהגים טובים, ווייל זי איז געווען אַ גרויסע גבירת און אַ בת נדיבים.

פון דער היים פלעגט איהם די מאַמע צושיקען מיט סוחרים, וואָס זיינען געפאָהרען אויף דעם יאָהרמאַרק, געטריקענטע קעזלעך, אַ טינטעל האָניג, און דער טאַטע — אַ פּאָר נייע שטיוועלעך, אַ פעלצעל אויף ווינטער, אַ בריוועל מיט אַ גרוס פון „זוגתך", וואָס האָט אָנגעהויבען אַרויסצורופען ביי איהם אויסטערלישע געפיהלען אין זיין האַרץ, און אַ רויטעל אויף זיינע באַקען.

נאָך זעקס יאָהר, ווען שלמה'לע האָט געענדיגט די הוראה, און האשה מרת דבורה, זיין ווייבעל אין דער היים, איז שוין געוואָרען

אויסגעוואקסען, זיינען זיך די מחותנים צוזאמענגעקומען און באַ־שטימט: היות, עס איז ניט גוט וואָס „מאַן און ווייב" זיינען צו־שיידט, אזוי זאָל מען שלמה'לען אהיים ברענגען פון דער ישיבה.

מענדעל איז געפאָהרען אויפ'ן יריד קיין לובלין, אהיים ברענ־גען זיין זוהן. דער טאטע האט איהם ניט דערקענט. שלמה'לע איז דורך דער צייט אויסגעוואקסען, אויסגעזעהן ווי א יונג רב'ל, מיט שטריימעל און פאות, און דער טאטע האט אָנגעהויבען דרך ארץ קריגען פאר איהם. שלמה'לע האט זיך נאָכגעפרעגט אויף אלעמען, אויף דער מאמען און, אפילו, להבדיל, אויף דער דיענסט מארושא, נאָר נישט אויף זיין ווייבעל.

— און פאַרוואָס פרעגסטו נישט אויף זוגתך? — האט דער טאטע געשמייכעלט.

שלמה'לע איז רויט געוואָרען.

— זי איז אָהן עין הרע אויסגעוואקסען, א פארשוין, וועסט זי נישט דערקענען. זי איז אין דער היים ביי איהרע עלטערען.

— פאר וואָס נישט ביי דער מאמען? — פרעגט שלמה'לע.

— זי האט מורא פאר דיר, אז דו וועסט אהיים קומען זאָלסטו איהר נישט די הייבעל פון קאָפּ רייסען, ווי דו פלעגסט עס טהאָן, ווען דו ביזט געווען א קינד.

שלמה'לע האט געשוויגען. דעם פאָטער האט באנג געטהאָן, וואָס ער האט איהם פארשעהמט.

— עס איז דער מנהג אזוי, בעפאָר יום טוב, איידער דער מאַן קומט אהיים, געהט דאָס ווייבעל צו טאטע־מאמע. אם ירצה השם ווען דו וועסט אהיים קומען וועט זי קומען צו אונז וואָהנען.

שלמה האט שוין געוואָלט רעדען וועגען עפּעס אנדערש, נאָר דער טאטע האט איהם ווידער דערמאָהנט:

— נא דיר געלד און קויף עפּעס מיט אהיים דיין זוגתך א שעהנע מתנה אויף יום טוב.

שלמה האט גענומען געלד פון פאָטער, עפּעס אהיים קויפען פאר'ן ווייבעל. איז ער געגאַנגען אויפ'ן יאָהרמארק, האט ער גע־טראָפען א אידען שטעהן אויפ'ן יאָהרמארק, וואָס האט אויסגערופען:

— װארשעװער גאָלדענע שיכלעך צו פארקויפען, מתנות אויף יום טוב פאר די נשים צדקניות.

שלמה האָט זיך דערמאָהנט אָן די גאָלדענע שיכלעך, וואָס ער האָט צוגעזאָגט זיין ווייבעל בעפאָר ער איז אוועקגעפאָהרען אין ישיבה אריין.

ער האָט בעצאָהלט דעם סוחר פאר די שיכלעך, און דער איד האָט איהם צוגעוואונשען:

— גאָט זאָל העלפען, אז די צדיקת, וואָס וועט טראָגען די שיכלעך, זאָל זוכה זיין צו טראָגען זיי בקדושה ובטהרה!

ער האָט דעם אידען אָנגעקוקט. דער איד איז איהם פאָרגעקומען באקאנט, ווי ער וואָלט איהם ערגעץ וואו געווען געזעהן.

דערנאָך האָט זיך שלמה דערמאָנט, אז דער איד איז געווען דאָס שניידעריל, און די זאך האָט איהם פארוואונדערט.

עס איז געווען אין יאָהר ת"ח צו פורים צו. איבער די ווייסע פעלדער האָט זיך פרעהליך געגליטשט א פויערישער שליטען מיט פארשוינען. די שאָטענס פון די פארשוינען, פערד און שליטען זיינען געקראָכען איבער דעם פעלד נאָכ'ן שליטען נאָך. דער בלאָטיגער וועג האָט זיך געשלענגעלט באַרג ארויף און טהאָל אראָפּ אין דעם ווייסען ים־פעלד. דאָ און דאָרט האָבען שוין פון ווייסען ים ארויסגעקוקט ברייטע און גרויסע שווארצע פעלדער ווי אינזלען. עס איז שוין געווען פארנאכט־צו, נאָך א שעהנעם זונענדיגען טאָג. דער הימעל איז געשטאנען איבער די קעפּ א קלאָרער און א בלויער, ווי ער וואָלט געווען אויסגעוואשען און אויסגעצוואָגען פון אלע ווינטערדיגע כמאַרעם אויף פסח. בלויע, קלאָרע שטיקער הימעל־וואָלקענס האָבען זיך פרעהליך געבאָדען, און די זון א רויטע און א גאָלדענע איז געשטאנען הינטער דעם ברעסלאווער וואלד און זי האָט ארויסגעקוקט מיט גאָלדענע בליקען דורך די נאקעטע ריטער פון די בוימער. א מחנה שווארצע גאפּעס זיינען נאָכגעלאָפען נאָך די מענשען. נישט האָבענדיג קיין פלאַץ, וואו זיך אָפּצושטעלען, האָבען זיי זיך געקרייזט אין דער לופטען ארום דער בויד, אראָפּניעדרענדיג און אָנריהרענדיג קוים דעם שנעע, וואו זיי האָבען איבערגעלאָזט שפורען פון זייערע פיסלעך. אין דער לופט איז געשטאנען א פיאָלעט־רויטער קאָליר, וואָס האָט זיך געוואָרפען פון ווייסקייט פון שנעע און בלויקייט פון

די הימלען. עס האָט זיך געהערט דער פייכטער געשמאַק פון די צופוילטע וואָרצלען און די געזונדע נאַקעטע ערד. אָפטמאָל האָט דער שליטען דורכגעקרייצט אַ שטיק שנעע־פעלד, אויף וועלכען עס האָבען זיך אָנגעזעהן וואָלפישע טריט, און יעדעס מאָל ווען די שליטען־בויד האָט אָנגעטראָפען אויף די וועלפישע געטאָקטע טריט אין שנעע, האָט זיך געהערט אַ שטימע פון בויד:

— הלל, מיר זיינען אין נאַקעטען פעלד צווישען חיות רעות, און די נאַכט פאַלט צו, הלל.

— מיר'ן באַלד זיין, בעל־הבית לעבען. אָט זעהט זיך שוין די תיפלה פון ברעסלאוו.

— וואָס טויג מיר די תיפלה, הלל? מיר דאַרפען דאַווענען מנחה, און עס ווערט שפעט. אין פעלד איז אַ סכנה זיך אָפּצושטעלען.

— מיר'ן באַלד זיין, בעל הבית לעבען.

— מיר וועלען פאַרשפּעטיגען שמונה עשרה, הלל.

— מיר'ן נישט פאַרשפּעטיגען שמונה עשרה, חלילה, מיר וועלען נאָך זיין בעפאָר מנחה.

און הלל האָט זיך גענומען יאָגען די פערד אויף פאַרשיעדענע לשונות, וואָס ער האָט נאָר געקענט. ער האָט גערעדט צו זיי אויף יונ'יש: „סטופּייטי, בראַטי, סטופּייטי“. ער האָט גערעדט צו זיי אויף אידיש: „ברידערלעך קליינע, טהוט אַ טובה, איילט זיך צו, דער בעל הבית דאַרף דאַווענען מנחה“, נאָר אַם בעסטען האָבען זיי פאַרשטאַנען, ווען הלל האָט גענומען דאַווענען אַ שטיקעלע שחרית. הלל האָט זיך צולאָזט אויפ'ן קול איבער די נאַקעטע פעלדער. די פערדלעך האָבען אונטערגעשפּרונגען איבער דער פרישער נאַסער ערד — דער וועג האָט זיך גערוקט אונטער זייערע פיס און באַלד זיינען זיי אריין אין די בלאָטיגע גאַסען פון ברעסלאוו.

אין אכסניא ביי ברכיה'ן אין ברעסלאוו האָבען זיך אָנגעטראָפען פיעל בוידען און שליטענס. די אכסניא איז פול געווען מיט אידען פון גאַנצען קאַנט. פיעלע זיינען געקומען פון יריד און האָבען גע־וואָלט אריבער מיט'ן פאַראָם דעם טייך קיין נעמיראָוו. דאָס אייז אָבער האָט שוין געלאָזט און גרויסע קריהעס זיינען געגאַנגען אי־בער'ן טייך. האָבען פיעל אידען, אָהן עין הרע, פון גאַנצען געגענד

פאַרזאַמעלט זיך ביים קרעטשמער ברכיה׳ן און געוואַרט מען זאָל קענען אַריבער דעם טייך.

מענדעל האָט באַגעגענט באַקאַנטע, ר׳ גדליה׳ן פון טשיהרין און ר׳ יחזקאל פון קאָלניק, און נעמיראָווער אידען, און ר׳ יונה דעם מגיד און ר׳ משה פון נעמיראָוו, און נאָך פיעלע אידען. אַלע זיינען געווען בגלופין, אויפגערוימט, און חאַסקעל ברוך דער שענקער האָט געקלאַפּט ברכיה׳ן אויפ׳ן פּלייצע און געשריען מיט׳ן קול:

— זאָג זוגתך, אַז זי זאָל אָפּקאָכען אויף וועטשערע קליסקעס.

— און געפילטע קישקע — האָט יוחנן ארון, דער פישער פון נעמיראָוו, צוגעלעגט.

— מיט שמאַלצענע גריוועס.

— און צימעס, צימעס ווי שבת.

נאָר זיי האָבען נישט געדאַרפט זאָגען. ביים פּיעקעליק איז געשטאַנען די אידענע, ביי אַ גרויס פייער האָט זי אין אַ גרויסען קעסעל געקאָכט וועטשערע. און דער געשמאַק פון די קישקע מיט דעם געפּיהעלעכטס און די קליסקעס האָט זיך שוין געהערט אין שטוב.

וואָס איז די שמחה? — פרעגט ער.

— גאָר נישט. גלאַט אַזוי. משנכנס אדר מרבין בשמחה. פאַר דעם זיינען מיר דאָך אידען. עס איז דאָך אַ פּשוט׳ער קל־וחומר: מה־דאָך די גוים, וואָס דינען צו האָלץ און צו שטיין, פרעהען זיך, היינט מיר, אידעלעך, וואָס דער רבונו של עולם איז אונזער פאָטער, דאַרפען מיר דאָך על אחת כמה וכמה! — האָט ר׳ חאַסקעל פון קאָלסק מיט׳ן גרויסען פינגער אַריינגעשטעקט אין מענדעל׳ס באָרד אַריין.

— און מנחה האָט איהר שוין געדאַווענט?

— פון מיטען טאָג אָן מיט הלל!

— וואָס איז די שמחה? — פרעגט מענדעל פאַרוואונדערט.

— שוטה, האָסט פאַרגעסען אין וואָס פאַר אַ יאָהר מיר לעבען? מיר לעבען אין יאָהר „זאת“, אין — ת״ח. און עס האָט זיך שוין אָנגעהויבען.

— וואָס האָט זיך אָנגעהויבען?

— האָסט ניט געהערט? מלחמת גוג ומגוג, ווי דער האר״י הקדוש האָט בנביאות געזאָגט — האָט ר׳ יונה געזאָגט מענדלען.

— איך קום פון לובלין, וויים פון גאָר נישט.

— במעלניצקי הרשע, דער סאַטניק פון טשיהרין, האָט צונויפ־גענומען כמה וכמה אלפים יונים און זיינען אַרוים אין מלחמה ביים געלען וואַסער מיט די פוילען.

— וואָס הערט זיך מיט זלאַטשאָוו? — האָט מענדעל געפרעגט דערשראָקען.

— שוטה, עס איז אתחלתא דגאולה, מלחמת גוג ומגוג, און ער געהט אַרום און פרעגט זלאַטשאָוו? פרנס, עם הארץ! — האָט זיך יונה פון איהם אָפּגעקעהרט און איז אַריין אין אַ צווייטער שטוב, וואו עס זיינען פאַרזאַמעלט געווען פיעל אידען אין טליתים. טייל האָבען געדאַווענט, טייל האָבען געזונגען, טייל האָבען געלערענט. און די פרעהליכע קולות האָבען אַריינגעדרונגען פון דער צווייטער שטוב.

— וואָס הערט זיך מיט זלאַטשאָוו? — איז מענדעל אַריין צווישען עולם אַ דערשראָקענער, און אַלעמען געפרעגט:

— וואָס זלאַטשאָוו? זיי זיינען ביים „געלען וואַסער". די שרים פאָטאָצקי און קאַלינאָווסקי האָבען צונויפגענומען כמה וכמה אלפים זעלנער און זיינען אַרוים געגען זיי אין מלחמה, — האָט איהם ר' חאַסקעל פון קאָלסק בארוהיגט.

— געלויבט השם יתברך, — האָט מענדעל אָפּגעאָטעמט. ער וועט אַזאַ שוואַרצען סוף האָבען ווי פּאַווליק פאַריגעס יאָהר. מ'וועט איהם קעפּען אין וואַרשא, — האָט מענדעל זיי בארוהיגט. — אָבער וואָס איז די שמחה? — האָט מענדעל זיי געפרעגט.

— שוטה, דאָס איז דאָך די שמחה. דער אר"י הקדוש האָט דאָך דאָרויף נביאות געזאָגט, און עס איז אַ וואונק דאָ אין דער תורה, אַז היי־יאָהר וועט משיח קומען. מען זעהט עס דאָך בעשיינ־פּערליך, „אם תקום עלי מלחמה ב„זאת" אני בטוח", אַז עס וועט אויפשטעהן אויף מיר אַ מלחמה בין איך ב„זאת" זיכער. וואָס מיינט ב„זאת"? ב„זאת" מיינט בגמטריא ת"ח. דאָס הייסט, אַז אין שנת ת"ח וועט אויפשטעהן אויף מיר אַ מלחמה — און איך בין זיכער — אָט האָסטו עס פון אויבען אויף! — האָט איהם חאַסקעל פון קאָל־ניק ווידער געשטעקט דעם פינגער אין באָרד אַריין. — און דו, שוטה, געהסט אַרום און פרעגסט זיך פאַר וואָס אידען פרעהען זיך? העי, ברכיה, היים דיין זוגתך אַריינלעגען אין טאָפּ נאָך אַ קישקע

מיט שמאַלץ פּילעכטס על חשבון הפּרנס מזלאַטשאָוו, — האָט חאַס־קעל פון קאָלניק געשריען צום אַרענדאַר.

— צוויי קישקעס! — האָט מענדעל אויסגעשריען, אַנגעשטעקט פון דער אַלגעמיינער שמחה.

— און ווער איז דער בחור? — האָט חאַסקעל געוויזען אויף שלמה׳לען.

— אַ בעל־הבית׳ל, קומט צוריק פון לובלינער ישיבה מיט היתר הוראה אין דער טאַש. מיין זוהן, אַהן עין הרע.

— דיין זוהן מיט היתר הוראה אין טאַש — אַ שטיק מילץ אין טאָפּ אריין על חשבון הבעל־הבית׳ל ר׳ שלמה בן ר׳ מענדעל פאַר דער היתר הוראה אין טאַש! — האָט חאַסקעל ווייטער געשריען.

— און מנחה האָט איהר שוין געדאַווענט, אידען? וואו דאַ־ווענט מען דאָ מנחה ביי אייך? — האָט מענדעל זיך דערמאָנט אין דער מנחה.

— דאַווענען? דאָ איז מען עוסק באכילה; דרינען דאַווענט מען, — האָט חאַסקעל אָנגעוויזען מענדלען.

מענדעל האָט נאָך פאַרכאַפּט די לעצטע קדושה פון מנחה.

נאָך מעריב האָט ברכיה געגרייט דעם טיש. אין שטוב איז שוין געוועזן טונקעל. פון דרויסען האָט זיך געהערט דער גערויש פון קריהעס אייז אויפ׳ן וואַסער. ער האָט אין שטוב אויפ׳ן פּיעקעליק אָנגעצונדען אַ פּאָר שטיקלעך קיהן. און צוויי־דריי פלעמלעך האָבען געברענט אין דער שבת־מנורה. די בעלי־עגלה יונגען האָבען אריינ־געבראַכט די סמאָלענע שטולקאַצען פון די וועגען און אָנגעצונדען. מען האָט צונויפגעשלעפּט אַלע טישען און בענק און געמאַכט איין גרויסען טיש צום עסען. די אידען האָבען זיך געוואַשען און זיך ארומגעזעצט ארום דעם טיש. ברכיה׳ס וויב האָט דערלאַנגט אויפ׳ן טיש די גרויסע מיסקע מיט די קישקעס און די מילצען און די לעבערס, פון וועלכע עס איז אַ גרויסער רויך אויסגעגאַנגען. און ברכיה האָט ארויפגעשטעלט אויפ׳ן טיש אַ באַטשקע מיט אָקעוויט און אַ כלי. צוערשט האָט מען גענומען צו „קאַפּעטשקעס" אויף אַ לחיים. דער־נאָך האָט מען געצויגען די קישקעס פון דער מיסקע און געריסען שטיק־לעך מיט די הענד און מכבד געווען איינער דעם אַנדערען. און צווישען קישקע און בראַנפען האָט מען מכבד געווען דעם אומאַנער

חזן ער זאָל זאָגען אַ שטיקעל — האָט ער געזונגען אַ ויגדל. דערנאָך האָט זיך דאָרט געפונען אַ אומאָנער איד, אַ קלעזמער, וועלכער איז ארומגעפאָהרען אויף די יאָהרמערק און ער האָט געקענט גאַנץ שעהן שפּיעלען אויף אַ פידעלע, האָט ער משמח געווען דעם עולם מיט׳ן פידעלע. אויך איז דאָרט געווען אַן „אַלטער", פון די יונים, להבדיל, וועלכער האָט געקענט שפּיעלען אויף אַ האַרפע, וואָס די אידען האָבען איהם מכבד געווען, ווייל ער איז געווען זעהר אַלט. ער פלעגט אָפט געהן צווישען די אידען, אויף אידישע חתונות און שמחות, און מהנה זיין אידען מיט זיין האַרפע און געזאַנג, האָט ער געזונגען אַ שעה־נעם געזאַנג פון אַן אַלטען קעניג, וואָס די קינדער האָבען פון איהם דאָס מלכות אויסגענאַרט און איהם פון זיין קעניגרייך פאַרשטויסען. און צווישען די געזאַנגען מיט דעם שפּיעלען האָבען אידען גערעדט וועגען משיח׳ן, וועגען דער גאולה, וואָס איז נאָהענט, וועגען מלחמת גוג ומגוג. און דערנאָך, ווען דער עולם איז געוואָרען אַ ביסעל בגלופין, זיינען די ווייבער אויך אריינגעקומען אין שטוב. און מתוך חדוה, וואָס משיח קומט באַלד, האָט מען זיך מתיר געווען, און די ווייבער האָבען אַ שעהנעם טאַנץ אויסגעפיהרט. די כלי זמרים מיט דעם זקן דעם שפּיעלער האָבען זיי צוגעשפּיעלט, און די אידען האָבען זיי צוגעפּאַטשט, און מתוך חדוה ושמחה, האָבען אידען זיך פאַרגעסען און טייל האָבען גענומען האַנדטיכער, טיכער און געגעבען די ווייבער אין האַנד אריין און געטאַנצט מיט די ווייבער.

און די אַלטע און פרומע אידען זיינען געזעסען און האָבען צוגע־זעהן און האָבען גאָר נישט געזאָגט, ווייל די חדוה איז געווען זעהר גרויס, און מען האָט שוין געמיינט, אַז משיח קומט באַלד.

אזוי האָבען זיך אידען געפרעהט אַ גאַנצע נאַכט. פיעלע נגונים זיינען געזונגען געוואָרען, און פיעל מעשיות נסים ונפלאות פון משיח׳ן זיינען דערצעהלט געוואָרען, און פיעל רמזים, פסוקים, און גמטריות איז געלערענט געוואָרען אויף דעם יאָהר ווען משיח וועט קומען. און דער „אַלטער", דער שפּיעלער, האָט זיך אויך אָנגערופען, אַז צווישען די יונים רעדט מען אויך זעהר שטאַרק, אַז אין דעם יאָהר וועלען גרויסע זאַכען געשעהן. „אין קיעוו איז ער געווען, האָט ער געהערט דערצעהלען, אַז אין די צערקווע האָט דער פּאָפּ אויפ׳ן בע־לעמער אַ שריפט געפונען, געווען צוגעשיקט פון זייער גאָט ישוע

הנוצרי, אז זיי זאָלען זיך ריכטען אויף דעם יאָהר..."
נאָר ביי דער וואַנד, אין אַ ווינקעל, זיינען געזעסען דריי בעלי־מקובלים, וואָס האָבען נישט גענומען קיין חלק נישט אין עסען און נישט אין דער שמחה: איינער אַ דיקער, איינער אַ יונגער און איינער אַן אַלטער. דער דיקער האָט געפאַסט, כדי לייכטער צו מאַכען זיין גוף, וואָס איז איהם זעהר שווער אָנגעקומען, ווייל זיין גוף איז געווען אַ גרויסער בעל־כח, און זיין נשמה פלעגט זיך אָפט פאַר־ליערען אין גרויסען גוף. אַז מען האָט אויפגעגעבען די גרויסע טעפּ מיט די קישקעס און די לונגען, האָט ער נישט געקענט אויסהאַלטען, ווייל די תאוה האָט זיך זעהר געשטאַרקט אין איהם, האָט ער צוגע־מאַכט די אויגען, איז די תאוה געקראָכען דורך די נאָז און מויל, און ער האָט אָפּטמאָל געעפענט זיינע אויגען און געפרעגט זיין שכן:
— וואָס עסט מען דאָרט, האַ?
— קישקע, — האָט איהם דער שכן אָפּגעענטפערט.
— אַזוי? — האָט ער ביטער אָפּגעזיפצט. און כדי זיך צו פּייניגען האָט ער געקוקט אויף דער קישקע.
דער זקן האָט געהאַט אַ גרויע באָרד, און דער יונגער איז געווען אַ דאַרער, הויט און ביינער. זיי האָבען אויך געפאַסט צוליעב אַן ענין, וואָס קיינער ווייסט נישט. האָט דער יונגער נישט געקענט צוזעהן די שמחה פון די אידען, איז ער אויפגעשפרונגען און אויס־געשריען:
— וואָס פרעהט איהר זיך בחנם? אין דער מגילה שטעהט „ותכתוב", איז דער אות פון „ת" מיט אַ גרויסען כתב און דער אות „ח" פון „חור" און אויך מיט אַ גרויסען כתב, וואָס מיינט דאָס? דאָס מיינט, אַז די גזרה פון המן איז אָפּגעלעגט געוואָרען אויף שנת ת"ח.
דער עולם איז געבליבען אַ דערשראָקענער, און האָט זיך אומ־געקוקט ווער עס זאָגט די ווערטער.
— רשע, האָסט נישט געקענט צוזעהן ווי אידען פרעהען זיך. אַזוי פיעל דיענען אידען דעם רבונו של עולם דורך עצבות, און טאָמער ווילען זיי איהם אַ מאָל דיענען מתוך שמחה, לאָזטו נישט! — האָט דער זקן אָנגעשריען אויף דעם יונגען־מאַן — פרעהט אייך, אי־

דען, פרעהט אייך. עס שטעהט אין דער תורה, „ב„זאת“ יבוא אהרן אל הקודש“, וואָס מיינט דאָס? דאָס מיינט ב„זאת“, וואָס מאַכט בגמטריא אין שנת ת“ח וועט אהרן אריינקומען אין בית־המקדש אריין, אין שנת ת“ח וועט די ישועה קומען.

שלמה האָט געקוקט אויף דעם אַלטען. ער האָט איהם דערקענט. עס איז געווען דאָס הייליגע שניידעריל.

אין דער צווייטער שטוב זיינען געשטאַנען אידען איבערגעצויגען די טליתים איבער די קעפּ, ווי יום טוב און האָבען געדאווענט, זינגענ־דיג הויך אויפ׳ן קול די קדושה מיט א יום־טוב׳דיגען נגון.

צווייטער קאַפּיטעל.

שלמה׳לע קומט אַהיים.

פאַר דער טיר האָט די מאמע און די אַם אָפּגעוואַרט דעם אהיים קומענדען זוהן פון דער ישיבה. נישט די מאמע און נישט די אַם האָבען איהם דערקענט. געענדערט האָט זיך שלמה׳לע, אויסגע־וואַקסען אַ יונגערמאַן. עס האָט שוין געשפּראָצט דאָס שוואַרצע בערדעל, וועלכעס איז באַהאָפטען געוואָרען מיט די לאַנגע געקרייזעלטע פאות. דאָס בערדעל האָט געגעבען זיין פּנים אַן עלטער אויסזעהן. די מאמע האָט דרך ארץ געהאַט פאַר איהר זוהן. דער כבוד פון דער תורה האָט גערוהט אויף איהם און זי האָט נישט געוואוסט, אויב זי מעג איהם דוצען... און מארושא, וועלכע איז געשטאַנען הינטער דער מאַמע׳ס רוקען, האָט זיך די אויגען געווישט און געכליפּעט:

— אויסגעוואַקסען איז דאָס קעלבעל און דערקענט נישט די קוה, וואָס האָט איהם געקאָרמעט.

די שעהנסטע שטוב פון דער קרעטשמע איז געוואָרען אָפּגעגעבען פאַר׳ן יונגען פאַר־פאָלק. צוויי שלאָף־בענק, וואָס דער טאַטע האָט באַשטעלט ביים דרעקסלער פאַר׳ן יונגען פאַר פאָלק, זיינען געשטאַנען ביי דער וואַנד אין דעם ניעדריגען שטיבעל באַלעגט מיט בעטגעוואַנד

ביז א האלבן באלקען ארויף. אפגעשיידעט זיינען די בעטען געווען איינע פון די אנדערע און פארהאנגען מיט א גרין צייגען פארהענגעל. א גרויסער קאסטען, באשלאגען מיט אייזערנע רייפען און ארויפגע־זעצט אויף אייזערנע רעדלעך, איז געשטאנען אין ווינקעל שטוב פול אנגעפאקט מיט מלבושים און העמדער און ציערונג. און א לעדערנער רימען איז געווען צוגעבונדען צום קופערט, כדי ער זאל שטענדיג גרייט זיין, אין אן עת צרה, ווען עס וועט חלילה קומען א בהלה, זאל מען זיך קענען איינשפאנען אין איהם און מיטשלעפען מיט זיך. א טיש צום עסען און צום לערנען, א הילצערנע שלאף־באנק און א וויעגעל מיט א שטענדער אנגעגרייט פאר דעם קינד, וואס וועט קומען. דאס וויע־געל און שטענדער האט בעלאנגט צום „גארניטור" מעבעל, וואס דער טאטע האט באשטעלט פאר'ן יונגען פאר־פאלק. נאר דאס וויכטיג־סטע מעבעל־שטיק אין שטוב איז געווען די פאליצע מיט ספרים. די ספרים זיינען געווען דער וויכטיגסטער פונקט, וואס איז געווארען איינגעשריבען אין די תנאים און דער שווער, דער רב, האט זעהר אויפגעפאסט, אז דער פונקט פון די תנאים זאל ווערען ריכטיג אויס־געפיהרט. ספרים זיינען געווען טייערער ווי ציערונג, ווי דער נדן. און נישט נאר בלויז מיט געלד אליין איז דער אוצר ספרים געווארען איינגעשאפט, לאנגע יאהרען מיהען זיך פון רב, און די ליעבע און נחת פון מענדלען האבען דעם אוצר ספרים צוזאמענגעבראכט.

שטעהט שוין די נעסט פארטיג פאר'ן יונגען פאר פאלק און די „זי" איז נישטא. ביי דער שוויגער איז דאס ווייבעל אפגעזעסען זעקס יאהר און געווארט אויף איהר מאן, ווען ער וועט צוריקקומען פון דער ישיבה א גרויסער תלמיד חכם ווי איהר פאטער איז. שוין איז דער מאן צוריק דא, און דאס יונגע פאר פאלק האבען זיך נאך נישט געזעהן. ביי דער מוטער אין שטוב האלט זי זיך אויף ביז ערב פסח, דאן וועלען די שוויגער מיט דער מאמען זי אריינפיהרען אין דעם נעסט, וואס זיי האבען אויסגעבויט פאר'ן יונגען פאר פאלק.

אויף שבת הגדול איז שלמה'לע פארבעטען געווארען צום שווער צום טיש. פרייטאג פארנאכט, ווען ער איז אריינגעקומען נאך דער מקוה מקדש השבת צו זיין, אין זיין נייעם מלבוש מיט פוטער באנעהט, וואס ער האט זיך פון לובלין מיטגעבראכט, האט ער צום ערשטען מאל זיין ווייבעל דערזעהן. געשטאנען איז זי אין דער צווייטער שטוב

אינאייגעם מיט דער רבי׳צין, איהר מוטער און די שבת־ליכט גע־בענשט. איז דאָס דבורה זיין ווייב? געדיינקט האָט ער זי אַלס דאָס קינד, ווי ער האָט זי איבערגעלאָזט. און דריגען, ביי די שבת־ליכט מיט דער מאמען, שטעהט אַ יונגע אידישע בת־מלכה, אַ הויכע שלאַנקע געשטאַלט, איינגעהילט אין אַ אויסגעהאַפטענעם שלייער מיט זילבער באַנעהט, די געהאַפטענע הויב מיט ציערונג באַפוצט, באַדעקט איהר הויכען ווייסען שטערען ווי אַ קרוין אויף׳ן שלאַנקען מיידעלשען קאָפּ. איהרע ווייסע איידעלע פינגער פארשטעלען איהרע אויגען, איהר געזיכט, און ער זעהט נאָר איהר בויגזאַמע יונגע פיגור שטעהן שטאָלץ, ווי אַ יונגער ציפּרעס־בוים איבער די ברענענדיגע ליכט. איהרע ווייסע פינגער צושפּרייטען זיך, און פון צווישען די דורכזיכטיגע לויכטענדע פינגער אַנטפּלעקען זיך צוויי גרויסע שוואַרצע אויגען, קוקען אויף איהם שטיל מיט טיעפער בענקשאַפט און מיט אַ צניעות׳דיגער פארשעהמטקייט. זיין הארץ שלאָגט שטארק, און אַ בענקשאַפט ערוועקט זיך אין איהם. איהם דאַכט זיך, אז ער האָט שטענדיג געטראָגען אין זיך די אויגען. ער האָט זיי געזעהן אין די לאַנגע ווינטער־נעכט ביי דער גמרא אין דער ישיבה. אַ ציטערענדע איידעלקייט ציהט דורך זיינע גליעדער, און ער קוקט צו איהר, אָבער ער קען נישט אויסהאַלטען איהר פייכטען בענקענדען בליק, און לאָזט אראָפּ זיינע אויגען. אַ מינוט שפּעטער דערהויבט ער זיי ווייטער. אָבער איהרע אויגען זיינען שוין איצט פארשטעלט, און ער זעהט נאָר איהרע לויכטענדע עלפענביין־פינגער און ער שטעהט אַ פאר־טראַכטער.

ער הערט שוין נישט דאָס חריפה׳דיגע פשט׳ל, וואָס דער שוער האָט מחדש געווען. עס קלערט שוין נישט דער יונגערמאַן וועגען דעם רמב״ם, מיט וועלכען ער האָט געפּלאַנט צו שטורמען די פעסטונגען, וואָס זיין שווער האָט אַזוי קונציג צונויפגעשטעלט. עס קלערט שוין דער יונגערמאַן וועגען גאַנץ אַנדערע זאַכען. די אויגען, די שוואַרצע, די שטאָלצע קארשען־אויגען, וואָס האָבען ארויסגעקוקט דורך די דינע פינגערלעך ביים ליכט־בענשען, שטעהען יעצט פאר איהם, און ער דערמאָנט זיך, אז ער האָט זיי געזעהן אַזוי אָפט דורך דער צייט פון זיין לערנען אין דער ישיבה, ווען עס איז טרויעריג געוואָרען אין די פארנאַכטען און די גרויסע שאָטענס פון די ווענד, פון די ספרים,

האבען איינגעשלונגגען די ישיבה, האט ער געזעהן די אויגען. אזוי האט געקוקט רבקה אויף יצחק׳ן, ווען ער האט זי באגעגענט אויפ׳ן וועג. אזוי האט רחל געקוקט אויף יעקב׳ן, ווען ער האט זי אנגעטראפען מיט די שעפסען ביים ברונען. און אזוי קוקט די שכינה צום רבונו של עולם, ווען זי קומט יעדען תשעה באב אויף די חורבות פון בית־המקדש און טרעפט איהר פריינד דעם רבונו של עולם זיצענדיג אין טרויער און צוויי גרויסע טרערען רינען אראפ פון זיינע אויגען און זידען אויף די וואסערען פון ירדן. און אזוי קוקט די שבת מלכתא, ווען זי ניעדערט אראפ פון די הימלען און קומט אריין אין אידישע שטובען אריין, ווען די מאמעס בענשען די שבת־ליכט.

און ווי דער יונגערמאן קלערט אזוי, דערזעהט ער פלוצים, ווי עס נעהרט זיך פון דער צווייטער שטוב א הייליגע געשטאלט. ער פיהלט, ווי איהרע טריט דערנעהנטערען זיך, כאטש ער זעהט זי נישט. ער האלט די אויגען געבויגען צו דער ערד, נאר אינוועניג אין איהם ווערט ליכטיג, און עס שימערט מיט זילבער.

אין דער טיר פון שטוב שטעהט דבורה. ער האט איהר נאך נישט אין פנים געקוקט, נאר עס שיינט א ליכט מיט א זילבערנעם גלאנץ אין די אויגען.

— שלמה׳לע, זוגתך וויל דיך זעהן, — זאגט די רבי׳צין.

שלמה האט געעפענט די אויגען און געזעהן דבורה׳ן פאר זיך. זיי זיינען געוועזען אליין.

די ערשטע איז געוועזען דבורה, וואס האט אנגעהויבען צו רעדען צו איהר מאן:

— שלמה — האט זי געזאגט — ווען דו ביזט אין ישיבה גע־פאהרען, האב איך זעהר געוויינט. איך האב נישט געוואלט, אז דו זאלסט אין ישיבה פאהרען, ווייל איך בין א קינד געוועזען און האב נישט געטהאן פארשטעהן, אזוי האסטו מיין געוויין אנגענומען, א״ האסט מיר געטהאן עפעס פארשפרעכען. אזוי בין איך געקומען יעצט מאהנען פון דיר, אויב דו דיין פארשפרעכען געהאלטען האסט?

שלמה האט נישט געענטפערט, נאר ער איז צוגעגאנגען צום קאסטען, אויפגעעפענט און געזאגט:

— דא האסטו וואס איך האב דיר געטהאן פארשפרעכען.

דאס מיידעל איז געבליבען שטעהן פאר׳ן קופערט א פארוואונ־

דערטע און איבערראשטע. פון קאסטען האָבען ארויסגעשיינט די גאָלדענע שיכלעך. זי האָט זיי ארויסגענומען און באקוקט די הויכע אָפּצאַסען, לויט וואָרשעווער אַרט געמאכט, און דאָס סלוצקער זיידען געוועבטע קאפּטענדעל מיט עטרה־זילבער באנעהט.

לאנג האָט דבורה באטראכט דעם מאַנ׳ס מתנות. דאן האָט זי זיך פון קאסטען אויפגעהויבען און געזאָגט:

— אזוי, האָסטו מיר נישט געטהאָן פארגעסען. אזוי גאָר, ווען דו ביזט אזוי ווייט געווען פון דאנען און אזוי לאנג, האָסטו דאָך גע־טהאָן אין מיר געדענקען און דיין לייטזעליגקייט מיר געשאָנקען.

— דו ביזט דאָך, מיין ווייב, מקדש געוואָרען צו מיר כדת משה וישראל, — האָט דער מאַן אָפּגעענטפּערט.

— איך ווייס נישט, אויב איך בין ראוי צו זיין דיין ווייב, שלמה, איך בין אַ זינדיגע אשה, ווייס נישט ווי מיט גאָט און לייטען אומ־צוגעהן. איך בין אומגעלערענט און דו ביזט דאָך אַ גרויסער תלמיד־חכם, פיעל תורה האָסטו דאָך אין דער ישיבה געלערענט און פיעל לייטישקייט ביי מענשען אין דער פרעמד.

— גאָט האָט דיר געטהאָן באשענקען מיט זעהר פיעל חן, דבורה, אזוי ווי די מאמע רחל, — האָט שלמה געזאָגט אין דער שטיל.

דבורה האָט איהם אָנגעקוקט מיט איהר פייכטען בליק, וואָס שלמה האָט נישט געקענט אויסשטעהן. אַ מינוט האָט זי געשוויגען. דערנאָך האָט זי געזאָגט:

— אויף דעם האָב איך ביי גאָט געטהאָן בעטען בייטאָג און ביינאכט, אז ער זאָל מיר חן געבען אין דיינע אויגען. היינט, אז גאָט האָט מיר געהאָלפען, וואָס דאַרף איך נאָך מעהר?

— וואָס האָסטו געטהאָן דורך דער גאנצער צייט, ווען איך בין אין ישיבה געווען, דבורה?

— די מאמע האָט מיך געלערענט ווי אַ גוט פרום ווייב צו זיין, און די שוויגער האָט מיך געלערענט ווי אונזערע קינדער צו ערציהען לתורה, לחופה ולמעשים טובים.

שלמה איז צוגעגאנגען צו איהר, אָנגעריהרט מיט דער האנד איהר הייבעל, נישט קוקענדיג אויף איהר.

— גאָט זאָל אונז געבען נחת און פרייד אַלע אונזערע טעג דבורה.

— אָמן! — האָט דבורה אָפּגעענטפערט.

דריטעם קאַפּיטעל.

שבועות.

איבער דער וועלט איז געקומען דער שעהנער יום־טוב פון קבלת התורה און אינאיינעם מיט׳ן יום־טוב דער פריהלינג אין סטעפּ. זלאָטשאָוו איז פאַרפלייצט געוואָרען אין אַ טייך פון פייכטען גרינעם סאַמטענעם גראָז, וואָס האָט אריינגעשטראָמט פון סטעפּ אין שטעדטעל אריין. דאָס גרינס האָט געשפּראָצט פון אַלצדינג אויף וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט, און נישט נאָר די ערד איז באַפלאַנצט געוואָרען מיט דעם פייכטען גרינס, נאָר די דעכלעך פון די הייזער האָבען געבליהט און די ווענד פון די הייזער. עס האָט אויסגעזעהן ווי די הייזלעך וואָלטען ארויסגעוואַקסען פון דער ערד, באַציערט און באַבלימעלט מיט ווילדען וויין, וואָס האָט געקלעטערט אויף די ווענד. און איבער זייערע קעפּ האָבען באַשיצט קרוינען גרינע צווייגען פון די ליפּע־בוימער, וואָס זיינען געקראָכען איינער צום אַנדערען און איינגעפלאָכטען זיך און געהאַנגען איבער די הייזלעך ווי אַ חופּה. יעדער רינשטאָק אין זלאָטשאָוו איז פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ בלומען־קאָרעטע, און יעדער זומפּ איז צוגעדעקט געוואָרען מיט „פאַרגעס־מיך־ניט״; געל־גאָלדענע „אויגעלעך״ האָבען אַראָפּגעוואונקען פון די מאַך־באַוואַקסענע דעכער. אין יעדען פענסטער פון זלאָטשאָוו האָבען אריינגעקוקט הויכע בושעם פון יאַסמין, און ווייסער בעז האָט בעשמעקט די שטיבלעך.

און איבער זלאָטשאָוו האָבען גענומען יאָגען די פריהלינגס־ווינטען פון סטעפּ, ווינטען פון בעפרייטע קוועלענדע וואַסערען, וואָס זיינען אויסגעלייזט געוואָרען פון געפרוירענעם אייז, ווינטען פון דעם

גרויסען גרינעם ים וואָס גיסט זיך ארום זלאָטשאָוו מיט זיינע בערגלעך און טהאָלען, מיט זיינע בליהענדע וועלדער און באַבלומטע סטע־פּעס, און עס זיינען געקומען די פּאַרנאַכטען ווען די בוימער און דאָס גרינס האָט זיך אָנגעהויבען צו הילען אין טונקעלע שאָטענס, איז זלאָטשאָוו געווען אין סכנה אין גאַנצען פּארפּלייצט צו ווערען אין גרינעם סטעפּ און קיינמאָל ניט מעהר ארויסצוקומען.

ערב שבועות, ווען די קינדער פון זלאָטשאָוו האָבען זיך גע־שפּיעלט אַרום דעם קלאָץ ביים שטאָדט ברונען, וואָס איז געשטאַ־נען אין מארק, איז פון וועג אָנגעקומען אַן אַלט אידעל מיט אַ קליין ווייס רונדיגען בערדעל און האָט געטראָגען אַ גרויסען זאַק און אַ גרינעם צווייג שטעקען אין האַנד. די קינדערלעך האָבען זיך צוגע־קוקט מיט נייגיעריגקייט צום פרעמדען, וואָס קומט אָן אין שטעדטעל, ווייל זעלטען־ווען האָט זלאָטשאָוו געהאַט אַן אורח. פּלוצים האָט זיך אַ איינגעל מיט געקרייזעלטע פּאות'לעך און באָרפעסע פיס אויפ־געכאַפּט פון קלאָץ און געשריען:

— דאָס שניידעריל געהט, דאָס שניידעריל געהט!

די קינדער האָבען דערקענט דאָס שניידעריל, און זיינען איהם אַנטקעגען געלאָפען, מיט ארויסגעשאַרטע העמדער און מייטקעס און פון יאַגדעס איינגעשמירטע פּנים'ער.

— שניידערל, שניידערל, האָפּ! האָפּ!

— אוועק! אוועק! — האָט דאָס שניידערל געמאַכט מיט'ן שטעקען.

— קומט צו אונז אַהיים, שניידערל.

— צו אונז, צו אונז!

— ניין, צו אונז! איהר וועט שלאָפען אויף דער שלאָפבאַנק.

אָבער דאָס שניידעריל האָט געהאַט זיין אייגענע אכסניא אין שטעדטעל, דאָס איז געווען אין פּאָליש ביים שוהלכעל. די קינדער האָבען איהם באַגלייט מיט פרייד אין שוהלכעל אריין. דאָרט אין פּאָליש האָט ער אוועקגעלעגט זיין גרויסען זאַק, פון וועלכען ער האָט ארויסגענומען מתנות און געטיילט די קינדערלעך: איינעם אַ פייפעל אויסגעשניטען פון אַ צווייגעל; אַ צווייטען אַ האָניג־קיכעל וואָס ער האָט באַהאַלטען פאר איהם פון לעצטען שטעדטעל, און אַ דריטען, וואָס האָט שוין געקענט לייענען, אַ ספר'ל. און אַזוי ווי עס

איז נאָך געווען גענוג צייט אין מקוה צו געהן, האָבען זיך די קינדער געקליבען ארום איהם, און ער האָט זיי גאָר אַ שעהן געזאַנג אויסגע־לערענט צו זינגען לכבוד יום־טוב.

יום־טוב אין אָווענד האָבען זיך די זלאָטשאָווער בעלי־בתים געריסען איבער דעם שניידער, ביי וועמען ער זאָל יום טוב עסען. אַלע האָבען געוואָלט פאַרדיענען די מצוה פון הכנסת אורחים, ווייל זעהר זעלטען האָבען זיי געקענט מקיים זיין די מצוה אין זלאָטשאָוו.

דעם ערשטען טאָג יום טוב האָט ער געגעסען ביי מענדלען, וואָס איז זיין חזקה געווען, ווייל ער איז געווען דער פּרנס. און ביים טיש איז דער שניידעריל גאָר פרעהליך געווען, געזונגען און גערעדט, וואָס איז גאָר נישט זיין מנהג געווען. ער האָט זיך זעהר געפרעהט איבער שלמה׳לען, וואָס איז שוין פון לובלינער ישיבה גע־קומען, און געפאָדערט פון איהם שכר־למוד־געלד, וואָס ער האָט איהם אויסגעלערענט דאַווענען, און שלמה׳לע האָט איהם מכבד געווען דער־פאַר מיט אַ כוס מעד. אַז דאָס שניידעריל האָט געטרונקען דעם מעד, האָט ער געקרעכצט:

— אויסגעוואַקסען זלאָטשאָוו אַן עיר ואם בישראל נעבעך.

האָט קיינער נישט פאַרשטאַנען זיין קרעכצען און זיין „נעבעך“. מען האָט זיך זעהר געוואונדערט דעריבער, און קיינער האָט איהם נישט איבערגעפרעגט, ווייל וואונדערליך זיינען געווען די וועגען פון שניידעריל.

צומאָרגענס באַגינען, דעם צווייטען טאָג יום טוב, איז שלמה׳לע געזעסען ביי זיך אין שטיבעל און האָט געלערענט זיין שיעור. די פענסטערלעך זיינען געווען אָפען און עס האָבען אריינגעקוקט אין דעם ניעדריגען שטיבעל אריין די בוימער, וואָס האָבען געוואַקסען הינטער׳ן פענסטעריל. אַ זים קול פון די פויגעל האָט זיך געהערט פון דרויסען. און אַ זיסער האָניג־געשמאַק האָט זיך געטראָגען פון די ווייסע האָניג־בלומען פון דעם סטעפּ און האָט אָנגעפילט דאָס קליינע ניעדריגע שטיבעל פון דעם יונגען פּאָר פּאָלק. דאָס ווייבעל איז געשטאַנען איבער׳ן קופערט און האָט פון דאָרט ארויסגענומען איהרע שעהנע קליידער און איהרע ציערונג־שטיקער, און מיט זיי זיך אויסגעפּוצט און אויסגעציערט צו געהן מיט דער שוויגער אין שוהל אריין. אַ גרויסער חן איז געלעגען אויף איהר אין דעם יום־טוב׳דיגען פריהלינג

פריהמאָרגען. איהרע באַקען זיינען איידעל געוועזן. עס האָט נאָך גערוהט אויף זיי די פרייד פון דער נאַכט, און איהרע גרויסע אויגען זיינען באַצויגען געווען מיט אַ גלענצענדען טהוי, אַזוי ווי זיי וואָלטען זיך נאָך נישט אויפגעוועקט פון דעם נאַכט־חלום, פון וואַנען זיי קומען. און אַ גרויס ליעבשאַפט האָט אין דעם יונגעמאַנ׳ס הארץ זיך אָנגעצונדען צו זיין ווייב, און אַ גרויס רחמנות און איידעלקייט האָט ער געפיהלט צו איהר. און איהר הארץ איז אויך פול געווען מיט ליעבשאַפט צו איהם, ווייל זיין קול התורה יום טוב אין דער פריה האָט געקלונגען זעהר זיס אין איהרע אויערען, ווי דאָס קול פון די פויגעל, וואָס זיינען גליקליך. ווארים זיי האָבען זיך ביידע זעהר ליעב געהאַט, אַזוי ווי עס איז די טבע פון יונגע מענשען די ערשטע צייט נאָך דער חתונה. אַזוי האָט ער נישט מעהר לערנען געקענט, האָט ער זיין שטריימעל אויף דער גמרא אַרויפגעלעגט און האָט זיך אין שטוב אַרויף און אַראָפּ געדרעהט. און זי, דאָס יונגע ווייבעל, האָט זיך געטהאָן פּוצען און ציערען פאַר איהם מיט איהרע שעהנע זאַכען. און ווען זי איז שוין געווען גאַר שעהן אויסגעציערט, האָט זי זיך פון קאַסטען אויפגעהויבען און איז צוגעגאַנגען צו איהר מאַן, אַז ער זאָל זי בענשען פאַר׳ן שוהל־געהן. אַזוי האָט ער זיינע צוויי הענד אַרויפגעלעגט אויף איהר שעהנעם קאָפּ און אַזוי געזאָגט:

— דיין שעהנער חן זאָל קיינמאָל נישט ווערען אָפּגעטהאָן פון דיר, ווי פון אונזער מאַמע רחל.

און דאָס ווייבעל האָט גענומען איהר קרבן־מנחה־סדור, מיט די זילבערנע טאָוולען, וואָס דער שווער האָט איהר געשאָנקען, און איז מיט גרויס פּאַראַד, אויסגעציערט אין איהרע יום־טוב׳דיגע קליידער, אין שוהל געגאַנגען.

דער עולם איז געווען אין שוהל פאַרזאַמעלט, אויסגעציערט לכבוד יום טוב שטעהען די ווייבער אין דער ווייבערשער שוהל, און דורך די קליינע פאַרהאַנגענע שטאַכעטלעך קוקען זיי אַראָפּ אין דער מענער־שוהל אַריין. צווישען דער מאַמע און דער שוויגער שטעהט דבורה׳לע, אויסגעפּוצט אין דעם נייעם שטערען־טיכעל, וואָס דער שווער האָט איהר געשאָנקען מיט דעם גרויסען שמוק־שטיק באַהאַנ־גען ווען זי איז געקומען צו איהם לכבוד יום טוב, אָנגעטהאָן אין די גאָלדענע שיכעלעך, וואָס שלמה׳לע האָט איהר פון דער ישיבה גע־

בראכט. זי קוקט אראָפּ און זי זעהט דורך די שטאכעטלעך ווי שלמה׳־לע איינגעהילט אין גרויסען טלית שטעהט אויפ׳ן בעלעמער און האלט דאָס ספר תורה אין דער האנד מיט זעהר פיעל ליעבע און זינגט א ליעד לכבוד יום־טוב. מיט זיין זיסער שטימע צערטעלט ער ווי א זינג־פויגעל דעם נגון פון הקדמות און לעגט אין וואָרט אריין אלע טעמים פון „טראָפּ“. און ווי דבורה הערט זיך אזוי איין אין שלמה׳לעס קול, קומען זעהר זיסע געדאנקען און ציהען דורך ווי זיסע געזאנגען דורך איהר הארץ. געדאנקען, וועלכע גנב׳ענען זיך אריין, און רופען ארויס צערטליכע רויטליכקייט אויף דעם ווייבעל׳ס באקען און א פייכטען שעמעדיגען בליק אין די אויגען. זי באהאלט איהרע אויגען אין די פלאכקייט פון איהרע הענד, ווי זי וואָלט מורא געהאט, אז די מאמע זאָל נישט אראָפּלעזען פון איהר פּנים דעם זיסען געדאנק, וואָס זי קלערט...

און נאָך חלום׳ט דער געזאנג פון איהר מאנ׳ס שטימע, ווען פון דרויסען רייסט זיך אריין א געוואלד פון גאס און פארטויבט דעם יום־טוב געזאנג. נאָך וואָגט קיינער נישט דעם טלית אָפּצולעגען, אר־יסגעהן זעהן וואָס עס איז געשעהן. און שלמה׳לע מיהט זיך העכער אויפצוהויבען זיין שטימע און נאָך מיט מעהר טעם צו באזיסען זיין געזאנג, אָבער דער רעש פון גאס קומט נעהנטער אריין אין שוהל און פארטרייבט דעם יום־טוב. דאָ און דאָרט רוקט זיך שוין ווער ארויס פון שוהל. עס קלאפּט דער גבאי אויפ׳ן בעלעמער, און באלד רייסען זיך אין שוהל אריין ווייבער, קינדער און מענער, און א געמור־מעל געהט דורך:

— שלוחים געקומען.

— פון קארסון צוויי שלוחים געקומען.

— אויף פערד געקומען צו רייטען, יום טוב מחלל געווען.

— עס איז סכנת נפשות.

עס הערט שוין נישט קיינער שלמה׳לעס צערטלען זיך, פארשטומט איז געוואָרען דער יום־טוב־געזאנג. מענדעל קלאפּט אויפ׳ן בעלעמער, דער עולם לויפט אריין און ארויס פון שוהל.

מיט א מאָל דערהערט זיך א וויינען.

— וואָס איז געשעהן?

— שא, שא, — קלאפּט מענדעל אין בעלעמער.

אין דעם רייסט זיך די טיר פון שוהל אויף און א שרעקעדיג קול רופט:

— אידען, זייט אייך מציל דאס נפש!

פיערטער קאפיטעל.

גלות זלאטשאָוו.

אויפ'ן יום־טוב'דיגען בעלעמער באפוצט מיט גרינס לכבוד יום טוב, צווישען די זילבער־באקליידעטע ספר־תורות, שטעהען צוויי וואָ־כעדיגע אידען, פארשטויבט פון וועג, וואָס זיינען אום יום טוב געקומען צו רייטען.

— כמעלניצקי הרשע האָט די צוויי פוילישע גענעראלען פאָ־טאָצקי און קלינאָווסקי מנצח געווען, — דערצעהלען די אידען — און ער ציהט מיט זיינע חיילות אויף גאנץ אוקראינע. דער כאן פון טאטארען געהט מיט איהם, די קהלה פון קארסון האָט ער חרוב ומחריב געמאכט. פיעל אידען זיינען אומגעקומען. עס זיינען נאָר ניצול געוואָרען די רייטער, וואָס זיינען אום יום טוב געקומען אריינצוריימען נאָך זלאָטשאָוו, כדי אָנצוזאָגען אחינו בני ישראל פון זלאָטשאָוו, אז די סכנה איז זעהר גרויס, און זיי זאָלען נישט קוקען אויף דעם יום־טוב נאָר מציל זיין זיך דאָס נפש, וואָרום כמעלניצקי מיט די יונים און טאָטערען ציהען אהער צו דער שטאָדט צו.

איז געוואָרען א גרויסע בהלה אין שוהל. די ווייבער האָבען גע־כאפט די קליינע קינדער אויף די הענד און נישט געוואוסט וואו צו לויפען. טייל האָבען געשריען, אז מען זאָל די פערד שפאַנען צו די בוידען און אנטלויפען פון שטאָדט אום יום טוב. אָבער קיינער האָט נישט געוואגט דאָס צו טהאָן. זיי האָבען זיך גאָרנישט געקענט פאָרשטעלען, אז זייער לעבען זאָל אונטערגעשניטען ווערען אזוי אומ־געריכט. קיינעם האָט זיך נישט געהויבען די האנד צו באוועגעז א זאך אין דעם שעהנעם יום־טוב, און דערווייל זיינען וואָס א מאָל

מעהר פרויען, מענער און קינדער געקומען אין שוהל צו לויפען, אזוי ווי זיי וואָלטען געזוכט זיך צו באהאַלטען אין גאָט׳ס הויז. קיין איינער איז אין שטאָדט אין שטוב נישט געבליבען, אַלע האָבען געפיהלט צו זיין צוזאַמען אין דער שוהל.

איז דער פּרנס, מענדעל, ארויף אויפ׳ן בעלעמער א בלייכער, און געקלאַפּט אויפ׳ן טיש און געזאָגט אזוי:

— אידען, מיר וועלען נישט געהן פון דאַנען. מיר האָבען א ישוב געבויט, א שוהל — אויף ווערמען וועלען מיר דאָס אַלעס לאָזען? עס קען דאָך נישט זיין, א וועלט קען דאָך נישט חרוב ווערען. א טאָג, צוויי, און הילף וועט קומען. דער שר ווישניוועצקי וועט אָנ־ציהען מיט פּוילישע חיל, אויך אנדערע שררים, מיר וועלען זיך דער־ווייל אויסבאהאַלטען, איינשליסען זיך אין שוהל, און אפשר האָט במעלניצקי אָפּגעצויגען מיט זיינע חיילות קיין טשיהרין, ער האָט דאָרט זיין היים — וואָס האָט ער צו אונז? מיר האָבען איהם קיין שלעכטס נישט געטהאָן. נעהמען א שטאָדט און חרוב מאַכען בידים, לאָזען אַלצדינג אויף הפקר — מיר וועלען נישט געהן.

מענדעל׳ס רייד האָבען בארוהיגט פּיעלע. די אידען, וואָס זיי־נען דאָ געווען לכתחילה, ווי מען האָט געבויט דעם ישוב, איז זלאָטשאָוו אזוי טייער געווען, אז זיי האָבען זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם שטראָהל האָפנונג, וואָס דער פּרנס האָט זיי געגעבען, אז כמעלניצקי האָט אָפּגעצויגען קיין טשיהרין, ווייל דאָרט האָט ער זיין היים. דאָס אונגליק איז געקומען איבער זיי אזוי פּלוצלונג, אזוי אונגעריכטערהייט, אז זיי האָבען גאָר נישט געקענט פאַרשטעהן די סכנה. און באלד האָבען זיך ארום מענדלען געקליבען אָן עולם אידען, בעל־מלאכות, פערד־סוחרים, וואָס זיינען ארומגעפאָהרען אין סעטש און האָבען געהאַנ־דעלט מיט די קאָזאַקען, אָפּטמאָל זיך דאָס לעבען איינגעשטעלט און זיינען געווען גבורים, אידען מיט אָפּגעברענטע פּנים׳ער פון דער סטעפּישער זון, מיט שטאַרקע שוואַרצע בערד און הויכע ברעמען, אידען מיט ברייטע אַקסלען און גרויסע שווערע הענד — הענד, וואָס האָבען געבויט שטעדט, און זיי האָבען מיטגעשטימט מיט׳ן פּרנס:

— ווער עס וויל געהן, זאָל געהן. מיר וועלען מיט אונזער פּרנס בלייבען.

— מיר וועלען מיט אונזער שוהל בלייבען.

M. B. CANTOR

— די שוהל, אויף וועמען וועט איהר פארלאָזען די שוהל? די יונגים וועלען זי דאָך פארברענגען!

אין שוהל איז שטיל געוואָרען. דער רב האָט זיך אויפגעהויבען, ארויף אויפ'ן בעלעמער און געקלאַפּט אין בעלעמער:

— אידען טאָרען זיך נישט איינשטעלען דאָס לעבען בחנם. ושמור את נפשך, שטעהט אין דער תורה. און א מאבד את עצמו לדעת האָט קיין חלק לעולם הבא. און פקוח נפש איז אפילו דוחה שבת, אפילו יום כפור. דורך דעם בין איך גוזר בתור רב אויפ'ן פרנס הקהל, אז ער זאָל דער ערשטער נעהמען און שפּאַנען דעם וואָגען און גלייך ארויס פון דער שטאָדט. ווארום עס איז גרויס סכנת נפשות.

דער פּרנס האָט זיך נישט גערוהרט פון אָרט. ער איז געבליבען זיצען אויפ'ן בעלעמער.

— ווער עס וויל געהן, זאָל געהן. איך וועל דאָ איבערבלייבען מיט דער שוהל. גאָט האָט געבויט א שוהל, וועט ער זי באשיצען, און אויף הפקר איבערלאָזען א שטאָדט וועל איך נישט.

דער עולם, דערזעהענדיג, אז דער פּרנס בלייבט, האָט זיך נישט געאיילט אויסצופיהרען דעם רב'ס געבאָט. ארום מענדלען האָבען זיך צונויפגעקליבען די אידען קצבים, פערדס-הענדלער, סוחרים פון סעטש — און קיינער האָט נישט געוואָגט דער ערשטער מחלל צו זיין דעם יום טוב.

אין שוהל איז געוואָרען זעהר שטיל. אלע האָבען געקוקט אויפ'ן רב, וואָס דער רב וועט טהאָן. נאָר דער רב האָט קיין וואָרט נישט געזאָגט, איז ארויפגעגאַנגען צום אָרון, ארויסגענומען צוויי ספרי תורות אויף ביידע הענד, און האָט גענומען ארויסטרעטען פון שוהל.

— איד'ען, ראַטעוועט די ספרי תורות! — האָט דער רב געזאָגט.

נאָר דער רב האָט עס שוין נישט גערארפט זאָגען. געזעהען, אז דער רב טראָגט ארויס די ספרי תורות פון שוהל, איז געוואָרען א גרויסע יללה. ערשט יעצט האָבען זיי פארשטאַנען דעם אונגליק. זיי האָבען זיך דערמאָנט, ווען מען האָט די ספרי תורות אריינגעשטעלט אין שוהלכעל. האָבען זיי שרעקליך אָנגעהויבען צו וויינען. קיינער האָט גאָר נישט געקענט רעדען. קיינער האָט גאָר נישט געקענט דענקען. מען האָט גענומען די ספרי תורות און דער עולם איז ארויס פון שוהל נאָכ'ן רב.

דער אַלטער ר׳ שמואל האָט שוין נישט געלעבט. אַזוי האָט זיין ספר תורה׳לע גענומען אַן אַנדער איד אונטער׳ן אָרעם און האָט עס אַרויסגענומען פון שוהל.

און דער רב האָט זיך אָנגערופען:

— אידען, זייט מחלל יום טוב, איך בין גוזר אויף אייך! שפּאַנט די וועגען און ראַטעוועט דאָס ביסעל גוטס. איך וועל עס אויך טהאָן.

דער עולם האָט זיך אַרויסגעלאָזט נאָכ׳ן רב פון שוהל. עס איז שוין געוואָרען אַ געלאַף. דאָ און דאָרט האָט מען שוין פערד צו די בוידען געשפּאַנט. מען איז פאַרפאָהרען מיט די בוידען, קינדער אויפגעזעצט, גוטס פון הייזער געשלעפּט, ספרים און בעטגעוואַנד. טייל האָבען פון די הייזער אַרויסגעצויגען די קאַסטענס, אין וועלכע זיי האָבען געהאַט זייערע פאַרמעגענס, איינגעשפּאַנט זיך אין די ריי־מענס און געשלעפּט די קופערטס אויף די רעדלעך איבער דער גאַס נאָכ׳ן בית עולם. אַנדערע האָבען געכאַפּט וואָס עס איז זיי צום ערשטען אין האַנד געקומען: אַ כלי, אַ בגד, אַ שטיק מעבעל, אַנדערע אין די טליתים אָנגעטהאָן פון דאַוונען. און זלאַטשאָוו איז אַרויס נאָך זייער רב פון שטאָדט אויפ׳ן וועג קיין נעמיראָוו.

און אין שוהל אויפ׳ן בעלעמער איז אַלץ געזעסען דער פּרנס הקהל, אַזוי ווי אַ שטיין, האָט געהערט די טריט פון די פערד, דאָס גערויש פון די רעדער, דאָס לויפט זלאַטשאָוו, זלאַטשאָוו רינט אויס — און ער האָט זיך נישט געריהרט פון אָרט. אָרום איהם זיינען געוועזן פאַרזאַמעלט די בעלי מלאכות און די פערדס־סוחרים און האָבען געשוויגען.

שלמה׳לע איז געשטאַנען נעבען פאָטער. ער האָט אויך געהאַלטען מיט׳ן רב, אַז פּקוח נפש איז דוחה אַלעס, און געבעטען דעם פאָטער, ער זאָל פאַרלאָזען די שוהל און מיטגעהן מיט די אידען. נאָר דער פאָטער איז אַלץ געזעסען ווי אַ שטיין:

— גאָט האָט געבויט אַ שוהל, וועט ער זי באַשיצען, — האָט דער פאָטער געברומט אין באָרד אַריין.

געזעהן, אַז דער פאָטער בלייבט, איז ער אויך געבליבען ביים פאָטער. און אינאיינעם מיט איהם דבורה מיט דער גאַנצער מענדעל׳ס משפחה. און די אַלטע גויה מאַרושאַ איז געשטאַנען ביי דער טיר פון שוהל און געוויינט.

— פאניטשו, אנטלויף, די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפּ, זיי וועלען קיינעם נישט שוינען, ראטעוועט זיך דאָס לעבען.

נאָר קיינער האָט זי נישט באמערקט, ווייל זי האָט נישט גע־וואגט אין שוהל אריינצוגעהן, נאָר געשטאנען ביי דער טיר און געוויינט פאר זיך.

די געוואלדען און דער געלאף פון דרויסען האָבען זיך שוין אָנגעהויבען איינצושטילען. זלאָטשאָוו איז געוואָרען לעער און אויס־געראנען. דער סטעפּ האָט צוריקגעקראָגען זיין חלק, וואָס מענשען האָבען געראובט פון איהם. אין שוהל איז איצט שטיל געוואָרען. א קאלטקייט האָט געבלאָזען פון די באהאלטענע ווינקעלעך. דורך די צוויי רויט־בלויע פענסטערלעך, וואָס זיינען געווען אין באלקען, האָבען אריינגעדרונגען צוויי שטראהלענדע זיילען און האָבען זיך איבערגעוואָרפען איבער דער שוהל, באלייכטענדיג דעם אָפענעם ארון מיט די נאכט־שטערען, וואָס זיינען אויסגעמאָלט אין איהם. פאר'ן עמוד האָט זיך געברענט איינזאם א ליכט, וואָס דער שמש האָט געהאט אָנגעצונדען צום יום טוב׳דיגען דאווענען. ארום דעם בעלעמער האָבען נאָך געהאנגען די גרינע קוויטשערם און גרינס, וואָס איז געווען דער מנהג צו באפוצען די הייזער און די שוהל לזכר דעם בארג סיני. אויפ׳ן בעלעמער זיינען געזעסען די איינזאמע וועכטער, דער פרנס מיט די אידען, וואָס זיינען איבערגעבליבען מיט איהם צו היטען די שוהל.

פלוצים האָט זיך ווער אויפגעהויבען פון א ווינקעל און איז צוגעקומען צום בעלעמער. עס איז געווען דאָס שניידעריל. קיינער האָט ביז איצט נישט באמערקט, ווי ער איז געזעסען די גאנצע צייט אין א ווינקעל און זיך געזאָגט זיינע קאפּיטלעך תהלים. מענדעל מיט די אידען האָבען זיך פארוואונדערט איהם צו זעהן. דאָס שנייַ־דעריל האָט זיך צוגעקוקט צו די אידען און אזוי געזאָגט:

— איהר היט די שוהל? מיט וואָס וועט איהר זי באשיצען? מיט גבורה? באדארף דען גאָט אייער גבורה? איז דען נישט א שטיין, א שטיק האָלץ שטארקער פון אייך? פעהלט דען גאָט גבורה?

קיינער האָט איהם נישט אָפּגעענטפערט.

האָט זיך פלוצים געזעהן פון ווינקעל, פון וואנען דאָס שניידעריל

איז-אַרויסגעקומען, אַ בלאַס פייער אויפפלאַמען. דאָס פייער האָט אונטערגעכאַפּט דאָס פּרוכת׳ל, וואָס האָט געהאַנגען פאַר׳ן ארון וואָס איז געווען דערביי. און באַלד האָט דער אין אויל דורכגעווייקטער עמוד געפלאַקערט אין פייער.

— פייער, פייער, די שוהל ברענט!

— ווער האָט עס געטהאָן? — האָבען זיך די אידען אויפגעכאַפּט און געוואָלט צולויפען צום פייער:

— שטעהט, איך האָב עס געטהאָן, — האָט דאָס שניידעריל צוריקגעהאַלטען דעם עולם. — אז דער רבונו של עולם איז געגאַנגען די אידען אַרויסטרייבען פון ארץ ישראל, זאָגט די גמרא, זיינען די אידען חייב מיתה געווען. אַזוי האָט גאָט אויסגעגאָסען זיין צאָרן אויף שטיינער און אויף העלצער. ער האָט דאָס בית־המקדש פאַרברענט און אידען מציל געווען. וואָס ווילט איהר בעסער זיין פון רבונו של עולם? וואָס זיינט איהר געגאַנגען באַשיצען, שטיינער און העלצער? באַהאַלט אייער גבורה, גאָט וועט דאַרפען אייער גבורה פאַר אַ העכערען ענין, ווען עס וועט קומען די צייט, ווען מיר וועלען זוכה זיין דערצו. זייט מציל די נפשות, זיי באַלאַנגען נישט צו אייך, זיי באַלאַנגען צו גאָט!

די אידען האָבען זיך דערשראָקען פאַר דעם שניידער׳ס רייד. איינציגווייז האָבען זיי זיך אָנגעהויבען אַרויסצורוקען פון דער שוהל, און עס איז שוין נישט געווען וואָס צו באַשיצען אויך. די מיט אויל און ליכט דורכגעזאַפּטע פּרוכת׳ער און האַלץ האָבען זיך געזונדען ווי קיהנעלעך.

— גלייכער אַזוי! מיר האָבען זי פאַרברענט אַליין איידער די גוים האָבען זי אומריין געמאַכט. קומט, אידען, לאָמיר שפּאַנען די וועגען! — האָט דער פּרנס געשריען, און האָט גענומען די אייגענע און איז אַרויס פון דער שוהל.

— שטעה אויף, אַלטע, העלף בינדען די זאַכען, עס ווערט שפּעט.

אין אַ פּאָר מינוט אַרום איז שוין הלל צוגעפאָהרען מיט דער בויד פאַר דער קרעטשמע, און פון שטוב האָט מען אָנגעהויבען צו טראָגען די ספרים אין די קופערטס. עס איז שוין געווען די העכסטע צייט, וואָרום אין קרעטשמע האָבען זיך אַריינגעכאַפּט דער פּאָפּ מיט אַ פּאָר קאָזאַקישע פּויערען און האָבען אָנגעהויבען צו ראַבעווען דעם

בראנפען פון קרעטשמע.

— איך האב דיר שטענדיג געזאגט, אז די ברידערלעך וועלען קומען פון סטעפ. אויף לייכטע פערדלעך קומען זיי צו פליהען, דער אנזשעל מיכאאיל באגלייט זיי — האט דער פאפ, א שכור׳ער שוין פון בראנפען געוואקעלט זיך און געשריען גוטמוטיג צו מענדלען.

— דו הונדען־זוהן, — קלאפט די מארושא מיט א פאנטאפעל דעם שכור׳ען פאפ איבער׳ן קאפ — אז דער פאן איז ניטא, קריכען די חזרים פון דער כרובע ארויס.

און ווען דעם פרנס׳ס בויד האט די לעצטע פארלאזען זלאָטשאָוו, האט זיך מענדעל אומגעקוקט צום לעצטען מאל אויף זלאָטשאָוו. ער האט געזעהן ווי די שוהל ברענט זיך אן איינזאמע, און עס האט איהם דערמאנט אן א ברענענדיג ליכט נאך א טויטען...

פינפטער קאפיטעל.

נעשה ונשמע

איבער דעם סטעפ האבען זיך געצויגען לאנגע קאראוואנעז בוידען מיט אידישע ווייבער, קינדער און בעטגעוואנד, וואס האבען אנגעצויגען פון דער גאנצער געגענד ארום — קיין נעמיראָוו. ביי נאכט האט מען מורא געהאט ווייטער צו פאהרען פאר חיות־רעות, האט מען זיך אפגעשטעלט ביי א וואסער. די ווייבער און די קינדער זיינען געפאלען אין שלאף, און די מענער האבען זיך געשטעלט אויף דער וואך, אפצוהיטען די בוידען פון חיות־רעות און שלעכטע טאָטערען.

האבען זיי אנגעלעגט א פייער. די אלטע אידען זיינען געזעסען ארום פייער און האבען געזאגט פרומע קאפיטלען תהלים, און די יונגע זיינען געשטאנען אויסקוקען.

עס איז געווען דער צווייטער טאג שבועות אויף דער נאכט, ווען אידען פלעגען זיך משמח זיין מיט דער תורה. דאס פרומע

שניידעריל האָט נישט געלאָזט דעם עולם אריינפאלען אין עצבות.

— אידען, לאָמיר זיך משמח זיין מיט דער תורה!

דער עולם האָט איהם ניט אָפּגעענטפערט. יעדער איז געווען פארנומען מיט זיינע אייגענע ענינים. דער צער פון פארלאָזען די שטאָדט איז ביי זיי געווען זעהר גרויס, און זיי האָבען פארגעסען אין יום־טוב, אין בטחון אין רבונו של עולם, דורך דעם האָט איהם קיינער נישט אָפּגעענטפערט.

— קליינע אידען, שוין ביים ערשטען נסיון פארליערט איהר דעם בטחון, — האָט ווער געזאָגט צווישען עולם.

— און אפשר איז עס א דרך אזעלכער. ער וויל זעהן די אידען משמח זיין זיך מיט דער תורה נישט אין די הייזער אין שטאָדט אין די שוהלען, נאָר אויפ'ן נאקעטען פעלד.

— און די אידען, וואָס האָבען מקבל געווען די תורה אויפ'ן הר סיני, האָבען אויך נישט געהאַט קיין שטאָדט און קיין הייזער, און קיין שוהלען נאָך נישט, נאָר זיינען געלעגען אין נאקעטען פעלד ווי מיר — און דאָך האָבען זיי געזאָגט „נעשה ונשמע".

— „נעשה ונשמע"! — האָט זיך ווער אָנגערופען צווישען עולם.

און עס איז געווען — ווי א טרייסט וואָלט אריינגעפאלען אין עולם, ווי א פונק פון האָפנונג האָט אָנגעצונדען זייערע הערצער און עס האָט זיך צופלאַקערט דער בטחון. אידען האָבען אָנגעהויבען צו פארשטעהן, צו זעהן דעם טעם, און באלד האָט ווער פון זיי דאָס ספר־תורה'לע ארויסגענומען, דאָס זלאָטשאָווער ספר־תורה'לע, וואָס איז געגאַנגען מיט די אידען אין גלות אריין, און האָט הויך אויפ'ן קול אויסגעשריען — נעשה ונשמע.

און דער עולם נאָך איהם האָט שוין אָפּגעענטפערט מיט א היל־כיג קול:

— נעשה ונשמע!

אימיצער האָט אָנגעהויבען צו זינגען הלל, קאפּיטלעך תהלים, דער עולם נאָך איהם. די קינדער האָבען זיך אויפגעכאפּט פון שלאָף, געזעהן דאָס ליכטיגע פייער וואָס ברענט זיך אין סטעפּ, און די אידען טאנצען מיט זייערע ספר־תורה'לעך ארום פייער.

— נעשה ונשמע.

און דער סטעפּ איז פארוואנדעלט געוואָרען אין א בארג סיני

— הויך האָט געקנאַקט דאָס פייער, און די אידען מיט די ספרי־תורות אַרום פייער, און ווייט און ברייט האָט אָפּגעקלונגען אין סטעפּ:

— נעשה ונשמע.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז מען אַריינגעקומען קיין נעמיראָוו. נעמיראָוו איז געווען פול מיט פרעמדע אידען פון גאַנצען קאַנט, וואָס זיינען אָנגעקומען צו לויפען צו ראַטעווען זיך אין דער באַפעסטיגטער שטאָדט פון כמעלניצקי'ס קאָזאַקען. די קהלה נעמיראָוו מיט איהר פּרנס ר' ישראל און דער רב ר' יחיאל מיכל האָבען געטהאָן פאַר די גרושים אַלעס, וואָס זיי האָבען געקענט. די פרעמדע אידען האָבען געוואָהנט אין בתי־מדרשים; די ווייבער מיט די קינדער אין ווייבער־שוהלען. און די שטאָדט־ווייבער האָבען צונויפגעשלעפּט בעטגעוואַנד, מלבושים, און אויסגעבעט פאַר די ווייבער מיט די קינדער. אין שוהל־הויף, אין אידישען געסעל, האָבען זיך נעברענט גרויסע פייערען אונטער גרויסע קעסלען עסען פאַר די הונגעריגע. דער, וואָס האָט געהאַט אַ קרוב, צי אַ באַקאַנטען, אַ וויטען צי אַ נאָהענטען — האָט איהם אויפגעזוכט, און באַלד איז נעמיראָוו געוואָרען איין גרויסע קהלה. סיי די היימישע, סיי די פרעמדע זיינען געשלאָפען אַלע אינאיינעם אין קהל'ישע שטיבער און געגעסען בשותפות פון די קהל'ישע קעסלען.

געהערט האָט מען, אַז כמעלניצקי האָט אָפּגעצויגען קיין טשיהרין, אין זיין מקום אַריין. דאָרט האָט ער נהרג געווען די גאַנצע אידישע קהלה מיט ר' זכריה'ן בראש, וועלכען ער האָט אָנגעטהאָן גרויסע ענוים פאַר דעם טויט. ר' זכריה מיט דער גאַנצער קהלה טשיהרין זיינען געשטאָרבען על קדוש השם, ווי עס פּאַסט פאַר אידען. האָבען זיך אַליין אָנגעטהאָן אין טליתים, אין קיטלען און זיינען זיך צונויפגעקומען אין שוהל — און דאָרט זיינען זיי אַלע אומגעקומען. געהערט האָט מען אויך, אַז ער האָט איינינע אידישע קהלות פאַרברענט, דאָרונטער אויך זלאָטשאָוו. נאָר איין בטחון איז געווען אין שר ווישניוועצקי, וועלכער האָט אַהער געצויגען פון יענער זייט דניעפּער מיט פיעל חיל, מלחמה צו האַלטען מיט כמעלניצקי'ן. האָט מען געוואַרט ביז דער שר ווישניוועצקי, וועלכער איז אויך געווען אַ גרויסער אוהב־ישראל, וועט בעזרת השם מנצח זיין דעם רשע און אידען וועלען קענען צוריקקעהרען אין זייערע חרוב־געוואָרענע

קהלות.

אָבער באַלד איז באַקאַנט געוואָרען, אז כמעלניצקי האָט מנצח געווען דעם שר אוהב ישראל. פירשט ווישניוועצקי האָט אָפּגעצויגען אין דער ליטא — און דאָס גאַנצע לאַנד איז איבערגעבליבען אָהן א באַשיצער, הפקר פאַר'ן שונא, און פון ווארשא האָט מען אויך קיין הילף נישט געקענט ערוואַרטען. וואָרים נאָך קעניג וולאַדי־סלאַוו'ס טויט האָבען זיך די שררים נישט געקענט אייניגען, וועמען מען זאָל אויסקלייבען פאַר קעניג איבער פּוילען. און דאָס קעניגרייך פּוילען איז איבערגעבליבען ווי א שיף אָהן א רודער.

האָט דער רב ר' יחיאל מיכל פון נעמיראָוו פאַררופען א אסיפה פון אַלע פּרנסים און נכבדים, וואָס האָבען זיך געפונען אין נעמי־ראָוו מיעץ זיין זיך, וואָס מען זאָל טהאָן. וואָרים די סכנה איז גע־ווען זעהר גרויס.

אויף דער אסיפה איז געווען חלוקי דעות. טייל האָבען געזאָגט, אַז מען זאָל פאַרלאָזען די שטאָדט און גֶעהן קיין טולטשין — וואָס איז א שטאַרקערע פעסטונג. אנדערע האָבען גערעטען דאָ צו פאַר־בלייבען.

— וואו אהין וועלען מיר געהן? וואו אהין וועלען מיר לויפען? א גאַנצע מדינה אידען וועלען אנטלויפען. וואו וועלען מיר זיך אָפּשטעלען? און נאָך טולטשין וועלען זיי נישט קומען? אז עס וועט נישט קומען קיין הילף חלילה וועלען זיי דאָך די גאַנצע מדינה איינגעהמען ביז לבוב, ביז צו די ווייכסעל. עס קען דאָך נישט זיין, אז פּוילען זאָל אונטערגעהן. די שררים וועלען דאָך ניט לאָזען פאַר־ברענען זייערע אייגענע שטעדט מיט די דערפער מיט כל טוב. עס מוז דאָך אָנקומען הילף. א מדינה קען דאָך נישט איבערבלייבען אויף הפקר!

אַלע האָבען זיך צוגעהערט צו די רייד פונ'ם פּרנס פון זלאָטשאָוו און האָבען געפונען, אז עס איז טאַקע נישטאָ וואו צו אנטלויפען; אז נעמיראָוו מיט איהרע רבנים און פּרנסים און איהרע גבורים און מיט דער גרויסער קהלה אידען זאָלען דאַרפען אנטלויפען, איז דאָך עק וועלט, און עס קען דאָך נישט זיין, אז די שררים זאָלען איבער־לאָזען גאַנץ אוקראַינא אויף הפקר.

— נאָר וואָס דען זאָלען מיר טהאָן? — האָבען די אידען גע־

פרעגט.

— נעמיראָוו האָט אַ פעסטונג. פון איין זייט דער טייך און ארום די וואַלען. מיר זיינען ברוך השם אין נעמיראָוו אַ פּאָר טויזענד אידען פאַרזאַמעלט. קודם כל לאָמיר זיך באַפעסטיגען אין דער פעס־טונג, כדי די יונים פון מקום און די פּוילען זאָלען נישט קענען זי ארויסגעבען צו די קאָזאַקען, ווען זיי וועלען צוקומען צו דער שטאָדט. און מיר וועלען זיך אַזוי לאַנג וועהרען ביז הילף וועט אָנקומען פון פּוילען. עס קען דאָך נישט זיין, אַז אַ מלוכה זאָל לאָזען אַ גאַנצע מדינה אונטערגעהן.

די עצה איז אַלעמען געפעלען, און עס איז געבליבען, אַז מען זאָל זיך צוהערען צו דער עצה טובה פון זלאָטשאָווער פּרנס.

נאָר אין אַ ווינקעל פון בית־דין־שטוב איז געזעסען דאָס שנייַ־דעריל און האָט געבריהט פאַר זיך: — גבורה, מיט גבורה ווילען זיי העלפען דעם רבונו של עולם? באַהאַלט די גבורה פאַר זיך. עס וועט קומען אַ צייט, ווען איהר וועט דאַרפען די גבורה פאַר זיך, פאַר אַ העכערען ענין.

נאָר קיינער האָט איהם יעצט נישט געהערט. די פּרנסים פון די קליינע שטעדטלעך וואָס זיינען געווען פאַרזאַמעלט ביים רב, זיינען אַלץ געווען אידען אין דעם ערך וואָס מענדעל, וואָס האָבען אַליין געבויעט זייערע שטעדט, פון וועלכע זיי זיינען געווען די פּרנסים און זיי האָבען ליעב געהאַט דאָס מקום, פון וואַנען זיי זיינען געקומען און נישט געוואָלט עס לאָזען אויף הפקר — האָבען זיי אַלע מסכים געווען צו מענדעל׳ס עצה, און גענומען באַלד זי אויס־פיהרען.

נעמיראָוו איז פון איין זייט אַרומגערינגעלט מיט׳ן טייך און פון די אַנדערע פרייע זייטען האָט אַ געמויערטער וואַל אַרומגערינגעלט די שטאָדט. אין די ווינקלען פון די וואַלען זיינען געווען הויכע גע־מויערטע באַשטעס, אויף וועלכע עס האָבען זיך געפונען אַ פּאָר אַלטע פאַרראָסטעטע קאַנאָנען, צו וועלכע עס זיינען נישט געווען קיין קויהלען און קיינער האָט נישט געוואוסט ווי אַזוי זיי צו באַ־נוצען. אָבער די אידען האָבען נישט געטראַכט פון שיסען, נאָר ווי זיך צו באַשיצען. האָבען זיי ערשטענס פאַרשטאַרקט די טויערען פון דעם מויער. די אידישע קאָוואַלעס האָבען געשמיעדט לאַנגע

אייזערנע פּרענטען, ריגלען און אייזערנע קייטען, מיט וועלכע זיי האָבען באַפעסטיגט די טויערען. און אַרום דעם מויער האָבען זיי אויסגעשטעלט טישען, לייטערס און געבויעט אַ הילצערנע באַפעסטי־גונג, אָנגעזאַמעלט אַ מאַסע שטיינער, שטעכעדיגע העלצער און טעפּ געזאָטען וואַסער.

אין שטאָדט האָט זיך אויך געפונען אייניגע הונדערט פּאָליאַ־קען, אַ פּאָר צענדליג דייטשע בעלי־מלאכות, וואָס האָבען געקענט שיסען מיט ביקסען. די אידען אָבער האָבען זיי נישט געוואָלט אנפאַרטרויען די טויערען פון דער פעסטונג און נישט די באַשטעס. זיי האָבען זיי געלאָזט שטעהן אויף די לייטערס אויף דער מויער — העלפען אוועקטרייבען די קאָזאַקען, ווען זיי וועלען זיך דער־נעהנטערען. דאָס ערשטע וואָס די אידען האָבען געטהאָן, זיי האָבען באַהאַלטען די מיידלעך און די יונגע ווייבלעך און זייערע פאַרמעגענס אין די באַשטעס, און אַליין אַרויף אויף די טויערען.

אין נעמיראָוו איז וואָס אַ מאָל ענגער געוואָרען. וואָס אַ מאָל זיינען מעהר אידען געקומען אָנצוציהען פון די קליינע שטעדטלעך און האָבען געבראַכט די טרויעריגע בשורה, אַז כמעלניצקי האָט אַרויס־געשיקט זיין גענעראַל קריווע־נאָס מיט אַ גרויסער צאָהל קאָזאַקען און טאָטערען און זיי ציהען אויף נעמיראָוו. איז אַ שרעק אָנגעפאַלען אויף די אידען. האָט דער רב ר׳ יחיאל מיכל ווידער צונויפגעזאַמעלט דעם עולם שבת אין דער נעמיראָווער שוהל און האָט זיך אָנגעטהאָן אין טלית, און אוועקגעשטעלט זיך דרשנ׳ען פאַר דעם עולם.

— רבותי! מיר ווייסען נישט וואָס עס שטעהט אונז פאָר, — האָט דער רב געזאָגט. — אַן ערנסטע צייט קומט אויף נעמיראָוו. אפשר פאַרלאַנגט פון אונז דער רבונו של עולם, אַז מיר זאָלען מקדש השם זיין, זיינען מיר מוכן ומזומן. אפשר קומט דער שונא גאָר נישט איינצונעהמען אונזערע גופים, נאָר אונזערע נשמות? פאַר אונזערע גופים האָבען מיר אָנגעגרייט אַ שוץ: מיר האָבען באַפעסטיגט די וואַלען. האָבען מיר אויך אָנגעגרייט אַ שוץ פאַר אונזערע נשמות? ווען דער רשע וועט קומען און וועט חלילה זאָגען: „תני לי את הנפש״, וועל איך אייך לאָזען לעבען, וועט איהר געניג שטאַרק זיין ניט קיין רחמנות האָבען אויף אייערע לעבענס, אויף אייערע ווייַ־בער און אויף אייערע קינדער, און מקדש השם זיין ווי די עשרה

הרוגי מלכות האָבען געטהאָן, ווי די אַלע הקדושים והטהורים ?

אין שוהל איז שטיל געוואָרען. די ווייבער האָבען אויפגעהערט צו כליפּען, און די מענער צו קרעכצען. מען האָט נאָר געזעהן גלאַנ־צענדיגע אויגען און בלייכע שוויינענדיגע געזיכטער.

האָט ווער פון עולם אויסגעשריען:

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

האָט דער עולם נאָך איהם אויסגעשריען ווי איין מאַן:

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

דער רב איז שטיל געוואָרען. ער האָט שוין מעהר נישט גע־רעדט פון קדוש השם. זיין שטימע איז ווייכער געוואָרען און ער האָט אָנגעהויבען צו טרויסטען דעם עולם:

— און אפשר איז עס א נסיון, און געדענקט „ושמור את הנפש". יעדער איד איז זיך מחויב צו ראַטעווען ווי ער קען, און דער וואָס ברענגט אונטער זיין לעבען בידים, דער איז אַ מאבד עצמו לדעת און ער האָט קיין חלק לעולם הבא נישט. פאַר גאָר נישט זאָלט איהר זיך חלילה אָפּשטעלען, נישט פאַר קיין פאַרמעגענס, פאַר גאָלד און זילבער אָדער ספרים קדושים. וואָרים איהר באַלאַנגט נישט צו זיך, נאָר צום רבונו של עולם, און פאַר גאָר נישט זאָלט איהר זיך חלילה דאָס לעבען איינשטעלען, נאָר פאַר דער אמונה הקדושה אַליין.

א גרויס געוויין איז געוואָרען אין שוהל נאָך דעם רב׳ס רייד. די משפחות זיינען זיך צוזאַמענגעקומען. די ווייבער מיט די מענער, יעדע משפחה איז געזעסען באַזונדער מיט די קינדער און מען האָט זיך געזעגענט איינער מיט׳ן אַנדערען, און איינער האָט דעם אַנדערען געטרייסט — און דער עולם האָט מעהר בטחון געקראָגען נאָך דעם רב׳ס רייד.

אויף מאָרגען האָבען די אויסקוקערס אויף די באַשטעם געזעהן ווי פון סטעפּ הויבט זיך אויף אַ גרויסער וואָלקען פון שטויב. זיינען זיי אַראָפּגעקומען און האָבען אָנגעזאָגט די שלעכטע בשורה, אַז די רשעים קומען. זיינען די מענער גלייך געלאָפען און געשטעלט זיך אויף די לייטערס ביי די ווענד, מיט שטיינער און העק און שטיקער

אייזענס, וואָס זיי האָבען זיך געהאַט אָנגעגרייט אויף דער מויער, און די ווייבער האָבען געבראַכט טעפּ מיט קאָכענדיגען חלב און הייסע קאַשע, וואָס זיי האָבען אָנגעגרייט. איז געקומען צו לויפען פאַן קאַשניטצקי, דער פירשט ווישניוויטצקי׳ס פאַרטרעטער פון שטאָדט, און מיט איהם זיינען געווען נאָך פאַליאַקען מיט שווערדען אין די הענד, און האָבען געשריען צו די אידען:

— וואָס טהוט איהר? אויף וועמען גרייט איהר אָן די שטיי־נער און אויפגעקאָכטע קאַשע, אויף די סאָלדאַטען פון גראַף ווישני־וויטצקי, וועלכע קומען אייך ראַטעווען פון די קאָזאַקען? דערקענט איהר דען נישט דעם פוילישען ווייסען אָדלער אויף די רויטע פאָה־נען? דערקענט איהר דען נישט די פּאַווע פּושעס אויף די קעפּ פון די סאָלדאַטען? געהען דען כלאָפּישע קאָזאַקען אָנגעטהאָן אין קעניגליכע גאַרנאָסטאַיענע קאַנטושען? און קענט איהר גאַר ניט פון דער וויטענס דערזעהן די שטאַרקע וואָנסעס פון אויער צו אויער, נישט די ראַקען וואָנסעס פון די קאָזאַקען? עפענט אויף דעם טויער פאַר די העלדען פון פירשט יערעמיאַש, און געהט מיט האָניג־לע־קעכער און פּערעל אַנטקעגען די העלדען, וואָס קומען ראַטעווען אייער לעבענס, אייערע ווייבער און קינדער פון די קאָזאַקען!

און ווירקליך האָט מען דערזעהן פון וואָלקען שטויב אַרויסרייטען אַ וואַלד מיט רויטע פאָהנען, אויף וועלכע עס האָט געשיינט אין דער זון דער ווייסער פוילישער אָדלער. דאָ און דאָרט האָבען ווייסע פאָהנען געפלאַטערט און פאַראויס געלאָפען, ווי זיי וואָלטען געווען אָנגעזאָגט הילף און ערלעזונג. און באַלד איז די גאַנצע מויער פאַר־הילכט געוואָרען אין אַ גרויסען פריידען־געשריי:

— הילף קומט! הילף!

די ווייבער זיינען אַרויס פון דער פעסטונג מיט די קינדער אויף די הענד, אַרויף אויף די לייטערס, אויף דער מויער, און דער־זעהענדיג פון דער וויטענס די פוילישע פאָהנען, האָבען זיי אָנגע־הויבען צו רופען:

— גאָט׳ס נס, גאָט׳ס וואונדער. זעהט, זעהט, גאָט שיקט פון הימעל!

און נעמיראָוו איז אַרויס אויף די גאַסען, פון די באַהאַלטענ־סטע לעכער, פון די קעלערס און די מויערען. ווער עס האָט זיך

נאָר געהאַט באַהאַלטען פון די קאָזאַקען איז געקומען צו דער טויער פון מויער זעהן די אַריינציהענדע פוילישע זעלנער, וואָס זיינען זיי געקומען העלפען. דאָ און דאָרט האָבען זיך שוין געקליבען דעפּוטאַציעס פון אידען, יום־טוב׳דיג אָנגעטהאָן, מיט ספרי תורות אין די הענד, וועלכע זיינען געקומען מקבל פנים זיין דעם פירשט׳ס זעלנער. מוטערס האָבען באַהאַלטען זייערע טעכטער פאַר דעם חיל, וואָס קומט אָן... און בחורים און אינגלעך האָבען זיך געקליבען אויפ׳ן טויער צו זעהן אַריינמאַרשירען די העלדען.

נאָר אָט זיינען שוין די סאָלדאַטען נאָהענט ביי דעם מויער, און די אידען איילען זיך נישט אויפצועפענען דעם טויער. שוין קומט אָן פאָראויס צו רייטען אַ שטאָפּעט מיט אַ ווייסער פאָהן און שטעלט זיך אָפּ ביי דעם טויער און טראָמפּייטעט אויס:

— עפענט אויף די בראַהמע פאַר דעם פירשט ווישניוויעצקי׳ס זעלנער!

— אידעלעך, אָן אַ זייט, אָן אַ זייט! די „בראַהמע" עפענט, פוילישע זעלנער קומען — שרייט פאַן קאַשניטצקי.

— דאָס וועלען מיר זעהן, ווען זיי וועלען אָנקומען צו דעם מויער וואָס פאַר אַ זעלנער זיי זיינען — האָבען די אידען ביי דעם טויער געענטפערט.

דאָס חיל איילט זיך נישט צוצוקומען צום טויער. די מחנה שטעהט אַלץ פון דער ווייטען, רוהען אין וועלדעל, וואָס איז הינטער דער שטאָדט, און האַלטען אין איין שיקען שטאַפעטען מיט טראָמפּייטערס, טראָמפּייטען אויס, אָבער די אידען ווילען פון גאָרנישט הערען.

— מיר ווייסען נישט ווער דאָס זיינען אַזעלכע. זאָלען זיי צו־קומען נעהנטער צו דער בראַהמע, וועלען מיר זיי דערקענען, וואָס פאַר אַ זעלנער דאָס זיינען.

— אָ, אידעלעך, פּחדנים, ווי איהר האָט מורא! עפענט אויף די בראַהמע, לאָזט מיך אַרויס צו זיי. וועל איך נישט צוריקקומען — זיינען עס קאָזאַקען — מיין טויט. קום איך צוריק, איז עס פּאַליאַקען. איך באַדאַרף קיינעם נישט פון אייך. איך אַליין וועל נעהן מיין לעבען איינשטעלען, און איהר געהט און באַהאַלט זיך אונטער די ווייבער׳ס קאָפּטענעס! — האָט דער פריץ זיי געזידעלט.

די אידען האָבען אויפגעעפענט די פאָרטקע און אַרויסגעלאָזט

דעם פּאַן קאַשניטצקי. דער שטאַפּעט האָט דעם פּאַן אָוועקגעפֿיהרט צו דעם חיל, וואָס האָט גערוהט אין וועלדעל. דער פּאַן האָט זיך געזאַמט דאָרט אַ לאַנגע ווײַלע. דערנאָך איז ער צוריקגעקומען רײַ־טענדיג אויף אַ ווײַס פֿערד מיט אַ פּוילישער פֿאָהן אין דער האַנד. בײַ איהם זײַנען געװען צװײ טראָמפּײטערס. די טראָמפּײטערס האָבען געבלאָזען און די אידען האָבען זיך געשטעלט אויפ'ן מויער. דער פּאַן האָט געלעזען פֿון אַ שריפֿט און אויסגערופֿען מיט אַ הויך קול:

„אין נאָמען פֿון זײַן הערליכקייט, דעם פֿירשט פֿון רוס, יע־רעמיאַש װישניאָװיטצקי, דער פּאַן און באַזיצער פֿון נעמיראָװ, באַ־פֿעהל איך די נעמיראָװער אײַנװאָהנער אויפֿצועפֿענען די בראַהמע פֿאַר די זעלנער פֿון זײַן הערליכקייט“.

— זאָל לעבען אונזער באַשיצער, פּאַן װישניאָװיטצקי! — האָבען די אידען אָפּגעענטפֿערט און ברײט אויפֿגעעפֿענט די בראַהמע.

די דעפּוטאַציעס האָבען זיך אויסגעשטעלט. פֿון װעלדעל האָט זיך דאָס חיל געלאָזט הענדום־פּענדום צום טויער פֿאָכענדיג מיט די פֿאָהנען אָהן אָרדנונג און שרײַענדיג „הוררא!“ די אידען זײַנען דערשראָקענע געװאָרען.

נישט אַזוי ציהט אַרײַן פֿרײַנדליכע חיל אין אַן אײגענער שטאָדט. נאָר עס איז שוין געװען צו שפּעט. די ערשטע רײַטערס זײַנען שוין אַרײַן אין דער שטאָדט.

אין די לאַנגע אַראָפּהענגענדע ראָקען־װאָנסעס האָבען זײ די אידען דערקענט, און אַ גרויס געשרײ האָט זיך געהערט אין שטאָדט:

— די קאָזאַקען! די קאָזאַקען!

זעקסטער קאפיטעל.

נעמיראָוו.

„כל זאת באתנו ולא שכחנוך ולא שקרנו בבריתך".
(תהלים).

אין דער שטאָדט איז געוואָרען א בהלה. די מענער האָבען געכאפּט, וואָס עס האָט זיך געלאָזט, די ווייבער די קינדער אויף די הענד, און מען האָט זיך געלאָזט לויפען. מען האָט אָבער נישט געוואוסט וואו צו אנטלויפען. טייל האָבען געשריען צום בית־עולם, דער רב איז געלאָפען אויפ'ן בית־עולם — אז שטאַרבען זאָלען מיר קומען צו קבר ישראל. אַנדערע האָבען געשריען: „צום וואסער, דער רב איז געלאָפען צום וואסער". נאָר די קאָזאקען זיינען שוין געוועזען היגטער זיי. יונגע שרעקענדיגע געשרייען האָבען זיך געהערט אין די גאַסען פון די מיידלעך און די יונגע ווייבלעך, וואָס די קאָזאקען האָבען געכאפּט אויף די פערד. דאָ און דאָרט האָט א געשריי אויפגעפלאַמט און איז פּלוצים אויסגעלאָשען געוואָרען. און באלד איז אלעס פאַרשטומט געוואָרען, נאָר עס האָט זיך געהערט טעמפּע טריט פון פערד.

איבער די ענגע געסלעך פון נעמיראָוו איז שטיל געווען און לעער פון מענשען, ווי נעמיראָוו וואָלט געווען אויסגעשטאַרבען. עס האָבען זיך ארומגעוואַלגערט איבער די גאַסען צוריסענע בלעטער פון ספרים, פאַרפלעקטע בגדים, שטריימלען, הויבען, הויז־זאַכען, א צובראָכענער מעשענער לייכטער, שטיקער טליתים און קערפּערס פון מענשען. מען האָט ניט מעהר געוואוסט וועלכעס איז א קערפּער און וועלכעס איז א בגד. אלעס איז געווען אויסגעמישט, צוזאמענגעקאָפּיעט פון די טריט פון די פערד. פון די טיר און לאָדען פאַרשלאָסענע הייזלעך האָבען זיך געהערט געוואַלדען, יונגע, אלטע און קינדער־געשרייען, וועלכע זיינען אין מיטען אָפּגעהאַקט געוואָרען, כאָרכלען פון גוסס'דיגע און לאַנגע, לאַנגע געשרייען פון יונגע שטאַרקע שטימען... אָפּטמאָל האָט זיך געוויזען א קאָזאַק פון א הויז ארויס, האַלב־נאַקעט, מיט א צוריסענעם העמד אויפ'ן לייב, טראָגענדיג אויף

אין האנד א זילבערנעם אָדער מעשענעם לייכטער, אין דער צווייטער האנד, אונטער׳ן אָרעם, א יונג מיידעל, האלב נאקעט, מיט צופּלאָשענע האָר. דאָס מיידעל רייסענדיג זיך פון קאָזאק האָט געקעמפּפט און געשלאָגען דעם קאָזאק אויף זיין נאקעטען רוקען מיט די פויסטען, פון וואָס דער קאָזאק האָט פארשפּרייט זיינע ליפּען און געלאכט. אַן אנדערער איז ארויסגעקומען פון א צווייטער הויז מיט אַן אנדער מיידעל האלב טויט, פארשמאכט ליגענדיג אויף זיינע ברייטע נאקעטע אקסלען. האָבען זיך ביידע קאָזאקען אָפּגעשטעלט, אוועקגעלעגט זייערע קרבנות אויף דער ערד צו זייערע פיס, ווי די קעלבלעך, און געטוישט זיך מיט די מיידלעך, צוצאָהלענדיג איינער דעם אנדערען זילבערנע לייכטער, שטיקער זייד־געצייג, מלבושים, שטיוועל אָדער פעלצען. אָפּגעמאכט דעם טויש, זיינען זיי זיך צוגאנגען, מיטשלעפּענדיג יעדער זיין קרבן. פון אַן אנדערער גאס זיינען אָנגעקומען דריי שכור׳ע סאָלדאטען, האלב נאקעטע, מיט אָפּגעגאָלטע קעפּ און לאנגע קאָלטאָנעם האָבען ארויסגעשטאַרט פון זייערע פעלצענע היטלען איבער׳ן שטערען, די פּנים׳ער און די לייבער באגאָסען מיט שוויים פון דער פלאמענדיגער זון, און האָבען געשלעפּט אויף זייערע רוקענס נאקעטע קינדער, טייל טויט און טייל נאָך לעבעדיג, און האָבען אויסגערופען אין די גאסען, נאָכמאכענדיג דעם אידישען קצב: פריש קאָלב־פלייש צוועלף גראָשען א פונט; כשר געשחט׳ען, כשר!...

נאָר באלד איז אַלעס שטיל געוואָרען. די געוואלדען פון די פארמאכטע הייזער האָבען אויפגעהערט, נאָר פון צייט צו צייט האָט זיך געהערט א געלאָף און א געשריי פון א ווייטען געסעל, וואָס איז איבערגעהאקט געוואָרען. איבער די גאסען פון נעמיראָוו האָבען זיך געוואלגערט שכור׳ע קאָזאקען, האלב־נאקעטע, ארומגעוויקעלט מיט ווייבערשע זיידענע טיכער, אין אידישע פעלצען. טייל זיינען געווען צוגעדעקט מיט צוריסענע טליתים, שטיקער זיידענצייג. עס זיינען געלעגען נאקעטע אידישע פרויען, מיידלעך, קינדער, טויטע און לעבעדיגע, צוטראָטענע כלים, כלי־קודש שטיקער. דאָ און דאָרט א צוריסען פּאַרמעט פון א ספר תורה, לעדערנע בינדען פון ספרים, באָטשקעס פון בראנפען, צינענע טעלער מיט צוטראָטענע עסענס, כלי־זיין, שטיקער טערקישע דיוואנען אויסגעמישט צוזאמען מיט מענשען־בלוט

און אויסגעגאָסענעם בראַנפּען. קיינער האָט שוין מעהר נישט געוואוסט ווער עס איז טויט און ווער עס לעבט. עס האָט זיך אויסגעוויזען, אַז אַלעס איז שכור, סיי די לעבעדיגע, סיי די טויטע...

לאַנג האָט זיך געצויגען דער הייסער זומער־טאָג. עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער וועט זיך גאָרנישט ענדיגען. אייביג האָט געדויערט די אַנגסט־שרעק. אין דרויסען איז אַלעס געווען טאָג, ליכטיג און הייס. נאָר ענדליך האָט אָנגעהויבען אָנצורוקען פון דער סטעפּ די שאָטענס, און די נאַכט האָט זיך אָנגעהויבען צו וועבען פון הויז צו הויז. און באַלד איז שוין דאָס אַלעס צוגעדעקט געווען מיט דער נאַכט. שטיל און שוואַרץ איז געווען אַרום, די שטערען אין דער הויך, און אַ זשומען און אַ קוואַקען פון די זומפּען ווי אין יעדען אָווענד. נאָר פון די שוואַרצע, איינזאַמע הייזלעך האָט די טויטע שטילקייט אַרויסגעקוקט. און אין דעם אַלעם האָט ווער געגרימפּעלט אויף אַ לירע־האַרפּע, און ווער געזונגען אַ ליעד און געוויינט אויף וועמעס דאָליע...

אויפ׳ן שטאָדטישען בית־עולם איז אין דער שטילקייט פון דער נאַכט געווען אַ באַוועגונג. פון הינטער די מצבה־שטיינער האָבען אָנגעהויבען אַפּירקריכען לעבעדיגע מתים. טייל זיינען געווען אין טליתים איינגעהילט, אַנדערע אָנגעטהאָן אין ווייסע קיטלען, און גאָר אַנדערע, וועלכע האָבען נישט קיין צייט געהאַט צו כאַפּען זייערע טויטען־קליידער, האָבען זיך באַהאַלטען אויפ׳ן בית־עולם, כדי נאָר צו שטאַרבען אויפ׳ן אידישען בית־עולם, וואו זיי וועלען קענען קומען צו קבר־ישראל צווישען אידען. אַ גאַנצען טאָג האָבען זיי אָפּגעוואַרט דעם טויט אויפ׳ן בית־עולם, אָבער דער טויט איז נישט געקומען. פון דער שטאָדט האָבען זיי געהערט די געוואַלדען פון די פאַרפּייניגטע, און זיי האָבען אָפּגעזאָגט ודוי ברבים. און יעדער האָט אָפּגעזוכט דעם קבר פון זיין נאָהענטסטען און אַנידערגעלעגט זיך אָפּוואַרטען דעם טויט. דער טאָג איז אָבער דורכגעגאַנגען און פון דער שטאָדט האָט זיך קיינער נישט געוויזען. די געוואַלדען אין שטאָדט האָבען אויפגעהערט. דאַן האָט זיך דערוועקט מעהר האָפנונג אין די

לעבעדיגע. זיי האָבען געוואָגט אפירצוקריכען פון הינטער די מצבה־שטיינער און איין טויטער האָט אָנגעהויבען צו רעדען מיט אן אנדע־רען:

— געלויבט צו גאָט, עס איז סוף חודש. קיין לבנה נישטאָ. די נאַכט איז טונקעל.

— וועלען זיי אפשר אָפּציהען?

— איז דאָ עפּעס הילף?

— ש־ש־ש...

פיעלע האָבען זיך געהאַט אָנגעגרייט תכריכים ביים לעבען. און אז זיי זיינען געלאָפען אויפ׳ן בית־עולם האָבען זיי פון זייערע פארמעגענס מיטגענומען זייערע טויטען־קליידער, אָנגעטהאָן זיך אין די תכריכים צוליעב צוויי טעמים: אז די קאָזאקען וועלען קומען זאָלען זיי מיינען, אז זיי זיינען טויט און טאָמער, חלילה, איז בע־שערט צו שטאַרבען, זאָלען זיי קומען צו קבורה אין זייערע תכריכים. איצט, ביי נאַכט, צווישען די גרופען מצבות, האָבען זיי אויסגעזעהן ווי טויטע וואָלטען פון די קברים ארויסגעקראָכען, און דרעהען זיך צווישען די לעבעדיגע. אָפּטמאָל איז אזא „טויטע“, אָנגעטהאָן אין תכריכים אריינגעקראָכען צווישען א גרופע לעבעדיגע און געבעטעלט:

— ווער האָט א שטיקעל ברויט? דאָס חיות געהט אויס, — האָט אן אלטע אידענע אין תכריכים געבעטעלט.

— זי געהט אין תכריכים און קלערט נאָך וועגען עסען, — האָט ווער געזאָגט.

— וואָס קען מען זיך העלפען, כל זמן די נשמה איז אין גוף, וויל מען עסען, — האָט זיך די אידענע אָנגערופען.

צווישען די פארשידענע גרופען האָט זיך אויך געפונען מענדעל מיט זיין משפּחה. אז דאָס אונגליק איז געקומען, האָט ער זיך מיט זיין משפחה, ווי אנדערע אידען, געוואָלט ראַטעווען איבער׳ן וואסער, אז זיי זאָלען לויפען נאָך טולטשין. נאָר געזעהן די בהלה ביים וואסער, האָבען זיי שוין גערעכענט, אז אלץ איינס איז דאָך שוין זייער לעבען פארלאָרען, זיינען זיי געלאָפען אויפ׳ן בית־עולם, כדי צו שטאַרבען

צווישען אידען. א גאנצען טאָג איז די משפחה געווען צוזאמען, און האָבען געוואַרט אינאיינעם אויפ'ן טויט, אויף וועלכען זיי האָבען זיך געריכט יעדע מינוט. זיי האָבען זיך געזעגענט איינער מיט'ן אַנדערען. זיי האָבען צוזאַמען ודוי געזאָגט, און שלמה'לע, וועלכער איז דאָך געווען א תלמיד חכם, האָט זיי געטרייסט און געשטאַרקט. ער האָט זיי מבטיח געווען, אַז זיי וועלען קומען גלייך אין גן־עדן, וואָרים די, וואָס שטאַרבען פאַר זיין ליעבען נאָמען, קומען אין גן־עדן, און ער האָט פאַר זיי געשילדערט, ווי דער גן־עדן זעהט אויס, מיט אַלע מדרגות און מעלות, און די זיבענפאַכע זון, און די פמליא של מעלה, מיט דער אייביגער רוהיגקייט, ווי די צדיקים זיצען מיט זייערע קרוינען אויף די קעפּ, און די מלאכים שפּיעלען אויף גאָלדענע האַרפען, און דער רבונו של עולם לערענט מיט זיי תורה. ער איז מעהר באַקאַנט געווען אין יענער וועלט ווי אין דער וועלט. געלערענט האָט ער דאָס אין די הייליגע מוסר־ספרים און קבלה־ספרים פון דעם גרויסען הייליגען לעבען פון יענער וועלט, וואו אַלע אָבות און הייליגע אידען פון אַלע דורות געפינען זיך. און וואָס איז די וועלט געווען מיט איהרע שרעקען מיט דער הערשאַפט פון די רשעים געגען דעם גרויסען אייביגען תכלית פון דער אייביגער וועלט?

אויפגעהויבען האָט ער מיט זיינע רייד דעם טאַטען מיט דער מאַמען און דאָס יונגע ווייבעל און האָט זיי פאַרגעברייט צו דעם גרויסען נסיון, וואָס שטעהט זיי פאַר. רוהיג זיינען זיי געוואָרען און גליקליך, וואָס זיי האָבען געהאַט זייער זוהן נעבען זיך פאַר א וועגווייזער און טרויסטער אין זייער גרויסער נויט. זיי האָבען פאַרגעסען די אַנגסטען פון טויט, זיי זיינען באַפרייט געוואָרען פון דער שרעק פון דער וועלט און נאָר געזעהן די גרויסע טיעפע רוהיגקייט, וואָס ערוואַרט זיי א שריט נאָכ'ן טויט, און האָבען געוואַרט אויף איהם ווי אויף אַן ערלעזונג.

און אונטער א מצבה איז געזעסען דאָס יונגע פּאָר פאָלק — שלמה'לע מיט זיין ווייבעל. די נאַכט איז געווען אַרום זיי. די שטערען גרויס אין הימעל, און פון ברעג טייך הינטען פין טהאָל געהט אויף דער ליאַרם און געברום פון די קאָזאַקען, פלאַקערט אויף א פולווער־שאָס, פייערלעך ווינקען און לעשען זיך אויס, און טיילמאָל רייסט זיך דורך דער לופט א פאַרשטיקט געוויין. קלאַמערט

זיך דאָס ווייבעל אַרום איהר מאַן. נישט פאַר'ן טויט האָט זי זיך געשראָקען, נאָר פאַר די צושיידונג פון איהר פרייד, וואָס זי האָט אָנגעהויבען צו געניסען, און טיעפער און פעסטער האָט זי זיך גע־קלאַמערט אַרום איהם, ווי זי וואָלט געוואָלט ביי איהם און מיט איהם שטאַרבען צוזאַמען, אַז זיי זאָלען קיינמאָל נישט קענען צושיידט ווערען.

— שלמה, מיר האָבען ערשט אָנגעהויבען צו לעבען, און מיר מוזען זיך שוין צושיידען. גאָט האָט מיר נישט מזכה געווען צו ווערען די מוטער פון דיינע קינדער.

— דבורה, מיר זיינען שוין באַהאַפטען פון גאָט. ער וועט אונז מזווג זיין, ווען מיר וועלען די זכיה האָבען צו קומען פאַר איהם בקדושה ובטהרה. דאָרט, אין פמליא של מעלה, וועלען מיר שוין זיין אייביג צוזאַמען און נהנה זיין מזיו השכינה ביז משיח וועט קומען, ביז דער שופר המשיח וועט אונז אויפוועקען צו תחית המתים.

און פּלוצים איז זייער אַנגסט פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ גרויסער פרייד. זיי האָבען אַליין נישט געוואוסט ווי אַזוי דאָס איז געשעהן. זיי האָבען געפיהלט, ווי אַ גרויסער שבת קומט אָן אויף דער וועלט און זיי טרעטען אַריין אין דעם שבת אַריין מיט גרויס פרייד. און פאַר פרייד האָבען זיי ביידע צוריקגעפונען די טרעהרען, וואָס זיינען דורך די אַנגסט פון טויט פאַרלאָרען געוואָרען ביי זיי, און דאָס ווייבעל האָט געזאָגט מיט אַ ליכטיגען שמייכעל, באַשיינט דורך די טרערען.

— אַז דו רעדסט, איז מיר אַזוי לייכט צו שטאַרבען, שלמה. פאַר וואָס קומען זיי נישט און באַפרייען אונז שוין. עס וואָלט דאָך מיר געווען אַזוי זיס צו שטאַרבען, ווי עס וואָלט מיר זיס געווען איצט מיט דיר אונטער דער חופּה צו געהן.

נישט אַזוי, דבורה. כל זמן מיר לעבען, דאַרפען מיר בעטען אויפ'ן לעבען, ניט אויפ'ן טויט.

ביי זיין ליעבען נאָמען איז אַלעס מעגליך. יאָ, שלמה, מיר וועלען בלייבען לעבען. איך וויל אַזוי לעבען פאַר דיר, פאַר דיר, שלמה, אַז איך זאָל די זכיה האָבען, שלמה.

— שווייג, דבורה'לע, שווייג.

— אָה, איך וויל אזוי לעבען מיט דיר צוזאמען — אָדער אויף דער וועלט אָדער אויף יענער וועלט. אָ, לעבען און וויסען, אז דו ביזט ביי מיר, — איז דאָס ווייבעל געפאלען אויף זיינע הענד און פאר זיס־קייט איינגעשלאָפען.

שלמה איז געזעסען נעבען איהר און געקוקט אויף איהר. איהר שוואכקייט און איהר שעהנקייט האָט געמאכט ציטערען זיין הארץ. עס האָט זיך איהם געדאכט, אז ער דערקענט זי נישט מעהר. עס איז אויסגעטהאָן געוואָרען פון איהר יעדעס ערדישעס, און זי איז לייכט געוואָרען, זי איז געוואָרען אזוי איידעל ווי א בת־השמים, ווי איינע פון די הייליגע אמהות, ווי יענע געטליכע ווייבליכקייט, די שכינה, וואָס וויינט ביינאכט אויף די חורבות פון בית־המקדש, ווי די טויב פון די כנסת ישראל...

זיבענטער קאפיטעל.

איבער'ן וואסער.

מיט דער נאכט איז געקומען דער ווילען און די האָפנונג צום לעבען. מענדעל האָט פארגעסען אָן טויט. זיין גאנצער חשק און ענערגיע זיינען אויפגעוועקט געוואָרען. ער האָט זיך ארומגעקוקט מיט זיינע גלאנצענדיגע אויגען. אלע האָבען געוואוסט זיינע געדאנ־קען. ער האָט געקוקט אויף דער שלאָפענדיגער דבורה'לע.

דבורה איז געווען יונג און שעהן. און אז די קאָזאקען וועלען זי כאפען, וועלען זיי איהר לאָזען לעבען און שלעכטס טהאָן, און דאָס איז ערגער פון טויט. מען האָט נישט גערעדט דערפון, נאָר אלע האָבען געוואוסט און געקלערט דערפון.

דערווייל האָט זיך דער עולם אָנגעהויבען צו באוועגען. דאָ און דאָרט זיינען ארויסגעקראָכען קופּקעלעך, געמורמעלט און גע'סוד'עט זיך. דאָס האָט נאָך אין מענדלען מעהר דערוועקט די ענערגיע. ער האָט זיך אויפגעהויבען פון זיין אָרט.

— און וואָס געהסטו טהאָן, מענדעל?

— איך וויל צוגעהן זעהן צום פלויט — אפשר —

— מענדעל —

— ש־שווייג.

— וואוהין געהסטו? איך וועל דיך נישט לאזען, — האט איהם דאס ווייב אנגעהאלטען — אז שטארבען, זאלען מיר אינ־איינעם שטארבען.

— איך וועל צוגעהן צום פלויט, אפשר איז דא א האפנונג...

דבורה האט זיך אויפגעכאפט פון שלאף. זי האט זיך ארומגעקוקט דערשראקען און געפרעגט:

— ווער שפיעלט אזוי שעהן? אין חלום האב איך געהערט שפיעלען.

און ווירקליך האט זיך פון דער ווייטענס געהערט א שפיעלען פון א פויערישער לירע. א טרויעריגען נגון האט געשפיעלט די לירע און האט געוויינט. א שרעק איז אנגעפאלען אויף די אידען. טייל האבען געזאגט, אז זיי קומען אן, און דער עולם איז אנטרונען צווישען די מצבות, איינגעהאלטען דעם אטעם. די מוטערס האבען צוגעדעקט די קינדער און געשראקען זיי, אז זיי זאלען נישט שרייען. באלד איז אויפ׳ן בית־עולם געווארען שטיל. מען האט נאר געהערט ווי די איינזאמע ווערבעס ציטערען אין זייערע לאנגע צווייגען, און דאס שפיעלען פון דער לירע איז וואס א מאל נעהענטער צוגעקומען צום בית־עולם.

ענדליך האט ווער באטראטען דעם בית־עולם. דאס שפיעלען האט אויפגעהערט. און א אידישע שטימע האט גערופען:

— אידען, אידען, עת לעשות להשם, אויף וואס ווארט איהר?

דער עולם האט געוואגט זיך אויפצוהויבען און צוצוקומען נעהע־מער צו דעם פרעמדען. זיי האבען געזעהן ביי דעם שיין פון די שטערען אן אלטען בעטלער שטעהן מיט א לירע אין האנד.

— ווער ביזטו?

— איהר דערקענט מיך נישט? איך בין דאך דאס שניידעריל. איך קען רעדען יונ׳יש, האב איך זיך פארשטעלט פאר זייערס א זקן און האלט זיך אויף צווישען די גוים. זייט אייך מציל דאס נפש. איך האב געהערט רעדען צווישען זיי, אז אויפ׳ן בית־עולם האלטען זיך אויף פיעל יהודים מיט זעהר פיעל גאלד און זילבער, און אז עס

וועט טאָג ווערען, וועלען זיי אהער קומען. זייט אייך מציל דאָס נפש.

— וואוהין ?

— דאָס וואסער איז שטיל, די רשעים זיינען זיך משמח אין דער שטאָדט, טרינקען און טהוען אל דאָס בייז. וועה צו די אויגען, וואָס זעהען דאָס. אנטלויפט דורכ׳ן וואסער, ווער עס קען, ווארום די סכנה איז זעהר גרויס.

דער עולם האָט אָנגעהויבען זיך צו באַוועגען. עס האָבען זיך אָנגעהויבען צוזאמענצוקלייבען שווארצע שאָטענס פון הינטער די מצבות און געמורמעלט, געברומט. מיט א מאָל איז געוואָרען א געלאַף. דאָ און דאָרט האָט מען געהערט אויפשרייען, קרעכצען.

— ש־ש־ש — מען וועט דערהערען, — האָבען אייניגע געוואָרענט.

— וואָס טהוט איהר ? די גוים וועלען דאָך אייך דערזעהן.

— איינציגווייז, איינציגווייז צושפּרייט זיך איבער׳ן גאנצען פעלד האָט ווער קאָמאַנדעוועט.

און דאָ און דאָרט איז ווער געקראָכען, באַוואויגען, ארויסגערוקט זיך.

נאָר מענדעל איז אלץ געזעסען, געקוקט מיט אָפענע אויגען אויף דבורה׳ן, און האָט זיך נישט באַוואויגען פון אָרט, געקלערט עצות. אלע האָבען געוואוסט וועגען וואָס ער קלערט, און דבורה האָט עס אויך געוואוסט, און געשוויגען ווי א שולדיגע.

דער בית־עולם האָט זיך אָבער וואָס א מאָל מעהר אויסגעליי־דיגט. און מענדעל איז אלץ געזעסען און האָט זיך נישט באַוואוי־גען.

פּלוצים איז ווער צוגעקראָכען צו זיי, און געוואָרפען זיך צו מענ־דעל׳ס פיס :

— פאַניטשו, ראַטעווע דיר דאָס לעבען. די נאַכט איז טונקעל, אנטלויף. — און ארויפפאַלענדיג אויף דבורה׳ן, האָט זי אָנגעהויבען צו וויינען : טאָכטערל מיינס.

מענדעל און די משפחה זיינען פארוואונדערט געוואָרען צו זעהן די אלטע מארושא, די קאָזאצקישע דיענסט פון דער קרעטשמע נעבען

זיי. זיי האָבען אויף אַ מינוט פארגעסען אָן דער סכנה און געפרעהט זיך מיט איהר.

— וואָס טהוסטו דאָ? פאַר וואָס ביזטו נישט אין שטאָדט? דיר וועלען זיי דאָך קיין שלעכטס נישט טהאָן.

— וואָס מיינסטו, איך וועל לאָזען מיינע בעלי־בתים, און אליין וועל איך געהן הוליען מיט די קאָזאַקען? אז שטאַרבען, זאָלען מיר אינאיינעם שטאַרבען. מיט וועמען איך האָב געגעסען מיין שטיקעל ברויט, מיט דעם וועל איך לעבען און שטאַרבען.

אָבער ווי אזוי ביזטו אהער געקומען?

— איך בין געגאַנגען מיט אייך. געזעהן מיינע בעלי־בתים לויפען אויפ'ן בית־עולם, בין איך אויך געלאָפען. מורא געהאַט איהר זאָלט מיך נישט פארטרייבען, ווייל איך בין פון אַן אנדער גלויבען. בין איך געלעגען רוהיג ווי אַ קעצעל אונטער אַ שטיין, און געטראַכט זיך: כ'וועל ליגען און אָפּוואַרטען ביז די ברידערלעך וועלען קומען, אזוי וועל איך נעהמען מיינע צוויי קינדערלעך און באַשיצען זיי מיט מיין לייב און זאָגען: ברידערלעך, מיך הרג'עט, מיינע קינדערלעך לאָזט לעבען. כאָטש פון אַן אנדער גלויבען, דאָך מיינע קינדערלעך.

— געה צוריק אין שטאָדט אריין. זעהסט דאָך, מיר זיינען אליין אין סכנה. געה צוריק צו דיינע, אז נישט וועלען זיי דיך אויך פּייניגען ווי אונז.

— פּאַניטשו, פּאַרטרייב מיך נישט, — האָט זיך די גויה געבעטען — איך האָב אייך עהרליך געדיענט, און איך האָב ליעב מיינע קינדערלעך. און איך בין געקומען ראַטעווען דבורה'לען. אָט האָב איך איהר געבראַכט קאָזאַצקישע קליידער, איך וועל זי פאַרשטעלען פאַר אַ אונזער איינע. איך וועל זאָגען, אז זי איז מיין טאָכטער, און כדי די ברידערלעך זאָלען נישט קוקען אויף איהר, וועל איך זי מאַכען פאַר אַן אַלטע, פאַר אַ מיאוס'ע. דו נעהם די בעל־הבית'טע, דעם יונגען פּאַניטש און שווים אריבער דעם טייך. אפשר וועט אייך גאָט העלפען. די יונגע פּאַניע נעהם נים מיט. איך קען מיינע ברידערלעך, די קאָזאַקען. זיי דערשפּירען אַ יונג ווייבעל פאַר מייליען וייט ווי דער הונד דעם האָז. און פאַר אַ ווייב וועלען זיי אפילו אין גיהנום שפּרינגען, נישט נאָר אין וואַסער. איך וועל זי פאַרשטעלען פאַר אַ קאָזאַצקע און פיהרען זי צו אַ פישער דאָ נישט ווייט. איך

קען איינעם. מיר וועלען זאָגען, אַז מיר זיינען קאָזאַצקישע פּויערטעס. איך וועל איהם אייער געבען, וועט ער אונז אַריבערפיהרען מיט אַ שי־פעל. דאָרט אויף דער צווייטער זייט וועלען מיר זיך טרעפען. אָדער איך וועל זי דיר ברענגען אין טולטשין, גאָט וועט העלפען. מיט מיר איז זי זיכערער ווי ביי דיר. ווי די נשמה מיינע וועל איך זי אָפּהיטען, ווי מיין לעבען, מיין הינדעלע, מיין קליינס.

אַ מינוט האָט אויפגעפלאַמט די האָפנונג אין מענדלען. דער גויה׳ס עצה איז איהם געפעלען. ער האָט אָבער ניט געקענט ברענגען איבער זיך צו שיידען זיך מיט דבורה׳ן, כאָטש ער האָט פארשטאַ־נען, אַז זי איז מעהר זיכער ביי דער קאָזאַצקע ווי ביי איהם. נור דאָס געפיהל „צו שטאַרבען אינאיינעם” איז אַזוי שטאַרק געווען ביי איהם, אַז ער האָט געשוויגען און נאָכגעקלעהרט. קיינער האָט ניט געוואגט עפּעס צו זאָגען, צו ראַטהען, און זיי האָבען געוואַרט אויפ׳ן פאָטער, ער זאָל ענטשיידען.

נור מאַרושאַ האָט איהם ניט געלאָזט קלערען, ווידער האָט זי זיך געוואָרפען צו איהם און געבעטען זיך:

—— פּאַניטשו, ראַטעווע דיר דאָס לעבען. איך בין געווען אין שטאָדט, איך האָב געזעהן וואָס די ברידערלעך האָבען געטהאָן צו די אידען. די ברידערלעך פון סטעפּ זיינען ווילד געוואָרען, גאָט פאַר־געסען, שלעכטע צייטען געקומען. די קאָזאַקען האָבען גאָט פארגע־סען, אַנטלויפט, אַנטלויפט.

— קומט נאָך מיר. וואָס איז דער חילוק ווי דער טויט וועט אונז טרעפען, — האָט מענדעל געצווייגען זיין משפחה.

זיי זיינע אַרויס פון בית־עולם, וואָס איז געלעגען אין טהאָל, און אַרויסגעקומען אויפ׳ן בערגעל. ערשט אויפ׳ן בערגעל האָבען זיי דערזעהן דעם טאַבון קאָזאַקען ליעגען אויסגעשפּרייט איבער דער לענג פון וואַסער. בעלויכטען אין דער טאַבון געווען פון די פייער־לעך וואָס האָבען זיך געברענט אונטער די קעסלען. איינציגע שטאָל־קאַצען. דער טאַבון איז נאָך ניט געשלאָפען. דאָ און דאָרט האָט זיך דערהערט שפּיעלען, אַ געזאַנג אָדער אַ שכור׳ס שרייען. רעדלעך האָבען זיך אַרומגעקופּיעט אַרום טאַנצענדע פּאָרלעך. אָפטמאָל האָט דער טאַבון אויפגעפלאַמט מיט אַ געשריי. און דאָס אַלץ האָט מען גע־קענט זעהן פון בערגעל צום ברעג טייך.

מאַרושאַ האָט זיך געוואָרפען צו מענדעל׳ס פיס און געבעטען זיך:

— פאַניטשו, גערה ניט, זעהסט וואָס עס טהוט זיך. עס איז דער טויט. די ברידערלעך וועלען אונז דערזעהן. זיי וועלען דער־שפּירען דאָס ווייב.

— מיר מוזען זיך צושיידען. סיי ווי סיי שטעהט טויט פאַר אונזערע אויגען. עס וועט טאָג ווערען וועלען זיי אונז דערזעהן. אפשר, אז מיר וועלען זיך ראַטעווען, וועט אונז גאָט העלפען, אזוי ווי ער האָט אונז ביז איצט געהאָלפען. און מיר וועלען זיך אַלע צוריק זעהן אין טולטשין. און טאָמער, חלילה, איז אונז באַשערט צו שטאַרבען, לאָמיר שטאַרבען פאַר זיין ליעבען נאָמען׳ס וועגען, — האָט מענדעל געזאָגט צו זייניגע.

און מענדעל האָט אַרומגענומען די זייניגע און אויפגעהויבען די אויגען צום הימעל:

— רבונו של עולם, העלף אונז!

קיינער פון זיי האָט ניט געוויינט. זיי האָבען זיך אַלע צום לעצטען מאָל אַרומגענומען אין שווייגען.

— געזעגען דיך, שלמה׳לע, מיט דיין ווייב, אפשר וועט גאָט אונז העלפען, אז מיר וועלען זיך צושיידען.

מאַן און ווייב זיינען אַ מינוט אַליין געבליבען. שלמה האָט דבורה׳ן געגלעט איבער׳ן קאָפּ און האָט אזוי געזאָגט:

— דבורה, גלויב אין גאָט, דער רבונו של עולם קען אַלעס טהאָן. אפילו ווען דאָס מעסער ליעגט אויפ׳ן האַלז.

דאָס ווייבעל האָט געשוויגען און געקוקט איהם אין די אויגען אריין.

— און מיר וועלען זיך נאָך זעהען, דבורה, אין דיין זכות. דו ביזט דאָך אַ צדקת.

— אין דיין זכות, שלמה. און ווען חלילה ניט, וועל איך קומען פאַר׳ן רבונו של עולם בקדושה ובטהרה, אזוי ווי דו האָסט מיך גע־לערענט.

— היט דיין לעבען, דבורה, און האָב האָפנונג אין גאָט!

— אין דעם זכות פון אונזערע קינדער. וואָס גאָט וועט אונז

מזכה זיין, — האָט דאָס ווייבעל שטיל געזאָגט. און דאָס איז גע־ווען איהר לעצטעס וואָרט צום מאַן.

מאַן און ווייב האָבען זיך צושיידט.

— גאָט זאָל דיר באַצאָהלען פאַר דיין גוטסקייט, מאַרושאַ, וואָס דו טהוסט מיט אונז, — האָט יוכבד געזאָגט צו דער קאָזאַצקע. אין דיין האַנד גיב איך איבער אַלעס וואָס איז מיר טהייער, מיין לעבען און מיין זוהנ׳ס לעבען. און גאָט זאָל דיר באַצאָהלען וואָס דו טהוסט מיט אונז. איך וויים ניט, אויב איך וועל אימשטאַנד זיין דיר צו באַצאָהלען.

— בעט גאָט פאַר אונז, און מיר וועלען בעטען פאַר אייך, — האָט געזאָגט די אַלטע קאָזאַצקע, און איז פאַרשוואונדען מיט רבורה׳ן צווישען די קשאַקעס.

אַ מינוט האָט נאָך מענדעל געוואַרט. יוכבד האָט געטרונקען די טרערען, וועלכע האָבען ערשט איצט געפונען אַן עפענונג פאַר זייער קוואַל. אַ מינוט האָט שלמה נאָך צוגעהערט זיך צו דעם רוי־שען פון די צווייגען און טרוקענע גרעזער — דאָרט איז פאַרשוואונ־דען זיין פרייד.

מענדעל האָט זיך אָנגערופען:

— נו, אין גאָט׳ס נאָמען.

און מענדעל האָט אָנגעהויבען צו קריכען אויף אַלע פיער צווי־שען די קוסטעס און גרעזער, אַראָפּ בערגעל, צום ברעג טײך, און דאָס ווייב און דער זוהן נאָך איהם.

לאַנג זיינען זיי געקראָכען צווישען די קוסטעס און גרעזער. די שטימען פון די קאָזאַקען זיינען וואָס אַמאָל נעהנטער געקומען צו זיי. זיי האָבען שוין געהערט זייער לאַכען און זייערע רייד. נישט איינ־מאָל האָבען זיי געמיינט, אַז זיי זיינען שוין פאַרלוירען. אָבער גאָט האָט זיי געהאָלפען. זיי זיינען צוגעקראָכען צום ברעג אומבאַמערקט. עס האָבען זיי פאַרשטעלט די הויכע גרעזער. אין טאַבון איז שוין איצט אויך שטילער געוואָרן. די פייערלעך אונטער די קעסלען האָבען זיך אָנגעהויבען אויסצולעשען און דאָס געדודער זיך איינצושטילען. די שטורקאַצען אויף די וועגען האָבען נאָך געברענט, און דאָ און דאָרט האָט אַ קאָזאַק געפיהרט זיין פערד צום וואַסער אָנצוטרינקען. מענדעל מיט זיין ווייב און זוהן זיינען געלעגען צווישען גראָז אין

א זייט און געווארט ביז דער טאבון וועט זיך נאך מעהר איינשטילען, אז קיינער זאל ניט דערהערען זייער פליעסקען אין וואסער. זיי האַ־בען מורא געהאט צו רעדען צווישען זיך, געלעגען און איינגעהאלטען דעם אטעם.

— דער רבונו של עולם וויל אונז העלפען, — האט מענדעל זיך אנגערופען — איך וועל נעהמען די מאמע אויף מיין רוקען און דו, שלמה, נאך מיר. און טאמער וועסטו, חלילה, שוואך ווערען, כאפ דיך אן אין מיר.

דאס וואסער האט איינמאל נאכ'ן אנדערען געגעבען א שטילען גאס, און צוויי שווארצע פלעקען האבען זיך געטראגען איבער דער אויבערפלעך פון וואסער, אויפרודערענדיג די שטילע גערונצעלטע וועללען. דער טייך האט זיך געגעבען א וויעג צוריק, און שטילע וועללען איינע נאך דער אנדערער, האבען אנגעהויבען צו קלאפען אויפ'ן זאמדיגען ברעג.

אויפ'ן ברעג איז געלעגען א קאזאק אויף זיין זאטעל און גע־קוקט אין די גרויסע שטערען אין הימעל אריין, צוזינגענדיג זיך א לאנג־מעלאנכאלישען נגון. עס האט איהם אויפגעוועקט פון זיין וואַ־בענדיגען דרימעל דאס וויעגען זיך פון די וועללען אויפ'ן ברעג. ער האט זיך פלינק אומגעקוקט, און זיין שארף סטעפישעס אויג האט גלייך בעמערקט די צוויי שטראמעלעך וואס ציהען זיך איבער דער גערונצעלטער רוהיגער אויבערפלעך פון וואסער. זיין נייגיעריגקייט האט אריבערגעוואויגען זיין פוילקייט, וועלכע האבען ביידע א מינוט מלחמה געהאלטען אין זיין געדאנק. ער האט גענומען זיין פיקע, באַר־פוס איז ער געווען, די תמוז־נאכט איז געווען א ווארעמע און דאס וואסער האט א פליעסקע געגעבען.

אין אימפעט פון שווימען האט זיך מענדלען געדוכט צו פאַר־געהמען א רופען „שמע ישראל“, און אויס געוואהנהייט האט מענ־דעל אין טויט־אנגסט שווימענדיג פאראויס מיט'ן ווייב אויפ'ן רוקען אפגעענטפערט: — שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

און ווען ער האט זיך אויפ'ן צווייטען ברעג אבגעשטעלט, האט ער זיך געפונען מיט'ן ווייב אליין, און איבער'ן אויבערפלעך פון וואסער האט ער אין שטערן־ליכט באמערקט א שטראמעל שווימען צוריק צום אנדערען ברעג.

אכטער קאפיטעל

„תמכר עמך בלא הון
ולא רבו במחיריהם״.
(תהלים).

וואס האסטו געכאפט, קאזאקעל?

— א אידעל, א יונגס. כ׳האב געמיינט ס׳איז א ווייב, אזוי האט עס זיך אויסגעדוכט פון דערווייטענס. אקארשט איך זעה, עס איז א בחור מיט ציטערדיגע פאות, — האט געזאגט דער קאזאק, וואס האט שלמה׳ן ארויסגעשלעפט פון וואסער, צו א צווייטען קאזאק, וועלכער האט איהם אבגעווארט ביים ברעג.

— וואס וועסטו טהאן מיט איהם? — האט דער קאזאק געפרעגט.

— איך ווייס ניט. איהם טויטען איז א שאד, בחנם אין וואסער געקראכען און גאר ניט געהאט.

— לעבען לאזען, וועסטו איהם מוזען צו עסען געבען.

— דאס איז אויך וואהר, — האט דער קאזאק געזאגט מיט א קרעכץ.

נעבען דעם קאזאק איז געלעגען שלמה א נאסער, א צוזאמענגעדרעהטער. ער האט זיך איינגעהערט צו די קאזאקען׳ס רייד. און עס איז איהם גאר ניט אנגעגאנגען. ער איז גרייט געווען צו שטארבען, און ער האט יעצט ודוי געזאגט פאר זיך. א מינוט האט ער אפשר בעדויערט זיין יונג לעבען און דאס גליק וועלכעס ער האט ערשט אנגעהויבען צו געניסען. נור ער איז געווען אזוי זיכער, אז ער וועט זיך אויף דער צווייטער וועלט צוזאמענטרעפען מיט דבורה׳ן און זיי וועלען אנהויבען לעבען דאס גרויסע און אייביגע לעבען אין אייביגער רוהיגקייט, אז ער איז גליקליך געווען וואס ער קומט אזוי נאהענט דערצו. און האט ער עפעס בעדויערט, איז עס געווען וואס דבורה איז ניטא דא נעבען איהם און זיי שטארבען ניט ביידע צו־

זאמען. די אומבעוואוסטקייט, וואָס קען זיין מיט דבורה׳ן, און פאַר וואָס ער האָט זיך צושיידט מיט איהר האָט איהם אין דער לעצטער מינוט געפּייניגט. נור באַלד איז איבער איהם געקומען די רוהיגקייט פון בטחון אין רבונו של עולם וואָס זעהט און ווייסט אַלעס.

דער קאָזאַק האָט איהם געהאַלטען ביי דער קאַפּאָטע, און ארום זיי האָבען זיך צונויפגעזאַמעלט אַנדערע קאָזאַקען. די נאַכט איז געווען אַ טונקעלע און אַ רוהיגע. דער סטעפּ און דאָס וואַסער זענען ערגעץ וואו געווען ביידע צוזאַמען פאַרפאַלען אין די נאַכט. נור דער ברעג פון וואַסער איז בעלויכטען געווען מיט פייערלעך. די קאָזאַקען זיינען איינס נאָכ׳ן אַנדערען צוגעקומען צום קאָזאַק. אַלע זיינען געווען נייגעריג צו וויסען וואָס דער קאָזאַק האָט ארויסגעשלעפּט פון וואַסער.

— אַ יונגע צי אַן אַלטע באָבע? און גענומען דעם שטאָלקאַץ און באַלויכטען דערמיט שלמה׳ס פּנים. דערזעהן גאָר די לאַנגע ציטערדיגע פּאות אויפ׳ן בלייכען יונגען פּנים, האָבען זיי אָנגעהויבען הויך צו לאַכען מיט ווילדע קולות.

— האַ־האַ־האַ! דער אידענע האָט ער געלאָזט אריבערשווימען דעם טייך און דעם איד האָט ער ארויסגעצויגען. זעהט, קאָזאַקען, וואָס ער האָט געפאַנגען. זעהט דעם פאַנג. אַ, דו פישער יונג איינער.

דער קאָזאַק, אַ יונגער, מיט אַ גוט געזיכט און שאַרפע קליינע צוויי אויגעלעך, האָט באַקוקט זיין קרבן. ער האָט שוין אַ פּאָר מאָל געקאַפּיעט שלמה׳ן מיט די פיס ניט פון בייזקייט, נור ניט וויסענדיג וואָס פאַר אַן עצה זיך צו געבען מיט׳ן אידען. צום סוף האָט ער באַשטימט:

— איך וועל איהם שמד׳ען, צו די צערקווע וועל איך איהם געבען. כאָטש עפּעס זיך פאַרדיענען ביי גאָט פאַר מיין ארבייט.

דאָס זאָגענדיג האָט דער קאָזאַק אראָבגענומען פון האַרץ אַ קליינעם מעטאַלענעם צלם, און האָט איהם צוגעשטופּט צו שלמה׳ס פּנים.

— קריסטוס בעט, אויף די קניען פאַר איהם, וועל איך דיך לאָזען לעבען.

— שלמה האָט איהם ניט געענטפערט. אזוי ווי ער איז געלעגען צוזאַמענגעוויקעלט ארום זיך, איינגענאָרעט דאָס פּנים אין קערפּער, אזוי איז ער געבליבען ליעגען.

— שטעה, איד, — האָט איהם דער קאָזאַק אויפגעהויבען — נו, דאָ געה איך טהאָן מיט דיר אַ חסד. אי אין די הייליגע צערקווע וועל איך דיך אַריינברענגען אי לעבען וועל איך דיך לאָזען, דערפאַר ווייל די קאָזאַקען האָבען געלאַכט אוים מיר. גאָט בעט, בויג דיך אויף די קניען אַראָב פאַר איהם און קוש דעם צלם, און זאָג מיר נאָך די ווערטער אָט אַזוי: „אין דעם נאָמען פון פאָטער, פון זוהן“. זאָג, פאַרשאָלטענער איד, אַז ניט וועל איך דיך הרג׳ענען. אַזוי ווי גאָט לעבט, איך וועל דיך הרג׳ענען.

נאָר אַזוי ווי דער קאָזאַק האָט נור אָבגעלאָזט זיין קרבן, האָט ער זיך וויעדער געוואָרפען צו דער ערד, איינגעגראָבען זיין פנים אין די הענד, און געשוויגען.

— מיט איהם וועסטו גאָר ניט מאַכען. איך קען אַזעלכע לייט־לעך. אָט האָב איך איינעם געכאַפּט אין קאַרסון, אַ יונגען, אַ שעה־נעם, אַ שאָד געוועזן צו הרג׳ענען. די טאָכטער האָב איך איהם גע־וואָלט געבען פאַר אַ ווייב. „שמד זיך, זאָג איך איהם, און די טאָכ־טער וועל איך דיר פאַר אַ ווייב געבען, וועסטו מיט מיר אין סעטש געהן, אַ קאָזאַק וועסטו ווערען“. עס האָט גאָר ניט געהאָלפען, גע־מוזט איהם צו׳הרג׳ענען. האַרטע לעדער דאָס. די רבנים טהוען זיי כשוף אָן. אַזאַ רויטען ווייַן געבען די רבנים זיי צו טרינקען ווען זיי אידישען זיי, און דער רויטער ווייַן לאָזט זיי ניט פאַרגעסען אָן זייער אמונה. וועסט גאָר ניט מאַכען מיט איהם. הרג׳ע איהם צו.

— די רבנים זייערע גיבען זיי בלוט צו טרינקען ווען מען באַ־שניידט זיי. און דאָס בלוט האָט זיך אַזאַ קראַפט, אַז יעדעס מאָל, ווען זיי ווילען זיך שמד׳ען קומט דאָס בלוט און שטערט זיי, — זאָגט אַ צווייטער.

— מען זאָגט, אַז זיי זעהן עפּעס אַזאַ ליכט, איידער זיי שטאַר־בען, אין דעם ליכט זעהען זיי זייערע מוטערס, און דאָס לאָזט זיי ניט זייער גלויבען איבערטווישען. אָבער ווען מען פאַרשטעלט זיי די אויגען קענען זיי דאָס ליכט מעהר ניט זעהען.

— וואָס איז דער חילוק, וועסט גאָר ניט מאַכען מיט איהם, הרג׳ע איהם צו.

— שענק איהם מיר! — בעט זיך ביי איהם אַ צווייטער קאָזאַק.

— וואָס וועסטו טהאָן מיט איהם?

— איך וועל איהם מיין באָבע אַ געשענק מאַכען.

די קאָזאַקען לאַכען.

— הרג׳ע איהם צו, לאָז איהם זיך ניט מוטשען, אַן עברה אויס גאָט׳ס באַשעפעניש צו לאַכען, — זאָגט אַן אַלטענקער.

— דו האָסט רעכט, פעטערל, בעסער איהם הרג׳ענען — באַשטימט דער קאָזאַק, וועלכער האָט שלמה׳ן געפאַנגען.

פון דער ווייטענס הערט זיך אַ לירע שפּיעלען. אַן אַלטיטשקער קומט צו צו די קאָזאַקען, אונטערגעלעהנט אויף זיין שטעקען, גרימפּעלדיג אויף די סטרונעס.

— אַך, קאָזאַקען, וואָס לאַכט איהר דאָ?

— זעהסט דאָך, אַלטער, אַ אידעל געפאַנגען, און מען ווייסט ניט וואָס צו טהאָן מיט איהם.

— פאַרקויף איהם צו מוראַד כאַן. ער קויפט אַלע אידעלעך אויף. פאַר אַן אַלטען צאָהלט ער אַ זילבער־שטיק און פאַר אַ יונגען — אַ גאָלדשטיק. אפשר וועסטו קענען אויסהאַנדלען נאָך אַ טאָפּ טאַטעריש ביער פאַר חברה קאָזאַקען צו טרינקען. אַ ביטרע יונג, דער מוראַד כאַן. אַ שלל פון פּערזישע דיוואַנען און טערקישע כלי־זיין וועט ער קריגען פאַר די אידעלעך דאָרט אין טערקיי. און אונזערע ברידערלעך, די קאָזאַקען, ווייסען ניט צו שאַנעווען זייער אייגענע סחורה. הרג׳ענען אַוועק די אידעלעך. אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל גיט מען פאַר זיי געלד.

— קלוג רעדסטו, אַלטיטשקער. זיי ווייסען ניט, אונזערע ברידערלעך קאָזאַקען, ווי אומצוגעהן מיט זייער אייגענער סחורה, — שטימט מיט איהם איין אַן אַנדער קאָזאַק.

— העי, אַלטיטשקער, ברענג אונז צו מוראַד כאַן. וואו איז ער? זאָגט דער קאָזאַק, אָנגעהמענדיג שלמה׳ן ביים רוקען און שלעפּענדיג איהם נאָך זיך.

— דו לאָז איהם אָפּ, ליעבער, שאַנעווע איהם. פאַר אַ טויטען אידען וועט מוראַד כאַן גאָר ניט וועלען געבען, — זאָגט דער אַלטיטשקער.

— מאַך איהם אונטערשפּרינגען אַ ביסעל, ווי אַ פערדעל. אָקוויט גיב איהם צו טרינקען, ער זאָל אויסזעהן לעבעדיגער.

איינער פון די קאַזאַקען האָט גענומען אַ קופּערנע כלי פון אַקעַ־ווייט און צוגעבויגען צו שלמה׳ס מויל און געגויט דעם האַלב־טויטען יונגעגמאַן צו טרינקען.

— שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד! — האָט שלמה געהערט אין זיין אויער רופען.

האַלב אין חלום, האַלב אויפגעוואַכט פון בראַנפען, האָט ער זיך אומגעקוקט און דערזעהן דעם אַלטיטשקען, וועלכער האָט איהם אָנ־געזינומען ביי דער האַנד און גערופען צו איהם:

— אַך, וואָס, דו אידעל, דו שלאָפסט, וואך אויף, גאָט לויב.

שלמה׳ן איז די שטימע פאַרגעקומען באַקאַנט, זעהר באַקאַנט, נור ער האָט ניט געדענקט וואו ער האָט זי געהערט.

זיי זיינען אָנגעקומען פאַר אַ גרויסען הויף מיט אַ פּלויט ארומ־געריננעלט און פון איבער דעם פּלויט האָט זיך געהערט אַ מורמלען, אַ אידישער רעש, ווי עס וואָלט ווער דאָרט געדאַווענט. פאַר דער טהיר פון הויף איז מוראד כאַן געזעסען אויף אַ דיוואַן און נע־בען איהם האָט זיך געברענט אַ טינטעל סמאָלע. אויפ׳ן דיוואַן פאַר איהם זיינען אויסגעלעגט געווען קופּקעלעך קופּערנע און זילבערנע מטבעות, פאַרשיעדענע טערקישע כלים, דיוואַנען, חפצים צו טוישען זיך. מוראד כאַן מיט זיינע לאַנגע, אראָפּהענגענדע וואָנסעס און שטילע אויסגעלאָשענע אויגען איז געזעסען אַ שווייגענדיגער, אַ קרענקליכער, און נעבען איהם זיינען געשטאַנען צוויי טאָטערען מיט באַרעקטע קעפּ און האָבען אויסגערופען אויף קאַזאַקיש:

— ברידערלעך קאַזאַקען, ברענגט אייערע געפאַנגענע צו מוראד כאַן. מוראד כאַן, דער גרויסער סוחר, קויפט שקלאַפען אויף.

— קאַזאַקען, קאַזאַקען, מוראד כאַן באַצאַהלט מיט גוטע טער־קישע געלד פאַר שקלאַפען.

אַ קליינער טאָטער איז צוגעקומען צו דער גרופּע קאַזאַקען, באַקוקט שלמה׳ן, באַטאַפּט איהם, און האָט אָנגעוויזען מיט דער האַנד אויף צוויי שטיקלעך מטבעות.

— מיט אַ טינדעל טאַטעריש ביער, — האָט דער קאַזאַק גע־דונגען זיך. דער טאָטאַר האָט געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ אויף ניין.

— אזוי וועל איך איהם צו׳הרג׳ענען, ווי גאָט לעבט — צו׳־

הרג׳ענען. א טינדעל טאַטעריש ביער אַז דו גיסט פאַר די קאַזאַקען צו טרינקען איז גוט, אַז נישט — צו׳הרג׳ענען.

דער טאַטער איז צוגעגאַנגען צו מוראַד כאַן, וועלכער איז געזעס־סען די פיס אונטער זיך, אַ טרויעריגער און אַ שטומער, ווי אַ מענש וואָס וואָלט געוועז געליטען פון אַ קרענק. דאָס פּנים גלייכגילטיג, און זיינע לאַנגע קאַלעמוטנע אויגען האָבען קיין אויסדרוק ניט געהאַט.

מוראַד כאַן האָט געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ אויף ניין.

— אַזוי וועלען מיר איהם צו׳הרג׳ענען און די טאַטערען נישט פאַרקויפען.

— שטעהט, קאַזאַקענדלעך, שטעהט — זאָגט דער אַלטער ליריק, און צוגעהענדיג צום טאַטער, זאָגט ער צו איהם אין אויער אַריין, האַלב צומאַכענדיג מיט די הענד:

— אַ וואַזשנע אידעל אָט דער געפאַנגענער, — ווייזט ער אויף שלמה׳ן — איך קען איהם, אַ ראַבין איז ער. די אידעלעך אין סמיר־נא וועלען אַ סך אויסלייז־געלד געבען פאַר איהם, אַ ראַבין איז ער.

דער טאַטער איז ווידער צוגעגאַנגען צו מוראַד כאַן און איבער־געגעבען איהם, וואָס דער אַלטער האָט געזאָגט.

מוראַד כאַן האָט געגעבען אַ שאָקעל מיט׳ן קאָפּ. דער טאַטער האָט גענומען אַ גאַנשער מיט טאַטעריש ביער, וואָס איז געשטאַנען נעבען מוראַד כאַן, און צוגעטראָגען עס צו די קאַזאַקען. דער טאַטער האָט גענומען פון זיי שלמה׳ן און איהם אַריינגעלאָזט אין הויף אַריין צו די געפאַנגענע.

פון דער צווייטער זייט פּלויט האָט זיך געהערט תהלים זאָגען:

„לדוד ה׳ אורי וישעי ממי אירא...“

— קומט, פּאַני ברידערלעך, טרינקען — האָבען די קאַזאַקען געררופען, און אַוועקגעזעצט זיך אויף דער לאַנקע טרינקען דאָס טאַ־טערישע ביער.

— און דו, ליריק, שפּיעל אונז עפּעס אַ פרעהליכעס, און עפּעס אַ טרויעריגעס — האָבען זיך אַנדערע געבעטען.

די קאזאקען האבען זיך ארומגעזעצט ארום לירין. דער לירין האט גענומען זיין הארפע, אנגעהויבען צו גראמפלען און צוזינגען:

„וו׳נאשו זעמליו נאס,
וו׳נאשו זעמליו נאס״...
טינקו, טינקו ביע בעדוי,
סוואיע סערדצע ביע זאפסוי,
בענדזשע מאטקא וויקופליאנא,
בענדזשע כאטקא וויבודאוואנא.
באנזשי מאנדרי, פאטשאי קאנצא!
אברהמניו, אברהמניו, אברהמניו,
סטארשיק טי נאש,
יצחק׳ניו, יצחק׳ניו, יצחק׳ניו,
דזשיעדזשעק טי נאש,
יעקב׳ניו, יעקב׳ניו, יעקב׳ניו,
אטיעץ טי נאש,
טשוואזש ווי ביע פראסיטע,
טשוואזש ווי ביע פראסיטע,
טשוואזש ווי ביע פראסיטע
פאנא באגו זא נאס?
וו׳ זשע נאשי כאטקי וויסטראאילי,
נאשו זעמליו וויקופילי,
נאס בי וו׳זעמליו אטוויזילי,
וו׳נאשו זעמליו נאס...
וו׳נאשו זעמליו נאס

און נאך זיי האט דאס גאנצע פעלד קאזאקען מיטגעזונגען אין כאר:

„וו׳נאשו זעמליו נאס,
וו׳נאשו זעמליו נאס״.

און פון דער צווייטער זייט פלויט האט זיך געהערט א געזאנג מיט זינגען נאך אלטען:

„וו׳נאשו זעמליו נאס,
וו׳נאשו זעמליו נאס״.

ניינטער קאפיטעל

גורל

אין דער סטעפּ האָט געברענט אַ פייערל פון צווייגען. נעבען פייער זיינען געזעסען דריי קאַזאַקען און גערונגען זיך:

— איך האָב זי דער ערשטער דערזעהן, דורך דעם געהער זי צו מיר, — האָט געזאָגט איינער פון זיי, אַן אַלטער. זיין אויסגעטריקענט געזיכט איז באַלויכטען געוועזן פון די קנאַקענדיגע ברענענדיגע צווייגען, און עס האָט אין דער נאַכט אַרויסגעשיינט זיינע קליינע אויגעלעך, וועלכע זיינען געזעסען אין זיין גרויס, ברייט געזיכט, ווי צוויי ראָזשינקעס אין אַ גרויסען טייג. ער האָט זיך אַראָפּגעבויגען צו דעם מיידעל, וואָס איז געלעגען אַ ביסעל ווייטער אָפּגערוקט פון זיי אויפ'ן נאַקעטען פעלד, און איז געווען צוגעדעקט מיט אַ ווייסען קאַזאַקישען כאַלאַט. ער האָט זי געפּרואווט גלעטען מיט זיין אַלטער באַהאָרטער האַנד, נאָר עס האָט איהם אַוועקגעשטופּט אַן אַנדערע האַנד פון אַן אַלטער, וואָס האָט געקניעט נעבען איהם, געוועזן אין דרייען איינגעבויגען און געוואַכט איבער דעם מיידעל.

— דאָס איז גאָר נישט וואָס דו האָסט זי דערזעהן צוערשט, באַהאַלטענדיג זיך צווישען די גרעזער — האָט געזאָגט דער צווייטער. געזעהן האָסטו אַן אַלטען עזעל און צום סוף איז דאָס געווען אַ זשרעבעקעל אַ יונגס. אַן אַלטע באָבע האָסטו געזעהן, אַ קאַזאַטשקעלע אַן אַלטס, און מיר האָבען זי פון די קשאַקעס אַרויסגעפּלאָשעט. ערשט איך האָב דערקענט אין איהר די יונגע אידישקע. איך האָב דאָס טוך פון קאָפּ געצויגען, און די בלאַסע פון פּנים אָבגעוואַשען, מיט וואָס די אַלטע מכשפה האָט זי פאַרשטעלט. דו האָסט געזעהן אַן אַלטע, בלינדע שקאַפּע, אַ לאַהמען אַלטען אייזעל — דאָס האָסטו געזעהן, און איך האָב געפונען אַ אָדעריל אַ יונגס, אַ טייבע־

לע — נו, צו װעמען געהערט זי, צו מיר אָדער צו דיר? — האָט זיך געקריגט מיט דעם אַלטען אַ יונגער קאָזאַקישער שגץ. דער פלאָם האָט בעלויכטען זיין רונדיג פול פּנים, װאָס האָט אַרױסגעקוקט פון זיין הויכען פוטערנעם הוט, מיט אַ פּאָר שװאַרצע נאַאיװע אויגען, װאָס האָבען געקוקט גוטמוטיג אַפּילו אין געבײזער.

— און איך זאָג: אַלע דריי האָבען מיר זי געפונען, געהער זי צו אַלע דריי. אַזוי איז עס חבר׳יש און קאָזאַקיש, — האָט זיך אָנגערופען דער דריטער קאָזאַק, װאָס איז געזעסען נעבען פייער. ער האָט זיך נישט אויפגערעגט און נישט געשריען, ווי די אנדערע צוויי, נאָר ער האָט געגעדט פעסט און זיכער. זיינע צוויי וואָנצעס זיינען איהם אַראָפּגעהאַנגען איבער׳ן מויל, ווי צוויי שנירלעך ביי אַ ראָק. ער איז געווען האלב נאַקעט, און דאָס ליכט פון פייער האָט באַלויכטען דעם קופּערנעם קאָליר פון זיין לייב. ער האָט געשמאָלצען אַ שטיק חזיר־פעטס אויף אַ שפּיעז אין פלאָם־פייער. פון חלב האָט געטריפט טראָפּענס צולאָזען פעטס אין פייער אריין, פון וואָס דאָס פייער האָט אויפגעקנאַקט. דאָס פייער האָט געגאָסען אַ רויטען שיין אויף זיין קופּערנעם געזיכט, װאָס האָט יעצט אָנגענומען אַן אַש־קאָליר, מיט זיינע לענגליכע שװאַרצע איינגעגראָבענע אויגען. זיין פּנים איז געװען לענגליך, זיינע באַקען־ביינער האָבען זיך הארט אַרױסגעשניטען פון זיין געזיכט, און איבער זיין גאַמבע האָבען געװאַקסען איינצעלנע שטייפע שװאַרצע האָר. אַ לאַנגער לאָק, װאָס איז איבערגעבליבען אויף זיין שטערען פון זיין געגאָלטען קאָפּ, האָט זיך פאַרװאָרפען איבער דער באַק, און דאָס האָט געגעבען זיין געזיכט אַן ענערגישען שטום־טויטען אויסדרוק, ווי עס וואָלט קיינמאָל דאַרויף קיין שמייכעל געשיינט.

— אַלע דריי? אָ, ניין, פּאַני בראַט, אָדער איינעם, אָדער קיינעם נישט, — האָט איהם אָפּגעענטפערט דער יונגער.

— הע־הע, יונגער שמויסעל, רעד נישט אַנטקעגען אַן אַלטען קאָזאַק. צייטען אָנגעקומען, — האָט דער ערשטער אַלטער געקרעכצט.

— אַזוי טויטען זי, — האָט זיך אָנגערופען דער זיצענדער קאָזאַק.

— אַ שאָד צו טייטען, פּאַני בראַטצי, — האָט זיך אָנגערופען

דער ערשטער קאָזאַק. בעסער זי צו ברענגען צו די טאַטערען, דער כאַן האָט אַזעלכעס נישט אין זיין האַרעם. ער וועט אונז געבען אַ זעקעלע מיט גאָלד פאַר איהר, און מיט'ן גאָלד וועלען מיר זיך צו־טיילען.

— און וואָס נאָך וועסטו פיהרען צום כאַן? דיין אייגען ווייב און דיינע טעכטער? אַך, צייטען אַנגעקומען, קאָזאַקען זיינען גע־וואָרען די משרתים פון דעם כאַן. כמעלניק האָט אונז אין גאַנצען פאַרקויפט צו די טאַטערען. אַ קאָזאַק טאָר זיך שוין אַליין נישט פאַרגינען אַ שעהנע אידישקע — אַלעם פיהרען צום כאַן. ניין, פאַני בראַטצי, אָדער זי וועט צו איינעם פון אונז געהערען, אָדער טויטען — האָט זיך אָנגערופען דער האַלב־נאַקעטער קאָזאַק, און זאָגענדיג דאָס, האָט ער ארויסגענומען פון הינטער זיין גאַרטעל אַ גענעהט טאָרבעלע און דערפון אויסגעשיט ביינערנע ווערפעל. — פאַני בראַ־טצי, זאָלען מיר טהאָן ווי קאָזאַקען, מיר וועלען גורל וואַרפען, אויף וועמען די שטיינער וועלען ווייזען, צו דעם וועט זי געהערען — יענעמס גליק, און קיין קנאה זאָל נישט הערשען צווישען קאָזאַקען איבער אַ שעהנע אידישקע.

— רעכט. גערעדט ווי אַ חבר און ווי אַ קאָזאַק. אויף וועמען די שטיינער וועלען ווייזען, צו דעם האָט זי גאָט באַשערט, און קיין קנאה זאָל נישט הערשען צווישען קאָזאַקען איבער אַ אידישקע.

דער יונגער קאָזאַק איז געשטאַנען אין שטילען נאָכדענקען, און האָט געקוקט מיט זיינע סאַמעטענע אויגען אויף דעם ווייסען כאַלאַט, אונטער וועלכען עס איז געלעגען דער קרבן.

— ברודערל, גיב נאָך, צוליעב אַ אידישקע זאָלען זיך קאָזאַקען צושלאָגען? צו דעם, וואָס גאָט וועט געבען, וועט זי געהערען, און טאָמער נישט די, וועסטו קענען האָבען אידישקעס דיין מאַמעס שטאָל אָנצופילען. קריוועס־נאָס וועט אונז נאָך טולטשין פיהרען, דאָרטען זיינען זיך צונויפגעלאָפען אידישקעס פון גאַנץ אוקראַינאַ, און וועסט דיר קענען אויסקלייבען וויפיעל דיין האַרץ געלוסט.

דער יונגער קאָזאַק האָט זיך פּלוצים אַראָפּגעבויגען צום פייערל, גענומען די ווערפעל און געוואָרפען:

— דריי, אַכט, פינף, — האָבען זיי אָנגעהויבען צעהלען.

—זעקס, דריי, צעהן.
— גוט געטראָפען!
— פינף, אכט, צוועלף!
האָט ווער אויסגעשריען און געלאַכט און דאָס געלעכטער האָט אָפּגעשלאָגען זיין עכאָ אין ראַנד פון דער נאַכט אין פעלד.
אונטער דעם ווייסען קאָזאַקישען מאַנטעל איז געלעגען דבורה און איהרע גלאַנצענדיגע אויגען האָבען צוגעקוקט צו דעם שפּיעל פון ווערפעל ביים שיין פון פייער. זי האָט געוואוסט, אז דאָס שפּיעל געהט וועגען איהר. זי שטעהט אין קאָן. נאָר איין מינוט האָט זי נישט פאַרצווייפעלט. עפּעס אַן אינערליכע זיכערקייט, אַז גאָט וועט איהר העלפען, האָט אָנגעפילט איהר הארץ. זי האָט געגלויבט אין דעם, וואָס שלמה האָט איהר געזאָגט בעפאָר דעם אוועקגעהן, אַז גאָט וועט זיי נאָךביידען צוזאַמענברענגען און זיי וועלען לעבען צוזאַמען. דאָס גליק פון איהר לעבען מיט איהר מאַן די צייט, וואָס זיי זיינען געווען צוזאַמען, האָט זי געדענקט אין איהר נויט און געדענקט נאָך דעם. — פון דעם האָט זי זיך בארוהיגט, און מיט זיכערהייט געגלויבט, אַז די צייט וועט קומען, אז גאָט וועט זי פון אַלע נויטען ארויסנעהמען און צוריקברענגען צו איהר מאַן. און דער גלויבען האָט איהר מוט געגעבען צום לעבען.
נאָך אַמאָל האָט מען געשריען ביים פייערל.
— דריי, זעקס, פינף.
— זיעבען, דריי, אכט.
— כאַ־כאַ־כאַ.
— פיער, אכט, צוועלף, — האָט אַ הוילע שטימע שווער געלאַכט אין דער נאַכט אריין.
נאָר דאָ האָט זיך פּלוצים פון דעם גראָז אויפגעהויבען דער שווארצער פּלעק, וואָס האָט געקניעט נעבען דבורה׳ן, און וואָס אַלע האָבען געמיינט, אַז זי איז שוין פארשווינגען אויף שטענדיג, פון דעם קלאַפּ, וואָס זי האָט געקראָגען פון דעם טאַטערישען קאַזאַק.
— אויף אייערע נשמות ווארפט גורל, אויף אייערע מוטערס, נישט אויף מיין אָדערל, אויף מיין יונגס, נישט אויף מיין אויסגעוועהטאָגטס, אויף מיין אייגענס, — האָט די אַלטע מארושא געשריען

צו די קאַזאַקען. און אַראָפּבויגענדיג זיך צום יונגען ווייבעל, האָט זי זי אַרומגענומען און געטרייסט:

— נשמה'לע מיינס, גאָט וועט אונז העלפען. וועסט זעהן. אַ פייער וועט גאָט שיקען אויף זיי. אַ, די קאַזאַקען זיינען ווילד געוואָרען, אין גאָט פאַרגעסען, אייגענע טאַטע־מאַמע פאַרגעסען. פאַר'ן קעניג האָט עס נישט קיין מורא, און קיין געזעץ היט עס נישט. אַ, עס וועט אייך פאַרטיליגען גאָטס כעס, מיט אַ דונער און מיט אַ בליץ. די בריקען וועט ער ברעגען אונטער אייך, די ערד שפּאַלטען, אין גיהנום וועט איהר איינגעזונקען ווערען, איהר הינד'ס זיהן.

— שווייג, אַלטע מכשפה, שווייג, וואָס דו האָסט זיך צום טייוועל פאַרקויפט.

— די צונג איהר אויסשניידען.

— ניין, בעסער דעם קאָפּ, וועסטו פאַרשפּאָרען די צונג באַזונדער.

פון אונטער דעם ווייסען כאַלאַט האָבען יעצט די גלאַנצענדיגע שוואַרצע אויגען געעפענט זיך צום הימעל און געקוקט אין די שטערען אַריין, און געגלויבט, אַז דאָרט, אין די שטערען, זיצט דער, וואָס ווייסט און זעהט אַלעס.

איין זאַך האָט זי געוואוסט, אַז זי וויל נישט שטאַרבען. ניין, זי וועט אַזוי לאַנג לעבען און קעמפּפען פאַר איהר לעבען ווי ווייט זי וועט קענען, אַזוי ווי זי האָט צוגעזאָגט שלמה'ן. נישט פאַר זיך, נאָר פאַר איהר מאַן, אַז זי זאָל די זכיה האָבען צו זיין אַ מוטער פון זיינע קינדער —

די קאַזאַקען האָבען געוואָרפען גורל צום לעצטען מאָל.

— צום לעצטען מאָל.

— דריי, זעקס, פינף.

אויפ'ן געדאַנק איז איהר יעצט געקומען יענער שבועות אין דער פריה בעפאָר דער אונגליק איז געקומען, ווי די גרינע בוימער און די גרינע לאַנקעס קוקען דורך די קליינע פענסטערלעך אין זייער קליין שטיבעל אַריין. זי זעהט איהם איצט זיצען ביי דער גמרא, זי זעהט, ווי ער שאָקעלט זיך איבער דער גמרא, און לערענט הויך. זי הערט זיין שטים, עס קלינגט איהר אין די אויערען זיין שטים, ווי אַ געזאַנג.

און זי שטעהט ביים קאסטען און זי פוצט זיך אויס פאר איהם, נייו. פאר גאט אין שוהל אריין, אין די יום־טוב׳דיגע ציערונג, וואס ער האט איהר פון לובלין מיטגעבראכט, און זי געהט צו צו איהם מיט׳ן שטערען־טיכעל, און ער לעגט איהר די הענד אויפ׳ן קאפ ארויף, און קוקט איהר אין די אויגען אריין.

פון פייערל האט איצט אויפגעקנאלט א רעש, א פאטשען מיט די הענד, א ווילד חיה׳דיג לאכען. זי האט נישט פארשטאנען, וואס דאס איז, נאר זי האט געוואוסט,אז יעצט קומט די ריכטיגע מינוט, און יעצט וועט איהר גאט העלפען.

פון פייערל האט זיך ווער אויפגעהויבען. דער שווייגענדיגער נאקעטער קאזאק איז צוגעגאנגען צום ווייסען פלעק מיט שארענדע טריט, און אראפגעריסען דעם ווייסען קאזאצקישען מאנטעל. עס איז אנטפלעקט געווארען פאר דער נאכט און די שטערען א מיידעלשער קערפער, האלב פארהילט אין אפגעריסענע שמאטעס, וועלכער האט זיך איינגעקארטשעט און איינגענארעט אין זיך ווי א ווארעם.

— דו וועסט נישט צוגעהן, דו וועסט מיין קינד קיין שלעכטס נישט טהאן, די אויגען וועל איך דיר אויסדראפען, — איז ווי א צורייצטע קאץ אויפגעשפרונגען די אלטע מארושא צווישען דעם קאזאק און דעם ווייבעל, און אויסגעשטרעקט צו איהם די צוויי פינגערדיגע הענד.

זי האט נאך געוואלט עפעס זאגען, ווי א געבעט און א געוויין. נאר מיט א מאל האט א קנאק געטהאן, און די אלטע מארושא האט זיך אויסגעשיט אויף דער ערד ווי א בינטעל צובראכענע ביינער און געקרעכצט:

— דערבארם דיך, פאטער.

דער קאזאק האט אויסגעשטרעקט די האנד און געזוכט אנצונעה־מען דבורה׳ן, נאר פלינק ווי א קאץ האט דבורה געגעבען א שפרונג אפ פון איהם, זי האט געזוכט מיט איהרע אויגען הילף, און עס האט איהר א שיין געגעבען די ווייכע פיגור פון יונגען קאזאק, וואס איז יעצט באלויכטען געוועזן פון פייער, ביי וועלכען ער איז געשטאנען. זיין סאמעטענער טרויעריגער בליק האט איהר געגעבען א גלעט, און א שטראהל פון רעטונג האט געגעבען א לייכט אויף אין איהר געדאנק.

— ראַטעווע מיך פון איהם, איך וויל נישט געהערען צו איהם, — האָט זי זיך איינגעקאָרטשעט אין דעם יונגען קאָזאַק און באַהאַלטען זיך אין איהם, ווי אַ קינד אונטער אַ בוים, ווען עס רעגענט.

דער יונגער קאָזאַק האָט אַ צאַפּעל געטהאָן. איהר מיידעלשע שטימע, וואָס ער האָט צום ערשטען מאָל געהערט זייט ער האָט זי געפאַנגען, האָט אין זיין האַרץ אַ ציטער געגעבען. און ווען זי האָט געקוקט איהם אין פּנים אַריין מיט איהרע בעטענדיגע, פייכטע אויגען, האָט ער איהר בליק נישט געקענט איבערטראָגען, און האָט איהם אויסגעמיעדען. דאָך איז ער געבליבען שטעהן ווי אַ בוים, ער האָט זיך נישט באַוואויגען, זיין געזיכט איז בלייך געוואָרען, און זיין האַרץ האָט איהם אונפאַרשטענדליך אָנגעהויבען צו קלאַפּען.

אַ מינוט האָט דער צווייטער קאָזאַק צוגעקוקט, וואָס דער יונגער וועט טהאָן. באַלד איז ער צוגעגאַנגען מיט שווערע טריט צום ווייבעל און אויסגעשטרעקט די האַנד נאָך איהר.

— ער האָט פאַלש געשפּיעלט, איך וויל נישט צו איהם,— האָט דבורה געשריען, ווען דער קאָזאַק האָט זיך אָנגעהויבען צו איהר צו דערנעהנטערען.

דער יונגער איז נאָך אַלץ געשטאַנען שטום און שטייף ווי אַ בוים. נאָר אין זיינע אויגען האָט שוין אויפגעבליצט אַ פייערל.

— שווייג, פאַרשאָלטענע, צו דיין געביעטער קום! — האָט ער געוואָלט אָננעהמען דבורה'ן ביי דער האַנד און שלעפּען זי צו זיך.

דער יונגער קאָזאַק האָט זי אַ רוק אָפּ געגעבען אין אַ זייט, און געשטעלט זיך דעם צווייטען אין פּנים אַריין.

צוויי שאַרפען פון מעסער האָבען אויפגעפלאַמט אין דעם שיין פון דעם פייער.

— קאָזאַקען, וואָס טהוט איהר? צוליעב אַ אידישקע וועט איהר זיך אויס׳שחט׳ען? ווייניג אידישקעס דאָ אין אוקראַינע? קאָזאַקען, באַדענקט זיך, וואָס איהר טהוט! — האָט דער דריטער געשריען.

אָבער ער האָט שוין מורא געהאַט צוצוגעהן. ביידע קאָזאַקען זיינען געשטאַנען איינער דעם אַנדרערען אין געזיכט, געקוקט זיך אין די אויגען אַריין, און די רונדע טערקישע מעסערס האָבען זיך געפינקעלט אין ליכט.

און פלוצים איז ־ער יונגער ווי א ווילדע חיה געגעבען א שפרונג ארויף אויף דעם אלטען מיט'ן מעסער, און אין א מינוט ארום איז ער שוין געלעגען, און עס האט שווער געכארכעלט אין דער נאכט.

— פארשאלטען זאלסטו ווערען, דו זינדיגע נשמה, צוליעב א אי־דישקע האסטו א קאזאק אומגעבראכט. עס זאל ליעגען די זינד אויף דיר, ווי א שווערע לאסט וואו דו וועסט זיך קעהרען און ווענדען, — האט דער צווייטער אלטער געשאלטען, אויסגעשפיגען און איז אוועק איינער אליין אין די טיעפעניש פון דער נאכט.

א מאמענט איז דער יונגער געשטאנען און האט ווי עפעס נאכ־געקלערט. באלד האט ער זיך ווי אן עפעס דערמאנט און גערופען צום אפגעהענדען קאזאק אין דער נאכט אריין:

— העי, אלטער, וואו געהסטו?

— איך וויל מיט דיר נישט הויזען. האסט די נשמה דעם טייוועל פארקויפט — האט א שטימע איהם אפגעענטפערט פון דער טיעפעניש פון דער נאכט.

א מינוט איז ער נאך געשטאנען און נישט געוואוסט וואס צו טהאן. ער האט זיך אומגעקוקט און געזוכט מיט די אויגען די אידישקע. ער האט זי געפונען ליעגענדיג אויפ'ן גראז א פאר'חלש'טע.

ער האט זיך אראפגעבויגען, אויפגעהויבען זי און צוגעטראגען צום פייערל. גענומען זיין קאזאצקישען מאנטעל און צוגעדעקט זי. אליין האט ער זיך אוועקגעזעצט נעבען איהר. דער שיין פון פייער האט באלויכטען איהר געזיכט. ער האט געזעהן דעם ווייסען בליי־כען קאליר פון איהר פנים, און די הייטלעך, וואס האבען זיך אריבער געצויגען איבער איהרע אויגען־אפעל, ווי ביי א טויב, און א ווייך געפיהל האט איהם ארומגענומען צום שוואכען באשעפעניש, וואס ליעגט נעבען איהם.

צעהנטער קאַפּיטעל

אין נאַקעטען פעלד

— ווי רופט מען דיך, אידישקע? — האָט דער קאָזאַק געפרעגט.

— דבורה.

— און מיך יערעם, — ווייזט דער הויכער קאָזאַק זיינע ווייסע ציינער אין שמייכעל.

דבורה האָט געציטערט.

— וואָס ציטערסטו? איז דיר קאַלט, אידישקע?

דבורה האָט געשאָקעלט מיט׳ן קאָפּ.

— קום נעהנטער צום פייער.

אָבער דבורה האָט זיך יעצט דערמאָנט אָן דער ניאַנע און האָט זיך אָנגעהויבען ארומקוקען.

— וואָס זוכסטו, די אַלטע? — האָט דער קאָזאַק געפרעגט.

ער איז צוגעגאַנגען און גענומען די אַלטע מארושא, וועלכע איז געלעגען אויף דער ערד אונבאַוועגליך פון דעם קלאַפּ, וואָס זי האָט געקראָגען און צוגעשלעפּט זי צו דבורה׳ן. דבורה האָט געכאַפּט איהר אַלטען קאָפּ אין די הענד אריין, און צוגעדריקט דעם אַלטערם קאָפּ צו איהר האַרץ.

— דו וואַרט, איך וועל זי שוין געזונד מאַכען, — האָט יערעם געזאָגט — העי, אַלטע, גיב נאָר אַ נעהם פון דעם האָרן, — האָט דער קאָזאַק איהר צוגעלעגט צום מויל דעם האָרן מיט אָקעוויט, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך — גיב אַ גוטען טרונק, זשאַלעווע נישט, די ברי־דערלעך האָבען גענוג.

נאָכ׳ן טרונק האָט מארושא געעפענט די אויגען, ארומגעקוקט זיך, און דערזעהענדיג נעבען זיך דבורה׳ן, האָט זי זי ארומגעכאַפּט.

— דו לעבסט, מיין פויגעלע, אָ, דאַנקען גאָט, און צוקריכענדיג אויף אַלע פיער צו יערעם האָט זי אָנגעכאַפּט זיינע הענד און געקושט:

— דו אָדלער, דו שטאַרקער, וואָס דו האָסט אונז געראַטעוועט פון שאָטענס הענד. ראַטעווע אונז, אין גאָט'ס נאָמען ראַטעווע דאָס פויגעלע. אָה, דו מלאך פון גאָט צוגעשיקט.

— און וואָס איז זי דיינע? א טאָכטער דיינע?

— מעהר פון א טאָכטער, אַלעס מיין, מיין לעבען, מיין נשמה,

— האָט זי אַריינגענומען דבורה'ן, ווי זי וואָלט זי געוואָלט באַשיצען.

— זי איז דאָך א אידישע און דו א קריסטליכע.

— איך וויים אַליין נישט. אין הארצען איינגעבאַקען כאָטש פון א פרעמדען גלויבען, ווי א פויגעל פון א פרעמדען נעסט. איך האָב דאָך דאָס ערצויגען פון קליינערהייט אָן. זי מיט איהר מאַן, ווען זיי זיינען נאָך פיצינקע געוועז.

— זי האָט א מאַן?

— יאָ, אָדלער, נישט לאַנג חתונה געהאַט, פון די שקאַלעס צוריקגעקומען, חתונה געהאַט, אין נעסט זיך באַזעצט, קינדערלעך אויסצובריהען, און דאָ איז דאָס אונגליק געקומען.

— און וואו זיינען די איהריגע?

— איין גאָט ווייסט, געראַטעוועט זיך אָדער אין די קאָזאַקענס הענד אַריינגעפאַלען. ווער ווייסט אויב זיי לעבען.

— ווי אַזוי לעבען זיי, צווישען די קאָזאַקען פאַרפאַלען, — באַשטימט דער קאָזאַק און, צוגעהענדיג צו דבורה'ן, נעהמט ער זי ביי דער האַנד און פרעגט זי:

— און מיינע ווילסטו זיין, אידישקע?

דבורה איז געבליבען שטום.

— ווי אַזוי דיינע, אָדלער? זי האָט דאָך א מאַן, — זאָגט די אַלטע מארושא.

— שוויינ, אַלטע, די איהריגע לעבען שוין נישט. די קאָזאַקען האָבען אַלע אידען אויסגע'הרג'עט. איז קיין מאַן האָט זי נישט מעהר. ועסטו זיין מיינע, אידישקע, אַזוי וועסטו לעבען, אַז נישט וועסטו שטאַרבען. ווי דו ווילסט.

דבורה איז שטום געבליבען.

— נו, פאַר וואָס ענטפערסטו נישט, אידישקע? שלעכט וועט זיין, אַז דו וועסט נישט ענטפערען. נאָכ'ן רעכט האָסטו באַלאַנגט

צו יעפּרעם סקוואַז. ער האָט דיך אין די שטיינער געוואונען. ער האָט פאַלש געשפּיעלט, האָב איך איהם דער׳הרג׳עט און דיך האָב איך געראַטעוועט. פאַר מיר האָב איך דיר געראַטעוועט. ווייל דו ביזט מיר געפעלען, און איך האָב דיך ליעב געקראָגען, אַזוי ווי איך האָב דיך דערזעהן. אַ נו, זאָג, אידישקע, און מיינע וועסטו זיין? דו האָסט דאָך צוגעזאָגט?

דבורה איז ווידער שטום געווען.

— דו ביזט דאָך אַ גוטער, דו ביזט דאָך אַ מלאך. אַ מוטער האָט דיך געבוירען, נישט אַ הונד, ווי די אַנדערע דאָרט. דו האָסט דאָך גאָט אין הארצען. דו וועסט דאָך נישט טהאָן אַזאַ זאַך. וועסט זיך דאָך נישט פאַר גאָט פאַרזינדיגען. זי האָט דאָך אַ מאַן — האָט מאַרושאַ גע׳טענה׳ט.

— שווייג, אַלטע, אַז נישט צושלאָג איך דיר ווי יעפּרעם. געזאָגט האָט מען דאָך דיר, אַז דער מאַן איהרער לעבט נישט מעהר, צו׳־הרג׳עט, אַלע אידען צו׳הרג׳עט.

— און טאָמער האָט ער זיך געראַטעוועט? — פרעגט די אַלטע.

— דער׳הרג׳עט, אַז נישט — וועל איך איהם דער׳הרג׳ענען. און דו, אַלטע, שווייג, טייוועלשע נשמה. דו ביזט אַ קאַזאַטשקע, דאַרפסטו האַלטען מיט׳ן קאָזאַק, נישט מיט׳ן אידען. דו האָסט פאַרקויפט דיין נשמה צום טייוועל איד, היט דיך, אַלטע! — האָט דער קאָזאַק געזאָגט בייז, אַוועקגעזעצט זיך ביים פייער, ביי דבורה׳ן, האָט זי אָנגענומען ביי דער האַנד און געזאָגט צו איהר ווייך, ווי ער האָט נאָר געקענט: דו געהערסט צו מיר, איך האָב דיך צום ערשטען מאָל דערקענט, אַז דו ביזט יונג און שעהן. פון די לאַכעס, וואָס די אַלטע האָט דיך פאַרקליידט, האָב איך דיך דערקענט. און ווי איך האָב נאָר געגעבען אַ קוק אויף דיר, אַזוי האָט דאָס הארץ מיר באַלד אַ ציטער געגעבען, און באַלד האָב איך דיך ליעב געקראָגען און רחמנות געקראָגען אויף דיר ווי אויף אַ טייבעל אַ יונגס. קיינעם וועל איך דיך נישט אָפּגעבען, נישט דעם העטמאַן און נישט דעם כאַן. איך וועל אַלע צו׳הרג׳ענען, און דיך באַהאַלטען פאַר מיר.

אַ מינוט האָט דבורה געשוויגען. פּלוצים האָט זי דעם קאָזאַק געקוקט גלייך אין די אויגען אריין און געזאָגט:

— איך בין דאָך ביי דיר אין האנד. און דו קענסט טהאָן מיט מיר וואָס דו ווילסט. און דאָך האָב איך נישט קיין מורא פאר דיר. א שטאַרקערער פון דיר היט מיך. דו קענסט מיך שלאָגען, און איך האָב נישט קיין מורא פאר דיר. אז איך וועל וועלען, וועל איך ליעב האָבען, און אז איך וועל נישט וועלען — וועל איך נישט ליעב האָבען.

— אז איך וועל וועלען וועל איך ליעב האָבען, און אז איך וועל נישט וועלען וועל איך נישט ליעב האָבען, — גוט געזאָגט, אידישקע, גוט. און איך וועל דיך נישט נויטען, אז דו זאָלסט מיך ליעב האָבען, אז נישט וועל איך טהאָן אָט וואָס, — זאָגט דער קאָזאק און געהט צו צו דער אַלטער — איך וויים נישט וואָס זי איז דיינע: א מוטער, צי וואָס? אַלץ איינס, זאָג אידישקע, ווערסט זיין מיין, לאָז איך זי לעבען, אז נישט, הרג'ע איך זי צו.

דבורה'ס אויגען האָבען א פינקעל געגעבען. נאָר איין ווייַלע האָט זי געצווייפעלט. באַלד איז איהר עפּעס קלאָר געוואָרען, אז זי מוז ראַטעווען די אַלטע. ווי אזוי האָט זי נאָך נישט געוואוסט, כאָטש זי איז גרייט געווען אויף אַלעס.

דבורה האָט זיך אָנגערופען ווי מיט פארשעהמטקייט:

— דיין ווייבעל וועל איך זיין, דיין ליובאָווניצע נישט.

— דאָס איז רעכט, דאָס האָסטו גוט געזאָגט. דאָס געפעלט מיר, מיין ווייבעל וועסטו זיין, מיין ליובאָווניצע נישט.

— וואָס האָסטו געטהאָן, טאַכטער, צוליעב מיינע אַלטע טעג האָסטו דיר פאר גאָט פארזינדיגט. וואָס האָסטו געטהאָן? — האָט מארושא אויסגעשריען.

— שווייג, אַלטע, איך האָב זי דאָך ליעב, — זאָגט דער קאָזאק געריהרט. — אנדערש נישט זי האָט מיר א כשוף אָפּגעטהאָן. דעם בעסטען ברודער האָב איך דאָך פאר איהר גע'הרג'עט. ער איז דאָך געוועזן מיין פעטער, — ווייזט ער מיט'ן פינגער אויפ'ן טויטען קאָזאק, — מיין לעהרער געוועזן, אויף פערד האָט ער מיך געלערנט רייטען, מיטן ביקס שיסען, און איך האָב איהם צוגע'הרג'עט צוליעב א אידישקע. די אייגענע מאַמע וואָלט איך געקענט צוליעב איהר הרג'ע־נען... סיידען נאָר א כשוף האָט זי מיר אָנגעטהאָן.

דבורה'ן איז עפּעס איינגעפאַלען. זי האָט זיך אויפגעהויבען פון פּייערל, אין שיין פון פלאַם האָט זי זיך אויסגעצויגען און געבליבען שטעהן ווי אַן ערשיינונג פון אַ פרעמדער וועלט.

— דאָס האָב איך אזוי געמאַכט.

— ווי אזוי האָסטו דאָס געמאַכט?

— מיט דעם כשוף, וואָס איך באַזיץ.

— און דיין שבועה געבראָכען, וואָס דו האָסט דיין מאַן געשוואָרען, און גאָט פאַרגעסען, דו אונגליקליכע! — האָט די אַלטע זי געשאָלטען.

דבורה האָט איהרע שלאַנקע ביינערדיגע הענד צום הימעל אויסגעצויגען, איהר בלייך פּנים צו די שטערען פאַרוואָרפען.

— אזוי האָט מען מיר געהייסען.

— ווער?

— דער וואָס זיצט אויבען, און מיט זיין מאַכט.

די נאַאיוועו קאָזאַק איז דערשראָקען געוואָרען פאַר איהר געזיכט. ער האָט זיך געווענדעט צו דער ניאַנע:

— וואָס רעדט זי?

— איך ווייס נישט, — האָט די ניאַנע געשטאַמעלט אויך פאַר שרעק. איך דערקען זי נישט. דאָס רעדט זי מיט איהר גאָט אזוי.

— איך האָב מיינע ביינער מיט דעם כשוף־זאַלב אויסגעשמירט, וואָס ער האָט מיר געגעבען, און קיינער קען מיר קיין שלעכטס ניט טהאָן. אָט שטעה איך פאַר דיר, פּרוביר דיין מעסער אין מיר און זעה אויב איך זאָג ליגען.

דער קאָזאַק איז דערשראָקען געוואָרען. זיינע נאָזדרעס האָבען אָנגעהויבען צו ציטערען, זיין מעסער האָט געבריהט זיין האַנד.

— וואָס טהוסטו? וואָס רעדסטו? — האָט זי די ניאַנע אָרומגענומען.

— דו נאַרין איינע. אַ, דו אַלטע נאַרין! וואָס האָסטו זיך דערשראָקען? ווייסטו ניט, אז ווען גאָט באַשיצט מיר קען מיר קיין שלעכטס ניט געשעהן?

די ניאַנע האָט זיך אַראָבגעבעגען אויף די קניע פאַר איהר, געכאַפּט איהרע הענד און איינגעגראָבען אין זיי איהר אַלט פּנים

וואָס איז פייכט געווען פון טרערען.

פון דערווייטענס איז געשטאַנען דער קאָזאַק. ער האָט געציטערט. אַ שרעק האָט דעם הויכען שטאַרקען גוי אַרומגענומען פאַר דער אידישקע.

— קום צו דער מאַמע אַהיים, אידישקע. ביי דער מאַמע וועל איך דיך האַלטען ביז צום שלוב.. די קאָזאַקען קענען קומען, דיך זעהען און אַוועקנעהמען דיך פון מיר.

— איך וועל ניט פריהער געהן מיט דיר ביז דו וועסט מיר ניט ביי דיין נשמה שווערען, ביי דיין אמונה, איידער איך געה מיט דיר.

— אַלעס וועל איך דיר שווערען, שעהנע אידישקע. זאָג, וואָס ווילסטו אַז איך זאָל דיר שווערען ביי מיין נשמה, ביי מיין אמונה?

— איך וויים, יערעם, אַז דו ביזט אַ גוטער, דו האָסט מיך פון שלעכטע הענד געראַטעוועט. דו האָסט ניט דערלאָזט מיר קיין בייז טהאָן. גאָט וועט דיר דערפאַר באַצאָהלען. זאָג מיר יעצט צו יערעם, איידער איך געה מיט דיר, אַז ביז'ן שלוב וועסטו מיך שאָנעווען, מיין ריינקייט היטען און מיר קיין שלעכטס ניט טהאָן.

דער הויכער קאָזאַק האָט געשמייכעלט.

— ביי גאָט זאָג איך דיר צו, מיין שעהנע אידישקע, אַז ביז צום שלוב וועל איך דיר שאָנעווען, דיין ריינקייט היטען און דיר קיין שלעכטס ניט טהאָן.

— געדענק, יערעם, דו האָסט מיר צוגעזאָגט ביי דיין אמונה און ביי דיין נשמה געשוואָרען. און טאָמער וועסטו שלעכטע געדאַנקען האָבען און מיר וועלען שלעכטס טהאָן, וועל איך דורך דעם כשוף וואָס איך באַזיץ גלייך וויסען דיינע געדאַנקען. און אַזוי ווי דו וועסט מיר נאָר וועלען שלעכטס טהאָן, אַזוי וועט גלייך קומען די העכערע מאַכט וואָס באַשיצט מיר און מיך צונעהמען פון דיר. און דו וועסט גאָר ניט קענען העלפען.

— ביי גאָט שווער איך, — ציטערט דער קאָזאַק — ווי אַ הייליג בילד דיך אָבהיטען, ווי אַ הייליגע, — שווערט דער קאָזאַק. און ער האָט זי אין זיין לאַנגען ווייסען קאָזאַצקען מאַנטעל איינגעוויקעלט און אַרויסגעפיהרט זי פון פעלד צו דער מוטער אַהיים. די אַלטע מאַ־

רושא איז נאָך זיי נאָכגעגאַנגען, און דער מאָרגען האָט זיך אָנגעהויבען צו גרויען, בעלויכטענדיג די שפּיצען בוימער וואָס האָבען אָנגעהויבען ארויסצוקוקען איבער דער וועלט ווי פון א נעבעל ארויס...

עלפטער קאַפּיטעל

פּאַר דער אמונה און פּאַר דער תורה

נאָך האָט כמעלניצקי אונטערהאַנדעלט מיט דעם פּוילישען פעלד־מאַרשאַל דאָמיניק, וועגען אונטערגעבען זיך צוריק צו דער פּוילישער קרוין, און ער האָט אַלץ געהאַלטען אין איין שיקען זיינע האָרדעס קאָזאַקען חרוב צו מאַכען אונבאַשיצטע שטעדט, כדי מיט רויב צו באַצאָהלען זיינע קאָזאַקען. אָנצוהאַלטען די פריינדשאַפט פון די טאָטערען האָט ער באַדאַרפט באַרייכערען די האַרעמס פון כאַן מיט שעהנע אידישע ווייבער און טעכטער, איז א האָרדע פון צעהן טויזענד קאָזאַקען, אָנגעפיהרט פון איינעם פון זיינע רויבער, קריוועָנאָס, אָנגעפאַלען אויף די שטעדט און שטעדטלעך פון אוקראַינע, און אָבגעווישט זיי פון דער ערד. נאָך האָרדעס קאָזאַקען זיינען נאָכגעגאַנגען באַנדעס טאָטערען ווי שוואַרצע שוואַרצע רויב־פויגעל.

בחנם האָט דער עדעלער פירסט ווישניוויעצקי געבעטען ביי די פּוילישע שררים און מאַכטהאָבער הילף פאַר זיין קליינע מחנה פּוילישע סאָלדאַטען וואָס האָבען געקעמפט געגען די קאָזאַקען און טאָטערען. זיין שטימע, וואָס האָט געוואָרענט געגען די קאָזאַקישע געפאַהר, איז געבליבען אונבעאַנטוואָרטעט. דער פעלדמאַרשאַל דאָמיניק האָט נאָך אַלץ געגלויבט אויף כמעלניצקי'ס יושר און ווילינקייט זיך איבערצו־געבען צו פּוילען. ער האָט געהאַלטען אַלץ אין איין מאַכען קאָנצע־סיעס צו די קאָזאַקען און באַשענקען כמעלניצקי'ן מיט נייע טיטולען, מיינענדיג אַזוי ארום איינצושטילען דעם קאָזאַק. די שררים זיינען געווען פאַרנומען מיט די וואַהלען פאַר א נייעם קעניג אויף דעם אָרט פון פאַרשטאָרבענעם קעניג וולאַדיסלאַוו. קיינעם איז נישט אָנגעגאַנ־

גען דער גורל פון דער ווייטער אוקראַינישער פּראָווינץ. צום סוף האָט ווישניוויעצקי אַליין אויך געמוזט אויפגעבן זיין קליינע פּוילישע אַרמעע און איז געפאָהרען קיין וואַרשא זוכען הילף ביי די פּאַרהור־לעטע פּריצים פאַר דער אונגליקליכער אוקראַינישער באַפעלקערונג.

דערווייל איז דאָס גאַנצע לאַנד פריי און אָפען געלעגען פאַר די קאָזאַצקישע האָרדעס. ווי אַ טייך וואָס פאַרפלייצט, אַזוי האָבען זיי זיך געטראָגען פון שטאָדט צו שטאָדט און אָפּגעמעקט אַלעם לעבעדי־גע, שטעדט פאַרברענט און פאַרמעגענס בארויבט. און די באַפעלקערונג, סיי אידישע סיי פּוילישע, אויסגעשאָכטען מיט׳ן שווערד יונג און אַלט. אַ חוץ די, וואָס האָבען זיך געטויגט פאַר די שקלאַפען־מערק, האָבען די טאָטערען געלאָזט לעבען. און מיט די שעהנע ווייבער און מייד־לעך האָבען זיי באַרייכערט זייערע הארעמס.

נאָך נעמיראָוו האָבען זיי זיך געלאָזען קיין טולטשין. אין טולטשינער פעסטונג האָבען זיך באהאַלטען די אידען פון די ארומיגע שטעדטלעך און די ענטרונענע פון נעמיראָוו. האָט זיך אָנגעזאַמעלט אין טולטשין אַ אידישע באַפעלקערונג פון צעהן טויזענד נפשות מיט זעהר פיעל אידישע רייכטום, וואָס די אידען האָבען מיטגענומען מיט זיך. און אויף דעם פאַרמעגענס האָבען זיך געלאָזט די קאָזאַקען, און אויף די ווייבער און מיידלעך די טאָטערען.

נאָר אַזוי לייכט איז קריוווע־נאָס מיט זיינע האָרדעס קאָזאַקען נישט אָנגעקומען טולטשין צו נעהמען. טולטשין איז געווען אַ פעס־טונג, און די אידען, וועלכע זיינען מייסטענס געווען אַנטלאָפענע פון חרוב־געוואָרענע שטעדטלעך, האָבען געוואוסט וואָס עס הייסט אריינ־צופאַלען אין קאָזאַצקישע הענד. האָבען זיי אָפּגעמאַכט ביי זיך, אַז בעסער אין דער שטאָדט פאַר הונגער אויסגעהן, בעסער אין קאַמפּף צו שטאַרבען, איידער צו די קאָזאַקען אין די הענד אריינצופאַלען.

אין דער שטאָדט האָט זיך אויך געפונען אַ רעכט ביסעל פּאָליאַ־קען, אייניגע הונדערט פּוילישע זעלנער. האָבען די אידען מיט די פּאָליאַקען אָפּגעמאַכט אַ בונד, געשוואָרען זיך, און דער רב ר׳ אהרן, דער ראש הישיבה פון טולטשין, און דער דוכס טשווערטשינסקי, האָבען זיך אויף אַ כתב אונטערגעשריבען, אַז זיי זאָלען ביז צום

לעצטען מאן, ביז צום לעצטען טראָפּען בלוט קעמפּפען זייט ביי זייט און די שטאָדט באַשיצען פון קאָזאַצקישע הענד.

און אַ גרויס ברודערשאַפט איז געוואָרען צווישען די פּאָליאַקען און די אידען. די אידען האָבען זיך אין די שוהלען פאַרזאַמעלט, די פּאָליאַקען אין די קירכען, און גאָט געבעטען, אַז ער זאָל זיי מציל זיין פון די קאָזאַצקישע הענד, און געשוואָרען זיך צו באַשיצען איינער דעם אַנדערען. מען האָט זיך „פּאַן בראַטעוועט". די פּאָליאַקען האָבען געשריען צו די אידען: „קאָכיימע זשע", און די אידען האָבען זיך געטיילט מיט זיי דאָס עסען, וואָס זיי האָבען אין שטאָדט אָנגע־זאַמעלט אום אויסצוהאַלטען די באַלאַגערונג ביז הילף וועט קומען פון די פּוילישע שררים.

די פּאָליאַקען און די פּוילישע זעלנער, אונטער דער פיהרערשאַפט פון פּריץ טשווערטשינסקי, וועלכע זיינען געוועזען מעהר געלערענט אין מלחמה־טאַקטיק ווי די אידען, און געוואוסט ווי אומצוגעהן מיט גע־וועהר, האָבען גענומען אויף זיך צו פאַרטיידיגען די פעסטונג פון טולטשין. און די אידען, וואָס זיינען געוועזען אין אַ פיעל גרעסערער צאָהל פון די פּאָליאַקען און מעהר מוטהיג פון די פּאָליאַקען, ווייל זייער געפאַהר איז געוועזען אַ גרעסערע, האָבען גענומען אויף זיך צו פאַרטיידיגען די שוואַכערע און אונבאַשיצבאַרע טיילען פון דער שטאָדט.

זיי האָבען זיך באַלאָדען מיט טערקישע כלי־זיין, מיט פּולווער־שיסענדע ביקסען, וואָס זיי האָבען באַקומען פון דער פעסטונג. זיי האָבען אַרום דער מויער אויפגעשטעלט הויכע רישטאָוואַניעס, לייטערס, באַשטעלט זיי מיט געשטעלען און אָנגעזאַמעלט אויף זיי מאַסען שטיינער, געוויכטען. די ווייבער האָבען אָפּגעקאָכט גרויסע טעפּ מיט צולאָזענעם חלב, בריהענדע קאַשע, געזאָטענעם וואַסער און געבראַכט צו די מויערען. אָפטמאָל האָבען די אידען געלאָזט די קאָזאַקען נאָהענט צוקומען צו דער מויער און אונטערשטעלען זייערע אייזערנע ווידלעס אונטערצוברעכען די מויערען, און פּלוצים מיט אַמאָל האָבען זיי אָנגעהויבען צו רעגענען אויף זיי מיט שטיינער, צו באַגיסען זיי מיט טעפּ געזאָטענע חלב אויף די קעפּ. און די קאָזאַקען זיינען אַנטלאָפען, איבערלאָזענדיג די ווידלעס מיט זייערע טויטע

ארום די מויערען. און נישט איינמאָל האָבען זיך די אידען, ווי אמאָל ביי דער באַלאַגערונג פון ירושלים, ארויסגעלאָזט זיך פון דער שטאָדט, און מיט אַ פאַראַכטונג צום טויט געוואָרפען זיך אין די מחנות קאָזאַקען, געטויטעט פיעלע פון זיי און די איבריגע צוריק־געיאָגט אין זייערע לאַגערען.

אין שטאָדט איז אָבער וואָס אמאָל געוואָרען ווינציגער עסען. דאָס עסענוואַרג, וואָס די אידען האָבען אָנגעזאַמעלט אין שטאָדט, איז דורך אַ פאַרוואַלטערשאַפט צוטיילט געוואָרען אויף גלייכע חלקים צווישען די אידען און די פּאָליאַקען. צוערשט האָט מען געשפּייזט די קינדער און די פרויען, די מענער פלעגען אָפט אליין זיך איינ־שאַפען שפּייז פון די קאָזאַקען. די אידען האָבען דורך זייערע אויס־קוקערס אויסגעפונען ווען די קאָזאַקען פלעגען צונויפטרייבען סטאַ־דעס שעפּסען, בהמות, אָקסען, פלעגען די אידען זיך ארויסרייסען פון שטאָדט אין די קאָזאַצקישע מחנות אריין און אוועקנעהמען פון זיי די סטאַדעס בהמות און זיי טרייבען אין שטאָדט אריין און באַזאָרגען די שטאָדט מיט שפּייז אויף וואָכען לאַנג.

צווישען די אידישע קעמפפער האָט זיך אויך געפונען מענדעל, דער פּרנס פון זלאָטשאָוו. נאָך דעם ווי ער האָט פאַרלאָרען זיין זוהן פּאַ׳ זיינע אויגען, שווימענדיג איבער דעם טייך, און נישט הערענדיג גאָרנישט פון זיין שנור, וועלכע איז אוועק מיט דער אַלטער מאַרושאַ, האָט ער גענומען זיין ווייב און איז מיט איהר געגאַנגען קיין טולטשין, ווי אַנדערע אַנטרונענע, מיט דער האָפנונג, טאָמער האָט זי די אַלטע מאַרושאַ געבראַכט קיין טולטשין דורך אַן אַנדערען וועג. אָבער נישט געפינענדיג זי אין טולטשין און זייענדיג זיכער, אַז זיין זוהן, נאָכדעם ווי ער איז אריינגעפאַלען אין די הענד פון די קאָזאַקען, לעבט נישט מעהר, איז איהם זיין אייגען לעבען מיאוס געוואָרען. ער האָט נישט געהאַט מעהר פאַר וואָס צו לעבען, און נישט געוואָלט מעהר לעבען. אָבער מענדעל האָט צופיעל געזונ־טען אינסטינקט געהאַט, און די אמונה אין גאָט האָט איהם נישט געלאָזט פון זיך אַליין אַן ענדע מאַכען. ער, ווי פיעלע אַנדערע, פאַר־ליערענדיג יעדע האָפנונג אויף אייגען גליק, האָט איבערגעטראָגען זיין פּערזענליכען גליק און האָפנונג אויף דעם קיום פון דער גאַנצער

ערה. די ערה פון טולטשין איז געוואָרען זיין קינד, זיין שלמה, זיין צוקונפט, זיין אייגען לעבען. אין דער ערה האָט ער צוריקגעפונען זיין אייגען קראַפט, און פאַר איהר קיום האָט ער מיט א פאַראַכטונג פון טויט, פון פערזענליכען גליק, וועלכען ער האָט נישט מעהר גע־פיהלט, זיך אריינגעוואָרפען אין קאַמפף. ער האָט געוואָלט שטאַרבען פאַר דער אידישער אמונה, האָט ער דער ערשטער זיך אריינגעריסען אין קאַמפף, אין די געפעהרליכסטע אונטערנעהמונגען, מיטשלעפענ־דיג מיט זיך אַנדערע, אָנצינדענדיג אין זיי א הייליגע באַגייסטערונג מיט זיינע ווערטער.

— אידען, — פלעגט ער זאָגען מיט באַגייסטערטע, שטראַהלענדע אויגען, — אונזערע קינדער האָבען זיי געטויט, אונז וועלען זיי טויטען. אָבער אונזער גאָט לעבט אייביג, טאָ לאָמיר מלחמה האַלטען פאַר זיין כבוד וועגען, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה.

און עס האָבען נישט פאַרשטאַנען און נישט דערקענט די קאָזאַ־קען די אידען. זיינען דאָס די אידען, וואָס פלעגען זיך צונויפקלייבען אין די שטעדטלעך ווי געבונדענע שעפסען, ווי עופות געשאָכ־טענע? זיינען דאָס די דערשראָקענע און ציטערענדע אידען? ווי ווילדע טיגערס פלעגען זיך די אידען אַרויסלאָזען צו די קאָזאַקען פון די מויערען, מיט בלויזע הענד, מיט שטעקענס און אייזענס, און מיט א געשריי „פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה" פלעגען זיי זיך אַריינלאָזען אין די האָרדעס קאָזאַקען. זיי האָבען נישט גע־קוקט אויף די פיילען, וואָס פאַלען צו זיי, נישט אויף די קוילען פון די ביקסען, נישט דער רעש פון האַרמאַטען האָט זיי אָפּגעשטעלט. מיט געשרייען און מיט פלאַמענדע אויגען האָבען זיי צוריסען די וואָל־קענס רויך, וואָס האָט געוויכערט דורך די רעהרען פון די האַרמאַ־טען, און אַריינגעלאָזט זיך אויף די קאָזאַקען, געביסען זיי מיט די ציינער, אַרויסגעריסען מיט די פינגער די אויגען, און מיט די לאַנגע חלפים פלעגען זיי שניידען העלזער און קעפּ. אָפטמאָל האָט זיך א איד איינגעוויקעלט אין א קאָזאַק, און מיט אידישער עקשנות זיך אַזוי לאַנג איינגעביסען מיט די ציינער אין קאָזאַק'ס האַלז, ביז זיי זיינען ביידע געפאַלען, און אידיש בלוט און גוי"ש בלוט האָט זיך אינאיינעם אויסגעמישט.

פיעלע אידען, זייענדיג גרייט צו שטארבען, האָבען זיך אָנגעטאָן די תכריכים, די קיטלען, טליתים, און מיט חלפים אין די הענד זיינען זיי אריין צווישען די קאָזאַקען. די האָרדעס, דערזעהענדיג די ווייס־באַקליידעטע געשטאַלטען טראָגען זיך אין דער נאַכט מיט פלאַמענדי־גע אויגען און הייליגע באַשיינטע פנים'ער, איז אויף זיי אַ גרויס שרעק אָנגעפאַלען. זיי פלעגען זיך אראָפּלאָזען אויף די קניען פאַר די ווייסע אידען און בעטען צו זיי ווי צו מלאכים:

— גאָט, האָב רחמנות!

אַנדערע זיינען דערשראָקען געוואָרען פון שרעקליכען כעס, וואָס שיינט אַרויס פון די ווייסע אידישע פנים'ער, און זיינען אַנטלאָפען מיט ווילדע געשרייען, ווי געטליכע ערשיינונגען וואָלטען זיי נאָכגע־יאָגט, און האָבען אַ שרעק אונטערגעצונדען מיט זייערע געשרייען אין די מחנות. און גאַנצע פּאָלקען סאָלדאַטען זיינען אַנטלאָפען פאַר די תכריכים־באַקליידעטע אידען, איבערלאָזענדיג אַלצדינג הינטער זיך.

וואָכען לאַנג זיינען געשטאַנען די קאָזאַקען הינטער די טול־טשינער מויערען און די שטאָדט נישט געקענט נעהמען. בחנם האָט קריווע־נאָס געשאָלטען און געזידעלט זיינע סאָטניקעס, די קאָזאַקען זיינען אַנטלאָפען פאַר די ווייסע אידען, ווי דער שרעק פון גאָט וואָלט אויף זיי אָנגעפאַלען. קריווע־נאָס האָט אָבער באַשטימט די שטאָדט מיט שטורם צו נעהמען. ער האָט זיך געשעהמט פאַר די טאָטערען, וואָס זיינען געווען מיט איהם אין לאַגער, וואָס די קאָזאַקען אַנטלויפען פאַר די אידען, און מורא געהאַט פאַר כמעלניצקי'ן און געשראָקען זיך, אַז דער כאַן פון די טאָטערען זאָל דערפון נישט געוואָהר ווערען. ער האָט צונויפגענומען גרויסע מחנות קאָזאַקען און פויערים פון דער גאַנצער געגענד אַרום. אין די צעהנדליגע טויזענדע זיינען אָנגעקומען די פויערים, וואָס האָבען זיך באַפרייט פון די שטעדט און דערפלעך. פערד און וועגען און מחנות האָבען באַשוואַרצט דאָס גאַנצע לאַנד אַרום טולטשין. אין שטאָדט האָט מען געהערט דאָס ברומען און הירזשען פון די מחנות, וואָס באַלאַגערען די שטאָדט. ביינאַכט האָט מען געזעהן די פייערען פלאַקערען איבער דער גאַנצער סטעפּ. און פיעל זיינען געווען די פייערען פון די לאַגערען ווייט ווייט אין סטעפּ אריין. די אידען האָבען זיך נישט געשראָקען, זיינען גרייט

געווען אלע ביז איינער צו שטארבען, אבער נישט ווי שאף שטארבען, נאר אין מלחמה, אין מלחמה פאר גאט און זיין תורה — דאס ווארט, וואס דער פרנס פון זלאטשאוו האט אריינגעווארפען אין דער עדה, האט פארוואנדעלט טויט־פאראורטיילטע אין גבורים, האט אויפגעפלא־קערט צוריק אין אידען דעם אלטען אידישען גייסט, א פרייד איז געווען פאר זיי דער טויט. און ווי אמאל הינטער די טויערען פון ירושלים, אזוי האבען זיי יעצט געקעמפפט. א גאנצע נאכט האבען די ווייבער געטראגען די שטיינער אויף די לייטערס, געקאכט דעם חלב, טעפ בליי, און געשלעפט גרויסע טונען מיט סמאלע ארויף אויף די געשטעלען אונטער דער מויער און געגרייט זיך צו דער מלחמה.

טשווערטינסקי מיט זעקס הונדערט פוילישע סאלדאטען מיט קאנאנען און ביקסען זיינען געווען איז פעסטונג. מיט איהם איז אויך געווען די גאנצע פוילישע באפעלקערונג פון טולטשין, און אלע זיינען באלאדען געווען מיט געוועהר די שטאדט צו באוואכען.

ווען דער ערשטער בלאסק פון מארגען האט אנגעהויבען צו באקרוינען די שפיצען פון די טורעמס פון טולטשין, האט קריווע־נאס געשיקט זיינע ערשטע רייהען צו דער מויער מיט אייזערנע בויערערס. די ערשטע רייהען זיינען באשטאנען פון פויערען פון דער ארומיגער געגענד, וועלכע קריווע־נאס האט באוואפענט. ער האט געוואלט, אז די אידען זאלען אויף זיי אויסשיטען אלע שטיינער און אויסגיסען די סמאלעס, כדי ווען די געניטערע קאזאצקישע זעלנער וועלען צו־קומען ,זאלען זיי שוין זיין אפגעשוואכט. אבער אונערווארטעט האבען די אידען אויסגעשאסען מיט קאנאנען איידער די רייהען זיינען צו דער מויער אנגעקומען. זיי האבען די קאנאנען אראפגענומען פון דער פעסטונג און צושטעלט אויף געביידעס ארום דער מויער ביינאכט, און ווען די פויערים האבען דערהערט דעם קאנאנען־שאס און זיינען איינגעוויקעלט געווארען אין וואלקענס רויך, זיינען זיי זיך צולאפען אויף אלע פיער זייטען ווינד. קריווע־נאס האט געשיקט איין רייהע נאך דער אנדערער, און די אידען האבען זיי געהאלטען אין איין פארטרייבען מיט קוילען און קאנאנען־שאסען. א גאנצען טאג האבען זיי געהאלטען די קאזאקען אין איין פארטרייבען פון דער מויער, און ווען עס איז געווארען נאכט זיינען ענדליך די קאזאקען צוגעקר־

מען צו דער מויער און אָנגעהויבען אונטערצושטעלען זייערע בויערערס, האָבען זיי די אידען באַגעגענט מיט אַ רעגען פון שטיינער, זיי האָבען געגאָסען אויף זיי געקאָכטען בליי און געזאָטענע קאַשע, פייערדיגע שטיקער סמאָלע איז געפאַלען פון דער מויער אויף די קעפּ פון די קאָזאַקען. פיעלע זיינען פאַרברענט געוואָרען אונטער דעם פייער און געבליבען ליעגען אויף זייערע בויערערס, טליהענדיג זיך. אָבער וואָס אַמאָל זיינע מעהר רייהען קאָזאַקען צוגעשפּרונגען אויף די פערד צו דער מויער, און וואָס אַמאָל מעהר האָט דער פייער, וואָס האָט זיך געגאָסען פון די מויערען, פאַרברענט און פאַרניכטעט די רייהען אונטער דער מויער.

די קאָזאַקען האָבען געהירזשעט, געשריען און געליאַרעמט, איינער האָט דעם אַנדערען אונטערגעיאָגט מיט געוואַלדען און הורא־געשריי־ען, אָבער דער פייערדיגער רעגען האָט אַלץ נישט אויפגעהערט צו גיסען פון דער מויער, און די קופּעס לייבער טליהענדיג זיך אין ברע־געגדע סמאָלע זיינען אַלץ מעהר אָנגעוואַקסען אין הויפענס ביי דעם גרונד פון דער וואַנד. ענדליך האָט זיך די בראַהמע פון טויער אויפ־געעפענט און מחנות ווייסע אידען האָבען זיך געגעבען אַ לאָז ארויס פון טויער, און מיט דעם געשריי „פאַר גאָט און פאַר זיין תורה" זיינען זיי ווי די רוחות, מיט חלפים אין די הענד, אריין אין די האָרדעס, און ווי די פּויערים האָבען דערזעהן די ווייסע מחנות אידען, אַזוי איז גאָט׳ס שרעק זיי באַפאַלען, זיי זיינען זיך צולאָפען אויף אַלע זייטען, און די אידען זיינען צוריק אין שטאָדט אריין זינגענדיג קאַפּיטלעך תהלים.

ענדליך איז נאַכט געוואָרען, און די קאָזאַקען האָבען זיך גע־זאַמעלט ארום די פייערען אין זייערע לאַגערס. פון יענער זייט טויער האָט זיך אַלץ געהערט דאָס געזאַנג פון די חזנים. דאָס געזאַנג האָט זיך געהערט אַ גאַנצע נאַכט פון דער שטאָדט ארויס, דאָס האָבען די חזנים געזונגען קאַפּיטלעך תהלים און געשריען צו גאָט. און עס איז נישט געווען קיין געשריי פון באַלאַגערטע, נאָר אַ גרויס לויב־געזאַנג צו גאָט, פון די, וואָס זיינען גרייט צו שטאַרבען פאַר זיין כבוד, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה.

און עס האָבען גערעדט צווישען זיך די קאָזאַקען ביי די פלאַמען פייערען אין די אויסגעשטערענטע נאַכט:

— דער אַלטער אידישער גאָט האָט זיך אויפגעוועקט און איז צוריקגעקומען פון ירושלים, איז מיט די אידען אין שטאָדט. וועה צו אונז! וועה צו אונז!

צוועלפטער קאַפּיטעל

דער בריעף

אין געצעלט איז געלעגען אויף א פּאַק קאָזאַצקישע דיוואַנען דער פיהרער פון די קאָזאַקען קריווע־נאָס צוגעדעקט מיט א שעפּסענעם פּעלץ, כאָטש די נאַכט איז געווען א הייסע אָב־נאַכט. אין געצעלט איז געשטאַנען א שטיקענדער ריח פון אזא מין פערד־חלב, מיט וועלכען א קאָזאַצקישע באָבע, האַלב א כשוף־מאַכערין און האַלב א רפואה־געבערין האָט דעם פיהרער אַלע נאַכט אויסגעשמירט די פיס. דער פיהרער איז קראַנק געווען אויף רהומאַטיזם. דער חלב האָט געדראַפּעט אין האַלז, געביסען די נאָז. אין געצעלט איז געווען אזא געניסעריי, אזא הוסטעריי פון די קאָזאַצקישע סאָטניקעס, וואָס זיינען געזעסען אַרום דעם פיהרער, אַז זיי האָבען מיט׳ן ניסען און הוסטען פונאַנדערגעבלאָזען די פלאַמען פון די חלב׳נע ליכט, וואָס האָבען געשטעקט אויף די שפּיצען פון די הויכע טערקישע לייכטערס. קריווע־נאָס איז געווען שלעכט אויפגעלעגט. עס האָט איהם זעהר דאַקוטשעט דער רהומאַטיזם. די ביינער און די פיס זיינען איהם פייכט געוואָרען, און אזוי שווער ווי שווערע שטיינער וואָלטען איהם געווען צוגעבונדען צו די פיס. און דאָ איז אזוי וואַרים געווען און אינוועניג אין די פיס איז אזא דינער וועהטאָג, וועלכער נאָגט און נאָגט ווי א וואָרעם און לאָזט פון קיין זאַך נישט קלערען, נאָר וועגען זיך. און עס זיינען דאָ וויכטיגע און ערנסטע געשעפטען צו פאַרהאַנדלען. שוין פיער וואָכען ווי מען שטעהט ביי טולטשין און מען קען נישט נעהמען די שטאָדט. זיי האָבען שוין געדאַרפט זיין לאַנג אין באַר, אין לבוב האָבען זיי שוין באַדאַרפט זיין, און דערווייל קען נאָך אונטערקומען דער קניאַז ווישניוויעצקי, און צוליעב וואָס? —

איבער די אידען! נישט קיין סאָלדאַטען האַלטען זיי אָפּ, נאָר די אידען! וואָס פאַר אַ פּנים וועט ער האָבען ביי כמעלניצקי'ן? קענען נישט נעהמען טולטשין צוליעב די אידען! קאָזאַקען אַנטלויפען פאַר אידען. ער האָט די סאָטניקעס געשאָלטען, געזידעלט, און דעם נאָהענטסטען, וואָס ער האָט געקענט דערגרייכען, האָט ער מיט דער בולאַווע אַ לאָך אין קאָפּ געשלאָגען:

— אָ, איהר כאַמעס, כלאָפּעס, פון ווען אָן אַנטלויפען דאָס קאָזאַקען פאַר אידען? די טאָטערען וועלען דערפון געוואָהר ווערען, דער כאַן וועט שפּאָטען, אין די פּויסטען לאַכען, אַ שאַנד און אַ שפּאָט וועט זיין, די קאָזאַקען וועט ער פאַרלאָזען, נאָך אַסטראַכאַן אַפּציהען, און די ברידערלעך קאָזאַקען וועלען אַליין איבערבלייבען, פאַר אַ שפּיעל פון די פּאָליאַקען, נאָך ווארשא צו פיהרען, די קעפּ אַראָפּצוהאַקען.

— און דו, פּאַטערל, בייזער זיך נישט. פאַר די אידען וואָלטען מיר שוין נישט קיין מורא געהאַט. דאָס האָבען מיר מורא פאַר'ן שאָטען, וואָס ער האָט זיך אָנגעהויבען צו „פּאַני־בראַט'ן" מיט'ן אידען. אַזוי ווי ער קומט נאָר פון די טויערען אַרויס, דער איד, אַזוי באַווייזט זיך שוין דער שאָטען צווישען איהם, אין ווייסע קיטלען געהט ער אָנגעטהאָן און לאַנגע חלפים האַלט ער אין די הענד. און אַזוי פיעל איז דער שאָטען, אז דער טייוועל ווייסט איהם. אָט אַמאָל איז ער דאָ און אַמאָל איז ער דאָרט. און אַזוי ווי די קאָזאַקען דערזעהען איהם, דעם שאָטען, צווישען די אידען, אַזוי וועט שוין גאָר נישט העלפען — וואַרפען אַלץ און אַנטלויפען, אז מיט אייזערנע קייטען וועסטו זיי נישט צוריקהאַלטען.

— דאָס איז נישט דער שאָטען. דאָס איז דער גאָט זייערער, וואָס באַווייזט זיך אין די קיטלען, — דערצעהלט אַן אַנדער סאָטניק — מען זאָגט, דער גאָט זייערער איז צוריקגעקומען און נעהמט זיך אָן פאַר זיי. דאַן וועה איז צו אונז, קאָזאַקען.

— גאָט אָדער דער שאָטען — אייך, סאָטניקעס, דאַרף מען די קעפּ אָפּהאַקען פאַר די שאַנד, וואָס איהר האָט געבראַכט אויף די קאָזאַקען. דעם כאַן האָבען מיר צוגעזאָגט צוויי הונדערט מיידלעך און ווייבלעך פון טולטשין, און שקלאַפען אַ סך. און דאָ שטעהען מיר, די אידען נעהמען אונז די בהמות אַוועק. וואו איז דאָס געהערט

געוואָרען? קאָזאַקען זיינט איהר? הינט אזעלכע, פאַרשיווע, ווייבערשע ספּאָדניצעס! — האָט דער פיהרער געשאָלטען און געשלאָגען זיך.

— אָ, ברודערעל, וועסט דאָ גאָר נישט מאַכען, א פּאַרטעל מוז מען אויסקלערען, א גוט פּאַרטעל, ווי אזוי אין שטאָדט אריינצוקומען, אזוי ווי מיר האָבען געטהאָן אין נעמיראָוו. דאָס איז אַלעס — זאָגט איינער פון זיי.

— מיט פּוילישע פּאַהנען וועסטו זיי מעהר נישט נארען. נעמיראָוו האָט ביטרע געמאַכט דעם טייוועל איד.

אין א ווינקעל איז געזעסען א שווייגענדיגער קאָזאַק, א דארער און א הויכער, מיט א פּאָר ניכטערע שווארצע אויגען, וואָס האָבען צו אַלצדינג צוגעקוקט און געשוויגען. כאָטש דאָס פּנים זיינס רויה און ווילד, דאָך האָט ער אויסגעקוקט ווי א „גראַמאָטנע", ווי א געלערענטער פון די קאָזאַקען. ער איז געוועזען טרויעריג, און פאַרנומען מיט לויזען זיך אונטער די אָרעמס...

— און דו, וואָס שווייגסטו? וואָס ביטרעסטו? הערסט, הערסט און רעדסט גאָר נישט, — האָט דער עלטסטער צוגערופען דעם שווייגענדיגען קאָזאַק.

— וואָס איז צו רעדען, גאָר נישט איז צו רעדען. דאָ איז צו טהאָן, — רופט זיך אָן דער קאָזאַק, נישט שטערענדיג זיך זיין לויזען, וואָס אין זיין פּנים האָט מען געזעהן, אז עס האָט איהם פיעל פאַרגניגען פאַרשאַפט, און עס איז איהם א שאָד געוועזען צו אונטערברעכען די אנגענעהמע באַשעפטיגונג.

— און וואָס איז דאָ צו טהאָן?

— א בריעף צו שרייבען.

— וועמען, דעם אידען? — וואונדערען זיך אַלע.

— שווייגט, קאָזאַקען! — באַפעהלט דער עלטסטער.

— דעם ליאַך.

— וואָס שרייבען? — פרעגט דער עלטסטער.

— מען דאַרף זיי אין גאָט קריסטוס דערמאָנען. הינטער אידען באַהאַלטען זיי זיך! ווי אזוי שעהמען זיי זיך נישט? עס איז א שאַנד פאַר א קריסט ביי א אידען שוץ צו בעטען. לאָזען זיי אונז דעם

אידען ארויסגעבען, וועלען מיר זיי לאָזען לעבען, ווי קריסטען, און מיט'ן פארמעגען זיך טיילען.

— וואָס נאָך ? דעם פּאָליאַק־פיינד לעבען לאָזען, אום דער־נאָך פון קאָזאַק נקמה צו נעהמען ?

— און דאָס פארמעגען זיי אָפּגעבען ? ! — שרייען די קאָזאַקען.

— וואו איז דאָס געהערט געוואָרען, אז קאָזאַקען זאָלען זיך ביי ליאַכען בעטען ?

— לאָזען זיי נאָר די טויערען פון שטאָדט עפענען, זאָלען מיר נאָר אָקאָרשט אין שטאָדט זיין, דערנאָך וועלען מיר שוין זעהן, — רופט זיך אָן דער קאָזאַק.

— אָה, דו כיטראַק, וואַסיל.

— און וואָס וועט זיין, אז דער פּאָליאַק וועט נישט הערען ?

— מען דאַרף אַזוי שרייבען, אז ער זאָל יאָ הערען. אין שטאָדט איז קיין ברויט נישטאָ. דאָס עסען וועט זיך באַלד אויסלאָזען, און דערנאָך, אז זיי וועלען אין די קאָזאַקענס הענד אריינפאַלען —

— גוט.

— זעץ דיך און שרייב, שרייבער, און איך וועל דיר זאָגען, — האָט דער עלטסטער באַפוילען.

דער הויכער קאָזאַק, וואָס איז געווען דער עצה־געבער און דער איינציגער „גראַמאָטנע" צווישען די קאָזאַקען, האָט זיך אוועקגעזעצט ביים טיש, וואָס איז אין גאַנצען באַגאָסען געווען מיט בראָנפען און באַוואָרפען מיט רעשטלעך פון עסען, האָט אָפּגעראַמט דעם טיש, ארויפגעוואָרפען אויף איהם אַ קאָזאַציקישען מאַנטעל, פון אַ קעסטעל האָט ער ארויסגענומען אַ פּאַרמעט מיט אַ גענזענע פעדער און אַזאַ מין טינט, וועלכע ער האָט מיטגענומען מיט דעם צוועק, מען האָט צוגע־רוקט צו איהם די לייכטער, און די קאָזאַקען האָבען זיך ארומגעזעצט ארום איהם, געשטאַנען ארום איהם און געהאָלפען דיקטירען דעם בריעף צו די ליאַכעס.

קריוווע־נאָס האָט אָבער גאָר נישט געקענט דענקען וועגען בריעף. דער פיין איז זיינע פּיס איז געוואָרען וואָס אַמאָל שאַרפער און נאָ־גענדער. דאָס פּנים זיינס, וואָס איז געווען פינסטער און בייז, האָט זיך פארקרימט פאר שמערצען, און ער האָט אָנגעהויבען צו שרייען :

— די באָבע ברענגט אריין, די באָבע.

אַ קאָזאַק איז אַרויס, אין אַ פּאָר מינוט אַרום איז אַריין אַן אַלטע קאָזאַטשקע.

— בלוט דאַרף מען, פרישינקע, יונגע בלוט דאַרף מען, אַז עס זאָל נאָך וואַרים זיין, אַזוי וועט עס דיר, פּאַטעריל, דעם ביין דער־וואַרימען און דער ווערהטאָג וועט אויפהערען, — האָט די באָבע גע־זאָגט, טאַפּענדיג די קראַנקע פיס ביים פיהרער.

די קאָזאַקען זיינען שטיל געוואָרען. איינער האָט דעם אַנדערען אַנגעקוקט ערנסט און פאַרטראַכט, און אַ געוויסע שרעק איז געווען צו מערקען אויף זייערע געזיכטער. זיי האָבען נישט איין מאָל געזעהן יונג, פריש, צאַפּעלדיג בלוט פון צוריסענע קינדער אין נעמיראָוו און אַנדערע שטעדט. נאָר אַליין האָבען זיי דאָס נישט געטהאָן. דאָס האָבען די טאָטערען געטהאָן. די קאָזאַקען האָבען נאָר עלטערע גע־הרג'עט, נישט קיין קינדער.

— ווי אַזוי מיינסטו, פרישינקע בלוט — אידישע? — פרעגט דער עלטסטער.

— ציגענע וועט אויך גוט זיין, — רופט זיך אָן די אַלטע, — געה, זוהנדעלע, ברענג מיר אַ ציגעלע, אַ יונגס, מיט די פערד מוז זיך אויפהאַלטען אַזעלכעס, אַז נישט געה אין טשערעדע, און ברענג אַ שעפּעלע אַ קליינס, נאָר אַ יונג מוז עס זיין, נישט לאַנג געבאָרען, — האָט די אַלטע זיך געווענדעט צו אַ קאָזאַק.

אַ קאָזאַק איז אַרויס, און אין אַ לאַנגע ווייל אַרום איז ער צוריקגעקומען און געהאַלטען אויף דער האַנד אַ ווייס יונג ציגעלע, וועלכע האָט פאַרוואונדערט זיך אַרומגעקוקט, געשראָקען זיך פאַר דעם ליכט, פאַר די מענשען, און מיט אַ ציטערענדער שטימע גערופען ווי אַ קינד.

— צוריים עס, פּאַטערל, און לאָז דאָס בלוט רינען אויף די קראַנקע פיס — האָט די אַלטע געזאָגט צו קריווע־נאָס'ן — מיט דעם צוריסע־נעם לייבעלע דעק צו דיינע פיס און דער ווערהטאָג וועט זיך באַלד איינשטילען.

קריווע־נאָס האָט אויסגעשטרעקט די קראַנקע נאַקעטע פוס. דער קאָזאַק האָט גענומען דאָס ציגעלע. דאָס ציגעלע האָט אַ ציטער גע־טהאָן, זיין ציטערדיגער געשריי האָט זיך אין מיטען איבערגעריסען. באַלד האָט אַ טייכעל יונגע פרישע וואַרימע בלוט אָנגעהויבען צו רינען

אויף דעם פיהרער׳ס פוס, און דאָס וואַרימע אויפגעריסענע לייב פון ציגעלע האָט איהם צוגעדעקט די פיס.

— און איצט דעק דיך גוט צו, פאַטערל, לאָז אַזוי דאָס בלוט וואַרימען דיך. האָסט דעם שטן דעם האַלז נאָכגעגעבען, ער וועט זיך איצט איינשטילען.

און ווירקליך האָט דער פיהרער געפיהלט אַן ערלייכטערונג פון דעם וועהטאָג. דאָס יונגע, פרישע, צאַפּעלדיגע לייבעל האָט איהם אנגענעהם געוואַרימט, ווי דאָס לייב פון אַ קינד. דער וועהטאָג איז אַוועק און קריווע־נאָס האָט געקענט דיקטירען דעם בריעף:

„אין דעם נאָמען פון יעזוס קריסטוס, זאָל ער זיין געלויבט אויף אימער און אויף אייביג, אָמן.

„פאַר אונזערע פאַני ברידער פּאָליאַקען שלאָגען מיר זיך מיט די שטערען אָן דער ערד, און מיר שיקען אייך גרוסען. מיר בעטען פאַר אייך טאָג און נאַכט צו אונזער הערר גאָט, אַז ער זאָל אייך אָפּהיטען פון הונגער, מלחמה און מגפה היינט און אייביג, אָמן.

„געהערט האָבען מיר, ווי דער נאָמען פון אונזער הערר גאָט ווערט צו שאַנד און צו שפּאָט, און געזעהן האָבען מיר, ווי קריסטען, אונזערע פאַני ברידער, פּאָליאַקען, ווערען פארשעהמט, מיט דעם וואָס זיי זוכען שוץ און רעטונג פון קריסטוס פיינד, פון די אידען, אַזוי האָט אונזער קריסטליך הארץ זעהר וועה געטהאָן. איז דאָס שעהן און פּאַסענד, אַז קריסטען, אונזערע פאַני ברידער פּאָליאַקען, זאָלען פאַני־בראַט שליסען מיט קריסטוס־פיינד, די אידען, געגען קריסטען? און איז דאָס שעהן און פּאַסענד, אַז די העלדען פּאָליאַקען זאָלען זיך לאָזען באַשיצען פון אידען? אַזוי האָבען מיר געטראַכט, מיר וועלען צו אייך שיקען שלוחים מיט גרוס און פריעדען, און מיר בעטען אייך, פאַני ברידער פּאָליאַקען, אַז איהר זאָלט אונזערע שלוחים גוט אויפנעהמען, ווי עס פּאַסט זיך, און אויסהערען אונזערע רייד.

„פאַני ברידער פּאָליאַקען!

„נישט אויף אייך, און נישט אויף אייערע ווייבער און קינדער; און נישט אויף אייער פארמעגענס און אַלעס, וואָס באַלאַנגט צו אייך, זיינען די קאָזאַקען אַרויס מלחמה האַלטען. נישט געגען קריסטען האַלטען מיר מלחמה, נאָר געגען קריסטוס פיינד, געגען די אידען, וואָס האָבען אונזער הערר יעזוס געקרייציגט, אונזערע פארמעגענס

גערויבט, געגען זיי און אַלצדינג, וואָס באַלאַנגט צו זיי, זיינען די קאָזאַקען ארויס, אָנצונעהמען זיך קריסטוס קריוודע. איהר, פּאָליאַקען, זיינט אונזערע ברידער, און ווי מיט ברידער וועלען מיר זיך מיט אייך באַגעהן, ווען איהר וועט אונז די אידען ארויסגעבען, אַזוי וועלען מיר אייך און אייערע ווייבער און קינדער און אַלצדינג וואָס באַלאַנגט צו אייך שאַנעווען. און כדי די אידען זאָלען זייערע פאַרמעגענס נישט באַהאַלטען, אַזוי לאָזט אויסרופען צווישען די אידען, אַז מיר, קאָזאַקען, זיינען גרייט די שטאָדט צו פאַרלאָזען, ווען די אידען וועלען זייער גאַנץ פאַרמעגען, גאָלד און זילבער, זייד און קליידער צונויפנעהמען, צוזאַמענלעגען און דאָס אַלס אויסלייז־געלד געבען. די פאַרמעגענס זאָלען די אידען צו אייך אין פעסטונג צוזאַמענטראָגען, און ווען זיי וועלען שוין האָבען דאָס גאָלד און זילבער צו אייך אין פעסטונג צוזאַמענגעבראַכט, אַזוי זאָלט איהר פאַר אונז די בראַהמעס פון דער פעסטונג עפענען און די קאָזאַקען אריינלאָזען. אין קריסטוס פיינד וועלען מיר נקמה נעהמען, ווי זיי האָבען גאָט געקרייצט. און אייך מיט אייערע ווייבער און קינדער און אַלעס, וואָס באַלאַנגט צו אייך, וועלען מיר שאַנעווען און מיט'ן פאַרמעגען זיך טיילען. אַזוי זאָל אונז העלפען גאָט יעזוס קריסטוס, אָמן."

צוויי רייטער האָבען אין די טונקעלע נאַכט געפיהרט דעם פאַרמעט, וואָס איז געשריבען געוואָרען אונטער דעם וואַרימען בלוט פון צוריסענעם ציגעלע צו די קריסטען פון טולטשין. א ווייסע פאָהן האָט זיך געבלייכט אין דער באַלייכטונג פון די שטערען. און אַז די אויסקוקער פון דער פעסטונגס־טהורם האָבען אראָפּגעשריען צו די רייטערס:

— ווער געהט?

האָבען די רייטער אויפגעהויבען אין דער הויך די ווייסע פאָהן און דעם פאַרמעט, און האָבען גערופען:

— אין דעם נאָמען פון יעזוס קריסטוס!

דרייצעהנטער קאפיטעל

דער נסיון

דער פריץ טשווערטינסקי האט געלאזט וויסען די אידען, אז די קאזאקען זיינען גרייט אפצוטרעטען פון שטאדט פאר דאס גאנצע גאלד און זילבער, זיידענצייג, פעלצען און מלבושים, וואס די אידען וועלען געבען אויסלייז־געלד. ר׳ אהרן, דער ראש הישיבה און רב פון שטאדט, האט צוזאמענגערופען די פרנסים און די ראשי העיר און גע־האט אן אסיפה, און מען האט באשטימט, אז מען זאל כופר נפש זיין מיט די פארמעגענס. האט מען געלאזט אויסרופען אין די שוהלען, אין די מארקען און ארום די מויערען, אז די אידען זאלען ברענגען זייער האב און גוטס צום גראף אין שלאס אריין, פאר׳ן קאזאק אויס־לייז־געלד.

האבען די אידען צוזאמענגעבראכט זייערע פארמעגענס, האבען זיך געטראכט, „זאל גאלד און זילבער א כפרה זיין פאר׳ן לעבען", און געגלויבט איז גאט, וואס ער שיקט א רעטונג.

זעהר פיעל טייערע כלים זיינען דארט געווען צווישען די חפצים, וואס די אידען האט געבראכט אין שלאס. זילבער־געטריבענע בעכערס, נירענבערגער ארבייט, וואס די אידען האבען געהאט געבראכט פון די יארידען, און אתרוגים־באקסעס אין די געשטאלטען פון כל המיני פירות, און בשמים־ביקסען אין געשטאלט פון הויכע טהורמס מיט דגלים און מזלות, און חנוכה־לייכטער מיט די סמנים פון די שבטים, און כל׳ערליי מינים ציערונג פון גאלד און זילבער און טייערע שטיינער, און רייכע פעלצען סאבעלנע און נעלקען, וואס זיי האבען געקויפט פון די רוסישע סוחרים, און זעהר פיעל זיידענגעצייג אויף מלבושים, איטאליענישע בראקאט, וואס זיי האבען איינגעקויפט אויף פרוכת׳ער און אויף כלה־מתנות, און מיט זילבער און מיט גאלד געפלאכטען זיידענס פון סלוצק, ווארים זיי האבען אויף גאר נישט חס געווען, נאר אויסצולייזען דאס נפש. און זיי האבען די רייכטימער

אַנגעוואָרפען אין גרויסע קופּעס אין דער פעסטונג פון טולטשין. די זילבערנע ברייטע עטרות האָבען געבלישטשעט פון די טונקעלע שטאַרקע פוטערען און דאָס גאָלדענע ציערונג מיט די שטיינער האָבען געבלישטשעט צווישען די וועלען זיידענס, סאַמעט און אַטלעס, וואָס איז געלעגען אין גאַנצע הויפענס אויפ׳ן הויף פון דער פעסטונג און געוואַרט אויפ׳ן קאָזאַק.

און ווי די אידען האָבען שוין געהאַט געבראַכט זייערע פאַר־מעגענס, האָט דער פריץ געזאָגט:

— גיט ארויס אייער געוועהר און ברענגט עס אהער.

האָבען די אידען געזאָגט:

— צו וואָס דאַרף דער קאָזאַק אונזער געוועהר. ער האָט דאָך געוועהר גענוג און ער ווייסט וואויל, אַז מיר וועלען איהם נישט נאָכ־יאָגען ווען ער וועט אָפּטרעטען פון דאַנען, און מיר האָבען נאָר גע־האַלטען די געוועהר כדי צו וועהרען זיך, אָבער נישט חלילה אָנצור־פאַלען אויף איהם, און היינט, אַז ער טרעט אָפּ פון דאַנען און וויל מיט אונז נישט מעהר מלחמה האַלטען, צו וואָס דאַרף ער ווייטער אונזער געוועהר?

האָט דער פריץ געענטפערט:

— אַזוי וויל דער קאָזאַק, און אַזוי האָב איך מיט איהם אָפּגע־מאַכט.

האָבען די אידען באַלד איינגעזעהן, אַז די פּאָליאַקען האָבען גע־מאַכט יד־אחת מיט די קאָזאַקען זיי צו פאַרטיליגען.

האָט זיך אָנגערופען מענדעל, דער פרנס פון זלאָטשאָוו:

— אונזערע פאַרמעגענס האָבען מיר אייך געבראַכט, און אונזער געוועהר וועלען מיר אייך נישט ארויסגעבען. וואָרים אַז איהר פאַר־לאַנגט אונזער געוועהר איז, נישט אַנדערש, נאָר סיידען איהר האָט געמאַכט יד־אחת מיט די קאָזאַקען אונז ארויסצוגעבען און איבער־צוליפערען אין זייערע הענד. וואָרים, וואָס קען דען אַנדערש זיין, וואָס איהר פאַרלאַנגט פון אונז דאָס געוועהר, מיט וועלכען מיר האָבען באַשיצט און מציל געווען די שטאָדט?

האָבען זיך אַנדערע אידען אָנגערופען נאָכ׳ן פרנס:

— דאָס פאַרמעגענס וועלען מיר געבען, און דאָס געוועהר וועלען מיר אייך נישט ארויסגעבען.

און נאך אנדערע אידען האבען געשריען און געענטפערט דעם פריץ:

— אז שטארבען זאלען מיר אלע שטארבען — די פאליאקען מיט די אידען!

און עס איז דארט געווען א יונגערמאן פון קארסון, א דארער און א הויכער, און זיינע אויגען האבען געברענט מיט נקמה פאר גאט, זיינע פאות האבען זיך געטרייסעלט, און די צייהן און גאמבע האבען געקלאפט פאר כעס, ווארים עס האט אין איהם געברענט גאט׳ס כעס. האט ער געכאפט א חלף אין האנד און געשריען צו די אידען:

— די גוים האבען אונז פאררעטען, אזוי ווי אין נעמיראוו אזוי דא, לאזען מיר זיך נוקם זיין אין זיי, נקמת ה׳, פאר גאט און פאר זיין תורה.

ווי א פלאקער פייער זיינען די ווערטער פון יונגענמאן ארייגע־לאפען אין דעם אויפגערעגטען עולם. זיי האבען שוין נישט געהאט וואס צו פארליערען. מיט׳ן טויט האבען זיי שוין לאנג שלום געמאכט, נאר זיי האבען געוואלט א טייערען פרייז פאר איהם. עס האט זיך מיט אמאל אנגעצונדען דער אלטער אידישער כעס. די אויגען האבען געברענט און די פאות און די צייהן האבען זיך געטרייסעלט, די כלי־זין האבען זיך געוויזען אין זייערע הענד, און א געברום איז געגאנגען צווישען עולם ווי א שטילער דונער פון איינעם צום אנדערען:

— די גוים האבע אונז פארקויפט!

— פאר נעמיראוו!

— פאר אידיש בלוט!

— פאר דער אמונה און פאר דער תורה!

און דער עולם, מענער יונג און אלט, מיט די חלפים און די הענד, צוויי טויזענד מאן שטארק, האבען זיך אנגעהויבען צו רוקען ארום די פאליאקען און באלד איז דער פריץ מיט זיינע סאלדאטען און די פאליאקען מיט די ווייבער און קינדער, וואס האבען זיך גע־פונען אין דער פעסטונג, געווארען ארומגערינגעלט פון צורייצטען אידישען עולם. די עדה האט זיך גערוקט נעהנטער און נעהנטער, אין א קרייז ארום זיי, ארייננעהמענדיג די פאליאקען אין מיטען אריין.

טייל פון די אידען זיינען שוין געהאט צוגעלאָפען מיט די חלפים צו די גוים און נאָך אַ מאָמענט און די שרעקליכסטע שחיטה וואָלט געשעהן, וואָרים די אידען זיינען זעהר פארביטערט געווען. פּלוצים האָט ווער גערופען צווישען עולם:

— אידען, בני ישראל, רחמנים בני רחמנים, וואָס טהוט איהר?

דער עולם האָט זיך אַ מינוט אָבגעשטעלט און פון זייער מיטע האָט זיך אַרויסגערוקט אַן אַלטער, מיט אַ ליכטיגע קליינע ווייסע באָרד. ער איז געגאַנגען אין גאַנצען אָנגעטהאָן אין ווייסען, און מיט זיינע ביינערדיגע נאַקעטע הענד, וואָס האָבען זיך אַרויסגעוויזען פון זיין קיטעל אַרויס, האָט ער צוגעהאַלטען דעם צורייצטען עולם:

— וועה צו די אויגען, וואָס זעהען דאָס! — האָט דער אַלטער געשריען — זיינען דאָס רחמנים בני רחמנים? ווי פאַרגעסט איהר זיך אַ מינוט פאַר'ן טויט, איידער דער גרויסער נסיון קומט!

דער עולם האָט זיך אויפגעשטעלט פאַר דער אַלטער ווייסער באָרד מיט די נאַקעטע הענד און גרויסען קיטעל. און, אַז מענדעל האָט איהם געקוקט אין פּנים אריין — האָט איהם אַ שרעק אַרומגענומען, „דאָס הייליגע שניידעריל":

— ישראל ערבין זה בזה! — האָט דער אַלטער מאַן אָנגעהויבען צו רופען מיט זיין קול, אַז איהר וועט די גוים אויס'הרג'ענען, וועלען זיי נקמה נעהמען אָן אידען אין אַנדערע שטעדט. אידען טאָרען נישט האָבען קיין כעס, מיר טאָרען ניט נעהמען קיין נקמה, נאָר דער רבונו של עולם אליין — ער וועט נעהמען פאַר אונז נקמה! באַהאַלט אייער גבורה פאַר דער ריכטיגער מינוט, ווען דער גרויסער נסיון וועט קומען, פאַר קדוש השם, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה!

— זיי האָבען אונז צו די קאַזאַקען פאַרקויפט! זיי וועלען אונז ממית זיין ווי אין נעמיראָוו, — האָט ווער געשריען פון עולם.

— און וואָס זיינט איהר מעהר פון די נעמיראָווער אידען? זיי האָבען געמעגט שטאַרבען אויף קדוש השם? דער רבונו של עולם וויל אונזערע נשמות, וועלען מיר זיי איהם געבען בשמחה ובששון, וידינו תהיינה נקיות. מיר וועלען נישט זיין ווי די גוים. זיי האָבען אונז פאַרקויפט, זאָל גאָט'ס כעס פאַר דאָס אידישע בלוט, וואָס גיסט זיך ווי וואַסער, פאַלען אויף זייערע קעפּ. מיר וועלען נישט נקמה נעהמען, מיר וועלען נישט פאַרשוועכען דעם קדוש השם, וואָס

גאָט וויל פון אונז, מיט נקמה. מיר מוזען זעהן און שווייגען — אזוי איז דער רצון פון גאָט. אידען, גיט אָפּ די כלי־זיין, אז דער רבונו של עולם וויל אונז העלפען, באַדאַרף מען דען די כלי־זיין, די שטיקלעך האָלץ און אייזען? דער כל יכול, דער וואָס הימעל און ערד איז אין זיין האנד, באַדאַרף דען האָבען די מענשליכע כלי־זיין אונז צו העלפען? דאָס איז אַ הילף פאַר די גוים. דאָס איז זייער גבורה. אונזער גבורה איז גאָט, און פאַר איהם באַהאַלט אייערע כחות, פאַר דער אמונה און פאַר דער תורה, ווען דער גרויסער נסיון וועט קומען!

באַלד איז איינער פון עולם ארויס, צוגעגאַנגען צום פּוילישען פּריץ, וואָס איז געשטאַנען מיט זיינע פּאָליאַקען, און געטרייסעלט זיך פון שרעק פאַר דער גרויסער אונפאַרשטענדניס, וואָס טהוט זיך פאַר זיינע אויגען, און געוואָרפען די כלי־זיין צו די פיס פון פּריץ.

און איינער נאָכ'ן אנדערען זיינען זיי צו צום פּריץ און צו זיינע פיס געוואָרפען די מענשליכע כלי־זיין.

און אויף זייערע פנים'ער האָט געשיינט דער שמייכעל פון גליק. און זייערע אויגען זיינען געווען באַגלאַנצט מיט אַ הייליגען גלאַנץ און מיט אַ באַהאַלטען אינערליך גליק, וואָס האָט באַזעעלט זייערע פנים'ער, האָבען זיי געוואָרפען דאָס געוועהר צו דעם פּריץ'ס פיס, נישט אויפהויבענדיג דעם קאָפּ און נישט שענקענדיג איהם אַ בליק, ווייל זיי זיינען געווען פאַרנומען מיט זייער אינערליך גליק און מבטל געווען דעם פּריץ.

דער פּריץ האָט אַ באַפעהל געגעבען, און די פּאָליאַקען האָבען געעפענט די בראַהמע. די אידען האָבען זיי שוין קיין וואָרט נישט געזאָגט. און באַלד האָבען זיי די פּוילישע זעלנער ארומגערינגעלט און געזאָגט זיי צו געהן. די אידען האָבען זיך געלאָזט. רבנים אין טליתים זיינען געגאַנגען פאָראויס און די אידען נאָך זיי. און באַלד האָט דער גאַנצער עולם, מענער, ווייבער און קינדער אָנגעהויבען צו זינגען נאָך די חזנים מיט אַ פרעהליך קול:

„לדוד ה׳ אורי וישעי ממי אירא,

„ה׳ מעוז חיי ממי אפחד!“

און מיט געזאַנג זיינען זיי געגאַנגען אַנטקעגען דעם טויט.

פערצעהנטער קאפיטעל

כי עליך הרגנו כל היום.
(תהלים).

די קאזאקען האבען שוין אפגעוואָרט אין דרויסען. זיי האבען ארומגערינגעלט די אידען און אנגעהויבען זיי צוזאמענצוטרייבען אזוי ווי שאף, און געיאגט זיי אין א גרויסען סאד אריין, וואס איז געווען ארומגערינגעלט מיט א פלויט. עס זיינען געווען ארום צוויי טויזענד אידען מיט פרויען און קינדער. צווישען זיי האבען זיך אויך געפונען א פאר רבנים. דער אלטער רב, ר׳ אהרן, דער ראש הישיבה פון טולטשין און אנדערע רבנים, וועלכע זיינען געווען גרויסע בעלי מקובלים. און זיי מיט דעם הייליגען שניידעריל וואס איז שוין אויך געגאנגען אנגעטהאן אין זיינע תכריכים, מיט׳ן טלית איבער׳ן קאפ, האבען געפיהרט די אידען. די חזנים האבען אלץ נישט אויפגעהערט צו זינגען, כדי די אידען זאלען נישט אריינפאלען אין עצבות, און זאלען חלילה נישט קומען צו קיין שוואכקייט... און דער עולם נאך זיי:

„אם תקום עלי מחנה, לא תרא לבי,
אם תקום עלי מלחמה, בזאת אני בוטח."

עס האבען נישט געוואוסט די אידען, וואס די קאזאקען ווילען מיט זיי טהאן: צי זיי ווילען זיי לאזען לעבען, צי אוים׳הרג׳ענען. עס איז זיי געווען אלץ איינס. עפעס אן אונפארשטענדליכער מוט האט זיי באזעעלט צום שטארבען. זיי האבען געזעהן די טויערען פון גן־עדן, ווי זיי עפענען זיך פאר זיי. און נישט פאר׳ן טויט האבען זיי זיך געשראקען, נאר א טיפע שרעק האט זיי ארומגענומען אז מען זאל זיי נישט צושיידען, אז מען זאל פון זיי די פרויען, די קינדער נישט אוועקנעהמען. זיי זיינען גרייט געווען אליין זייערע אייגענע צו טויטען, איידער זיי זאלען חלילה פארשוועכט ווערען. עס האבען געקוקט די פרויען אויף די מענער, און אין זייער בליק איז

געווען דאָס פאַרשטענדניס פאַר׳ן טויט. זיי האָבען נישט געוויינט, אפילו די קינדער האָבען נישט געוויינט. דאָס געזאַנג פון די חזנים האָט זיי אריינגעבראַכט אין אַזאַ ערהויבענקייט, אין אַזאַ זעעלישע פרייד, אַז עס איז פאַרלאָרען געגאַנגען פון זיי יעדעם ערדישע גע־פיהל, און אַ טייל פון זיי האָבען שוין געלעבט אין דעם ווייטען אונבאַגרענצטען לעבען פון יענער זייט...

דער גאָרטען איז פול געווען מיט רייפע פרוכטען. עס איז שוין געווען אין די אלול־טעג, און די זון האָט געשיינט, און די וועלט האָט אויסגעזעהן יום־טוב׳דיג, און אַלע זיינען געווען צוזאַמען, און די חזנים האָבען געזונגען. האָבען אַ טייל פון זיי געזעהן בלויע ליכט, ווי דער הימעל עפענט זיך פאַר זיי, און זיי שווימען שוין אריין אין דער אונענדליכקייט, און אַ טייל פון זיי האָבען געהערט דאָס געזאַנג, וואָס דרינגט פון יענער וועלט, וואו גאָט זיצט מיט די צדיקים און לערענט מיט זיי תורה, און די קינדער האָבען געמיינט, אַז אַ גרויסער, גרויסער יום־כפור איז געקומען, און אָט באַלד וועט משה רבנו קומען, און דוד המלך וועט שפּיעלען מיט׳ן פידעלע, און אָט רייט דער מלך המשיח אויף אַ ווייסען פערד. ער רייט, ער רייט פון די וואָלקענס אַרויס, און אַלע וואַרטען אויף איהם, און אָט באַלד קומט ער אָן... און באַלד שטייגט ער אַראָפּ פון די וואָלקענס.

און די שרעק איז איבערגעגאַנגען אין פרייד. אַן אונענדליכע טיעפע פרייד האָט געהערשט צווישען מענש און מענש. פאָטערס, מוטערס און קינדער זיינען זיך צוזאַמענגעקומען און די גאַנצע עדה איז געוואָרען ווי איין משפחה, די אידען האָבען זיך אָנגעהאַלטען איינער דעם אַנדערען ביי די גאַרטלען, און די קינדער האָבען זיך געקלאַמערט אַרום די מוטערס, און די גאַנצע עדה אידען האָבען זיך געקליבען אַרום די רבנים און די חזנים, און באַלד איז דער יום־טוב געוואָרען אונגעהייער גרויס, און קיינער ווייסט נישט ווי אַזוי האָט פּלוצלונג ווער פון עולם אָנגעהויבען הלל צו זאָגען:

„הללויה, הללו עבדי ה׳, הללו את שם ה׳.“

די חזנים האָבען אויפגעכאַפּט דעם הלל, און אָנגעהויבען צו זינגען די פסוקים תהלים מיט דעם יום־טוב׳דיגען נגון. דאָס הלל זאָגען האָט די אידען אריינגעבראַכט אין אַזאַ באַגייסטערונג, אַז זיי האָבען אונטערגעכאַפּט דעם נגון, און די גאַנצע עדה אידען, מענער,

ווייבער און קינדער האָבען פאַרהילכט דעם גאָרטען מיט יום־טוב'דיגען געזאַנג:

מִמזרח שמש עד מבואו מהלל שם ה',
רם על כל גוים ה', על השמים כבודו.
מי כה' אלהינו, המגביהי לשבת?

און עס האָבען נישט געזעהן די אידען, ווי דער גאָרטען איז פול געוואָרען מיט קאָזאַקען, טאָטערען; טייל פון זיי זיינען געווען האַלב נאַקעט, מיט אַרויסגעשטאַרטשענדע לייבער, מיט באַנעגעלטע בור־לאַוועס אין די הענד; אַנדערע האָבען געהאַלטען קרומע שווערדען, און די טאָטערען, מיט קליינע, האַלב־פאַרמאַכטע אויגען האָבען זיך צוגעקוקט צו די ווייבער און די מיידלעך און די קינדער. די אידען האָבען קיינעם נישט געזעהן. אַלע זיינען געווען צוגעקלעפּט איינער צום אַנדערען, ווי אַ סטאַדע שאָף, ווען אַ שטורם־ווינד בלאָזט, האָבען זיי זיך איינגעקופּיעט; די ווייבער מיט די קינדער געלאָזט אין מיטען און אַרום זיי די מענער, אָנהאַלטענדיג זיך ביי די גאַרטלען:

„מן המצר קראתי יה, ענני במרחב יה.
„ה' לי, לא אירא, מה יעשה לי אדם?
ה' לי בעוזרי, ואני ארא בשונאי!"

אין גאָרטען האָט זיך געהערט טראָמפּייטען. די קאָזאַקען האָבען געשריען הוררא, און דורכגעלאָזט אַ קליינעם, נידריגען קאָזאַק. ער האָט געטראָגען אַ לאַנגען פוטערנעם מאַנטעל, און אַ פוטערנעם הוט מיט אַ גרויסען בוש פעדערען אינ'ם הייסען אלול טאָג. די זון האָט געברענט, און דער קאָזאַק האָט נאָכגעשלעפּט זיין פוטערנעם מאַנטעל; הינטער איהם איז נאָכגעגאַנגען אַ פּאָפּ אין אַ ווייבריש זיידען קלייד און געהאַלטען אַ גרויסען צלם אין דער האַנד. אַ כאָר צערקווישע זינגערס זיינען נאָכגעגאַנגען נאָכ'ן פּאָפּ, פיהרענדיג פאַראויס אַ פאָהן מיט אַ הייליג בילד. די אידען האָבען נים געזעהן נים קרוּוואָ־נאָס'ן דעם קאָזאַצקישען הויפּטמאַן און נים די צערקווישע פּראָצעסיע. זיי האָבען פאַרמאַכט די אויגען, אז זיי זאָלען נים זעהן דעם

צלם מיט׳ן הייליגען קריסטען־בילד און האָבען העכער אויפגעהויבען זייערע שטימען זינגענדיג די קאַפּיטלאַך תהילים:

„כל גויים סבבני בשם ה׳ כי אמלם
„סבני גם סבבני בשם ה׳ כי אמלם
„סבני כדבורים דעכו כאש קוצים בשם ה׳ כי אמלם,

האָבען די אידישע שטימען זיך אויסגעמישט אינאיינעם מיט׳ן צערקווישען כאָר, און עס איז געווען ווי דער מערדער און דער קרבן זינגען צוזאמען זייער לויב פאר גאָט אין דעם הערליכען זונען־טאָג. באַלד איז דאָס צערווישע זינגען פארשטומט געוואָרען. דער פּאָפּ האָט גענומען די פאָהן מיט׳ן הייליגען בילד און אריינגעשטעקט אין דער ערד, אויף אַ גרין בערגעל נעבען דער פאָהן האָט זיך אוועקגעשטעלט דער קרענקליכער נידריגער קאָזאַק, וואָס האָט זיך געמוטשעט אין דעם לאַנגען פוטערנעם מאַנטעל, קריווע־נאָס׳ פּנים איז געווען טרויעריג און קאַלט ווי דאָס פּנים פון אַ קראַנקען מענשען. אַ מינוט האָט ער זיך אומגעקוקט אויף די צונויפגעפּרעסטע אידישע עדה, ווי זיי האַלטען זיך ארום ביי די הענד אַלע אינאיינעם, און זייער זינגען שטייגט וואָס אַמאָל העכער מיט מעהר פרייד און בעגייסטערונג, און זעהן ניט איהם, ניט דאָס הייליגע בילד און ניט די קאָזאַקען ארום מיט די שווערדען און פּיקעס און באַלאַוועס, — ווי זיי וואָלטען ערגעץ וואו אוועקגעגאַנגען און געזעהן אַנדערע זאַכען און געהערט אַנדערע שטימען — און ווייסען ניט וואָס עס טהוט זיך ארום זיי.

קריוואָ־נאָס האָט זיך דערשראָקען פאַר דעם שטורמישען געזאַנג פון די אידען. ער האָט זיך דערשראָקען פאַר די פרייד וואָס שיינט אראָפּ פון די אידישע פּנים׳ער, און שטעהן געבליבען אַ פאַרוואונדערטער און ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן. זיין קרענקליך געזיכט איז בעלעבט געוואָרען און זיינע קליינע אויגען האָבען זיך ברייט אויפגעעפענט און אויסגעדריקט שרעק. דער פּאָפּ האָט איהם געגעבען דעם צלם אין דער האַנד אריין.

קריוואָ־נאָס האָט ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן מיט׳ן צלם. ער האָט געקוקט אַמאָל אויף די קאָזאַקען, אַמאָל אויף די אידען מיט שרעק. ענדליך האָט ער אויפגעהויבען דעם צלם הויך איבער זיין קאָפּ און ווי ער האָט געפיהלט דעם צלם אין זיין האַנד האָט ער צוריקגעקראָגען זיין זיכערקייט.

— אידען, האָט ער גערופען — דער וואָס וועט צוקומען צו דער פאָהן און בוקען זיך פאַר׳ן צלם, דער וועט בלייבען לעבען!

די אידען האָבען ניט געהערט זיינע ווערטער. זיי האָבען ניט געזעהען ווער עס שטעהט דאָרט, און ווער עס רעדט דאָרט. קיינער פון זיי האָט קיין איין בליק ניט געשאָנקען ניט קריוואָ־נאָס׳ן און ניט די קאָזאַקען. ווידער האָט זייער שטימע געקלונגען מיט פריידען צווישען די בוימער און ליכטיגען הימעל אריין:

קול רנה וישועה באהלי צדיקים,
ימין ה׳ עושה חיל.

— אידען, איך רוף אייך נאָך אמאָל, איהר הערט ניט? דער וואָס וויל בלייבען לעבען זאָל אהער קומען צו דער פאָהן און בוקען זיך פאַר׳ן צלם!

„ימין ה׳ רוממה
„ימין ה׳ עושה חיל —

האָט דאָס אידישע געזאַנג געקלונגען העכער און ברייטער אינ׳ם גאָרטען.

קריוואָ־נאָס איז געשטאַנען צומישט און ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן, און געקוקט מיט פערוואונדערונג אויפ׳ן פּאָפּ.

— דעם שטן שיקען זיי אָן אויף דיר, פאַרטרייב איהם און טהו גאָט׳ס זאך, — האָט דער פּאָפּ געזאָגט צום ציטערענדען קריוואָ־נאָס, און איהם איבערגע׳צלם׳ט דריי מאָל.

— צום לעצטען מאָל רוף איך צו אייך: דער וואָס וועט אָנ־נעהמען די קריסטליכע אמונה וועט בלייבען לעבען. — קומט אהער צום צלם!

„זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו,
„זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו“.

האָבען די אידען אָבגעענטפערט אין געזאַנג.

און ווידער איז קריוואָ־נאָס שטעהן געבליבען און ניט געוואוסט, וואָס צו טהאָן און געקוקט מיט פערוואונדערונג אויפ׳ן פּאָפּ.

— טהו גאָט׳ס זאך — האָט דער פּאָפּ איהם געהאַלטען אין איין צלמ׳ען.

— קאָזאַקען, אויף די אידען, הורא!

און א געשריי „הורא“ האָט פאַרהילכט דעם גאָרטען, און פון

אלע ווינקעלעך פון גאָרטען האָבען זיך קאָזאַקען געלאָזט לויפען אויף די גרופּעס אידען. טייל האָבען געהאַלטען אין האַנד קרומע שווער־דען, אַנדערע לאַנגע פּיקעס, און גאָר אַנדערע בענעגעלטע בולאַוועס, און געוואָרפען זיך אויף די אידען.

די אידען האָבען זיך אַרומגענומען, מענער און ווייבער און קינ־דער האָבען זיך געהאַלטען געאַרעמט, און האָבען געשריען אינאיינעם:

שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד!

באַלד האָט זיך גערדאַכט, אַז דאָס רופען צו גאָט האָט איבער־שטיגען דאָס געשריי פון קאָזאַקען. נאָר איינציגווייז זיינען זיי פאַרשטומט געוואָרען, אויסגעלאָשען געוואָרען אין מיטען, ווי ברע־נענדיגע ליכטער, און עס האָט זיך אוועקגעלעגט צווישען דעם צו־טראָטענעם גראָז און צובראָכענע צווייגען גאַנצע משפּחות, פאָטער, מוטער און קינדער, זייער בלוט איז געוואָרען צוזאַמענגעמישט, און זייערע נשמות זיינען אויסגעגאַנגען אינאיינעם, אַרומהאַלטענ־דיג זיך פעסט ביי די אָרעמס, און אינאיינעם רופענדיג: „שמע ישראל!“

פערצעהן הונדערט מאַן, ווייב און קינד, זיינען אין דעם טאָג, אין גאָרטען אין טולטשין אויסגעשלאַכטעט געוואָרען פון די קאָזאַקען. די איבעריגע האָבען די טאָטערען אוועקגעפיהרט אין די שקלאַפען־מערק. נאָר קיין איינער פון זיי האָט ניט זיין לעבען געקויפט מיט זיין אמונה.

אונטער אַ בוים צווישען צוטרעטען גראָז און אָבגעהאַקטע צוויי־גען האָט זיך געוואַלגערט דער קערפּער פון פּרנס פון זלאָטשאָוו. די אויגען זיינע האָט ער געהאַלטען אָפען, און געווענדעט צום הימעל. דאָס פּנים זיינס וואָס איז דורך די לעצטע פּאָר מאָנאַטען פערעלטערט געוואָרען, האָט אפילו נאָך איצט, ביי דער בלייכקייט פון די ליפּען, געוויזען שטאַרקייט און לעבעדיגקייט, און עס האָט זיך גאָר ניט גע־וואָלט גלויבען, אַז דאָס אָבגעברענטע געזיכט מיט די אָבגעשיילטע הויט איז טויט. ווייל אויף דעם פּנים האָט געשיינט דאָס רוהיגסטע און געזונדסטע שמייכלען.

און אפשר איז עס געוועזען דערפאַר, ווייל נעבען איהם איז יוכבד

געלעגען. נור ווי איהר פּנים האָט אויסגעזעהן קען מען ניט וויסען, ווייל זי האָט געהאַלטען איהר פּנים איינגעגראָבען אין זיין ברוסט...

אין גאָרטען איז שטיל געווען, ווי אין סטעפּ. צווישען גראָז און אָבגעהאַקטע צווייגען, צווישען צוטרעטען אויבסט און טרוקענע בלעטער, האָבען זיך געוואַלגערט קערפּערס, צוטרעטענע און צושפּאָלטענע, ווי די פּרוכט פון די בוימער. מען האָט געקענט מיינען אַז עס ליגען נור פּעקלעך אָנגעטהועכטס בעשמוצט מיט בלאָטע און בלוט. נאָר דאָרט וואו עס האָט זיך אַרויסגעוויזען אַ פּנים, צי פון אַ מאַן מיט פאַרגליווערטע פּאות אין בלוט, צי פון אַ פרוי מיט פאַרשלאָסענע טויבען־אויגען, צי פון אַ שלאָפענדעס קינד — האָט אַרויסגעשיינט אַ שטילער, צניעות׳דיגער שמייכעל פון באַהאַלטען אינערליך גליק. ווי די מענשען וואָלטען ווייטער געלעבט, און זיי זעהען עפּעס אין זייער לעבען, הערען עפּעס, ניט פון דער וועלט און ניט פון דער ערד...

אויפ׳ן גרינעם בערגעל האָט אַ פאַרשעהמטע געפּלאַטערט די קריסטליכע פאָהן. קריוואָ־נאָס האָט זי פאַרגעסען מיטצונעהמען, ווען ער איז געגאַנגען אין שטאָדט אריין אויסמאָרדען די קריסטליכע פּוילישע באַפעלקערונג...

פונפצעהנטער קאַפּיטעל

אין סאָד

אין סאָד ביי יערעמ׳ס מוטער האָט אַ גאַנצען טאָג געשמעקט מיט האָניג. די בינען זיינען אַריין און אַרויס פון די בין־שטאָקען, וואָס זיינען געווען אין אויסגעהוילטע בוימער, און האָבען זיך געראָיעט אַרום די אָנגעהיצטע ווייסע האָניג־בלימלעך, מיט וועלכע די גאַנצע לאָנקע פון גאָרטען איז געווען באַשאָטען. די בוימער האָבען זיך געבראָכען אונטער די שווער־בעלאָדענע צווייגען מיט פאַרטיגע פלוימען, וועלכע זיינען געפאַלען פון די בוימער: קיינער האָט זיי ניט אויפגעקליבען, און זיי האָבען געפוילט אין גראָז, פאַרשפּרייטענדיג

דעם געשמאַק פון פוילענדעם אויבסט. אין סאַד האָבען זיך ארומגעדרעהט אַ צוויי—דריי פויערישע שעפּסען, שוואַרץ־וואָליגע, מיט פויערשע קעפּלעך, וועלכע האָבען זיך געלאַנגווייליגט גריזשענדיג דאָס גראָז, און פאַר לאַנגווייליגקייט האָט איינס דאָס אַנדערע געלעקט מיט די צונגען. אַ שאַר קאַטשקעלעך זיינען אָנגעקומען צו געהן אין אַ סטאַדע, ווי אַ דעפּוטאַציע פון בכבוד׳ע בעל־הבית׳טעם מיט אַ וויכטיגער שליחות, האָבען זיך געוויעגט מיט זייערע פעטע לייבלעך אויף די קורצע פיסלעך. אַ גאַנז האָט פון דער העלער הויט געגעבען אַ פליה אַריין מיט צופלאָשעטע פליגעל, און מיט אַ געשריי און אַ ליאַרם זיך געלאָזט, נור אָנטרעפענדיג פלוצלונג דעם הונד בוגא, וועלכען זי האָט אויפגעוועקט פון זיין שלאָף, האָט זי זיך אָבגעטרייסעלט, אַ דערשראָקענע, און וועלענדיג אויסמיידען אונאַנגענעהמליכקייטען, האָט זי זיך אָבגעטראָגען אָן אַ זייט, אַראָבגעלאָזט די פליגעל און בארוהיגט זיך.

אין סאָד, צווישען די שעפּסטען, קאַטשקעס, גענז און אַנדערע הויזליכע געפליגעל און חיות, האָט זיך ארומגעדרעהט דבורה. אויף איהרע פיסלעך האָט זי געטראָגען קלימפּערלעך, וואָס יערעם האָט איהר אָנגעטהאָן, כדי זי זאָל ניט קענען אַנטלויפען, און ער זאָל שטענדים הערען איהרע טריט. און זי האָט שוין געטראָגען אַ קאַזאַצקישען שלייער אויפ׳ן קאָפּ אַנשטאַט איהר הייבעל, וואָס האָט איהר פאַרשטעלט דאָס געזיכט. זי איז געגאַנגען איבער דעם גאָרטען טרויעריג, און די גלעקלעך האָבען צוגעקלונגען צו איהרע טרויעריגע טריט. און אַזוי איז זי צוגעקומען צום וואַסער, וואָס איז געפלאָסען אונטער דעם סאָד, און אַוועקגעזעצט זיך ביים באָרטען פון טייך און געקוקט אין וואַסער אַריין.

אָבער יערעם האָט נאָכגעפאָלגט. ער האָט געהיט איהרע טריט, און איז לאַנגזאַם צוגעקומען צום וואַסער און געבען איהר זיך אַוועקגעזעצט.

— פאַרוואָס ביזטו נאָך אַזוי טרויעריג, דו שעהנע אידישקע? דייניגע קענסטו נאָך אַלץ ניט פאַרגעסען. כשוף האָסטו מיר געטהאָן און מיין האַרץ האָסטו מיר פאַר׳סם׳ט. וועה צו מיר, וואָס וועל איך טהאָן? וואָס וועל איך טהאָן?

— זיי שטיל, יערעם, דו האָסט דאָך מיר צוגעזאָגט, אַז ביז צו

דער חתונה וועסטו מיך ניט פיניגען, אז דו וועסט מיך לאָזען באַקלאָגען די מייניגע.

— אוי, וואָהר איז עס, וואָהר. איך האָב דיר צוגעזאָגט. אָבער דאָס הארץ ווערט אויסגעדאַרט, ווי אַ קוואָל אַ פאַרטריקענטער, קורקענדיג אויף דיר. און אונזער ברויט ווילסטו ניט עסען. פאַרשעהמסט נאָך אונזער מאָהלצייט, נאָר וואָס די ניאַנע ברענגט דיר, אויבסט און גרינס. און דו ביזט דאָך שוין אַ כלה מיינע.

— די טויטע האָב איך צוגעזאָגט, יערעם, אָבהיטען זייער געזעץ, ביז איך וועל ניט אוועקגעהן פון זיי. אָ, לאָז מיך, יערעם, מיין געזעץ אָבהיטען. דו ביזט דאָך אַ גוטער, און דו האָסט דאָך מיך ליעב.

— יא ליעב האָב איך דיך ליעב דבורה. איך וועל פאַר דיר יונגערהייט פון דער וועלט אוועקגעהן. איך וועל פאַר דיר אַ פאַרברעכען באַגעהן. אַ ברודער אַן אייגענעם קען איך הרג׳ענען פאַר דיר. זאָג, איך וועל מיט דיר אין עק וועלט געהן. אויף אַן אינזעל אַן איינזאַמען זיך באַזעצען, אַ וואַסערעל אַ קליינעם וועט סאַר אונזער הייזעל פליסען, און רויטער מאָהן וועט פאַר אונזער פענסטער בליהען. און איך וועל זיין דער פויער און דו וועסט זיין מיין קעניגין — אוי, דו קעניגין, דו מיינע, דו, מלאכ׳ל דו מיינס, דו ריינע טויב, וואָס איז דאָס אין דיר? דיינע אויגען, דיינע טויבענדיגע, צוברעכען מיר דאָס הארץ, און איך וואָלט געשטאָרבען דאָ אויפ׳ן אָרט, — האָט דער שגץ זיך אראָבגעבויגען פאַר איהר, און זיין פנים אין זיינע הענד איינגעגראָבען און האָט זיך פלוצים צעוויינט ווי אַ קליין קינד.

— שטיל דיך איין, יערעם, דו ביזט גוט, און איך מיליע (ליעב) דיך, אַ הארץ איז ביי דיר אַ גוטס. שטיל דיך איין, יערעם, — האָט זי געגלעט מיט איהרע הענד זיינע האָאַר, ווי אַ הארינטע אַ הונד.

— אָ, דו וויים שעפּסעלע מיינס, אָ, דו טויב מיינע. דו יונגע, אומשולדיג קאַלב מיינס, וואָס פייניגסטו מיך אזוי, מיין ליעבע, וואָס ציהסטו מיין הארץ אויס? אָ, מאַך שוין באַלד אַן ענד צו מיין לעבען.

— אָ, לעבען וועסטו, יערעם, דו ביזט יונג און שטאַרק, און דו ביזט גוט.

— אָבער, וואָס טויג מיר שוין מיין לעבן, אז איך וויים ניט ווען דו וועסט מיינע זיין. טאָג אויף טאָג לעגסטו אָפּ. און די ליעבע נאָגט מיין הארץ, ווי אַ וואָרעם אַ בוים. און איך טריקען איין. זאָג

מיר, דו מלאך, וואו וועל איך מיין הויז שטעלען? ביי וועלכען וואַסער און אין וועלכען לאַנד?

— אַ, יערעם, דו וועסט ניט לאַנג צו וואַרטען האָבען, ניט לאַנג מעהר, — האָט זי געזאָגט מיט אַ טרויעריגקייט.

— זאָג מיר, ווען?

— געזאָגט האָסטו מיר צוגעזאָגט, אַז דו וועסט מיך ניט פֿייַגיגען, דו האָסט דאָך מיך ליעב.

— שוין, איך שווייג שוין. אַז דו ווילסט זאָג, אַז דו ווילסט ניט, ציה מיין נשמה, ציה מיין הארץ, זאָל עס נאַגען און נאַגען ביז איך וועל שטאַרבען, — האָט דער גוי איינגעגראָבען זיין פּנים אין גראָז.

— שוין באַלד וועט קומען די ענד. וואַרט נאָך אַ ביסעל, יערעם. אָט, באַלד, אָט באַלד, — האָט זי איהם באַרוהיגט מיט איהר ווייכער קיהלער האַנד אויף זיין קאָפּ, און איהרע ברענענדיגע אויגען האָבען ערגעצוואו געקוקט.

ער האָט זי אָבגעהיט ווי אַן אויג אין קאָפּ און נאָכגעגאַנגען איהר פוס טריט, ווי אַ געטרייער דיענער. קאָזאַקען און פּויערים האָבען פון איהם דאָס געלעכטער געמאַכט, געררייצט זיך מיט איהם, וואָס ער האַלט זיך מיט דער אידישקע. און אַ געמורמעל איז אַרומגעגאַנגען, אַז ניט אַנדערש — סיידען די אידישקע האָט איהם כשוף אָנגעטהאָן.

איינמאָל איז יערעם צוריקגעקומען פון שטאָדט און דבורה׳ן עפּעס מיטגעבראַכט:

— אַלע אידען און ליאַכען אויסגעהרג׳עט אין טולטשין. קיין איינער ניט לעבען געבליבען.

— פון וואַנען ווייסטו, יערעם? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— די פּויערים האָבען עס אין שטאָדט דערצעהלט. פיעל גוטס האָבען זיי אין שטאָדט געבראַכט פון טולטשין, וואָס זיי האָבען פון די אידען צוגענומען. אָט האָב איך דיר אויך עפּעס געבראַכט, מיין שעהנע אידישקע, ביי אַ פּויער אָבגעקויפט, פאַר דיר. אַ פּעלץ איהם געגעבען דערפאַר.

און יערעם האָט אַ פּאָר גאָלדענע שיכעלעך אַרויסגענומען פון אַ פּאַטשיילע און איהר געגעבען.

מען זאָגט, אַז אַזעלכע שיכעלעך קויפען די אידען זייערע כלות.

און די אידישקעס האָבען זיי זעהר ליעב צו טראָגען. האָב איך זיי דיר געקויפט, מיין שעהנע אידישקע.

דבורה האָט גענומען די שיכעלעך און זיי בעקוקט. זי האָט זיי דערקענט. עס זיינען געווען די שיכעלעך וואָס שלמה האָט איהר מיט־געבראַכט פון לובלין, ווען ער איז אהיים געקומען פון דער ישיבה.

— פון וואַנען האָסטו זיי? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— פון א פויער אָבגעקויפט. ער האָט זיי ביי א טויטען אידען געפונען, וואָס זיי האָבען אין טולטשין אויסגעהרג׳עט. ער האָט זיי צום הארצען געהאַלטען צוגעדריקט.

א יונגער געווען, דער איד אָדער אַן אַלטער שוין? — האָט איהם דבורה געפרעגט.

— איך וויים ניט, מיין שעהנע אידישקע. דאָס האָט ער מיר ניט געזאָגט, נאָר פאַרוואָס ביזטו אזוי בלייך געוואָרען, מיין טייבעלע?

— דערנאָך, דערנאָך וועל איך דיר זאָגען. ניאַנע, איך וויל צו דער ניאַנע.

— וואָס איז דיר? פאַרוואָס ביזטו אזוי בלייך, מלאך דו מיינער, טייבעלע דו קליינס, וואָס? — איז דער גוי געשטאַנען פאַרוואונדערט.

— דערנאָך וועל איך דיר אַלעס זאָגען. אָ, יערעם, באַלד, אָט באַלד וועט מיין חתונה זיין. נאָר אויף די שיכעלעך האָב איך געוואַרט. איצט אָט באַלד וועט עס נעהמען אַן ענדע. ניאַנע!

— ניאַנע, — האָט יערעם אָנגעהויבען צו רופען. און זי האָט קוים צייט געהאַט, די אַלטע ניאַנע פון סאַד ארויסצולויפען, וואו זי האָט די הינער געקאָרמעט, ווען דבורה איז אויף דער לאַנקע געפאַלען.

— וואָס איז מיט איהר? — האָט דער גוי געפרעגט די ניאַנע.

די ניאַנע האָט דערזעהן די שיכלעך אין דבורה׳ס הענד, און זי האָט א גרויסען געשריי געגעבען:

— גאָט, האָב רחמנות! — און געכאַפּט דבורה׳ן אין איהרע אָרעמס.

יערעם איז געשטאַנען א פאַרוואונדערטער.

זעבצעהנטער קאַפּיטעל

אין די גאָלדענע שיכלעך

אין דעם זעלבען אווענט האָבען זיך די ווייסע האָניג־בלימלעך צעוואַרעמט און דער האָניג געשמאַק איז געשטאַנען אין גאָרטען. אין דער לופט האָבען זיך אָנגעצונדען און זיינען פערלאָשען געוואָרען גלי־הענדע ווערים, ווי נשמות בלאָנדזשענדיגע. ווייט אין סטעפּ, אין דרוי־סען האָבען פייערלעך געבלאָנדזשעט, אָנגעצונדען זיך און אויסגעלאָ־שען. יעדער רויטער מאַהנקאָפּ האָט אויפגעפלאַקערט. די שטערען האָבען זיך געריבען איינס אָן אנדערען און די לופט איז באַלויכטען געוואָרען מיט אויסטערליש ליכט, ווי זי וואָלט פול געווען מיט אונ־זעהבאַרע קערפּערס, וואָס זיינען געקומען אריינצושווימען אין אונזער אטמאָספערע פון אַ פרעמדער וועלט.

דבורה איז געשטאַנען אין דרויסען, אין סאָד, ביים פלאַקער פייער, וואָס יערעם האָט אָנגעצונדען. פון דער כאַלופּע האָט זיך געהערט דאָס גרימפּלען פון אַ „לירע", וואָס אַ פארבלאָנדזשעטער „אַלטער" האָט געשפּיעלט און געזונגען אַ באַלאַד פאר די פארזאַמעלטע פויערים. שכור'ע געשרייען, וויינען און לאַכען האָט זיך געהערט פון דער כאַ־לופּע. אין דער כאַלופּע איז געווען אָנגעוואָרפען דאָס גערויבטע אי־דישע האָב און גוטס, וואָס די גוים האָבען מיטגעבראַכט פון טולטשין. זיי האָבען זיך צוטיילט מיט דעם אידישען גוטס, און געטרונקען פון אידישען וויין. און דער אַלטער האָט פאַר זיי געשפּיעלט אויף דער לירע.

דבורה איז געשטאַנען ביים פלאַם פייער, די קלומפּערלעך אויף איהרע פיס האָבען געקלונגען ביי איהר יעדער באַוועגונג. איהרע אויגען זיינען געווען געווענדט צום הימעל, צו די שטערען. איהר פיגור איז געווען ווי אַ יונגער בוים, און זי האָט גערעדט, ווי זי וואָלט וועמען געזעהן:

— באַלד קום איך צו דיר, מיין מאַן, מיין אויסערוועהלטער, איך

זעה דיך אין דעם ליכט, דו שטרעקסט אויס די הענד צו מיר. נעהם מיך צו דיר, מיין מאַן, מיין אויסערוועהלטער. איך בענק נאָך דיר.

זי האָט געזעהען אַ בלויען ליכטיגען ים. און באַשטערענטע שיפּ־לעך שווימען ארום. אַלע שווימען צו צו איין ברעג. דאָרט איז אַזוי ליכטיג. מען קען ניט אַריינקוקען אין דעם ליכט אריין. ווי ליכטיג דאָרט איז! דאָרט איז דאָס איינציגע, דאָס אייביגע, גאָט איז דאָרט, און אַלע שווימען דאָרט אָפּ צום ליכטיגען ברעג. אויף יעדען שיפעל גע־פינט זיך אַ אידישע משפּחה. זי קען זיי אַלעמען די, וועלכע שווימען אויף די שיפלעך. און זי זוכט צווישען די שיפלעך. און אָט דערזעהט זי איהם. ער ווארט מיט זיין שיפעל אויף איהר — און אַלע זיינען שוין אָבגעשוואומען — נור ער איינער אַליין ווארט, אָט רופט זי איהם:

— שלמה, שלמה, ווארט אויף מיר. איך קום, איך קום, איך קום, — האָט זי אויסגעשטרעקט איהרע יונגע הענד צום שיפעל, אין הימעל אריין.

וועמען זעהסטו? צו וועמען רעדסטו? וואָס איז מיט דיר, שעה־נע אידישקע?

— ריהר מיך ניט אָן, איך בין פייער, ועסט דיך אָנצינדען אָן מיר. דו זעהסט, איך ברען. איך בין אַ ליכט, וועסט דיך אָבבריהען!

איהרע אויגען האָבען געברענט, און איהר פּנים איז באַלויכטען געוואָרען פון דעם שימערענדיגען ליכט פון די שטערען. און איהר הויכע יונגע פיגור און איהרע לייכטע קאָלירטע שאַלען האָבען זיך ווי אָנגעצנדען אָן די פלאַמען פון פייער. זי האָט אויסגעזעהן ווי זי וואָלט געברענט.

יערעם האָט געקוקט אויף דבורה׳ן, ער האָט זי ניט דערקענט. איהם האָט זיך געדאַכט, אז ער האָט זי וואו און ווען געזעהן, ווען ער איז געוועזן אַ קליין אינגעל. און ער געדענקט ניט וואו ער האָט זי געזעהן. נאָר באַלד איז איהם ווי אַ ליכט פאַר די אויגען אויפגעגאַנ־גען — איך קען דיך, איך וויים ווער דו ביזט. איך וויים, אָ, איך זינ־דיגע נשמה, אָ, אָ! — און ער האָט זיך געגעבען אַ לאָז אראָב פאַר דבורה׳ן אויף די קניע און אָנגעהויבען צו בעטען, ווי מען בעט פאַר אַ הייליג בילד:

— אָ, גאָט, האָב רחמנות! — און איינגעגראָבען זיין פּנים אין זיינע הענד און אָנגעהויבען צו וויינען.

— איך ווייס. איצט ווייס איך. איך האָב דיך דערקענט. דו ביזט אַ הייליגע, דו ביזט אַ געטליכע. איך האָב דיך אין צערקווע געזעהן. אויפ'ן הייליגען בילד האָב איך דיך געזעהן. איך ווייס איצט אָ, איך זינדיגער מענש. דערבאַרעם דיך, דערבאַרעם דיך! — האָט דער גוי געשטאַמעלט.

— האָב ניט קיין מורא, יערעם, דו ביזט אַ גוטער. דיין האַרץ איז גוט. האָב ניט קיין מורא.

— אָ, איך זינדיגער מענש, האָב רחמנות. — און דער שגץ האָט זיך אויפגעהויבען און איז אַנטלאָפען פאַר איהר, און מיט אַ גרויס גע־וואַלד איז ער אין כאַלופּע אריין צו די פּויערים:

— פּויערים, גאָט איז אין סאַד, וועה צו אונז! — די פּויערים האָבען אָבגערוקט דאָס טרינקען. די לירע איז פאַרשטומט געוואָרען. זיי זיינען בלייך געוואָרען, און איינער האָט דעם אַנדערען געפרעגט:

— וואָס זאָגסטו?

אָבער יערעם האָט געוויינט און געשראָקען זיך, ווי אַ קליין קינד, און געוויזען מיט דער האַנד אויפ'ן סאַד.

— דאָרט, אין דרויסען.

די גוים זיינען געוואָרען אַנגעשטעקט מיט זיין שרעק. מיט אימה האָבען זיי זיך צוגע'גנב'עט צו דער טיר פון כאַלופּע און ארויסגעקוקט.

— וואו?

— דאָרט,ביים פּייער. איהר זעהט ניט? קוקט, קוקט.

— דאָרט שטעהט דיין אידישקע, ניט גאָט.

— איך האָב זי דערקענט. פון הייליגען בילד איז זי אַרבגעקומען. דאָס איז גאָט!

— זי האָט דיך פאַרבלענדעט. אַ כשוף דיר אָנגעטהאָן. זעהסט ניט, דיין אידישקע איז עס, ניט גאָט, ניט זינדיג.

— פּויערים, איך האָב זי דערקענט. געקוקט אזוי אין איהר פּנים, און זי דערקענט. זי איז אַ הייליגע, פון הייליגען בילד אַראָב־געקומען.

— זאָל זי באַווייזען, אַז זי איז גאָט.

— אַ וואונדער.

— אַ וואונדער זאָל זי באַווייזען, וועלען מיר גלויבען, אַז זי איז

גאָט, אַז ניט, איז דיין פאַרשאָלטענע אידישקע אַ כשוף־מאַכערין. פאַר־ברענען דאַרף מען זי.

— דעם פויער כשוף אָנגעטאָן. פאַרברענען אויפ'ן פייער־הויפען!

— פויערים, שווייגט, פאַרזינדיגט אייך ניט, — האָט יערעם גערופען, און צוגעהענדיג צו דבורה'ן, האָט ער געקניעט פאַר איהר פון דערווייטענס, און געבוקט זיך פאַר איהר, ווי פאַר אַ הייליג בילד.

— זאָג זיי, ווייז זיי, אַז איך בין זיך ניט טועה. זאָלען זיי גלויבען אין גאָט. אַ, באַווייז זיי, הייליגע, באַווייז זיי, אַז דו ביזט גאָט.

אַ לאַנגע ווייַלע האָט דבורה געשוויגען. דאַן האָט זי געווענדעט איהר באַלויכטען פנים צו יערעם, און זי האָט געזאָגט:

— רוף די ניאַנע, יערעם.

נאָר די ניאַנע איז שוין לאַנג געווען נעבען איהר. זי איז געלע־גען צו איהרע פיס און איינגעוויקעלט איהר פנים אין דבורה'ס קלייד און געוויינט.

— געה, ניאַנע, ברענג מיר די גאָלדענע שיכלעך, — האָט זי געזאָגט צו דער ניאַנע אויף אידיש.

— אָ, קינד מיינס, טייבעלע מיינס, איך וויל ניט. וואָס גערסטו טהאָן?

— איך באַפעהל דיר, ניאַנע, ברענג מיר די גאָלדענע שיכלעך.

די ניאַנע איז אַוועק און ארויסגעבראַכט איהר פון דער קאַמער די גאָלדענע שיכלעך.

— וויין ניט, זיי פרעהליך. טהו מיר אָן די שיכלעך. אַזוי ווי דו פלעגסט מיך אָנטהאָן, ווען איך בין אַ קליין קינד געווען, דו גע־דענקסט, דו האָסט מיך אַריינגעשיקט צו איהם, ווען ער איז אַ אינגעל געווען, מיט אַ באַר און מיט אַן עפּעל? — האָט זי געזאָגט צו דער ניאַנע אין דער שטיל.

— אָ, איך פאַרשטעה, איך פאַרשטעה. וואָס גערסטו טהאָן?

— איך געה דאָך צו איהם. ער וואַרט דאָך דאָרט אויף מיר אין זיין שיפעל, אַוועקצושווימען מיט מיר אין הימעל אריין. — און זי האָט ארומגענומען די ניאַנע און זי געקושט.

די ניאַנע האָט זיך אָבגערוקט פון איהר. און דבורה, אָנגעטהאָן אין די גאָלדענע שיכלעך, האָט זי גערופען צו דעם דערציטערטען יערעם.

— יערעם, נעהם דיין פּלינטע און ציעל אין מיר.

א שרעק איז אָנגעפּאַלען אויף די פּויערים ארום. זיי זיינען אָנ־געשטעקט געוואָרען פון דעם פּחד, וואָס איז באַפאַלען דעם שגץ. און דבורה׳ס ווערטער האָבען זיי דערציטערט. טייל האָבען שוין אָנגע־הויבען צו גלויבען, אַז זיי זעהען עפּעס אויסטערלישעס. און איינער פון זיי האָט זיך שוין אַראָבגעלאָזט אויף די קניע און געשטאַמעלט:

— גאָט, דערבאַרעם דיך!

און יערעם האָט געציטערט פאַר שרעק. עס האָט זיך אָנגעהויבען צו טרייסלען ביי איהם די הענד און פיס.

— ניין, ניין, איך וועל עס ניט טהאָן. איך האָב מורא.

— האָב ניט קיין מורא, יערעם, גאָר ניט וועט מיר געשעהען. גאָר ניט קען מיר געשעהן. איך בין שוין ניט דאָ. איך בין שוין דאָרט, אויבען אין הימעל. איך האָב מיר אָנגעטהאָן די גאָלדענע שיכלעך, וואָס ער האָט מיר פון הימעל אַראָבגעשיקט, אַז איך זאָל קומען צו איהם. געה, יערעם, נעהם די פּלינטע און ציעל אין מיין הארץ.

נאָר דער פּויער האָט אַלץ געהאַלטען אין איין כליפּען, אין איין שרעקען זיך, און געשטאַמעלט:

— ניין, ניין, איך האָב מורא. דערבאַרעם דיך.

— איך באַפעהל דיר, יערעם, געה און ברענג די פּלינטע. איך וועל שטעהן דאָ נעבען פייער, אַז דו זאָלסט זעהן וואו צו ציעלען. איך האָב דאָך דיר געזאָגט, אַז גאָרנישט קען מיר געשעהען. איך באַפעהל דיר, טהו ווי איך האָב דיר געהייסען.

באַלויכטען אין פלאַם פון פייער האָט זי אויסגעזעהן ווי א יונגער גאָט, וואָס באַפעהלט. און דער שרעק פון גאָט איז באַפאַלען די פּוי־ערים. זיי האָבען זיך אַראָבגעלאָזט אויף די קניע. איינער פון זיי האָט אָנגעהויבען זינגען, און אַלע נאָך איהם:

„גאָט, דערבאַרעם דיך. גאָט, דערבאַרעם דיך“.

ווער פון די פּויערים האָט דערלאַנגט די פּלינטע דעם קניענדיגען יערעם. דבורה אין די גאָלדענע שיכלעך אָנגעטהאָן איז געשטאַנען באַ־לויכטען אין פייער.

— ציעל, יערעם.

די פויערים זיינען פארשטומט געווארען. זיינען געבליבען קניענ־דיג אויף דער ערד.

עס האט א קנאל געגעבען. א קנויל רויך איז אויפגעשטיגען און באלויכטען געווארען אין פלאם פייער.

— ציעל גוט, יערעם. זעהסט, גאר ניט קען מיר געשעהען!

יערעם האט נאך א מאל אויסגעשאסען. און ווידער האט א קנויל רויך אין דער לופטען אויפגעשטיגען.

דבורה האט אנגעהויבען צו וואקלען און ארבלאזען זיך אויף די קניע.

— זי פאלט!

— בלוט!

— די פארשאלטענע אידישקע! זי האט אבגענארט! — האבען די פויערים געשריען, אויפהויבענדיג זיך פון קניען און צולויפענדיג צו דבורה'ן מיט די קולאקעס.

— פארשאלטענע אידישקע — אבגענארט.

נאר יערעם האט זי שוין באשיצט. ער האט געהאלטען איהר וואקלענדיגען קערפער אין זיינע ארעמס, פון וועלכען עס האט גע־שטראמט בלוט אין פלאם פייער אריין.

— פארוואס האסטו דאס געטהאן, שעהנע אידישקע? איך האב דאך דיר אזוי ליעב געהאט, — האט ער געשטאמעלט.

— זיי מוחל, יערעם, זיי מוחל. איך דאנק דיר, וואס דו האסט מיך געשיקט צו איהם. איך האב געוואוסט, אז דו וועסט מיך שיקען צו איהם. דו ביזט א גוטער, יערעם.

— אין מיינע הענד, עס איז מיין קינד, — האט די ניאנע גע־שריען, און איז צוגעלאפען, געכאפט דבורה'ן אין איהרע הענד.

דבורה האט דערזעהן דאס בעשטערענטע שיפעל. שלמה האט איהר די האנד דערלאנגט און איהר געהאלפען איינשטייגען.

— בלייב געזונד, ניאנע — האט דבורה געשטאמעלט.

— פאהר געזונד, מיין קינד, — האט איהר די ניאנע אבגעענט־פערט אין אידיש.

און אזוי ווי זי וואלט געוואלט אליין זיין, האט זי זיך אוועק־

גערוקט פון יערעם, אָבגעווענדט זיך פון דער ניאַנע. זי האָט אוועק־געלעגט איהר קאָפּ אויפ׳ן גראָז, און די אָרומיגע פויערים האָבען גע־הערט פון איהרע ליפּען דעם שפּרוך וואָס זיי האָבען אזוי פיעל מאָל געהערט אין יענע טעג פון אידען: „שמע ישראל, ה׳ אלהינו, ה׳ אחד!“

און זי איז שטיל געוואָרען.

זיבצענטער קאפיטעל

בטחון.

אין לובלין אויפ'ן יאהר מארק האט זיך דאס יאהר פארקליבען דער ועד ד' ארצות. א גרויסע אויפגאבע האט געהאט דער ועד. עס האט זיך קיין לובלין פארזאמעלט זעהר פיעל אידען פון גאנץ אוק־ראינע. עס זיינען געקומען פאטערס זוכען זייערע קינדער, וואס זיינען אוועקגערויבט געווארען פון די קאזאקען, און פיעל עגונות, וואס האבען ניט געוואוסט צי זיי זיינען עגונות אדער אלמנות... און מענער וואס זייערע ווייבער זיינען פון טאטערען צוגענומען געווארען, און יתומים אהן פאטערס, און גלאט אידען וואס זייערע קהלות זיינען חרוב געווארען, און האבען זיך ארומגעוואלגערט איבער דער מדינה און ניט געוואוסט וואו אהין צו טהאן זיך.

די שטאדט איז פול געווען מיט נרדפים. פיעל האבען דארט געפונען זייערע אייגענע וואס זיי האבען גערעכענט, אז זיי זיינען שוין לאנג טויט. עס האבען זיך דערקענט פאטער און קינדער, מענער און פרויען, ברידער און שוועסטער. דער ועד האט זיך געמיהט צוריק־צושטעלען דאס אידישע לעבען, צונויפצוהעפטען צוריק די אידישע משפחות, וואס די קאזאקען און טאטערען האבען אדורכגעשניטען. האבען ארויסגעגעבען א גזרה אויף די אלע אידען פון די חרוב גע־ווארענע שטעדט צוריק צו געהן צו זייערע שטעדט און צוריק אויפ־בויען די אידישע קהלות, ווארום דער פוילישער קעניג מיט זיינע חיילות האט פארטריבען די קאזאקען צו די רוסען. און כמעלניצקי איז געווארען געפאנגען ביי די טאטערען. דער ועד האט צונויפגע־נומען פדיון שבוים פון די נגידים און ארויסגעשיקט קיין טערקיי אויס־צולייזען די געפאנגענע. האט געגעבען היתרים צו די מענער צוריק־

צונעהמען די פרויען וואס זיינען געווען געפאנגען ביי די קאזאקען. צוליעב די קינדער. און צוריק אויפגענומען אין אידישקייט די, וואס די קאזאקען האבען גענויט איבערצוגעהן איבערגעוואלד אין א פרעמדער אמונה...

צווישען די נרדפים האט זיך אויך געפונען שלמה'לע. עס האבען איהם אויסגעלייזט די טערקישע אידען איניאיינעם מיט אנדערע שבוים פון די טאטערען, וואס האבען איהם געבראכט אויף דעם שקלאפען מארק קיין קאנסטאנטינאפאל. די אידען פון טערקיי האבען געהערט, אז שלמה'לע איז א תלמיד פון דער בעריהמטער לובלינער ישיבה. האבען זיי איהם געוואלט פארהאלטען אין דער טערקיי. אויפעפענען א ישיבה און לערנען תלמוד אויפ'ן פוילישען שטייגער, על פי דרך פלפול. אבער שלמה האט זעהר געבענקט נאך די זייניגע אין פוילען. האט א אידישער סוחר פון סאלאניקי איהם מיט גענומען מיט זיין שיף, וואס איז געגאנגען מיט סחורה קיין ניאפאל. אין איטאליען האט מען ווידער געוואלט פארהאלטען שלמה'לען, אז ער זאל לערנען מיט בחורים תלמוד אויפ'ן פוילישען שטייגער, אבער שלמה האט געוואלט אהיים קיין פוילען. האבען די איטאליענישע רבנים, טהייל זיינע חברים, וואס האבען געלערענט מיט איהם אין דער לובלינער ישיבה, גענעבען איהם קליידער און געלד און אבגעשיקט קיין דייטשלאנד.

א לאנגע צייט האט ער זיך ארומגעוואלגערט אין דייטשלאנד. דארט האט ער שוין געהערט פון די טרויעריגע בשורה, וואס די קאזאקען האבען געטהאן מיט די אידען פון טולטשין, פון באר, און פון אלע אנדערע שטעדטלעך. אזוי איז ער אריינגעקומען קיין פוילען. געאיילט קיין לובלין אויפ'ן יאהר־מארק מיט די האפנונגען צו הערען ארט עפעס פון די זייניגע.

אין לובלין האט ער געטראפען נרדפים פון טולטשין, און פון באר און פון אנדערע שטעדטלעך. דארט איז ער געוואהר געווארען פון די אנוסים פון זיין פאטערס און מוטערס טויט, וואס זיינען געשטארבען אויף קדוש השם מיט די אנדערע אידען אין טולטשין. נאר קיינער האט ניט געוואוסט, וואס עס איז געווארען מיט דבורה'ן. ניט מיט דבורה'ן און ניט מיט דער קריסטליכער דיענסט.

נאר שלמה האט יא געוואוסט. ער האט געוואוסט, אז זי איז ארויפגעגאנגען אין הימעל בקדושה ובטהרה. זי איז אויבען אין הימעל אוןווארט אויף איהם...

ער האט ניט געטרויערט נאך איהר. נאר א גרויסע בענקשאפט האט איהם ארומגענומען נאך איהר, נאך די טעג צו זיין מיט איהר אינאיינעם...

איז ער ארומגעגאנגען אין לובלין אויפ'ן יאהר־מארק צווישען די נרדפים און די גרושים און די עגונות מיט די אלמנות און יתומים. ער האט געהערט די אידישע קרעכצען, וואס האבען זיך געטראגען איבער'ן יאהר מארק. און האט זיך אריינגעטראכט אין דעם ענין. ער האט געוואלט פערשטעהן דעם טעם פון די צרות. ער האט אויף איין מינוט פארלוירען דעם טעם און ניט פערשטאנען, און איז אריינ־געפאלען אין עצבות. דאס האט איהם געבראכט צו גרוים שברות־הלב, ווייל עס איז ידוע פון עצבות צו ספקות איז נאר איין מדרגה... איז ער אמאל געגאנגען אין אן ענגע גאס אין לובלין, דארט וואו עס זיינען די קראמען. אזוי האט ער געזעהן עס שטעהט א זקן פאר א ליידיג געוועלב און רופט אריין קונים אין געוועלב אריין. אזוי האט ער זיך זעהר פערוואונדערט, ווייל דאס געוועלב איז געווען לעער און עס איז גאר ניט געווען צו פערקויפען. איז ער אריינגעגאנגען אין געוועלב אריין און געפרעגט דעם זקן:

— וואס פארקויפט איהר דא? אייער געוועלב איז דאך לעער און ליידיג און עס איז גאר קיין סחורות ניטא.

אזוי האט דער זקן געענטפערט:

— איך פארקויף בטחון.

האט ער אנגעקוקט דעם אלטען, איז ער איהם פארגעקומען באקאנט, ווי ער וואלט איהם שוין געווען אמאל געזעהען...

ענדע.